

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КОЛОМІЄЦЬ ЮЛІЯ ЮРІЇВНА

УДК 343.2.01:[340.12+340.143](477)(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ В ЮРИДИЧНІЙ ДОКТРИНІ ТА
КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Ю.Ю. Коломієць

Науковий консультант: **СТРЕЛЬЦОВ Євген Львович,**

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України

Одеса – 2020

АНОТАЦІЯ

Коломієць Ю.Ю. Кримінально-правова ідеологія в юридичній доктрині та кримінальному законодавстві України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2020.

Дисертація є першим у вітчизняній науці кримінального права спеціальним комплексним дослідженням кримінально-правової ідеології в юридичній доктрині та кримінальному законодавстві України, на підставі якого розроблено концепцію кримінально-правового забезпечення національних інтересів України в умовах глобалізації.

У дисертації встановлено ідеологічну обумовленість поняття, сутності та змісту методології науки кримінального права. Вдосконалено визначення методології науки кримінального права в частині необхідності врахування певного філософсько-світоглядного підходу, який відображає уявлення людини про навколишній світ. Обґрунтовано, що обрання методологічного інструментарію науки кримінального права залежить від ідеології, що склалася на рівні взаємовідносин людини і природи, людини та суспільства, людини та держави.

Розкриті ідеологічні основи пізнання сутності та змісту кримінального права. Зроблено висновок, що ідеологічну основу пізнання сутності та змісту кримінального права можуть складати такі методологічні підходи, які можна класифікувати залежно від уявлень про взаємовідносини людини і Природи (соціальний натуралізм), людини та суспільства (антропологічний, комунікативний, інтегративний підходи), людини та держави (формаційний та цивілізаційний підходи). Самостійне значення має аксіологічний підхід, який іноді називають ідеологічним підходом через те, що він створює уявлення як про цінність самого права, так і про цінності в праві. З'ясовані ідеологічні основи

пізнання форми кримінального права. Обґрунтовано, що ідеологічну основу пізнання форми кримінального права можуть складати такі методологічні підходи: юридична семіотика, предметом якої є юридичні знакові системи; герменевтика, завданням якої є пояснення відносин між текстом та інтерпретатором, минулим і сьогоденням, сьогоденням і майбутнім; системно-структурний підхід, за допомогою якого створюються і зберігаються субординаційно-координаційні зв'язки певних понять, категорій, явищ.

Досліджено загальні підходи до визначення поняття та видів ідеології, її змісту, ознак, функцій та значення для формування та функціонування кримінально-правової ідеології. Сформульоване поняття ідеології – це система філософських, наукових, естетичних, етичних, правових, політичних, економічних, соціологічних ідей про Всесвіт, суспільство, людину, місце і роль індивідів у всесвіті, сенс життя особистості у світі, а також про механізм впливу світоглядних ідей на суспільну та індивідуальну свідомість і підсвідомість через символічні (словесно-теоретичні та знаково-образні) форми за допомогою державних та інших соціальних інститутів. Зроблено висновок, що правова ідеологія – це система світоглядних ідей про онтологічну цінність права та його реалізацію, механізм впливу цих ідей на суспільну та індивідуальну свідомість та підсвідомість через символічні (словесно-теоретичні та знаково-образні) форми за допомогою державних та інших соціальних інститутів.

Визначено поняття кримінально-правової ідеології та обґрунтовано її зв'язок з іншими видами ідеологій. Сформульоване авторське визначення поняття кримінально-правової ідеології – це система світоглядних ідей про сутність та зміст охоронної функції кримінального права, а також про механізм її реалізації через символічні (словесно-теоретичні та знаково-образні) форми за допомогою державних та інших соціальних інститутів, що впливають на суспільну та індивідуальну свідомість та підсвідомість людей. Визначені мета та завдання кримінально-правової ідеології. Метою кримінально-правової ідеології має бути підвищення авторитету кримінального права. Завданням кримінально-правової ідеології має бути: 1) створення та підтримання уявлень про мету, завдання,

принципи кримінального права, його інститути та механізм реалізації кримінально-правових норм; 2) обрання та застосування найефективніших словесно-теоретичної та знаково-образних форм впливу на суспільну і індивідуальну свідомість та підсвідомість людей; 3) створення та підтримання єдиного ціннісно-смислового ядра діяльності державних інститутів; 4) створення підґрунтя для співробітництва державних інститутів з іншими соціальними інститутами. Доведено, що кримінально-правова ідеологія виконує: на загальнолюдському рівні гносеологічну, онтологічну, інформаційну, герменевтичну, прогностичну, аксіологічну, орієнтаційну, регулятивну, інтегративну (мобілізаційну і консолідуючу), когнітивну функції; на загальноправовому рівні – функцію легітимності влади; на рівні кримінального права – захисну функцію.

Встановлено співвідношення понять: кримінально-правова ідеологія, кримінально-правова доктрина, кримінальне право та кримінальне законодавство. Обґрунтовано, що кримінально-правова ідеологія та кримінально-правова доктрина взаємозалежні, але не тотожні поняття. Якщо кримінально-правова ідеологія являє собою систему світоглядних ідей, то доктрина є знаннями, що сформувалися під впливом цих ідей, знаннями, які є результатом пізнавального процесу, що не викликає сумнівів, знаннями, які отримали право на істину, відповідальну перед зовнішнім (матеріально-практичним) і внутрішнім (логічна аргументація та моделювання) досвідом. Запропоновано визначення ідеології науки кримінального права та систему принципів наукової діяльності: ідеологія науки кримінального права – це система ідей про загальнотеоретичні та етико-психологічні напрямки наукової діяльності у сфері кримінального права; система принципів наукової діяльності включає принципи наукової діяльності на загальнотеоретичному рівні: раціоналізм, обґрунтованість, всебічність, об'єктивність, системність (цілісність), спадкоємність результатів наукової творчості; принципи наукової діяльності на етико-психологічному рівні: прагнення до істини (навіть якщо вона статична), солідарність заради істини, усвідомлення відповідальної ролі кожного в загальному процесі світобудови.

Доведено, що кримінально-правова ідеологія є різновидом правової ідеології, правова ідеологія – різновидом державної ідеології, державна ідеологія – різновидом загальнолюдської ідеології, а також те, що кримінально-правова ідеологія є складовою частиною загальної ідеології протидії злочинності, до якої, окрім кримінально-правової ідеології, входять кримінально-процесуальна, кримінально-виконавча ідеології.

Виокремлено стадії формування кримінально-правової ідеології на рівні кримінально-правової доктрини. Визначено етапи формування кримінально-правової ідеології, а саме: створення етичної бази, розробка системи дій, формування системи образів-символів, за допомогою яких здійснюється вплив на свідомість та підсвідомість людини. Обґрунтовано, що раціональність кримінально-правової ідеології повинна виражатися в розумному балансі інтересів особистості, суспільства, держави при мінімумі витрат, з урахуванням триєдиного початку навколишнього світу: Божественного (Духовного)–Природного–Людського. Встановлено, що розвиток ідеологічного вчення залежить від якості інформації та кількості часу і «зацікавленості» суб'єктів ідеологічного впливу в реалізації світоглядних ідей, які їм пропонуються, що дало змогу запропонувати час, протягом якого прийнятий кримінальний закон не можна змінювати.

Надано характеристику світоглядних ідей кримінально-правової ідеології та основоположних дефініцій кримінально-правової доктрини, простежено процес їх історичного розвитку та взаємодії філософських, релігійних, наукових, естетичних, етичних, правових, політичних, економічних, соціологічних ідей, які є складовими кримінально-правової ідеології, та вплинули на основні інститути кримінального права. Запропоновано модель кримінально-правової ідеології, яка здатна об'єднати заходи кримінально-правового впливу з іншими соціальними регуляторами, зокрема нормами моралі, традиціями, звичаями тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Зроблено висновок, що кримінально-правова ідеологія, з одного боку, ґрунтується на доктринальних поглядах на кримінальне право і окремі його

інститути, з іншого боку – здатна їх змінити в тих випадках, коли вони не відповідають інтересам суб'єктів ідеологічного впливу (наприклад, під впливом ідей євроінтеграції змінюються уявлення про злочин, поряд з ним створюються такі поняття, як кримінальне правопорушення та кримінальний проступок).

Набули подальшого розвитку: ідея про те, що взаємоповага та взаємна відповідальність особистості–суспільства–держави виявляються в тому, що злочин визнається суспільно небезпечним діянням, а також в тому, що суспільна небезпечність діяння встановлюється через конфліктологічний підхід; ідея про те, що підвищити авторитет та життєздатність кримінального закону можна шляхом створення «маленького» Кримінального кодексу з невеликим набором найбільш суспільно небезпечних діянь; позиція авторів Концепції впровадження проступку шляхом прийняття Закону (Кодексу) України про проступки. Додатково аргументовано те, що вилучення з КК України діянь, які не становлять суспільної небезпеки, дозволить підвищити ступінь реалізації невідворотності відповідальності шляхом економії заходів кримінально-правового впливу; ідея про те, що кримінальна відповідальність в її негативному та позитивному аспектах є кримінально-правовою оцінкою діяння (як злочину, так і правомірної поведінки) особи з боку держави; ідея про доцільність існування преамбули в Кримінальному кодексі України, в якій потрібно відобразити мотиви, керуючись якими законодавець приймає кримінальний закон. Законодавче закріплення цих мотивів може допомогти зв'язати ідеї кримінального права (кримінально-правову ідеологію) з державною (загальнонаціональною) і загальнолюдською ідеологіями, показати які цінності лежать в основі діяльності законодавця, які його уявлення про світоустрій.

Виокремленні принципи кримінально-правова ідеології та доктринальні принципи кримінального права, розкрито їх взаємозв'язок та значення. Надано характеристику таким принципам кримінально-правової ідеології: верховенство права; законність; гуманізм; справедливість; рівність; невідворотність державного реагування на протиправні діяння; доцільність правової системи держави; економія матеріальних ресурсів держави.

Розкрито вплив кримінально-правової ідеології на нормотворчість у сфері кримінального права. Встановлено, що ідеологічний вплив кримінального права може здійснюватися через такі норми: норми-засади (преамбула КК України); визначально-установчі норми (цілі та завдання КК України); норми-дефініції (термінологічний апарат КК України); норми-принципи (закріплення в КК України принципів кримінального права); норми-правила поведінки (охоронні норми, які передбачають негативну реакцію держави на неправомірну поведінку суб'єктів правовідносин, та регулятивні норми, які встановлюють права та обов'язки суб'єктів кримінальних правовідносин). Запропонована теорія криміналізації суспільно небезпечних діянь у вигляді циклічної програми, метою якої є попередження конфлікту інтересів, наслідком якого є або може стати суспільно небезпечне діяння.

Надано характеристику законодавчої техніки з позиції гарантії втілення кримінально-правової ідеології. Встановлено, що законодавча техніка створення кримінального закону є гарантією впровадження кримінально-правової ідеології, якщо вона ґрунтується на запропонованій у дисертації циклічній програмі з урахуванням важливості загальнолюдської, державної, правової, кримінально-правової ідеології для окремо взятої особистості, суспільства, держави. Зроблено висновок, що кримінально-правова ідеологія не може існувати без системності юридичної форми кримінального права, яка має як внутрішні, так і зовнішні ознаки. Внутрішніми ознаками системності є: 1) взаємодія елементів логічної структури кримінально-правової норми; 2) узгодженість кримінально-правових норм у КК України; 3) узгодженість кримінально-правових норм з Конституцією України; 4) узгодженість кримінально-правових норм з нормами міжнародного права; 5) узгодженість кримінально-правових норм з нормами інших галузей права. Зовнішніми ознаками системності є взаємодія кримінально-правових норм з іншими соціальними регуляторами.

Визначено та обґрунтовано ідеологічне значення системи та структури кримінального закону. В Загальній частині КК України запропоновано виокремити такі розділи у визначеній послідовності: Розділ I «Загальні положення»; Розділ II

«Кримінальний закон»; Розділ III «Злочин»: Глава 1 «Поняття, види та стадії злочину», Глава 2 «Обставини, що виключають злочинність діяння»; Розділ IV «Склад злочину»: Глава 1 «Об'єкт злочину», Глава 2 «Об'єктивна сторона злочину», Глава 3 «Суб'єкт злочину», Глава 4 «Суб'єктивна сторона злочину»; Розділ V «Кримінально-правова кваліфікація»: Глава 1 «Загальні правила кримінально-правової кваліфікації», Глава 2 «Кваліфікація злочинів вчинених у співучасті», Глава 3 «Кваліфікація повторності, сукупності та рецидиву злочинів»; Розділ VI «Кримінальна відповідальність»: Глава 1 «Поняття та форми реалізації кримінальної відповідальності», Глава 2 «Звільнення від кримінальної відповідальності»; Розділ VII «Покарання»: Глава 1 «Поняття та види покарання», Глава 2 «Призначення покарання», Глава 3 «Звільнення від покарання та його відбування»; Глава 4 «Судимість»; Розділ VIII «Заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до осіб, які не є суб'єктами злочину»: Глава 1 «Примусові заходи медичного характеру», Глава 2 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб»; Розділ IX «Спеціальні заходи кримінально-правового характеру»: Глава 1 «Примусове лікування», Глава 2 «Спеціальна конфіскація»; Розділ X «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх». Обґрунтовано доцільність розміщення розділів в Особливій частині Кримінального кодексу України за принципом «людина – суспільство – держава – людство»: Розділ I «Злочини проти особи»; Розділ II «Злочини проти суспільства»; Розділ III «Злочини проти держави»; Розділ IV «Злочини проти людства». Всередині розділів злочини необхідно поділити на глави залежно від об'єкта кримінально-правової охорони.

З'ясовано вплив кримінально-правової ідеології на практику. Встановлено, що реалізація кримінально-правової ідеології на практиці залежить від джерел кримінального права та кримінально-правової політики, яка має бути її частиною.

Виділені суб'єкти впровадження кримінально-правової ідеології, які поділяються на два види: 1) суб'єкти, які беруть участь у формуванні та впровадженні кримінально-правової ідеології; 2) учасники кримінально-правової ідеології, які діють під впливом кримінально-правової ідеології. Суб'єктів, які

беруть участь у формуванні та впровадженні кримінально-правової ідеології, поділено на: 1) суб'єктів, наділених владними повноваженнями (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Конституцій Суд України, Верховний Суд, Європейський суд з прав людини); 2) суб'єктів, від яких залежить організація спільної діяльності людей (сім'я, освіта, громадськість, релігійні та громадські організації). Учасників кримінально-правової ідеології поділено на види за двома підставами: 1) залежно від ставлення до кримінального закону: особи, які діють у межах кримінального закону; особи, які порушують кримінальний закон; 2) залежно від ролі під час здійснення правосуддя: особи, які беруть участь у кримінальному провадженні; особи, які беруть участь у виконанні покарання та реалізації інших заходів кримінально-правового впливу.

Визначені шляхи впровадження кримінально-правової ідеології з метою подальшого розвитку кримінального права України. Запропоновано проект Концепції кримінально-правового забезпечення національних інтересів України в умовах глобалізації, в якій сформульовано пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства України з урахуванням єдиних ідейних основ кримінального права, що відповідають потребам сучасної України. Запропоновано передбачити у КК України поряд із завданнями його мету, під якою слід розуміти формування та закріплення в суспільстві в цілому, а також у кожного індивідуума окремо впевненості в справедливості і обов'язковості виконання кримінального закону. Запропоноване законодавче визначення принципів кримінального права із розташуванням їх у КК України в певній послідовності.

Ключові слова: ідеологія; правова ідеологія; кримінально-правова ідеологія; функції кримінально-правової ідеології; мета та завдання кримінально-правової ідеології; кримінально-правова доктрина; кримінально-правова наука; методологія науки кримінального права; принципи кримінального права; криміналізація; законодавча техніка; суб'єкти та учасники кримінально-правової ідеології, реформування кримінального законодавства України.

SUMMARY

Kolomiets Y. Y. Criminal-Legal Ideology in the Legal Doctrine and Criminal Legislation of Ukraine. – Qualification scientific work on the rights of manuscript.

Thesis for the Obtaining of the Degree of Doctor of Law on Specialty 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal Enforcement Law. –National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2020.

The dissertation is the first in the national science of criminal law a special comprehensive study of criminal ideology in the legal doctrine and criminal law of Ukraine, on the basis of which the concept of criminal legal support of national interests of Ukraine in the conditions of globalization was developed.

The dissertation establishes the ideological conditionality of the concept, essence and content of the methodology of criminal law science. The definition of the methodology of the science of criminal law has been improved in the part of the necessity to take into account a certain philosophical and philosophical approach that reflects a person's idea of the world around him. It is substantiated that the choice of the methodological toolkit of the science of criminal law depends on the ideology that has developed at the level of the relationship between man and nature, man and society, man and state.

The ideological foundations of knowing the essence and content of criminal law are revealed. It is concluded that the ideological basis of knowledge of the essence and content of criminal law can be methodological approaches, which can be classified depending on the concept of the relationship between man and Nature (social naturalism), man and society (anthropological, communicative, integrative approaches), man and state (formation and civilization approaches). The axiological approach, sometimes called the ideological approach, is of independent importance because it creates an idea of both the value of law itself and the values of law. The ideological foundations of the knowledge of the form of criminal law are clarified. It is substantiated that the following methodological approaches can be the ideological basis of knowledge of the form of criminal law: legal semiotics, the subject of which are legal

sign systems; hermeneutics, whose task is to explain the relationship between the text and the interpreter, past and present, present and future; system-structural approach by which subordination-coordination relations of certain concepts, categories, phenomena are created and stored.

The general approaches to the definition of the concept and types of ideology, its content, features, functions and significance for the formation and functioning of criminal justice ideology are investigated. The formulated concept of ideology is a system of philosophical, scientific, aesthetic, ethical, legal, political, economic, sociological ideas about the universe, society, man, place and role of individuals in the universe, the meaning of life of personality in the world, as well as the mechanism of influence of ideological ideas on social and individual consciousness and subconscious through symbolic (verbal-theoretical and sign-shaped) forms through state and other social institutions. It is concluded that legal ideology is a system of ideological ideas about the ontological value of law and its realization, the mechanism of influence of these ideas on the social and individual consciousness and subconscious through symbolic (verbal-theoretical and sign-shaped) forms through state and other social institutions.

The concept of criminal-legal ideology is defined and its relation with other types of ideologies is substantiated. The formulated author's definition of the concept of criminal-legal ideology is a system of ideological ideas about the essence and content of the protective function of criminal law, as well as the mechanism of its realization through symbolic (verbal-theoretical and sign-shaped) forms through state and other social institutions that influence on the social and individual consciousness and subconscious of people. The purpose and objectives of the criminal ideology have been determined. The goal of criminal ideology should be to increase the authority of criminal law. The task of the criminal ideology should be: 1) creation and maintenance of ideas about the purpose, objectives, principles of criminal law, its institutions and the mechanism of implementation of criminal law norms; 2) selection and application of the most effective verbal-theoretical and sign-shaped forms of influence on the social and individual consciousness and subconscious of people; 3) creation and maintenance of a

unified value-meaning core of the activity of state institutions; 4) creation of a basis for cooperation of state institutions with other social institutions. It is proved that the criminal-legal ideology performs: at the human level epistemological, ontological, informational, hermeneutic, prognostic, axiological, orientational, regulatory, integrative (mobilizing and consolidating), cognitive functions; at the national level – the function of legitimacy of power; at the level of criminal law – a protective function.

The correlation of concepts is established: criminal ideology, criminal law doctrine, criminal law and criminal law. It is substantiated that criminal ideology and criminal doctrine are interdependent but not identical concepts. If criminal ideology is a system of ideological ideas, then the doctrine is knowledge formed under the influence of those ideas, knowledge that results from a cognitive process that is undeniable, knowledge that has acquired the right to the truth responsible for external (material-practical) and internal (logical reasoning and modeling) experience. The definition of the ideology of the criminal law science and the system of principles of scientific activity are proposed: the ideology of the criminal law science is a system of ideas about general theoretical and ethical-psychological directions of scientific activity in the sphere of criminal law; the system of principles of scientific activity includes the principles of scientific activity at the general theoretical level: rationalism, validity, comprehensiveness, objectivity, systematicity (integrity), continuity of the results of scientific creativity; principles of scientific activity at the ethical and psychological level: the desire for truth (even if it is static), solidarity for the sake of truth, awareness of the responsible role of everyone in the overall process of the universe.

It is proved that criminal ideology is a kind of legal ideology, legal ideology is a kind of state ideology, state ideology is a kind of universal ideology, and that criminal ideology is an integral part of the general ideology of combating crime, to which, apart from criminal ideologies, which include criminal procedural, criminal and executive ideologies.

The stages of formation of criminal-legal ideology at the level of criminal-legal doctrine are distinguished. The stages of formation of criminal-legal ideology are defined, namely: creation of an ethical base, development of a system of actions,

formation of a system of images-symbols, by means of which the influence on the consciousness and subconscious of a person is exercised. It is substantiated that the rationality of criminal-legal ideology should be expressed in a reasonable balance of interests of the individual, society, and the state at the minimum of expenses, taking into account the threefold beginning of the surrounding world: Divine (Spiritual) –Natural – Human. It has been established that the development of ideological doctrine depends on the quality of information and the amount of time and interest of the subjects of ideological influence in the realization of the ideological ideas that are offered to them, which allowed to offer a time during which the adopted criminal law cannot be changed.

Characterization of ideological ideas of criminal-legal ideology and basic definitions of criminal-legal doctrine is given, the process of their historical development and interaction of philosophical, religious, scientific, aesthetic, ethical, legal, political, economic, sociological ideas, which are constituent and criminal, are constituent and have influenced the major criminal law institutions. A model of criminal ideology is proposed, which is able to integrate measures of criminal influence with other social regulators, such as moral standards, traditions, customs, etc., which are legitimized by society and predetermined by the historically achieved cultural level of society. It is concluded that criminal ideology, on the one hand, is based on doctrinal views on criminal law and its individual institutions, on the other hand, is capable of changing them in cases where they do not correspond to the interests of subjects of ideological influence (for example, under the influence of the ideas of European integration changes the concept of crime, along with it creates concepts such as criminal offense and criminal offense).

They have developed further: the idea that the mutual respect and mutual responsibility of the individual – society – state are manifested in the fact that the crime is recognized as a socially dangerous act, and also in the fact that the social danger of the action is established through a conflicting approach; the idea that it is possible to increase the authority and viability of the criminal law by creating a «small» Criminal Code with a small set of the most socially dangerous acts; the position of the authors of

the Concept of introducing misconduct through the adoption of the Law (Code) of Ukraine on misconduct. It is additionally argued that the removal from the Criminal Code of Ukraine of activities that do not constitute a public danger will increase the degree of realization of the inevitability of responsibility by saving measures of criminal law influence; the idea that criminal liability in its negative and positive aspects is a criminal-law evaluation of the actions (both crime and lawful conduct) of a person by the state; the idea of the expediency of the existence of a preamble in the Criminal Code of Ukraine, in which it is necessary to reflect the reasons on which the legislator adopts the criminal law. Legislative consolidation of these motives can help to connect the ideas of criminal law (criminal-legal ideology) with state (national) and universal human ideologies, to show what values underlie the activity of the legislator, what his ideas about the world order.

The principles of criminal ideology and doctrinal principles of criminal law are distinguished, their relationship and meaning are revealed. The following principles of criminal ideology have been characterized: the rule of law; legality; humanism; justice; equality; inevitability of state response to unlawful acts; expediency of the legal system of the state; economy of material resources of the state.

The influence of criminal ideology on the rulemaking in the sphere of criminal law is revealed. It is established that the ideological influence of criminal law can be exercised through the following norms: norms-principles (preamble of the Criminal Code of Ukraine); defining normative norms (goals and objectives of the Criminal Code of Ukraine); norms-definitions (terminological apparatus of the Criminal Code of Ukraine); norms-principles (consolidation of criminal law principles in the Criminal Code of Ukraine); rules of conduct (security rules that imply a negative reaction of the state to the misconduct of the legal entities, and regulatory rules that establish the rights and obligations of the criminal legal entities). The theory of criminalization of socially dangerous acts is proposed in the form of a cyclical program, the purpose of which is to prevent conflicts of interest, the consequence of which is or may become a socially dangerous act.

The description of the legislative technique from the point of view of guaranteeing the implementation of the criminal ideology is given. It is established that the legislative technique of creating a criminal law is a guarantee of the introduction of criminal-legal ideology, if it is based on the proposed cyclical program in the dissertation, taking into account the importance of universal, state, legal, criminal-legal ideology for a particular individual, society. It is concluded that a criminal ideology cannot exist without the systematic nature of the legal form of criminal law, which has both internal and external features. Internal features of systematicity are: 1) interaction of elements of logical structure of criminal law; 2) consistency of criminal law in the Criminal Code of Ukraine; 3) consistency of criminal law with the Constitution of Ukraine; 4) harmonization of criminal law with international law; 5) consistency of criminal law with the norms of other branches of law. External signs of systematicity are the interaction of criminal law with other social regulators.

The ideological significance of the system and structure of the criminal law is defined and substantiated. In the General part of the Criminal Code of Ukraine it is proposed to distinguish the following sections in the following order: Section I «General Provisions»; Section II «Criminal Law»; Section III «Crime»: Chapter 1 «Concepts, types and stages of crime», Chapter 2 «Circumstances excluding crime»; Section IV: «Composition of a crime»: Chapter 1 «Object of a crime», Chapter 2 «Objective side of a crime», Chapter 3 «Subject of crime», Chapter 4 «Subjective side of a crime»; Section V «Criminal Legal Qualification»: Chapter 1 «General Rules of Criminal Legal Qualification», Chapter 2 «Qualification of Crimes Committed», Chapter 3 «Qualification of Crime Repeatability, Aggregation and Recurrence»; Section VI «Criminal liability»: Chapter 1 «Concepts and forms of implementation of criminal responsibility», Chapter 2 «Exemption from criminal responsibility»; Chapter VII «Punishments»: Chapter 1 «Concepts and Types of Punishment», Chapter 2 «Purpose of Punishment», Chapter 3 «Exemption from Punishment and His Deprivation»; Chapter 4 «Criminal record»; Section VIII «Criminal measures applicable to persons who are not the subject of the crime»: Chapter 1 «Coercive measures of a medical nature», Chapter 2 «Criminal measures against legal persons»; Chapter IX «Special Criminal Law

Measures»: Chapter 1 «Compulsory Treatment», Chapter 2 «Special Confiscation»; Section X «Features of Criminal Liability and Juvenile Punishment». The expediency of placing sections in the Special part of the Criminal Code of Ukraine on the principle of «person–society–state–humanity» is justified: Section I «Crimes against a person»; Section II «Crimes against society»; Section III «Crimes against the State»; Section IV «Crimes against Humanity». Within the sections, crimes should be divided into chapters, depending on the subject of criminal protection.

The impact of criminal ideology on practice has been clarified. It has been established that the implementation of criminal ideology depends in practice on the sources of criminal law and criminal policy that should be part of it.

The subjects through whom or by the means of whom criminal-legal ideology is implemented are identified. The classification of the subjects of the implementation of criminal-legal ideology into such types as: 1) subjects who are taking part in the formation and implementation of criminal-legal ideology and 2) participants of criminal-legal ideology who act under the influence of criminal-legal ideology is suggested. Such subjects as: 1) subjects who are vested with powers of authority (the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Constitutional Court of Ukraine, the Supreme Court of Ukraine, the European Court of Human Rights) and 2) subjects on whom it depends to fulfil the organization of common activity of persons (family, education, community, church, and other public organizations) are distinguished among subjects who are taking part in the formation and implementation of criminal-legal ideology. The participants of criminal-legal ideology are classified on types under two circumstances: 1) depending on the attitude towards the criminal law: subjects, who act within the framework of the criminal law; persons who violate the criminal law and 2) depending on the role during the realization of justice: persons who take part in criminal proceedings; persons who take part in execution of punishment and realization of other means of criminal-legal influence.

The ways of introduction of the criminal-legal ideology with the purpose of the further development of the criminal law of Ukraine are determined. The draft Concept

of criminal-legal support of national interests of Ukraine in the conditions of globalization is proposed. It is proposed to envisage in the Criminal Code of Ukraine, in addition to the tasks of its purpose, which should mean the formation and consolidation in society as a whole, as well as each individual individually confidence in the justice and obligatory implementation of the criminal law. The legislative definition of the principles of criminal law with their placement in the Criminal Code of Ukraine in a certain sequence is offered.

Key words: ideology; legal ideology; criminal ideology; functions of criminal-legal ideology; the purpose and objectives of the criminal ideology; criminal law doctrine; criminal law; methodology of criminal law science; principles of criminal law; criminalization; legislative technique; subjects and participants of the criminal ideology, reform of the criminal legislation of Ukraine.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Коломієць Ю.Ю. Кримінально-правова ідеологія: філософсько-правове дослідження. Арциз: ФОП Петров, 2019. 467 с.

Розділи у колективних монографіях:

1. Коломієць Ю.Ю. Впровадження інституту проступків у кримінальне право України. *Наукове та законодавче забезпечення реалізації концепції кримінальних проступків*: монографія / за заг. ред. С. В. Ківалова, В. О. Тулякова. Одеса: Юридична література, 2014. 176 с. (с. 34–43).

2. Коломиец Ю.Ю. Марксистско-ленинское идеологическое наследие в уголовном праве. *Гуманітарний дискурс: політика, управління, влада*: колективна монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2015. 468 с. (с. 167–182).

3. Коломиец Ю. Теоретико-методологические основы познания права. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані*: монографія / за ред.

проф. О. В. Козаченка, проф. Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. 768 с. (с. 701–727).

4. Коломієць Ю.Ю. Ідеологічна обумовленість системи Особливої частини кримінального законодавства. *Сучасне кримінальне право України: наукові нариси*: монографія / за ред. Н. А. Мирошніченко, Є. Л. Стрельцова; передмова С.В. Ківалова. Одеса: Юридична література, 2017. 488 с. (с. 268–284).

5. Коломієць Ю.Ю. Предпонимание и понимание уголовного права. *ІДЕЯ І ДІЯ: погляд Ф./П./П./С./*: колективна монографія: / за заг. ред. О. А. Івакіна, Д. В. Яковлева. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 204 с. (с. 65–78).

6. Коломієць Ю.Ю. Предыдущая и современная идеологии: концепты и контрасты. *Концепты и контрасты*: монографія / Н. В. Петлюченко, С. И. Потапенко, О. А. Бабелюк, Е. Л. Стрельцов и др.; под. ред. Н. В. Петлюченко. Одесса: Издательский дом «Гельветика», 2017. 632 с. (с. 324–330).

7. Коломієць Ю.Ю. Политика и уголовное право: идеи баланса и экономической эквивалентности. *Development and modernization of the legal systems of Eastern Europe: experience of Poland and prospects of Ukraine*: Collective monograph. Vol. 2. Lublin: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2017. 336 p. (p. 194–212).

8. Коломієць Ю.Ю. Идеологические основы разрешения уголовных конфликтов. *Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування*: колективна монографія / За заг. ред. Ю. П. Аленіна; відпов. за вип. І. В. Гловюк. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 1148 с. (С. 1094–1116).

Наукові статті у фахових виданнях:

1. Коломієць Ю.Ю. Становлення вчення про позитивну кримінальну відповідальність. *Актуальні проблеми держави та права*. Одеса: Юридична література, 2007. Вип. 32. С. 160–163.

2. Коломієць Ю.Ю. Можливість добровільної відмови при незакінченому злочині. *Актуальні проблеми держави та права*. Одеса: Юридична література, 2008. Вип. 44. С. 283–289.
3. Коломієць Ю.Ю. Вплив марксистсько-ленінської ідеології на поняття, сутність та зміст кримінальної політики. *Актуальні проблеми держави та права*. Одеса: Юридична література, 2009. Вип. 47. С. 139–144.
4. Коломиец Ю.Ю. Наказание в круговороте форм правления. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса: Юридична література, 2010. Вип. 54. С. 145–152.
5. Коломиец Ю.Ю. Идеологические основы внедрения института проступков в уголовное право Украины. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса: Юридична література, 2012. Вип. 67. С. 508–513.
6. Коломиец Ю.Ю. Влияние гражданского общества на законотворчество в сфере уголовного права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. Збірник наукових праць. Одеса, 2014. Вип. 10–2, т. 2. С. 73–76.
7. Коломиец Ю. Малозначительность деяния в уголовном праве. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 1, т. 3. С. 45–49.
8. Коломиец Ю. Метафизика и уголовное право. *Підприємництво, господарство и право*. Київ, 2016. №. 2. С. 138–143.
9. Коломиец Ю.Ю. Методология науки уголовного права. *Вісник асоціації кримінального права України*. Електронне наукове видання. 2016. Вип. 1 (6). С. 1–9. URL: http://nauka.nlu.edu.ua//page_id=1809.
10. Коломиец Ю. Современное понимание идеологии. *Юридичний вісник*. 2016. № 4. С. 143–147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2016_4_22.
11. Коломиец Ю.Ю. Уголовно-правовая идеология: ее идеи. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук*. 2017. № 10. С. 183–189.
12. Коломиец Ю.Ю. Идея гуманизма в уголовном праве Украины. *Держава та регіон*. Серія: Право. 2017. № 4 (58). С. 54–59.

13. Коломиец Ю.Ю. Идеологическая обусловленность понятия уголовного права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 5. С. 141–146.

14. Коломиець Ю.Ю. Поняття ідеології: її сутність, зміст, форма. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія «Юридичні науки». Київ. 2018, т. 29 (68). № 3. С. 1–6.

15. Коломиець Ю.Ю. Форма та зміст принципів кримінального права України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук*. 2018. № 15. С. 113–119.

16. Коломиець Ю.Ю. Загальна характеристика функцій кримінально-правової ідеології. *Приватне та публічне право*. 2018. № 3. С. 67–71.

17. Коломиець Ю.Ю. Концепція кримінально-правового забезпечення ідей суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави в умовах глобалізації. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук*. 2018. № 17. С. 139–150.

18. Коломиець Ю.Ю. Ідеологія впровадження інституту проступків у національне право України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2018. Вип. 2 (11). С. 1–14. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/12/01_Kolomiets.pdf.

19. Коломиець Ю.Ю. Преамбула до нового Кримінального кодексу України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2019. Вип. 1 (12). С. 1–17. URL: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2019.12.189367>.

Статті в зарубіжних наукових виданнях:

1. Коломиец Ю.Ю. Идея о неотвратимости наказания в уголовном праве постсоциалистических государств. Актуальные проблемы государственного и правового строительства в Азербайджанской Республике. Баку: Адильоглы, 2008. С. 373–376.

2. Коломиец Ю.Ю. Идеологическая обусловленность методов научного познания права. *Legea si Viata*. Chisinau. Nr/ 1/3 (289) 2016. С. 50–52.

3. Коломиец Ю. Человек, техника, наука, уголовное право. VISEGRAD JOURNAL on human rights. 2017/4. № 2/1. С. 113–119.

4. Коломієць Ю.Ю. Модель кримінально-правової ідеології. Jurnalul juridic national: teorie și practică. AUGUST 2018. № 4 (32). С. 114–117.

5. Kolomiets Y. Cyclicity of process of criminalization (Циклічність процесу криміналізації). ReOS 04 / 2018. С. 118-122.

Статті в інших виданнях:

1. Коломієць Ю. Особистість державного злочинця. Актуальные проблемы криминологии и криминальной психологии: Сб. науч. статей / Под ред. М.Ф. Орзиха, В.Н. Дремина. Одеса: Фенікс, 2007. С. 187–192.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Коломієць Ю.Ю. Національна безпека як об'єкт кримінально-правової охорони. *Правове життя сучасної України*: Тези доповідей Всеукр. наук. конф. «Правове життя сучасної України». Одеса: Фенікс, 2008. С. 354–355.

2. Коломиец Ю.Ю. Равенство и равноправие в уголовном праве. *Правове життя сучасної України*: тези доповідей Міжнарод. наук.-практ. конф. професорсько-викладацького і аспірантського складу. Одеса: Фенікс, 2009. С. 521–523.

3. Коломиец Ю. Влияние марксистско-ленинской идеологии на понятие уголовного права. *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке*: материалы 6-й Межд. науч.-практ. конф. (Москва, 29–30 янв. 2009 г.). Москва: Изд-во «Проспект», 2009. С. 111–114.

4. Kolomiyets Y. The rule of law principle in the national and international criminal law. *Legal Policy of EU Countries: Comparative Aspects*: Turkey-Ukraine comparative criminal law symposium-II (Туреччина, Стамбул, 15–17 берез. 2011 р.). Odessa/Ukraine. – Hukuk, 2012. С. 325–327.

5. Коломиец Ю. Внедрение института проступков в уголовное право Украины. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права*: матер. Міжнар. наук. конф. – викл. складу (Одеса, 30

лист. 2012 р.). Т. 2 / відп. за випуск д.ю.н., проф. В. М. Дрьомін / Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2012. С. 184–185.

6. Коломієць Ю. Працівники правоохоронних органів – суб'єкти кримінально-правових відносин. *Правове життя сучасної України*: матер. Міжнар. наук. конф. – викл. складу (Одеса, 20–21 квіт. 2012 р.). Т. 2 / відп. за випуск д.ю.н., проф. В. М. Дрьомін / Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2012. С. 232–234.

7. Коломиец Ю.Ю. Общественно ли опасно преступное деяние? *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (Одеса, 16–17 трав. 2013 р.) / відп. за вип. В.М Дрьомін; НУ «ОЮА»; Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса: Фенікс, 2013. Т. 2. С. 273–275.

8. Коломиец Ю.Ю. Принцип справедливости в уголовном праве бывшего СССР и Украины. *Про злочини та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 250-річчю трактату Чезаре Беккарія (Одеса, 13 черв. 2014 р.) / МОН України; НУ ОЮА; ПРЦ НАПрН України; Одес. відділ. ГО «Всеукр. асоц. кримін. права». Одеса: Юридична література, 2014. С. 185–190.

9. Коломиец Ю.Ю. Классовый характер уголовного права СССР. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої ювілею академіка С.В. Ківалова (Одеса, 16–17 трав. 2014 р.): у 2 т. Т. 1 / відп. ред. В. М. Дрьомін. Одеса: Юридична література, 2014. С. 524–526.

10. Коломиец Ю.Ю. Метод пророчества К. Маркса в науке. *Суспільні науки сьогодні: постулати минулого і сучасні теорії*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Дніпропетровськ, 6–7 лист. 2015 року). Дніпропетровськ: НО «Відкрите суспільство», 2015. С. 56–60.

11. Коломиец Ю.Ю. Возможен ли православный социализм в постсоветских государствах. *Політико-правові реформи та становлення громадянського суспільства в Україні*: матеріали всеукраїнської науково-

практичної конференції. (Херсон, 9–10 жовт 2015 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 22–25.

12. Коломієць Ю.Ю. Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Одеса, 15–16 трав. 2015 р.): 2 т. Т. 2. Одеса: Юридична література, 2015. С. 179–181.

13. Коломиец Ю.Ю. Идеология и уголовное право. *Актуальні проблеми теорії кримінальної законотворчості та практики правозастосування*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. Інтернет-конференції (Одеса, 27 груд. 2016 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2016. С. 111–116.

14. Коломиец Ю.Ю. Интегративный подход к пониманию права: целесообразность использования. *Правові системи сучасності: взаємодія та конфлікти*: міжнарод. круглий стіл (Одеса, 16 лип. 2016 р.). Одеса: Фенікс, 2016. С. 54–57. URL: <http://eurolaw.org.ua/files/zbirnik-tez-19072016.pdf>.

15. Коломиец Ю.Ю. Марксизм как методологическая основа исследования права. *Право и политика: история и современность*: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Омск, 20 нояб. 2015 г.). Омск: Омская академия МВД России, 2016. С. 86–89.

16. Коломиец Ю.Ю. Познание существа уголовного права. О noua perspectiva a proceselor de integrare Europeana a Moldovei si Ucrainei: aspectul juridic: conferinta internationala stiintifico-practica (2016; Chisinau). Chisinau: Tipogr. «Cetatea de Sus», 2016. С. 126–129.

17. Коломиец Ю.Ю. Классовая природа преступления. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Одеса, 20 трав. 2016 р.): у 2 т. Т. 2. Одеса: Юридична література, 2016. С. 187–189.

18. Коломієць Ю.Ю. Духовно-моральні основи кримінального права. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали

наукю-практ. конф. (Одеса, 19 трав. 2017 р.) У 2-х т. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 234–236.

19. Коломиец Ю.Ю. Государственная идеология: целесообразность существования. *Справедливість у юриспруденції: теорія та практика*: збірник матеріалів Міжнар. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (Київ, 23 лют. 2017 р.). Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2017. С. 10–15.

20. Коломієць Ю.Ю. Інтегративна ідеологія України. *Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 3–4 лют. 2017 р.). Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2017. С. 92–96.

21. Коломієць Ю.Ю. Ідеологія, наука та кримінально-правова доктрина. *Концептуальні основи кримінальної законотворчості*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Одеса, 19 жовт. 2017 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 290–300.

22. Коломиец Ю.Ю. Политика, наука, идеология и уголовное право. Політика в сфері боротьби зі злочинністю: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту (Івано-Франківськ, 8–10 черв. 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 166–169.

23. Коломієць Ю.Ю. Символізм та раціональність кримінального закону. *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків. 12–13 жовт. 2017 р.). Харків: Право, 2017. С. 246–249.

24. Коломиец Ю.Ю. «Дух» уголовного права. *Безпека людини, суспільства, держави*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 28 жовт. 2017 р.). Київ: Київський кооперативний інститут бізнесу і права, 2017. С. 135–138.

25. Коломієць Ю.Ю. Ідеологічна обумовленість в кримінальному праві України принципів законності та верховенства права. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Одеса, 18 трав. 2018 р.) У 2-х т. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. Т. 2. С. 183–186.

26. Коломієць Ю.Ю. Функції кримінально-правової ідеології. Кримінальне право в умовах глобалізації: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., (Одеса, 25 трав. 2018). Одеса: НУ «Одеська юридична академія», кафедра кримінального права, 2018. С. 118–120.

27. Коломієць Ю.Ю. Кримінально-правова ідеологія та правотворчість у сфері кримінального права. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 7 берез. 2019 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 71–74.

28. Коломієць Ю.Ю. Реформування кримінального законодавства України через спрощення досудового розслідування. *Кримінальне правопорушення: національний та зарубіжний виміри: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф.* (Одеса, 24 трав. 2019 року). Одеса: Юридична література, 2019. С. 41–43.

29. Коломієць Ю.Ю. Вплив революційних ідей українського законодавця на зміст та форму кримінального права. *Правове життя сучасної України : у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 187–190.

Інші публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Коломиец Ю.Ю. Современное понимание негативной уголовной ответственности. *Закон, проступок, відповідальність*: [присвячено 85 річчю д.ю.н., проф. Л. В. Багрій-Шахматова] / відп. ред. В. О. Туляков. Одеса: Юридична література, 2014. С. 19–24.

2. Коломиец Ю. Уголовно-правовая идеология: чьи интересы выражаются? *Новітні кримінально-правові дослідження – 2017*: збірник наукових праць / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2017. С. 261–264.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
 РОЗДІЛ 1 ІДЕОЛОГІЧНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА	22
1.1 Ідеологічна обумовленість методології науки кримінального права	22
1.2 Ідеологічні основи пізнання сутності та змісту кримінального права	46
 РОЗДІЛ 2 КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА	79
2.1 Поняття, види та функції ідеологій	79
2.2 Поняття, мета, завдання та функції кримінально-правової ідеології	100
2.3 Співвідношення понять кримінально-правової ідеології, кримінально-правової доктрини, кримінального права та кримінального законодавства	141
 РОЗДІЛ 3 КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ ТА КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВА ДОКТРИНА	161
3.1 Стадії формування кримінально-правової ідеології на рівні кримінально-правової доктрини	161
3.2 Світоглядні ідеї кримінально-правової ідеології та основоположні дефініції кримінально-правової доктрини	201

3.3 Кримінально-правова ідеологія та доктринальні принципи кримінального права	227

РОЗДІЛ 4 КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ ТА КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО	264

4.1 Кримінально-правова ідеологія та нормотворчість у сфері кримінального права	264

4.2 Законодавча техніка, як гарантія втілення кримінально-правової ідеології	307

4.3 Ідеологічне значення системи та структури кримінального закону	321

РОЗДІЛ 5 КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПРАКТИКА.....	352

5.1 Вплив кримінально-правової ідеології на кримінально-правову практику	352

5.2 Суб'єкти впровадження кримінально-правової ідеології	364

5.3 Впровадження кримінально-правової ідеології.....	381

ВИСНОВКИ.....	398

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	409

ДОДАТКИ	482

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ГПК	Господарський процесуальний кодекс
ЄДРСР	Єдиний державний реєстр судових рішень
ЄС	Європейський Союз
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ЗУ	Закон України
КАС	Кодекс адміністративного судочинства
КВК	Кримінально-виконавчий кодекс
КУАП	Кодекс України про адміністративні правопорушення
КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
КПРС	Комуністична партія Радянського Союзу
КС	Конституційний Суд
КЦЗУ	Кодекс цивільного захисту України
МВС	Міністерство внутрішніх справ
НЕП	Нова економічна політика
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ПВС	Пленум Верховного Суду
РФ	Російська Федерація
РРФСР	Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
СНД	Союз Незалежних Держав
СНК	Рада Народних Комісарів
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
США	Сполучені Штати Америки
УП	Указ Президента
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
ФРН	Федеративна Республіка Німеччина
ЦК КПРС	Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу
ЦК	Цивільний кодекс

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Ідеологія – це один з основних соціальних інститутів, який має низку значних організаційно-змістовних характеристик, які в свою чергу спрямовані на виконання суттєвих завдань в еволюційному розвитку суспільства. Відомо, що ідеологія формує світогляд індивідів, впливаючи на їх поведінку на рівні окремо взятої людини, групи осіб, суспільного осередку, нації, народу. Ідеологія – це також суспільний «регулятор», який «пронизує» всі основні сфери суспільства, від якого залежить те, наскільки вони стають динамічними або продовжують бути інертними. Саме ідеологія формує (повинна формувати) ті знання, цінності, ідеали, які визначають становлення, розвиток та вдосконалення практично усіх соціальних сфер і структур.

Історичний досвід України свідчить про те, що ідеологія може відігравати в державі як позитивну, так і негативну роль. З метою захисту від негативних проявів ідеологічного впливу Україна прийняла відповідні нормативно-правові акти (Закон України «Про боротьбу з тероризмом», Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» та ін.). Проте для забезпечення соціальної згуртованості та гармонізації суспільства цього недостатньо. Процес впровадження соціально значущих ідеалів та цінностей настільки складний, що тільки держава має можливість зробити його більш або менш контрольованим. Правові цілі розвитку держави, правові засади законодавчого поля, обґрунтування та оцінка правових відносин багато в чому визначаються саме правовою ідеологією, яка ґрунтується на філософсько-світоглядному осмисленні навколишньої дійсності.

Складовою частиною правової ідеології є кримінально-правова ідеологія, яка визначає напрямки наукових досліджень, мету, завдання і принципи законотворчості та реалізації кримінального права. Кримінально-правова

ідеологія визначає не тільки сутність та зміст кримінального законодавства, але й його форму (принципи побудови та інтерпретації). Як правило, проблематика ідеології розглядається на рівні філософії, політології, соціології, теорії та історії держави і права.

Дослідженню ідеології на різних рівнях наукового пізнання присвятили свої роботи такі вітчизняні вчені, як: Т.Г. Андрусак, Б.Д. Голованов, А.Й. Войтанович, Г.О. Дичковська, В.В. Дудченко, О.І. Заздравнова, В.М. Калітинський, В.М. Корабльова, І.В. Музика, Н.П. Надюха, А.І. Луцький, Ю.М. Оборотов, О.М. Ситник, А.С. Ткачук, В.Л. Толстенко, Л.В. Удовика, Ю.В. Цуркан-Сайфуліної, А.Є. Шевченко та ін. Ідейним основам кримінального права присвятили свої роботи: Ю.В. Баулін, О.І. Бойко, В.І. Борісов, Т.А. Денисова, В.М. Дрємін, В.С. Ковальський, О.В. Козаченко, О.М. Костенко, М.В. Костицький, В.О. Меркулова, А.А. Музика, В.О. Навроцький, Н.А. Орловська, А.С. Оцяця, М.І. Панов, Є.Ю. Полянський, П.П. Сердюк, М.Г. Сорочинський, О.С. Сотула, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, В.О. Туляков, М.І. Хавронюк, П.Л. Фріс, І.І. Чугуніков, В.В. Шаблистий та ін.

Серед зарубіжних авторів вагомий внесок у розробку проблематики ідеології на різних рівнях наукового пізнання внесли філософи, політологи, соціологи, зокрема: В.В. Афанасьєв, З. Бауман, М.Е. Брандес, В.І. Герасимов, Є.В. Золотухіна-Аболіна, М.Є. Котельников, О.Ю. Малінова, В.С. Малицький, К. Маркс, В.В. Міронов, К. Поппер, Б.Ф. Славін, А.С. Ткачук, Д.Б. Томпсон, Р.О. Троско, Ю. Габермас, А. Шопенгауер, О.А. Г. Шпенглер, Ф. Енгельс, В.О. Ядов, К.Т. Ясперс); теоретики права: О.Ф. Байков, Г. Дж. Берман, О.О. Бесєдін, Ю.В. Власова, О.І. Кліменко, Є.Б. Пашуканіс; вчені в сфері кримінального права, кримінології, кримінального-виконавчого права: М.В. Бавсун, О.І. Бойко, С.О. Бочкарьов, Я.І. Гілінський, Ю.В. Голік, А.Е. Жалінський, Л.В. Іногамова-Хегай, Є.В. Кобзева, І.Я. Козаченко, В.М. Кудрявцев, Л.В. Лобанова, Ю.І. Ляпунов, А.В. Наумов та ін.

Наукові праці зазначених учених були використані з метою обґрунтування дисертаційних висновків та пропозицій щодо поняття, значення та функцій

кримінально-правової ідеології України в юридичній доктрині та кримінальному законодавстві. Водночас дисертаційних досліджень, присвячених кримінально-правовій ідеології, в Україні до теперішнього часу немає.

Таким чином, актуальність дисертаційного дослідження зумовлена необхідністю розробки концепції кримінально-правової ідеології в Україні, основних напрямків реформування чинного кримінального законодавства щодо забезпечення національних інтересів України в умовах глобалізації, а також вдосконалення правозастосовної практики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідницької роботи кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» «Механізм кримінально- правового впливу в умовах сталого розвитку» на 2011–2015 рр. як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» на 2011–2015 роки «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (ДРН 0110U000671) та плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» «Стан, тенденції та перспективи розвитку кримінального права у ХХІ столітті» на 2016–2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0116Ш 01842) на 2016–2020 роки. Дисертаційне дослідження виконане також відповідно до плану фундаментального наукового дослідження «Теорія кримінальної законотворчості: концептуальні основи» (державний реєстраційний номер 0115U002494), яке здійснювалося у 2015–2017 роках та плану фундаментального наукового дослідження «Євроінтеграційна кримінально-правова політика України» (державний реєстраційний номер: 0118U003677) на 2018–2019 роки.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у розробці концепції кримінально-правової ідеології в Україні, а саме визначенні її поняття, мети, завдань, принципів та функцій, а також формулюванні пропозицій щодо подальшого розвитку національного кримінального законодавства стосовно забезпечення національних інтересів України в умовах глобалізації.

Для досягнення поставленої мети у дисертації вирішувалися такі завдання:

встановити ідеологічну обумовленість поняття, сутності та змісту методології науки кримінального права;

розкрити ідеологічні основи пізнання сутності та змісту кримінального права;

з'ясувати ідеологічні основи пізнання форми кримінального права;

дослідити загальні підходи до визначення поняття та видів ідеології, її змісту, ознак, функцій та значення для формування та функціонування кримінально-правової ідеології;

визначити поняття кримінально-правової ідеології та обґрунтувати її зв'язок з іншими видами ідеологій;

встановити співвідношення понять кримінально-правової ідеології, кримінально-правової доктрини, кримінального права та кримінального законодавства;

виокремити стадії формування кримінально-правової ідеології на рівні кримінально-правової доктрини;

охарактеризувати світоглядні ідеї кримінально-правової ідеології та основоположні дефініції кримінально-правової доктрини, простежити процес їх історичного розвитку та взаємодію філософських, релігійних, наукових, естетичних, етичних, правових, політичних, економічних, соціологічних ідей, які є складовими кримінально-правової ідеології та вплинули на основні інститути кримінального права;

виокремити принципи кримінально-правової ідеології та доктринальні принципи кримінального права, розкрити їх взаємозв'язок та значення;

розкрити вплив кримінально-правової ідеології на нормотворчість у сфері кримінального права;

охарактеризувати законодавчу техніку з позиції гарантії втілення кримінально-правової ідеології;

визначити та обґрунтувати ідеологічне значення системи та структури кримінального закону;

з'ясувати вплив кримінально-правової ідеології на практику;

встановити суб'єктів впровадження кримінально-правової ідеології;

визначити шляхи впровадження кримінально-правової ідеології з метою подальшого розвитку кримінального права України;

сформулювати пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства України з урахуванням єдиних ідейних основ кримінального права, що відповідають потребам сучасної України.

Об'єктам дослідження є правова ідеологія України.

Предметом дослідження є кримінально-правова ідеологія в юридичній доктрині та кримінальному законодавстві України.

Методи дослідження. Дисертація ґрунтується на комплексному застосуванні загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, обраних з урахуванням мети і завдань дослідження, його об'єкта та предмета. На філософському рівні використовувався метод метафізики з метою встановлення сутності та змісту досліджуваних понять (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2, 2.3, 3.3, 3.3) та метод діалектики – з метою дослідження форми цих понять (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2, 2.3, 3.3, 3.3). На загальнонауковому рівні використовувалися: формально-логічний метод з метою стандартизації категоріального апарату (підрозділи 4.1, 4.2, 4.3, 5.1, 5.2, 5.3); системний метод з метою створення кримінально-правової ідеології у вигляді цілісного комплексу взаємопов'язаних елементів, розташованих у певній ієрархії (підрозділи 3.2, 3.3, 4.2, 4.3); структурно-функціональний метод з метою визначення функцій

кримінально-правової ідеології, системи та структури кримінального законодавства (підрозділи 2.2, 4.3); статистичний метод з метою вивчення матеріалів практики та результатів опитування населення (підрозділи 3,2, 5.3). На рівні певної групи наук, а саме, суспільствознавства використовувався конкретно-історичний метод з метою вивчення еволюційного розвитку кримінально-правової ідеології та соціологічний метод з метою вивчення потреб сучасного суспільства (розділи 1, 2, 3, 4, 5). На рівні юридичної науки використовувалися: метод порівняння з метою пізнання та розуміння поняття кримінально-правової ідеології у порівнянні зі спорідненими поняттями (підрозділи 2.2, 2.3); метод техніко-юридичного аналізу з метою надання кримінально-правовій ідеології формальної визначеності (підрозділи 2.2, 2.3, 4.1, 4.2, 4.3, 5.1, 5.2, 5.3); метод конкретизації з метою з'ясування особливостей кримінально-правової ідеології серед інших видів ідеологій (підрозділи 2.1, 2.2), метод тлумачення з метою з'ясування волі законодавця, яка відображена у змісті юридичних термінів та законодавчих конструкцій (розділи 1, 2, 3, 4, 5). На міждисциплінарному рівні використовувався метод аналогії, який дозволив отримати нові наукові результати стосовно кримінально-правової ідеології шляхом перенесення в кримінальне право результатів досліджень інших наук (розділи 1, 2, 3, 4, 5).

Нормативною базою дисертації є Конституція України, міжнародно-правові акти у сфері забезпечення основних прав, свобод та інтересів людини, Кримінальний кодекс України, акти чинного законодавства України та деяких зарубіжних країн (США та ін.), в яких предметно виражена ідеологія держави.

Емпіричну базу дослідження становлять: рішення Європейського суду з прав людини, рішення Конституційного Суду України, судові рішення, внесені до Єдиного державного реєстру судових рішень щодо злочинів проти основ національної безпеки України та злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку та осіб, які вчинили ці злочини, результати анкетування 510 громадян України з приводу їх ставлення до кримінального права України, серед яких 256 чоловіків та 254 жінки.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим у вітчизняній науці кримінального права спеціальним комплексним дослідженням кримінально-правової ідеології України.

У межах здійсненого дослідження одержано такі результати, що мають наукову новизну:

вперше:

обґрунтовано, що обрання методологічного інструментарію науки кримінального права залежить від ідеології, що склалася на рівні взаємовідносин людини і природи, людини та суспільства, людини та держави,

запропоновано модель кримінально-правової ідеології, яка здатна об'єднати заходи кримінально-правового впливу з іншими соціальними регуляторами, зокрема нормами моралі, традиціями, звичаями тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства;

встановлено, що кримінально-правова ідеологія та кримінально-правова доктрина взаємозалежні, але не тотожні поняття. Якщо кримінально-правова ідеологія являє собою систему світоглядних ідей, то доктрина є знаннями, що сформувалися під впливом цих ідей, знаннями, які є результатом пізнавального процесу, що не викликає сумнівів, знаннями, які отримали право на істину, відповідальну перед зовнішнім (матеріально-практичним) і внутрішнім (логічна аргументація та моделювання) досвідом;

запропоновано визначення ідеології науки кримінального права та систему принципів наукової діяльності: ідеологія науки кримінального права – це система ідей про загальнотеоретичні та етико-психологічні напрямки наукової діяльності у сфері кримінального права; система принципів наукової діяльності включає принципи наукової діяльності на загальнотеоретичному рівні: раціоналізм, обґрунтованість, всебічність, об'єктивність, системність (цілісність), спадкоємність результатів наукової творчості; принципи наукової діяльності на етико-психологічному рівні: прагнення до істини (навіть якщо

вона статична), солідарність заради істини, усвідомлення відповідальної ролі кожного в загальному процесі світобудови;

сформульоване авторське визначення поняття кримінально-правової ідеології – це система світоглядних ідей про сутність та зміст охоронної функції кримінального права, а також про механізм її реалізації через символічні (словесно-теоретичні та знаково-образні) форми за допомогою державних та інших соціальних інститутів, що впливають на суспільну та індивідуальну свідомість та підсвідомість людей;

визначені мета та завдання кримінально-правової ідеології. Метою кримінально-правової ідеології має бути підвищення авторитету кримінального права. Завданням кримінально-правової ідеології має бути: 1) створення та підтримання уявлень про мету, завдання, принципи кримінального права, його інститути та механізм реалізації кримінально-правових норм; 2) обрання та застосування найефективніших словесно-теоретичної та знаково-образних форм впливу на суспільну і індивідуальну свідомість та підсвідомість людей; 3) створення та підтримання єдиного ціннісно-сміслового ядра діяльності державних інститутів; 4) створення підґрунтя для співробітництва державних інститутів з іншими соціальними інститутами;

запропоновано передбачити у КК України поряд із завданнями його мету, під якою слід розуміти формування та закріплення в суспільстві в цілому, а також у кожного індивідуума окремо впевненості в справедливості і обов'язковості виконання кримінального закону;

доведено, що кримінально-правова ідеологія виконує: на загальнолюдському рівні гносеологічну, онтологічну, інформаційну, герменевтичну, прогностичну, аксіологічну, орієнтаційну, регулятивну, інтегративну (мобілізаційну і консолідуючу), когнітивну функції; на загальноправовому рівні – функцію легітимності влади; на рівні кримінального права – захисну функцію;

доведено, що кримінально-правова ідеологія є різновидом правової ідеології, правова ідеологія – різновидом державної ідеології, державна

ідеологія – різновидом загальнолюдської ідеології, а також те, що кримінально-правова ідеологія є складовою частиною загальної ідеології протидії злочинності, до якої, окрім кримінально-правової ідеології, входять кримінально-процесуальна, кримінально-виконавча ідеології;

визначено етапи формування кримінально-правової ідеології, а саме: створення етичної бази, розробка системи дій, формування системи образів-символів, за допомогою яких здійснюється вплив на свідомість та підсвідомість людини;

обґрунтовано, що раціональність кримінально-правової ідеології повинна виражатися в розумному балансі інтересів особистості, суспільства, держави при мінімумі витрат, з урахуванням триєдиного початку навколишнього світу: Божественного (Духовного)–Природного–Людського;

встановлено, що розвиток ідеологічного вчення залежить від якості інформації та кількості часу і «зацікавленості» суб'єктів ідеологічного впливу в реалізації світоглядних ідей, які їм пропонуються, що дало змогу запропонувати час, протягом якого прийнятий кримінальний закон не можна змінювати;

виділені та охарактеризовані такі принципи кримінально-правової ідеології: верховенство права; законність; гуманізм; справедливість; рівність; невідворотність державного реагування на протиправні діяння; доцільність правової системи держави; економія матеріальних ресурсів держави;

встановлено, що реалізація кримінально-правової ідеології на практиці залежить від джерел кримінального права та кримінально-правової політики, яка має бути її частиною;

виділені суб'єкти впровадження кримінально-правової ідеології, які поділяються на два види: 1) суб'єкти, які беруть участь у формуванні та впровадженні кримінально-правової ідеології; 2) учасники кримінально-правової ідеології, які діють під впливом кримінально-правової ідеології. Суб'єктів, які беруть участь у формуванні та впровадженні кримінально-правової ідеології, поділено на: 1) суб'єктів, наділених владними повноваженнями (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет

Міністрів України, Конституцій Суд України, Верховний Суд, Європейський суд з прав людини); 2) суб'єктів, від яких залежить організація спільної діяльності людей (сім'я, освіта, громадськість, релігійні та громадські організації). Учасників кримінально-правової ідеології поділено на види за двома підставами: 1) залежно від ставлення до кримінального закону: особи, які діють у межах кримінального закону; особи, які порушують кримінальний закон; 2) залежно від ролі під час здійснення правосуддя: особи, які беруть участь у кримінальному провадженні; особи, які беруть участь у виконанні покарання та реалізації інших заходів кримінально-правового впливу;

встановлено, що ідеологічний вплив кримінального права може здійснюватися через такі норми: норми-засади (преамбула КК України); визначально-установчі норми (цілі та завдання КК України); норми-дефініції (термінологічний апарат КК України); норми-принципи (закріплення в КК України принципів кримінального права); норми-правила поведінки (охоронні норми, які передбачають негативну реакцію держави на неправомірну поведінку суб'єктів правовідносин, та регулятивні норми, які встановлюють права та обов'язки суб'єктів кримінальних правовідносин);

запропонована теорія криміналізації суспільно небезпечних діянь у вигляді циклічної програми, метою якої є попередження конфлікту інтересів, наслідком якого є або може стати суспільно небезпечне діяння;

встановлено, що законодавча техніка створення кримінального закону є гарантією впровадження кримінально-правової ідеології, якщо вона ґрунтується на запропонованій у дисертації циклічній програмі з урахуванням важливості загальнолюдської, державної, правової, кримінально-правової ідеології для окремо взятої особистості, суспільства, держави;

запропоновано проект Концепції кримінально-правового забезпечення національних інтересів України в умовах глобалізації, в якій сформульовано пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства України з урахуванням єдиних ідейних основ кримінального права, що відповідають потребам сучасної України;

вдосконалено:

визначення методології науки кримінального права в частині необхідності врахування певного філософсько-світоглядного підходу, який відображає уявлення людини про навколишній світ;

поняття та систему принципів кримінального права, а саме запропоноване законодавче визначення цих принципів із розташуванням їх у КК України в певній послідовності;

наукова позиція стосовно впливу кримінально-правової ідеології на доктринальні погляди щодо кримінального права взагалі та окремих його інститутів зокрема. Зроблено висновок, що кримінально-правова ідеологія, з одного боку, ґрунтується на доктринальних поглядах на кримінальне право і окремі його інститути, з іншого боку – здатна їх змінити в тих випадках, коли вони не відповідають інтересам суб'єктів ідеологічного впливу (наприклад, під впливом ідей євроінтеграції змінюються уявлення про злочин, поряд з ним створюються такі поняття, як кримінальне правопорушення та кримінальний проступок);

дістало подальшого розвитку:

наукове положення про те, що кримінально-правова ідеологія не може існувати без системності юридичної форми кримінального права, яка має як внутрішні, так і зовнішні ознаки. Внутрішніми ознаками системності є: 1) взаємодія елементів логічної структури кримінально-правової норми; 2) узгодженість кримінально-правових норм у КК України; 3) узгодженість кримінально-правових норм з Конституцією України; 4) узгодженість кримінально-правових норм з нормами міжнародного права; 5) узгодженість кримінально-правових норм з нормами інших галузей права. Зовнішніми ознаками системності є взаємодія кримінально-правових норм з іншими соціальними регуляторами;

ідея про те, що взаємоповага та взаємна відповідальність особистості–суспільства–держави виявляються в тому, що злочин визнається суспільно

небезпечним діянням, а також в тому, що суспільна небезпечність діяння встановлюється через конфліктологічний підхід;

ідея про те, що підвищити авторитет та життєздатність кримінального закону можна шляхом створення «маленького» Кримінального кодексу з невеликим набором найбільш суспільно небезпечних діянь;

позиція авторів Концепції впровадження проступку шляхом прийняття Закону (Кодексу) України про проступки. Додатково аргументовано те, що вилучення з КК України діянь, які не становлять суспільної небезпеки, дозволить підвищити ступінь реалізації невідворотності відповідальності шляхом економії заходів кримінально-правового впливу;

ідея про те, що кримінальна відповідальність в її негативному та позитивному аспектах є кримінально-правовою оцінкою діяння (як злочину, так і правомірної поведінки) особи з боку держави;

ідея про доцільність існування преамбули в Кримінальному кодексі України, в якій потрібно відобразити мотиви, керуючись якими законодавець приймає кримінальний закон. Законодавче закріплення цих мотивів може допомогти зв'язати ідеї кримінального права (кримінально-правову ідеологію) з державною (загальнонаціональною) і загальнолюдською ідеологіями, показати які цінності лежать в основі діяльності законодавця, які його уявлення про світоустрій;

наукові підходи до визначення системи Загальної частини КК України, в якій запропоновано виокремити такі розділи у визначеній послідовності: Розділ I «Загальні положення»; Розділ II «Кримінальний закон»; Розділ III «Злочин»: Глава 1 «Поняття, види та стадії злочину», Глава 2 «Обставини, що виключають злочинність діяння»; Розділ IV «Склад злочину»: Глава 1 «Об'єкт злочину», Глава 2 «Об'єктивна сторона злочину», Глава 3 «Суб'єкт злочину», Глава 4 «Суб'єктивна сторона злочину»; Розділ V «Кримінально-правова кваліфікація»: Глава 1 «Загальні правила кримінально-правової кваліфікації», Глава 2 «Кваліфікація злочинів вчинених у співучасті», Глава 3 «Кваліфікація повторності, сукупності та рецидиву злочинів»; Розділ VI «Кримінальна

відповідальність»: Глава 1 «Поняття та форми реалізації кримінальної відповідальності», Глава 2 «Звільнення від кримінальної відповідальності»; Розділ VII «Покарання»: Глава 1 «Поняття та види покарання», Глава 2 «Призначення покарання», Глава 3 «Звільнення від покарання та його відбування»; Глава 4 «Судимість»; Розділ VIII «Заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до осіб, які не є суб'єктами злочину»: Глава 1 «Примусові заходи медичного характеру», Глава 2 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб»; Розділ IX «Спеціальні заходи кримінально-правового характеру»: Глава 1 «Примусове лікування», Глава 2 «Спеціальна конфіскація»; Розділ X «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх»;

наукова позиція щодо розміщення розділів в Особливій частині Кримінального кодексу України. Обґрунтовано доцільність розміщення зазначених розділів за принципом «людина – суспільство – держава – людство»: Розділ I «Злочини проти особи»; Розділ II «Злочини проти суспільства»; Розділ III «Злочини проти держави»; Розділ IV «Злочини проти людства». В середині розділів злочини необхідно поділити на глави залежно від об'єкта кримінально-правової охорони.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення, висновки та рекомендації дисертаційної роботи можуть бути використані у:

науково-дослідній роботі – при здійсненні фундаментального наукового дослідження «Теорія кримінальної законотворчості: концептуальні основи» (державний реєстраційний номер 0115Ш 02494) (2015–2017 рр.) та як основа для подальшого наукового дослідження ідейних основ кримінального права, які забезпечують єдність кримінального законодавства та злагодженість механізму його застосування;

правотворчій діяльності – при підготовці проектів законів про внесення змін і доповнень до КК України та інших нормативно-правових актів, які стосуються забезпечення реалізації кримінально-правової ідеології;

правозастосовній діяльності – в процесі інтерпретації кримінально-правових норм, кваліфікації злочинів та визначенні кримінально-правових наслідків вчинення діянь, передбачених КК України (Акт Херсонської місцевої прокуратури від 20.11.2019 р.), під час створення та підтримання єдиного ціннісно-смыслового ядра діяльності державних та інших соціальних інститутів з метою впровадження ідей кримінально-правової ідеології (Акт Південного оперативного козацького округу від 18.02.2020 р., Акт Одеської регіональної організації Національної спілки журналістів України від 18.02.2020 р., Акт настоятеля храму преп. Сергія Радонезького при Церковно-приходській школі від 20.02.2020 р.);

навчальному процесі – при підготовці та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять з навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Кримінологія», «Кримінально-виконавче право» та інших дисциплін кримінально-правового циклу, а також при підготовці підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, тематики кваліфікаційних робіт із зазначених дисциплін (Акт Національного університету «Одеська юридична академія» від 12.11.2019 р., Акт Херсонського державного університету від 25.11.2019 р.).

Апробація результатів дослідження. Положення і висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» та на засіданні Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. Основні результати наукового дослідження оприлюднено на 30 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, засіданнях круглих столах і симпозіумах, зокрема: Всеукраїнській науковій конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 18–19.04.2008 р.); Міжнародній науково-практичній конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 5–6.06.2009 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Уголовное право: стратегия развития в XXI веке» (м. Москва, 29–30.01.2009 р.); Турецько-Українському симпозіумі з

порівняльного кримінального права «Legal Policy of EU Countries: Comparative Aspects» (Туреччина, м. Стамбул, 15–17.03.2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права» (м. Одеса, 30.11.2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 16–17.05.2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій ювілею академіка С.В. Ківалова «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 16–17.05.2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 250-річчю трактату Чезаре Беккарія «Про злочини та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини» (м. Одеса, 13.06.2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (м. Одеса, 15–16.05.2015 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Політико-правові реформи та становлення громадянського суспільства в Україні» (м. Херсон, 9–10.10.2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Суспільні науки сьогодення: постулати минулого і сучасні теорії» (м. Дніпропетровськ, 6–7.11.2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Право и политика: история и современность» (м. Омск, 20.11.2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «O noua perspectiva a proceselor de integrare Europeana a Moldovei si Ucrainei: aspectul juridic» (м. Кишинів, 25.03.2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 20.05.2016 р.); Міжнародному круглому столі «Правові системи сучасності: взаємодія та конфлікти» (м. Одеса, 16.07.2016 р.); Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Актуальні проблеми теорії кримінальної законотворчості та практики правозастосування» (м. Одеса, 27.12.2016 р.); Міжнародній юридичній науково-практичній конференції «Справедливість у юриспруденції: теорія та практика» (м. Київ, 23.02.2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Нове та традиційне у

дослідженнях сучасних представників суспільних наук» (м. Київ, 3–4.02.2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19.05.2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (м. Івано-Франківськ, 8–10.06.2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації» (м. Харків, 12–13.10.2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Концептуальні основи кримінальної законотворчості» (м. Одеса, 19.10.2017 р.); Науково-практичній конференції «Безпека людини, суспільства, держави» (м. Київ, 28.10.2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції» (м. Одеса, 18.05.2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Кримінальне право в умовах глобалізації» (м. Одеса, 25.05.2018); Міжнародній науково-практичній конференції «Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку» (м. Одеса, 07.03.2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17.05.2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Кримінальне правопорушення: національний та зарубіжний виміри» (м. Одеса, 24.05.2019 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Правова освіта та правова наука в умовах сучасних трансформаційних процесів» (м. Запоріжжя, 20.11.2019 р.).

Публікації. Основні теоретичні і практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження викладено в одноособовій монографії «Кримінально-правова ідеологія: філософсько-правове дослідження», в колективних монографіях: «Наукове та законодавче забезпечення реалізації концепції кримінальних проступків», «Гуманітарний дискурс: політика, управління, влада», «Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані», «Сучасне кримінальне право України: наукові нариси», «Ідея і дія: погляд Ф./П./П./С./», «Концепты и контрасты», «Development and modernization

of the legal systems of Eastern Europe: experience of Poland and prospects of Ukraine», «Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування», у 23 наукових статтях, з яких 19 статей опубліковано у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 5 статтях, опублікованих у зарубіжних періодичних виданнях, а також у 30 тезах доповідей на науково-практичних конференціях, симпозіумах, засіданнях круглих столів.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'ятих розділів, поділених на 15 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (713 найменувань), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 545 сторінок, з якого основний текст – 408 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ІДЕОЛОГІЧНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

1.1 Ідеологічна обумовленість методології науки кримінального права

Кожне наукове дослідження передбачає, при його здійсненні використання певних методів, які мають ідеологічне підґрунтя. Без ідеологічної складової методологічний інструментарій перетворюється в розладнаний механізм непотрібних деталей [205, с. 50–52]. Деідеологізація держави та суспільства, розпочата одразу після розпаду Радянського Союзу, призвела до того, що наукові дослідження в галузі кримінального права поступово втратили свою цілісність. Відмовившись від методологічного монізму, обумовленого марксистсько-ленінською ідеологією, наукове співтовариство перейшло до методологічного плюралізму. Незважаючи на те, що вчені отримали право на свободу наукової творчості, методологічний плюралізм призвів до несприятливих наслідків. Як справедливо зауважив В. В. Сорокін, «ідейна всеїдність плюралістичної методології вироджується в абсолютну порожнечу і демагогію, в якийсь спеціалізований вагон для курців і некурців одночасно. Коли нормою стають всі норми. Навіть ті, що взаємовиключають і взаємозаперечують одна одну ...» [568, с. 62].

Стосовно кримінального права проблема методологічного плюралізму полягає не в тому, що відносно одних і тих же правових явищ існують різні методологічні позиції і трактування, а в тому, що багато інститутів кримінального та кримінально-процесуального права є сукупністю кримінально-правових і кримінально-процесуальних норм, розроблених на основі різних методологічних підходів. У результаті кримінальне право, на нашу думку, перетворюється в безсистемну галузь права, позбавлену належної форми реалізації.

Негативне ставлення до методологічного плюралізму, яке живе в нас і, можливо, є інерцією радянського етапу розвитку науки, деякі вчені пояснюють бажанням до уніфікації, приведення точок зору до однієї пануючої [443, с. 137]. І в радянські, і в пострадянські часи вчені звертали увагу на недостатню вивченість в юридичній літературі методологічних основ кримінального права. За радянських часів про це писали: О. А. Герцензон [78, с. 13], Ю. А. Демидов [112, с. 5], І. С. Ной [418, с. 17] та ін. В сучасний період цю обставину відзначили: Ю. В. Голік [85, с. 20], А. Е. Жалінський [132, с. 21], Ю. І. Ляпунов [320, с. 48], С. В. Хиліук [657, с. 43–53] та ін.

Фахівці у сфері кримінального права, як галузі, що має безпосередній зв'язок з практикою, до методології досить часто ставляться формально через те, що зайняті вивченням більш прикладних питань. В умовах стабільності методологія юридичної науки сприймається ними як даність і рідко глибоко осмислюється, в умовах кризи через велику кількість методологічних підходів у загальній теорії права серед них поширеним стає або методологічний «анархізм», або методологічний «нігілізм».

Наслідком методологічного «анархізму» є те, що дослідження у сфері методологічних основ кримінального права носять мозаїчний, безсистемний характер. Вони розкривають, як правило, одну з численних проблем методології кримінального права і не створюють загального уявлення про методи і методики кримінально-правової теорії. Методологічний «нігілізм» призводить до того, що методологія в роботах кримінально-правової спеціалізації або просто прикрашає наукові тексти, або формально є необхідною їх частиною при написанні кандидатських і докторських дисертацій. Тим часом кожний умовивід передбачає використання певних методів. Суть проблеми полягає в тому, яким це використання буде: неосмисленим на рівні підсвідомості або усвідомленим, аргументованим, таким, що становить єдину узгоджену методологічну основу.

В юридичній літературі термін «методологія» використовується в широкому і вузькому сенсі. У широкому сенсі методологія науки – вчення про

принципи побудови, форми і способи наукового пізнання [563, с. 34]. Стосовно юридичної науки – це а) система підходів і методів, способів і засобів наукового дослідження, а також б) вчення (теорія) про їх використання при вивченні державно-правових явищ [511, с. 150]. У вузькому сенсі під методологією розуміється вчення про методи пізнання: «методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища» [145, с. 72].

Основною причиною неузгодженості розрізненості наукових досліджень є розуміння методології у вузькому сенсі. Його прихильники не враховують те, що метод носить лише інструментальний характер до тих пір, поки не обраний вектор пізнання, а саме відповідний підхід до пізнання правової дійсності. Як правильно зауважив В. П. Казімірчук, «методологія – це система координат, а метод – вектор пошуку і дії. Система координат може бути побудована тільки на основі прихильності якої-небудь однієї методологічної лінії, що не виключає прагнення в міру накопичення знання об'єднати різні інтелектуальні традиції і підходи. Це визначається дійсними потребами пізнання» [162, с. 41].

Використання методології в широкому сенсі дозволило б запобігти переходу методологічного плюралізму в методологічний анархізм, який носить руйнівний характер. Методологія в широкому сенсі складається з декількох рівнів. Так, Ю. В. Голік вважає, що методологія – «поняття інтегративне, яке об'єднує в собі ряд компонентів: світогляд і фундаментальні теоретичні концепції, діалектичні категорії і закони, загально - і приватнонаукові методи» [637, с. 43]. С. В. Хилюк виділяє три рівня методології: філософський (фундаментальний), загальнонауковий та конкретно-науковий [657, с. 43–53]. На думку П. М. Рабіновича, до складу методології входять:

– *«філософсько-світоглядні підходи (матеріалістичний чи ідеалістичний, діалектичний чи метафізичний, визнання чи заперечення об'єктивних соціальних, у тому числі державно-правових, закономірностей і можливості їх пізнання, здобуття істинних знань щодо них);*

– *загальнонаукові методи*, тобто такі, які використовуються в усіх або в більшості наук (наприклад, структурний, функціональний методи, сходження від абстрактного до конкретного, формально-логічні процедури, скажімо, аналіз, синтез і т. ін.);

– *групові методи*, тобто такі, котрі застосовуються лише у певній групі наук, наприклад, тільки у суспільствознавстві (скажімо, метод конкретно-соціологічного дослідження);

– *спеціальні методи*, тобто такі, котрі прийнятні для дослідження предмета лише однієї науки (наприклад, в юриспруденції – це способи уясування (тлумачення) норм права, своєрідні прийоми узагальнення юридичної практики)» [511, с. 150].

З огляду на те, що за своєю природою кримінальне право являє собою складний соціальний феномен, структурний склад методології, запропонований П. М. Рабіновичем, доцільно було б доповнити міждисциплінарними методами. В той же час, у кримінально-правовій літературі ставлення до методів інших галузей науки є неоднозначним, незважаючи на те, що осмислення нових методів пізнання почалося ще на рубежі XIX–XX століть.

Так, в дореволюційний період російський вчений С. П. Мокринський у своїй статті «Система і методи науки кримінального права», з одного боку, визнав обов'язковість «соціологічного і антропологічного вивчення злочинності для кожного криміналіста, і для кримінального політика особливо, тому що не можна боротися з небажаним явищем, не знаючи його причин», з іншого боку, спробував закласти автономію кримінального права та кримінології, зазначаючи те, що етіологію злочинності не можна розглядати як галузь науки кримінального права [386, с. 22]. Ця позиція викликала критику з боку А. І. Бойко. На його думку, в умовиводі С. П. Мокринського міститься наступний логічний початок: «... корисно дивитися на злочинність «в живу», поверх одновимірних догматичних очок, але розширення інструментальної бази класичного кримінального права за рахунок нових методів недоцільне; будемо користуватися готовими відомостями і оцінками з боку, але без запрошення

порушників класичного напрямку у свої ряди; не допустимо відступу від дівочої дисциплінарної чистоти галузевої науки» [36, с. 201]. Безперечно, кримінальне право має свою специфіку, але його специфіка не виключає можливості використання інших міждисциплінарних методів.

Вчені різних галузей знання намагаються створити картину світу з чіткими кордонами, в той час як у реальному світі таких кордонів немає. Всі явища і процеси взаємопов'язані і є одним цілим. А оскільки кожна кримінально-правова норма повинна мати сенс і відповідний механізм реальної дії, використання комплексу методів наукового пізнання (в тому числі міждисциплінарних) є необхідним. Як писав М. С. Таганцев, «з життя для життя – ось девіз, який повинен бути написаний на прапорі законодавця» [594, с. 17–18]. «Розвиток комплексних, міждисциплінарних досліджень (у сукупності із представниками інших наук, і не тільки юридичних), – пише Ю. В. Баулін, – дозволив би масштабно досліджувати кримінально-правові явища, розробляти нові технології у сфері правозастосування» [21, с. 29–42].

На підставі викладеного можна зробити висновок, що методологія науки кримінального права має складатися із загальнонаукових, групових, спеціальних і міждисциплінарних методів, обумовлених певним філософсько-світоглядним підходом. З'ясувавши зміст методології науки кримінального права необхідно сформулювати її поняття, бо методологія являє собою не просто сукупність різних рівнів пізнання, але й систему підходів і методів наукового пізнання, які відносяться як до форми, так і до змісту досліджуваного об'єкта.

Напередодні розпаду Радянського Союзу характерним вважалося наступне визначення методології науки кримінального права: «таке, що базується на принципах матеріалізму наукове пізнання (дослідження) сутності кримінально-правових інститутів як специфічних суспільних явищ, які адекватно відображають їх діалектичний розвиток» [89, с. 11].

Під впливом технократичної ідеології прагнення зрозуміти сутність кримінального права та інших галузей права зникла. Як справедливо зауважив

К. В. Горобець, «юридична наука при формуванні нової методології намагається відійти від питання про сутність права, замінюючи його проблематикою статусу права в контексті тієї чи іншої парадигми» [91, с. 45]. На думку вченого, «чи йде мова про примат процесуального права над матеріальним або навпаки; наявність поділу права на приватне і публічне; про систему форм і джерел права, – це все інституційні елементи, що виражають суще права, але не його сутність» [91, с. 45].

У зв'язку з тим, що у своїх наукових дослідженнях вчені рідко виходять за межі догматики кримінального права і процесу, а також мало займаються проблемами фундаментального характеру, В. В. Лунєєв, а слідом за ним і С. О. Бочкар'єв звернули увагу на виникнення «нової дружньої школи логіко-догматичного апологічного напрямку», в рамках якої підготовка юристів здійснюється на основі логічного і догматичного аналізу правових явищ з вибірковою оцінкою реалій [44, с. 62].

Вибіркове дослідження сучасних реалій може призвести до деградації науки кримінального права. І хоча посилалися на класиків марксизму-ленінізму вже не модно, навряд чи можна посперечатися з висловлюванням К. Маркса про те, що «не людина існує для закону, а закон існує для людини; законом тут є людське буття...» [341, с. 252]. Слушним видається вислів В. М. Кудрявцева про те, що люди і їх цінності в «XXI ст. вже не ті, що сто чи навіть п'ятдесят років тому» [289, с. 130–131]. Однак у цілому методологія пізнання права повинна залишатися незмінною. Наприклад, можуть змінюватися філософсько-світоглядні підходи до права, але не повинна порушуватися гармонія між особистісним і соціальним, свободою і владою, переконанням і примусом. Як свідчить історичний досвід, зрушення в ту чи іншу сторону призводить до дисбалансу в державі і суспільстві, наслідком якого є загострення політичної обстановки. З розвитком науки і техніки оновлюватися можуть і методи наукового пізнання, проте навіть в оновленому вигляді вони повинні являти собою єдину систему, а дослідження повинні бути глибокими, всебічними і

максимально об'єктивними, інакше дослідження вчених будуть приносити більше шкоди, ніж користі.

На підставі викладеного можна запропонувати наступне визначення *методології науки кримінального права* – це обумовлена філософсько-світоглядним підходом система загальнонаукових, групових, спеціальних і міждисциплінарних методів наукового пізнання форми і змісту кримінально-правових інститутів як специфічних суспільних явищ, що адекватно відображають діалектичний розвиток сучасного суспільства [217, с. 9].

Найбільш складним для науки кримінального права є питання про вибір філософсько-світоглядного підходу. Будучи представниками конкретно-прикладної науки, вчені в галузі кримінального права звикли користуватися готовими філософськими визначеннями. В радянські часи потреби в розробці нової філософської концепції не було. Як правильно зауважив О. В. Сердюк, «методологічна проблематика із кінця 1920-х рр. була витиснута зі сфери наукового дослідження. Пануюча доктрина у філософії науки виходила з суто нормативного бачення методології, що задається конкретній науці ззовні, у вигляді готових процедур дослідження, що впливають з робіт К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна» [551, с. 219].

Навіть після ослаблення ідеологічних обмежень в 1960-х рр. «марксистська методологія пізнання» формувалася за межами правової науки [257, с. 26]. Очевидно, проблема полягала не тільки в пануванні марксистсько-ленінської ідеології, а і в, умовно кажучи, «небажанні» правознавців виходити за рамки юридичної проблематики. Так, М. С. Строгович в 1965 році писав: «Юрист ніколи не повинен покидати, образно висловлюючись, «юридичний ґрунт», не повинен брати на себе вирішення питань, що не відносяться до його компетенції, тобто не повинен переставати бути юристом» [586, с. 14]. Погоджуючись з даним висловом, М. Ф. Орзіх зазначив, що воно не виключає вимоги єдності філософського, соціологічного і спеціально-юридичного підходів [431, с. 102].

У філософії існують два основних напрямки (ідеалістичний і матеріалістичний) щодо бачення світу і два основні методи (метафізичний і діалектичний) щодо пізнання світу. Від вибору напрямку бачення світу і від методу пізнання світу залежить буття права. Наприклад, прихильники матеріалістичної методології ототожнюють правову реальність з позитивністю (від лат. *positives* – позитивний, той, що стверджує: дійсно наявний, фактичний). В результаті виникає позитивістський підхід до права. Прихильники нематеріалістичної методології виділяють два види реальності, а саме реальність фізичну, або позитивну, і реальність думки. В результаті виникають ідеї про природне або божественне право і т. ін.

За радянських часів філософсько-світоглядною основою кримінального права вважався історичний матеріалізм і матеріалістична діалектика [215, с. 86–89]. Одні сучасні вчені, як і раніше, вважають, що «методологія являє собою систему категорій діалектичного та історичного матеріалізму, що дозволяє досліджувати і практично застосовувати пізнані закономірності, сутність, зміст кримінально-правової боротьби зі злочинністю» [296, с. 8]. Інші критикують такий підхід до методології кримінального права, звертаючи увагу на те, що, «проголошуючи використання діалектичного методу, вчені зазвичай не уточнюють, яку ж діалектику вони мають за основу своїх досліджень – матеріалістичну чи ідеалістичну (а вони є взаємовиключними в цілому ряді принципових положень), фактично ж нерідко послуговуються постулатами метафізики» [658, с. 10]. Однією з обов'язкових гарантій розуміння і пізнання справжньої картини світу є усвідомлення філософсько-світоглядної спадщини попередньої епохи.

Загальновідомо, що методологічну базу марксизму становить історичний матеріалізм. Досить поширеною є думка про те, що К. Маркс зробив переворот у всьому розумінні всесвітньої історії. Оцінюючи його відкриття для науки, Ф. Енгельс писав: «В основі всіх колишніх поглядів на історію лежало, уявлення, що причину всіх історичних змін слід шукати в кінцевому рахунку в ідеях людей, які змінюються, і що з усіх історичних змін найважливішими, такими

що визначають всю історію, є політичні. Але звідки з'являються у людей ідеї і які рушійні причини політичних змін – про це не замислювалися. ... Маркс же довів, що вся попередня історія людства є історія боротьби класів, що у всій різноманітній і складній політичній боротьбі йшлося завжди саме про суспільне і політичне панування тих чи інших класів суспільства, про збереження панування з боку старих класів, про досягнення панування з боку нових, що піднімаються» [347, с. 89].

На основі подібних роздумів виникла марксистська теорія суспільно-економічних формацій, яка означала послідовну зміну одна одною первіснообщинної, рабовласницької, феодальної, капіталістичної, соціалістичної, комуністичної формацій. Основним критерієм класифікації в формаційному підході є економічні відносини, а все інше називається надбудовою. Після розпаду СРСР багато з тих, хто дотримувався формаційного підходу, відмовився від нього і звернувся до пошуку інших теоретичних підходів до історичного процесу. Одним з таких підходів є цивілізаційний підхід. На відміну від формаційного підходу цивілізаційний виходить з того, що держави розвиваються по-різному, а не йдуть загальним шляхом розвитку. У цивілізаційному підході основним критерієм виступає культурний фактор (релігія, світорозуміння, світогляд, історичний розвиток, особливості ландшафту, своєрідність звичаїв та ін.).

Протягом ХХ століття цивілізаційний підхід інтенсивно розроблявся в «протипагу» марксистському формаційному підходу. У сучасний період на Заході даний підхід пережив пік своєї популярності. Тоді як в країнах колишнього Радянського Союзу його рейтинг продовжує зростати. Вивчаючи історичний розвиток суспільства, не можна обмежуватися розглядом ідейних мотивів людської діяльності і не досліджувати того, чим викликаються ці мотиви, якими матеріальними причинами вони породжуються. Підтримуючи матеріалістичне розуміння історії К. Маркса, Ф. Енгельс справедливо зауважив, що кінцеві причини всіх суспільних змін і політичних переворотів треба шукати не в головах людей, не в зростаючому розумінні ними вічної істини і

справедливості, а в змінах способу виробництва; їх треба шукати не у філософії, а в економіці відповідної епохи [347, с. 147].

Цю істину давно засвоїли і враховують у ході наукових досліджень американські і європейські університети. Так, німецький вчений В. Вайгель вважає доцільним проведення економічної експертизи з метою виявлення економічних наслідків нормативно-правових актів. Основну причину неефективності правових норм він бачить в тому, що правознавство не володіє теорією людської поведінки і економікою впровадження норм [48, с. 34].

Від економічної моделі суспільства залежить і методологічна база наукового дослідження. В суспільстві з ринковою економікою в центрі уваги знаходиться окремий індивідуум, а раціональність людини зводиться до прагнення максимізувати отримання задоволення від товарів, якими вона володіє, в суспільстві з соціалістичною економікою в центрі уваги знаходиться суспільство, а раціональність людини зводиться до усвідомлення необхідності діяти на благо всього соціуму з тим, щоб знайти духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість.

Професор С. Ф. Денисов, вивчаючи періодизацію вітчизняної кримінально-правової науки, дійшов висновку про можливість об'єднання формаційного і цивілізаційного підходів, а також досягнення таким чином необхідної об'єктивності під час дослідження історичного шляху, пройденого людиною [113, с. 162]. Але, на нашу думку, об'єднати формаційний і цивілізаційний підходи не уявляється можливим. Йдеться про різні підстави періодизації історії, які обираються вченими в залежності від мети і завдань дослідження. Наприклад, М. Є. Котельников у своїй докторській дисертації «Діалектика науки і ідеології в історичному розвитку марксизму (соціально-філософський аналіз)» робить акцент на тому, що «якщо формаційна теорія зорієнтована на логічну процедуру типологізації суспільства шляхом зведення індивідуального до соціального, то цивілізаційний підхід, навпаки, базується на зведенні соціального до індивідуального, визначенні міри соціальності в людині» [271, с. 25]. У той же час, кожний підхід має право на існування через

те, що: по-перше, жодна теорія не може бути абсолютною; по-друге, вибір того чи іншого підходу залежить від мети і завдань дослідження; по-третє, як справедливо зауважив К. Ясперс [706, с. 102], «сучасна наука ні до чого не ставиться байдуже, для неї все має науковий інтерес; вона займається одиничним і дрібним, будь-якими фактичними даними як такими».

Історичний матеріалізм як метод пізнання можна використовувати і в ході сучасних наукових досліджень. При цьому слід пам'ятати, що, розкриваючи матеріальну обумовленість суспільно-історичного процесу, історичний матеріалізм не заперечував роль суб'єктивного фактора – дій людей, класів, партій, свідомості і організованості мас – і підкреслював їх зворотний, активний вплив на базис, який їх породив. Твердження про те, що люди самі роблять свою історію, але вони її роблять не так, як їм заманеться, за обставин, що не самі вони вибрали, а які безпосередньо є в наявності, надані ним і перейшли від минулого, уявляється обґрунтованим [346, с. 422].

Спираючись на історичний досвід людства, деякі дослідники доводять, що науковим і до кінця послідовним матеріалізм може бути лише ставши діалектичним, а насправді науковою діалектика може бути лише ставши матеріалістичною. В результаті синтезу навчань матеріалістів і діалектики ідеалістів ці дослідники розробили матеріалістичну діалектику, засновану на наступних принципах: 1) загальність розвитку на основі законів переходу кількісних змін у якісні, заперечення заперечення, єдності і боротьби протилежностей; 2) залежність свідомості від буття; 3) практика – як критерій і мета пізнання.

Завдяки матеріалістичній діалектиці: 1) радянське право розглядалося і знаходилося у зв'язку з усіма соціальними відносинами, які існують в суспільстві; 2) розкривалася залежність правових відносин від виробничих відносин (економічних); 3) підкреслювалося, що класові суперечності, що існують в суспільстві, породжують своєрідні функції права (право розглядалося як можливість пануючого класу керувати діями соціальних груп і класів, а також насильно видозмінювати деякі соціальні інститути) [202, с. 22–25; 203, с.

59]. Врахування економіко-матеріалістичної основи права, соціально-класової природи права, а також діалектичного взаємозв'язку права з усіма соціальними відносинами дозволило створити злагоджений механізм реалізації норм права і включити радянське право в єдиний механізм державного регулювання.

Певний науковий інтерес має ідеалістична діалектика Гегеля. Процес розвитку Гегель описав у вигляді тріади: «Лише за цим першим розумовим моментом, коли окреме поняття затверджується у своїй обмеженості як позитивне або істинне (теза), може виявитися другий, негативно-діалектичний, момент – самозаперечення поняття внаслідок внутрішніх суперечностей між його обмеженістю і тієї істиною, яку воно повинно представляти (антитеза), та тоді вже, з руйнуванням цієї обмеженості, поняття примиряється зі своїм протилежним у новому, вищому, тобто більш змістовному, понятті, яке по відношенню до перших двох представляє третій, позитивно-розумний, або власне умоглядний, момент (синтез)» [75, с. 168–169].

Фрідріх Енгельс критикував гегелівську діалектику за те, що вона ґрунтувалася на ідеї про розумність всього дійсного. З умовиводу Гегеля про те, що «все дійсне в області людської історії стає згодом нерозумним, воно, отже, нерозумно вже за самою своєю природою, заздалегідь обтяжене нерозумністю; а все, що є в людських головах розумного, призначене для того, щоб стати дійсним, як би не суперечило воно існуючій уявній дійсності», Ф. Енгельс зробив іронічний висновок: «гідне загибелі все те, що існує» [347, с. 375]. Незважаючи на такі висловлювання на адресу деяких положень гегелівської діалектики, загибель радянського ладу, заснованого на марксистсько-ленінській ідеології, є підтвердженням того, що всі громадські праворядки, які змінюють один одного в ході історії, є лише скороминущими ступенями нескінченного розвитку людства [216, с. 58].

Можливо, нескінчена боротьба між ідеалістами та матеріалістами обумовлена тим, що кожний з них розглядає різні рівні людського буття. Очевидно, що світ людини складається з двох рівнів: ідеального і матеріального. Ідеальний світ ділиться на два види: 1) ідеальний світ, що

формується під впливом матеріального світу; 2) ідеальний світ, який існує за межами свідомості на метарівні. Ідеалістичний та матеріалістичний напрями розуміння світу передбачають відповідно метафізичний та діалектичний методи його пізнання.

Обидва напрямки і обидва методи пройшли великий історичний шлях розвитку, в різні епохи їм давалися протилежні оцінки. В кінці XIX – на початку XX століття великою популярністю користувався діалектичний матеріалізм. В умовах науково-технічного прогресу і ідеалісти, і матеріалісти розуміли, що заперечувати розвиток науки неможливо. Метафізика, як метод пізнання, не визнавалася. Вважалося, що «на противагу метафізиці діалектика розглядає природу не як випадкове скупчення предметів, явищ, відірваних один від одного, ізольованих один від одного і не залежних один від одного, а як пов'язане, єдине ціле, де предмети, явища органічно пов'язані один з одним, залежать один від одного і обумовлюють один одного ...» [571].

В кінці XX – на початку XXI століття причину кризи сучасної держави і суспільства вчені побачили в забутій метафізиці. Так, С. О. Бочкарьов у своїй статті «Метафізика і її місце в структурі кримінально-правового знання», обґрунтовуючи корисність для кримінального права можливості метафізики, посилається на те, що вона відповідає за цілісність і сутність, єдність і впорядкованість, сенс і розуміння, а також кінцеві причини і цілі, знання в яких сьогодні дефіцит [43, 150]. Здавалося б, нічого не змінилося, і прихильники діалектики, і прихильники метафізики мають на меті забезпечення єдності і цілісності світу, різниця лише в тому, що бачать вони цю єдність і цілісність по-різному.

Незважаючи на те, що в історії філософії найвизначніші мислителі визначали діалектику кожен по-своєму, загальним для них є переконання в тому, що все у світі взаємопов'язане, знаходиться у вічному русі (зміні) і розвитку. У порівнянні з діалектикою метафізика є більш складною категорією, тому що є не тільки філософським методом пізнання, а й розділом філософії, який займається дослідженням первісної природи реальності, світу і буття як такого.

І хоча багато хто заперечує метафізичний метод філософії, через те що з його використанням різноманітні природні, соціальні та свідомі явища вивчаються в якості постійних і таких, які не пов'язані між собою, метафізичний підхід використовується навіть прихильниками матеріалістичної діалектики. Без основоположного явища не можна почати дослідження, тому що-небудь, так чи інакше, розглядається як даність [194, с. 139]. Наприклад, Ф. Енгельс, посилаючись на теорію Дарвіна, писав: «Новий погляд на природу був готовий в його основних рисах: все застигле стало текучим, все нерухоме стало рухомим, все те особливе, яке вважалося вічним, виявилось тимчасовим, було доведено, що вся природа рухається у вічному потоці і кругообігу» [347, с. 50]. Перш ніж сформулювати висновок про те, що все застигле стало текучим, а нерухоме – рухомим, в основних рисах було створено новий погляд на природу.

У 1875 році Ф. Енгельс, аналізуючи природознавство першої половини XVIII століття, писав: «Потрібно визнати найбільшою заслугою тодішньої філософії, що, незважаючи на обмеженість сучасних їй природничо-наукових знань, вона не збилася з пантелику, що вона, починаючи з Б. Спінози і закінчуючи великими французькими матеріалістами, наполегливо намагалася пояснити світ з нього самого, надавши детальне виправдання цього природознавства майбутнього» [347, с. 46]. На відміну від натуралістів, про яких писав Ф. Енгельс, сучасні вчені, користуючись діалектичним матеріалізмом як філософсько-світоглядною основою методології науки, втратили, на нашу думку, основні орієнтири.

В результаті в науці кримінального права з'являються висловлювання про необхідність використання нових, так званих, ірраціональних методів для пояснення дійсності. Прагнення до ірраціональності є одним із проявів метафізичного підходу. Іммануїл Кант в передмові до першого видання «Критики чистого розуму» метафізику описував наступним чином: «На долю людського розуму в одному з видів його пізнання випала дивна доля: його долають питання, від яких він не може ухилитися через те, що вони нав'язані йому його власною природою; але в той же час він не може відповісти на них,

тому що вони перевершують всі його можливості» [166]. Питання, на думку І. Канта, ніколи не закінчуються, тому людина «змушена вдатися до основоположень, які виходять за межі будь-якого можливого досвіду і тим не менше здаються настільки незаперечними, що навіть звичайний людський розум погоджується з ними. Однак внаслідок цього розум занурюється в темряву і впадає в протиріччя, які, правда, можуть привести його до висновку, що десь в основі лежать приховані помилки, але виявити їх він не в змозі, тому що основоположення, якими він користується, виходять за межі всякого досвіду і в силу цього не визнають вже критеріїв досвіду. Поле битви цих нескінченних суперечок називається метафізикою» [166].

Історичний досвід нашої країни свідчить про те, що особливістю слов'янського менталітету є прагнення до створення нового на основі повного знищення або руйнування старого. У ХХІ столітті під впливом технократичної ідеології людина до всього звикла ставитися формально, не вникаючи в суть того, що відбувається. В результаті вона опинилася в знеціненому суспільстві, де немає спільної мети, єдності, справедливості, а значить, немає порядку.

Натуралісти ХVІІІ століття не збилися з пантелику, тому що вірили в силу творця і досконалість світу. Як писав Ф. Енгельс, «вища узагальнююча думка, до якої піднялося природознавство розглянутого періоду, це – думка про доцільність встановлених у природі порядків, плоска вольфовська телеологія, згідно з якою кішки були створені для того, щоб пожирати мишей, миші, щоб їх зжирали кішки, а вся природа, щоб доводити мудрість творця» [347, с. 46].

Прихильники марксистсько-ленінської ідеології єдиною реальністю визнали реальність становлення і заборонили будь-якого роду манівці до прихованих світів і «хибних» богів. Підірвавши авторитет релігійного світу, людям дали мету і чіткі уявлення про справедливість, забезпечили єдність [223, с. 324–330]. Але, на нашу думку, матеріальний світ занадто недосконалий, щоб існувати без ідеального. Тому, засумнівавшись в реальності становлення, люди знову намагаються відкрити для себе світ поза світом. У результаті в науці кримінального права з'являється ірраціональний метод пізнання дійсності.

Безперечно, ідейне бачення, інтуїтивне пізнання, творчий підхід часто визначають хід пізнавальної діяльності, але прийнятними вони є тільки як доповнення раціональних методів пізнання. Науці відомі випадки, коли найвидатніші відкриття робилися уві сні. Фрідріх Кекуле, побачивши уві сні змію, яка кусає власний хвіст, здогадався про циклічну будову молекули бензолу. Дмитро Іванович Менделєєв побачив уві сні Періодичну систему елементів, Нільс Бор – модель атома, Отто Леві – механізм, за допомогою якого нервова система регулює серцеві скорочення, Гаусс уві сні відкрив закон індукції, Мендель – закони спадковості, Флемінг – пеніцилін. Всіх перерахованих вчених, незважаючи на відмінність їх культури і сфери діяльності, об'єднує одне – вони всі довго думали над проблемою, вирішення якої прийшло їм уві сні. Можна погодитися з висновком Л. В. Сухініної про те, що «пізнавальна діяльність, за аналогією світла, має хвильову природу (квантово-хвильову), що відображається в послідовності ірраціональних і раціональних складових процесу пізнання і перехід (квант) на новий рівень знання. Виділяються в пізнавальному процесі магістральні напрямки: пізнання – інтуїція – осяяння – усвідомлення – знання» [591, с. 11].

Як правило, ірраціональні методи пізнання неможна контролювати. Звичайно, можна взяти приклад з Томаса Едісона, який придумав винахід, що дозволяв запам'ятовувати ідеї в прикордонному стані між неспанням і сном: «Він сідав у крісло, взявши в руки важкі залізні кулі, і закривав очі. Напружено думаючи про проблему, яка його хвилювала, він впадав в дрімоту, руки розтискалися, кулі падали з гуркотом у спеціальні жолоби, будили винахідника. І він миттєво згадував рішення, що приснилося» [74]. Але кожне своє осяяння вчений повинен раціонально обґрунтувати, в іншому випадку його ідея виявиться маячною хворою уявою.

Головною проблемою сучасної кримінально-правової науки деякі вчені вважають позитивістський підхід до наукових досліджень [397, с. 7; 44, с. 68]. Щоб уникнути розбалансованості наукових досліджень (в разі кардинального переходу від позитивізму до метафізики), необхідно з'ясувати, чому позитивізм

користується популярністю серед вчених: 1) позитивізм позбавив науку від «надмірностей» богослов'я і поезії; 2) позитивізм прокламував необхідність раціонального, точного знання, повагу до емпіричної науки; 3) позитивістська філософія «знищила ту прірву, яка, на думку старих дослідників природи, відділяла світ неорганічний від світу органічного» [686, с. 189]. В неспроможності позитивізм звинуватили через наступні причини: 1) позитивізм ухиляється від суттєвих філософських питань людського пізнання і марно намагається відокремити себе «від своєї законної матінки – від старої метафізики»; 2) апелюючи до емпіричної науки, позитивісти позбавляють себе роботи аналізувати «позадослідні» категорії (наприклад, «бог», «матерія», «душа», «свобода волі» та інші), іншими словами, позитивізм позбавлений міцного філософського принципу, обмежений сферою емпіризму [686, с. 189–190].

Сучасна наука кримінального права потребує, на нашу думку, як метафізичного, так і позитивістського підходу до наукових досліджень. Метафізика дозволить наповнити кримінально-правові норми ідейним змістом, позитивізм – раціонально обґрунтувати необхідність і можливість їх практичного застосування. Саме цілісність і системність наукових досліджень дозволить об'єднати кримінальне право з реальністю. При цьому кримінальне право само має сприйматися як єдина цілісна система і в той же час як частина інших більш загальних систем. Дискусійними уявляються дослідження вчених, які зроблені без урахування соціальних, економічних, політичних умов життєдіяльності суспільства. Не виключено, що мотиви подібних пропозицій можуть бути шляхетними і сама по собі ідея може звучати добре, але, створена без урахування сучасних реалій, вона буде, з одного боку, швидко забута, з іншого боку, буде черговим підтвердженням того, що вчені не можуть придумати нічого значущого для практики.

Сфера метафізики у структурі кримінально-правового знання має бути чітко визначена, інакше виникає ризик повторення помилок, зроблених в минулому. Як було згадано вище, за допомогою метафізики можна виявити

вічні ідеї, визначити мету, забезпечити єдність світу, створити уявлення про справедливість. Ідея Г. В. Лейбніця про те, «... що у світі все відбувається не тільки за геометричними законами, але також і за метафізичними законами вічних істин» [304, с. 285], може бути перенесена і в сферу юриспруденції. Завдання правознавців зрозуміти ці вічні істини і покласти їх в основу юридичних законів. Справедливою здається точка зору М. С. Таганцева про те, що тільки та норма може бути порушена, яка має реальне життя. Для того щоб вона могла стати реальним елементом юридичного життя, норма повинна бути створена життям, а потім отримати самостійне буття [593, с. 42]. Але проблема полягає в тому, що прихильники метафізичного підходу до права переконані, що «наявні знання про реальність служать однією з причин, що перешкоджають науці кримінального права в підступі до сфери метафізики. Вони не дозволяють юристам припустити думку про два світи або про два його модуси, один з яких більш реальний, ніж існуючий в їх наявності» [43, с. 159].

Аналіз різних історичних епох становлення філософсько-світоглядних уявлень людини про світ і про його роль у цьому світі свідчить про те, що хаос і криза в кримінальному праві обумовлені не стільки помилками правознавців, скільки глобальними проблемами людства. Як приклад наведемо основні філософські ідеї історичних епох, які по черзі змінювали одна одну.

У період античності предметом філософських міркувань був видимий світ (речей) і невидимий світ (ідей). У середньовіччі акцент робився на внутрішній світ людини (осмислювалися поняття «віра» і «розум»). Філософське мислення епохи Відродження ґрунтувалося на антропоцентризмі (людина стає творцем самої себе, а значить, не потребує божественної благодаті для свого порятунку). Епоха Нового часу характеризувалася бурхливим розвитком науки і техніки (формувався експериментально-математичний світогляд). В епоху Просвітництва в основі філософської думки був раціоналізм і волелюбність (висока оцінка давалася індивідуальній свободі і здатності до розумного вирішення будь-яких питань, критично сприймалися традиції і духовні авторитети) [194, с. 140–141].

Провал епохи Просвітництва призвів до створення особливого типу світогляду – постмодернізму, орієнтованого на «формування такого життєвого простору, в якому головними цінностями стають свобода в усьому, спонтанність діяльності людини, ігрове начало. Постмодерністська свідомість направлена на заперечення всякого роду норм і традицій – етичних, естетичних, методологічних і т. ін., на відмову від авторитетів будь-якого рангу, починаючи від держави, великої національної ідеї, моральних парадигм і закінчуючи правилами поведінки людини в спілкуванні з іншими» [402]. Іншими словами, установкою постмодернізму є сприйняття світу як хаосу. Як зазначає О. Ю. Цендровський, «постмодерн бере початок з епістемологічної кризи і усвідомлення провалу проекту Просвітництва. ... Легітимність ідеалів модерну, його авторитети і святині викриваються в їх внутрішній ірраціональності, безпідставності і руйнівності» [665, с. 1–57].

Фетишизація предметів споживання і відсутність інтересу до метафізичних питань призвели до загибелі індустріального суспільства. Елвін Тоффлер у своїй роботі «Третя хвиля» докладно описав, яким чином опорні системи індустріальної цивілізації одна за однією приходять в несправність. «Криза проявляється в системі соціального забезпечення. Переживає кризу система поштового зв'язку. Криза охопила систему шкільної освіти. Криза в системах охорони здоров'я. Криза в системах міського господарства. Криза в міжнародній фінансовій системі. Криза в національному питанні. Вся система Другої хвилі в цілому перебуває в кризі», – підкреслює Тоффлер [611].

Закони Всесвіту влаштовані так, що загибель часто супроводжується народженням і навпаки. Свого часу О. Шпенглер звернув увагу на те, що лінійне уявлення про розвиток «людства» через Стародавній світ – середні віки – Новий час зробило нас, так би мовити, сліпими щодо справжньої картини історії та її структури. «Ні хвилини не сумніваючись, – писав О. Шпенглер – констатували безглузді зміни піднесення та спаду. Час затишшя називали «природною паузою», про «час занепаду» говорили там, де, по суті, велике

мистецтво вмирало, про «часи відродження» – там, де мало місце народження іншого мистецтва, в іншій країні і як вираз іншого виду людства» [689, с. 12].

Про початок виникнення людства з абсолютно новим мисленням пишуть багато філософів і соціологів. Відкритим залишається питання про те, в якому напрямку повинна розвиватися наука кримінального права в умовах формування нової культури і цивілізації.

Призначення науки, як і мистецтва, – допомога людям в отриманні щастя. Одним із способів набуття щастя є розробка мети і чітких уявлень про справедливість, усвідомлення єдності суспільства. Незважаючи на зміну епох, людина як і раніше потребує існування вічних істин, які складають основу суспільства і передаються з покоління в покоління. «Кожна культура, – писав О. Шпенглер, – неминуче повинна мати свою власну ідею долі» [689, с. 195]. З метою створення бажаного емоційного життя і здорової психосфери для зародження цивілізації майбутнього Е. Тоффлер рекомендує «... визнати три основні вимоги будь-якої особистості: потреби в спільності, структурі і змісті» [611]. Йдеться про сенс, здатний об'єднати природу і людство, особистість і суспільство, суспільство і державу.

Від руйнівного світогляду постмодернізму необхідно перейти до нового світогляду, створеного на основі вічних ідей і цінностей [218, с. 127]. Усвідомити ці вічні ідеї і цінності можна за допомогою метафізики, тому що саме вони не підлягають раціональному поясненню або досвідченому підтвердженню. Те, що сприймається на рівні почуттів і не підлягає раціональному поясненню, теж може стати предметом досліджень науки кримінального права, але для цього потрібно встановити критерій істинності чуттєвого сприйняття навколишньої дійсності. Інакше ми остаточно знищимо цінність наукового знання. Бочкарьов С. О. справедливо критикує теоретиків за те, що «набір використовуваних ними у своїх оцінках індикаторів у загалі носить сформований і типовий характер, який при цьому в значній мірі підпорядкований авторському розсуду і суб'єктивним прочитанням соціальної дійсності» [44, с. 69]. «Відбір виявлених індикаторів проводився на основі

стихийних і інтуїтивних уявлень про «правильне» і «неправильне». Тому, – пише С. О. Бочкарьов, – його, безумовно, не можна визнати до кінця вивіреном і орієнтованим на достовірне і цілісне відображення стану кримінального права як соціальної цінності і національного надбання» [44, с. 69].

Стихийні та інтуїтивні уявлення про «правильне» і «неправильне» не повинні лежати в основі кримінального права, за винятком тих випадків, коли вони є очевидними і загальновизнаними. Весь світ являє собою єдину добре злагоджену цілісну систему, де всі явища і процеси взаємопов'язані. Немає людей більш-менш значущих, кожен має становити цінність для суспільства і кожному при народженні даються на чуттєвому рівні уявлення про вічні ідеї і цінності. Також, як і інші люди, вчені відчують це, але на відміну від обивателів вони можуть термінологічно оформити чуттєве сприйняття вічних ідей і цінностей і зробити уявлення про них більш чіткими.

За допомогою метафізики можна виявити вічні ідеї, визначити мету, забезпечити єдність світу, створити уявлення про справедливість. За допомогою діалектики можна зрозуміти закономірності розвитку, а також взаємозв'язок і взаємозумовленість різних явищ і процесів. Проте вчені знаходяться в пошуку нових методів пізнання і пояснення процесів, що відбуваються в суспільстві. З цією метою вони вводять нові терміни, смислове навантаження яких, на їхню думку, повинно вивести сучасну науку на новий рівень. Наприклад, у 1970 році чилійський учений, що працює на стику біології та епістемології, Умберто Матурана спільно зі своїм студентом, а потім колегою Франсіско Варелою розробили концепцію аутопоезіса [352]. У соціології ця концепція знайшла продовження у роботах Н. Лумана [318, с. 110], в праві – в роботах К.-Х. Ладера, в кримінальному праві – в роботах Н. А. Орловської [433, с. 176].

Посилаючись на творця комунікативної теорії права, А. В. Полякова, Н. А. Орловська пише, що аутопоезіс (аутопоезіс) виходить з передумови, що сучасне суспільство не має центру (в різних соціологічних теоріях такий центр пов'язувався з якимись загальними цінностями). Єдине, що, на думку прихильників аутопоезіса, робить суспільство суспільством, – це мережа

комунікацій. Це означає, що право не може ототожнюватися з якоюсь апріорною справедливістю, оскільки такої справедливості просто не існує через неможливість співвіднести правову систему з будь-якими заздалегідь визначеними фундаментальними цінностями і принципами. Тому акцент у розумінні права належить робити не на сукупності норм права і раціональності волі законодавця, а на практиці правових комунікацій. Для суспільства, що знаходиться в стані безперервних змін, взаємодія, заснована на узгодженні воľ, цілей, інтересів, є більш значущим, ніж судові інтерпретації і санкції [433, с. 101]. Орловська Н. А. приходять до висновку, що аутопойезіс поряд з універсальністю можна використовувати для формування методологічного підходу до аналізу підстав і принципів побудови кримінально-правових санкцій [433, с. 175].

Аутопойезіс у перебільшеному вигляді відображає соціальні проблеми сучасного суспільства, допомагає зрозуміти соціальну реальність і в той же час показує, як не повинно або не може бути. Наприклад:

– стрімкий розвиток мережевої комунікації, дійсно, привів до значних змін в суспільстві, однак говорити про те, що суспільство суспільством робить тільки мережа комунікацій, передчасно. Для реалізації даної ідеї людині довелося б повністю переміститися в цифровий простір. Зробити це в силу того, що вона є істотою біологічною, людина не може;

– руйнівною є ідея про те, що право не може ототожнюватися з якоюсь апріорною справедливістю, оскільки такої справедливості просто не існує через неможливість співвіднести правову систему з будь-якими заздалегідь визначеними фундаментальними цінностями і принципами. Якщо правову систему не можна співвіднести з будь-якими заздалегідь визначеними фундаментальними цінностями і принципами, то відпадає необхідність в існуванні самої правової системи;

– все більших масштабів набуває ідея про те, що для суспільства, яке перебуває в стані безперервних змін, взаємодія, заснована на узгодженні воľ,

цілей, інтересів, є більш значущою, ніж судові інтерпретації і санкції. Однак це скоріше є проблемою, ніж фактом, з яким слід миритися [198, с. 114].

Про негативний вплив мережевої комунікації на правову систему писали і інші вчені. У 2016 році В. О. Туляков виніс на обговорення наукової громадськості проблему сингулярності в кримінальному праві, під якою запропонував розуміти існування стану, за яким імперативний концепт публічно-правового захисту прав і свобод фізичних і юридичних осіб, громади, держави може бути вщент порушеним поширенням паралельного позаправового регулювання. Те, що представники аутопоезіса сприймають як даність, з якою слід змиритися, В. О. Туляков розглядає як проблему, яку необхідно усвідомити і усунути. На думку В. О. Тулякова, сингулярність стає ближчою до масової комунікації через такі чинники:

- в сучасних умовах генералізації сенсів на рівні юриспруденції та приватного норморозуміння думки і дії соціальних суб'єктів все більше орієнтуються на власні (групові) уявлення про благо і зло, про фундаментальні права і свободи тощо, ніж на століттями виплекані норми-регулятори;

- колективний егоїзм, гедонізм та аномія, що генеруються новими комунікативними зв'язками, стають стандартом сучасного світопорядку;

- концепт приватної індивідуальної безпеки стає важливіше безпеки соціальної, і сили самоорганізації на вимогу доцільності руйнують нормативність світоустрою [620, с. 7].

Ідеї В. О. Тулякова підтримала Н. А. Савінова, висловивши припущення, що, ймовірно, однією з причин кризи кримінально-правового регулювання як і причиною активних девіацій опору кримінальній відповідальності (повстання, революції, ухилення від відповідальності впливових осіб, сприяння цьому з боку правоохоронних органів), є технологічна сингулярність кримінального права [538, с. 202].

Прихильники аутопоезіса виходять з того, що суспільство є саморегулюючою організацією. Як пише Н. Л. Луман, «аутопоезіс – це «така організація, яка є своїм «власним станом», тобто такою продуктивною

взаємодією компонентів системи, результатом якого стають саме ці компоненти. Набір явищ аутопоезіса надзвичайно широкий: цегельний завод випускає цеглу, з якої він сам і будується; організм (органи і клітини) вироблений в результаті взаємодії органів і клітин; мова як особлива система, що дозволяє говорити про мову, тобто про саму себе, і – через мову – вирішувати питання про те, що треба говорити, які слова вимовляти» [318, с. 110].

Очевидно, що в центрі уваги дослідників знаходяться не сенс і мета міжлюдської комунікації, а засоби, за допомогою яких здійснюється людське спілкування. Тим часом є вагомі підстави вважати, що мережева комунікація не є саморегулюючою організацією. Як пише І. А. Негодаєв, «зазвичай виділяють два класи систем – системи, що володіють саморегуляцією, і системи, що не володіють цією властивістю. До перших відносяться рослини, тварини, людина, тобто живі організми підтримують свою життєдіяльність за допомогою обміну речовин відповідно до зміни зовнішніх умов. Техніка, як всі інші суспільні явища, не володіє саморегуляцією» [410]. Якщо цілі функціонування і розвитку техніки задаються людиною, то, можливо, сингулярність, про яку пишуть В. О. Туляков і Н. А. Савінова, вигідна певним верствам суспільства.

Загальносвітові тенденції свідчать про те, що поступово актуальною стає ідея щастя і благополуччя людей у всьому світі. 28 червня 2012 року на 118-му пленарному засіданні Генеральної Асамблеї ООН була прийнята Резолюція 66/281, яка проголосила 20 березня Міжнародним днем щастя [515]. Генеральна Асамблея ООН прийняла вказану резолюцію:

– посилаючись на свою резолюцію 65/309 від 19 липень 2011 року, в якій державам-членам було запропоновано продовжувати їх зусилля з розробки додаткових заходів, в яких повніше враховується важливість прагнення до щастя і благополуччя в контексті розвитку, в цілях орієнтації їх державної політики;

– усвідомлюючи, що прагнення до щастя є однією з основоположних цілей людства;

– визнаючи актуальність щастя і благополуччя як загальнолюдських цілей і устремлінь в життя людей у всьому світі і важливе значення їх відображення в завданнях державної політики;

– визнаючи також необхідність застосування більш комплексного, справедливого і збалансованого підходу до економічному росту, котрий сприяє стійкому розвитку, викоріненню злиднів і забезпеченню щастя і благополуччя всіх народів.

Отже подальший розвиток людства залежить від усвідомлення того, що щастя однієї людини, а також соціальної групи, до якої вона належить, залежить від щастя інших людей. Воістину найбільшим відкриттям для людства є висловлювання Сократа щодо природи людини. Сократ наполягав на тому, що людина – це не тільки шматок плоті, тіло. У людини є щось більше, Божа іскра, розум, а ще любов до правди, доброти, людяності, любов до краси і блага. Саме розум підносить людину над звичайною сумою потреб і бажань, робить з людини самодостатню особистість і дає право заявити, що мета в ній самій [471, с. 214].

Філософсько-світоглядним підґрунтям методології науки кримінального права має бути ідея про існування двох світів: одного світу, створеного людиною, іншого світу Творця і душі всього живого. Кримінальне право належить до світу, створеного людиною. Воно не може вплинути на світ Творця і душі всього живого, але повинно враховувати їх існування. Визнання ідеї про існування двох світів припускає можливість використання під час наукових досліджень у сфері кримінального права як методу метафізики, так і методу діалектики.

1.2 Ідеологічні основи пізнання сутності та змісту кримінального права

Одним з найважливіших понять правознавства є поняття «праворозуміння». На загальнотеоретичному рівні вважається, що «праворозуміння – це центральна категорія юриспруденції, яка відображає

процес і результат досягнення права, яка в тому числі виступає як розумова діяльність людини по пізнанню права, оцінки та ставленню до нього як до цілісного соціального явища» [424, с. 59]. В той же час, на нашу думку, таке визначення праворозуміння уявляється занадто широким. Пізнання, осмислення і тлумачення є способами розуміння права. У той час як праворозуміння являє собою сформовані погляди на сутність та зміст права, форми його виразу (джерела), зв'язок з державою, причини походження, призначення та ін. Способів пізнання права, як і досягнення природного, соціального і духовного буття, існує безліч. Але тільки один підхід до права стає загальновизнаним. Формується він поетапно. Уявлення про сутність та зміст права створюється вченими-правознавцями, форма права формується законодавцем. В ідеалі узгодженість форми і змісту права повинна відображатися в роботі правозастосовувачів. Але відбувається це доволі рідко. Правозастосовувач по своєму розуміє сутність та зміст права, більш-менш враховує форму, запропоновану законодавцем, і найчастіше створює свій механізм реалізації права. В результаті в суспільстві створюється спотворене уявлення про право, яке через велику кількість суб'єктів, що його поділяють, стає загальновизнаним. Між суб'єктами праворозуміння виникає конфлікт, який перешкоджає застосуванню права.

Вирішити існуючий конфлікт можна за допомогою обрання ідеологічної основи, яка б об'єднувала процес пізнання права, законотворчості та правозастосування. Відсутність єдиної ідеї, яка б враховувала рівень правової культури та правосвідомості вчених, законодавця та практиків, призводить до того, що причину неефективності дії кримінального права вчені бачать у недостатній за своїм рівнем роботі законодавця та практиків, законодавець – у низькій роботі вчених та практиків, практики – у низькій роботі вчених та законодавця. Ідеї, здатні відродити авторитет права і забезпечити порядок у суспільстві, періодично з'являються, але так і не знаходять свого реального втілення через те, що плюралізм підходів до пізнання права часто переходить до плюралізму праворозуміння на законодавчому та правозастосовному рівнях.

В юридичній літературі немає єдиного визначення ні з приводу поняття підходів пізнання права, ні з приводу їх класифікації. Поняття «підхід» може означати розгляд питання з певних позицій, застосування категорій інших наук, залучення неюридичних понять тощо [596, с. 218]. Іноді підходи поділяють на ті, які зосереджуються в «верхній частині» методології – теоретико-світоглядному блоці, і ті, які знаходяться в нижньому – інструментальному – блоці [41, 28–29]. Стосовно кримінального права підходи до пізнання права умовно можна поділити на ті, які належать до пізнання сутності та змісту права, і ті, які належать до пізнання форми права [196, с. 703].

Підходи до пізнання сутності та змісту права, як і ідеології, можна класифікувати залежно від уявлень про взаємовідносини людини і Природи, людини та суспільства, людини та держави [241, с. 96]. Ідея про природне походження людини та суспільства є ключовою ідеєю теорії *соціального натуралізму*, яку О. М. Костенко вважає методологією всіх юридичних наук, включаючи кримінальне право [270]. На підставі його наукових досліджень українські вчені соціальний натуралізм розглядають як світоглядний підхід методології кримінального права. Сутність даного підходу полягає в розумінні права як соціальної форми законів природи, а також у сподіваннях на перспективи вирішення ключових теоретичних та практичних проблем кримінального права шляхом використання положень про узгодження юридичних норм (зокрема і кримінального законодавства) із законами природи. Існує думка, що реальні успіхи застосування соціального натуралізму в правовій сфері видаються дещо обмеженими через філософську сумнівність вихідних принципів та розмитість критеріїв визначення і відмежування природного від неприродного [535, с. 160–161].

Реальні успіхи застосування соціального натуралізму в правовій сфері видаються дещо обмеженими не через філософську сумнівність вихідних принципів та не через розмитість критеріїв визначення і відмежування природного від неприродно, а через утопічність ідеї про те, що «суспільство» є вищою формою розвитку «природи», яка нашаровується на фізичну і біологічну

«природи». Закони Природи, засновані на принципах нескінченної організації гармонії, збалансованості всіх процесів і явищ, що мають природне походження, цілісності світу, носять конкретний характер та повинні враховуватися під час формування правової системи. В 1868 році Томас Г. Гекслі писав: «Припустимо, було б достеменно відомо, що життя і добробут кожного з нас рано чи пізно буде залежати від виграшу або програшу в шахи. Хіба ми не вирішили б, що в першу чергу необхідно як мінімум вивчити назву фігур і розібратися як вони ходять? Але очевидна і елементарна істина полягає в тому, що життя, удача, щастя кожного з нас, а також, в тій чи іншій мірі, наших близьких залежать від гри набагато складнішої, ніж шахи. Це гра, яка розгортається цілу вічність... Шахова дошка – це світ, фігури на ній – явища природи, а правила гри – так звані закони природи» [300, с. 8]. Нобелівський лауреат Шарль Ріше в 1913 році зазначав: «Жива істота стабільна. Їй необхідно бути такою, щоб не зруйнуватися, не розчинитися або не дезінтегрувати під дією колосальних, часто протидіючих сил, які її оточують» [300, с. 24].

Дестабілізація правової системи, політичного та соціально-економічного життя сучасного суспільства свідчить про те, що людина повинна повернутися до законів Природи. Однак не усі закони Природи можна вважати правовими. Наприклад, закон джунглів, значення якого: «кожен сам за себе», «все для себе», «убий – або будеш убитий» і «виживання найсильнішого» [122, с. 213], не підходить до людського суспільства. Як правило, цей закон сприймається негативно, адже люди кажуть «закон джунглів», коли мають на увазі особливо запеклу сутичку без будь-яких принципів. Стосовно соціальних реалій цей закон має таке формулювання: «Сильні розправляються зі слабкими, розумні розправляються з сильними, а уряд розправляється з усіма» [121, с. 945]. Кожний біологічний вид має свої організаційні закони. Загальновідомо, що мурашник відрізняється від вулика, стадо оленів від зграї волоків і т. ін. Людське суспільство теж має свої закони, але назвати його вищою формою розвитку природи неможна. Природа людини – це унікальна у своїй суперечливості єдність матеріального і духовного, природного і соціального.

Людина, як писав Е. Фромм, знаходиться і всередині, і поза природою, вона «вперше є життям, яке усвідомлює саме себе» [649, с. 84]. Кіріленко Г. Г. та Шевцов Є. В. звернули увагу, що людина не відчуває себе вдома ні в одному зі світів, вона – і звір, і ангел, і тіло, і душа. Усвідомлення власної конфліктності робить її самотньою і повною страху. Для вирішення цього конфлікту людина може обрати різні шляхи. Один шлях – «регресивний», він передбачає повернення до тваринного життя, до предків, до природи, занурення в первинну колективність. Людина прагне скинути з себе все, що заважає їй в цьому прагненні, – мову, культуру, самосвідомість, право. Інший шлях – «прогресивний». Це шлях власного буття, на якому людина знаходить свою сутність. Сутність розвинутої, цивілізованої людини – це шлях творчості, самопожертви, інтенсивної самосвідомості. У християнському світовідчутті людська сутність – це образ Божий. Фромм Е. висловлює сутність людини в понятті буття на протигагу володіння. Для К. Маркса сутність людини – це універсальне ставлення до світу, здатність бути «всім». Для Ортеги-і-Гассета сутність людини – це постійний ризик, небезпека, постійне виходження за межі себе, здатність людини до руйнування стійкого образу «я», це не «речове» буття. Річ завжди тотожна сама собі. Людина ж може стати ким завгодно» [173].

Ніколін В. В. і Ніколіна О. І., досліджуючи проблеми співвідношення природи людини і другої природи, дійшли висновку: «Юридична, по суті, версія (зіткнення і боротьби думок і доказу, як джерела вірної думки) думки-знання – це поверхневий рівень різноманіття, глибинний – різниця долі і призначення всіх людей. Зведення різноманіття видів у природі і думок у суспільстві – відкривають якісь правила їх класифікації та з'єднання, для чого і пристосовані аксіоми» [414, с. 88]. Як напрям наукового дослідження та підхід до пізнання сутності та змісту кримінального права соціальний натуралізм має право на існування, але як підхід до праворозуміння є одностороннім, через те, що недостатньо враховує особливість соціальної природи людини.

На рівні взаємовідносин людини та суспільства існують антропологічний, комунікативний, інтегративний підходи до пізнання сутності та змісту права.

Відмовившись від формаційного підходу, пострадянські держави спробували перейти до *антропологічного підходу*. Його сприйняли як можливість подолати домінування соціоцентричних, державоцентричних установок, які передбачають більш важливе значення цілого (суспільства, держави), ніж частини (громадянина), іншими словами, намагалися здійснити «антропологічний поворот» до людини як первинної правової реалії [24, с. 247]. Це всього лише одна з задач юридичної антропології. Суть її набагато ширша і більш значима для права, ніж формування світоглядної аксіоматичної ідеї про найвищу цінність біосоціального індивіда.

Антропологічний підхід як напрям наукового дослідження полягає: у спробі визначити основи і сфери «власне людського» буття, індивідуальності людини, її суб'єктивно-творчих можливостей; у спробі зробити людину «мірою всіх речей», з неї та через неї пояснити як її власну природу, так і смисл та значення навколишнього світу; у прагненні виділити в якості спеціального предмета філософське пізнання окремого індивіда (його «типізовану модель») у найрізноманітніших вимірах, що характеризують природу людини у специфічних якостях [94, с. 7].

Антропологічний підхід до пізнання сутності та змісту права полягає в створенні адекватного уявлення про правове буття людини, яке залежить від пізнання взаємодії традиційних і сучасних правових систем. У межах предмета антропології права на перший план виходить розгляд внутрішнього механізму інституту права (мононорми), місця людини в системі архаїчного (первинного) права, а також співвідношення людини общинної і людини державної [541]. Ідеологічним підґрунтям антропологічного підходу стали наступні ідеї: право визначається своєю функцією взаємності, скоріше за все проявляється в процесі врегулювання конфліктів, ніж в нормах, які також відіграють певну роль у вирішенні спорів (Б. Маліновський) [329, с. 117]; нормативність різних суспільств має різне відображення: одні віддають перевагу Закону, другі – судовому прецеденту, що творить право, треті – звичаю (право присутнє всюди, але у різному «дозуванні» і в різній формі) [182, с. 463]; сила і авторитет законів

мають більш глибокі підстави, ніж конвенційні рішення групи людей, що представляють ці рішення як прийняті в інтересах народу (Б. В. Марков) [339, с. 307]; право будь-якої країни – це частина її національного надбання. У певному сенсі воно – одна зі складових частин культури нації, породження традицій, спадщина предків і спосіб самовираження суспільства [541].

Антропологічний підхід необхідно використовувати дуже обережно, інакше ми повернемося до знаменитого диспуту, що розгорнувся в 1550 році в Вальядоліді (Іспанія) між домініканцем Лас Казаса і юристом Сепульведа, який, за словами Є. Фінешіна, поклав початок протистояння двох підходів, двох ідеологій в майбутній антропології права: захопленні «чужаком» аж до його ідеалізації або відмові «чужинцю» в праві бути таким же, як і «своїй» [639].

На сучасному етапі розвитку науки антропологічний підхід не може стати визначальним у праворозумінні. Як зазначає В. Павлов, антропологічна концепція права вельми умовно може бути названа власне теорією права в її звичайному, догматичному значенні, оскільки вона по-іншому, ніж юридична догматика, намагається фіксувати реальність права – не догматично, а антропологічно [444]. В умовах, коли саме догматична юриспруденція, що розвивалася на континенті протягом восьми століть, сформувала стиль мислення романо-германських юристів, сприйняття норм дослідницької діяльності, критеріїв науковості юридичного знання у правовій доктрині, а спеціально-юридичний інструментарій методології правознавства цілком був сформований догматичною юриспруденцією [372, с. 453], можливості антропологічної концепції обмежені. Антропологія права вибудовує концепти, зводить їх в узагальнення і також прагне до отримання зв'язності, цілісної картини правової реальності власною вибудованою мовою. Через це вона може бути лише ідейним корпусом для розробки робочого апарату права на базі антропологічного правового уявлення.

З антропологічним підходом до пізнання права тісно пов'язаний *комунікативний підхід*, який передбачає розуміння права через спілкування індивідів як процесу, в результаті якого обидві сторони доходять консенсусу.

Українські вчені вважають, що комунікативна методологія праворозуміння на теренах вітчизняної загальнотеоретичної юриспруденції дещо видозмінилася на концепцію правового спілкування, що відбувається як на макрорівні (між індивідами й системою права в цілому), так і мікрорівні (між суб'єктами права) [79, с. 17]. Запропоноване наступне поняття «правового спілкування»: це взаємодія рівноправних суб'єктів на підставі правил поведінки, відображених у нормативних актах та інших юридичних джерелах, шляхом реалізації своїх прав та обов'язків з метою досягнення компромісу й порозуміння [459, с. 16]. Досягнути компромісу та порозуміння не означає усунути причину конфлікту, тому комунікативний підхід може бути лише одним з підходів до пізнання сутності та змісту права.

На рівні ідеології він є невід'ємною частиною механізму реалізації світоглядних ідей. Системі пізнього капіталізму удалось зберегти лояльність мас саме завдяки політиці відшкодування збитків і запобігання конфліктам. Справжнього консенсусу можна досягти через модель «ідеальної мовної ситуації», яку розробив Ю. Габермас: 1) всі потенційні учасники мають право почати дискурс з проблемних суспільних питань і продовжити його; 2) всі учасники дискурсу мають рівні можливості представити свої точки зору, обґрунтувати їх або спростувати інші; 3) всі учасники правдиві щодо свого «внутрішнього світу», «своїх установок, почуттів і намірів»; 4) на точки зору учасників і сам дискурс не впливають «зовнішні примуси» реальності: соціальний стан, вплив громадян, враховується тільки значення самого аргументу» [440, с. 92]. Габермас Ю. розумів, що «ідеальну мовну ситуацію» складно здійснити в реальності. Незважаючи на це, сучасні вчені вважають, що ця модель володіє додатковим практичним значенням через те, що дозволяє виявляти, наскільки спотворені були умови формування громадянського консенсусу [311, с. 1–6]. Залишається додати, що умови формування громадянського консенсусу доволі часто бувають спотворені, тому модель, запропонована Ю. Габермасом, має сприйматися як правовий ідеал, до якого потрібно прагнути, створюючи відповідний механізм реалізації.

В юридичній літературі актуальними стали висловлювання щодо доцільності *інтеграційного підходу* до розуміння права. Як правило, предметом дискусії є такі види інтеграції:

1) інтеграція (синтез) теоретично і практично значущих моментів різних підходів до розуміння права (Н. В. Євдєєва [123, с. 11], В. В. Єршов [127, с. 7], О. В. Мартишін [348, с. 13–21], А. В. Поляков [468, с. 7–8], І. І. Царьков [664, с. 340]);

2) інтеграційна правова методологія (М. І. Козюбра [191, с. 10–21], А. В. Наставна [403, с. 134–137], Р. Р. Палеха [446]);

3) інтеграція сучасної юридичної науки з дореволюційною юридичною наукою (В. Ю. Вобліков [63], А. В. Поляков [469, с. 13]);

4) інтеграція юридичних наук з іншими видами наук (М. В. Немитіна [413]);

5) інтегративна юриспруденція, призначена для визнання, тлумачення і підтримання системи світового права, що розвивається (Г. Дж. Берман [31, с. 13]);

6) євроінтеграція [474];

7) інтеграція філософсько-світоглядних основ права (М. В. Немитіна [413], В. Г. Графський [93, с. 54–55]).

Наведена класифікація має умовний характер. Вона була проведена з метою відображення основних напрямків інтеграційних процесів, які відбуваються в нашій державі. В умовах методологічного плюралізму кожен вчений намагається запропонувати своє бачення інтеграційного підходу до розуміння права. Більш того, для позначення даного підходу вони часто використовують різну термінологію, що нехарактерно для юристів, професійна діяльність яких залежить від точності тлумачення термінів. Як справедливо зауважив С. І. Захарцев, застосовуються слова: «інтегральна, інтеграційна, інтегративна, інтегрована юриспруденція» [144, с. 35]. Щоб уникнути негативних наслідків у ході використання інтеграційного підходу до розуміння права І. Ю. Козліхін рекомендує в кожному випадку намагатися зрозуміти, що

має на увазі той чи інший вчений, який закликає до створення інтегральної концепції права [190, с. 242–253]. Дане питання варто було б поставити трохи інакше, а саме: з якою метою пропонується інтеграція, яким способом вона буде здійснюватися, до яких позитивних і негативних наслідків вона може привести.

Однією з причин виникнення інтеграційних процесів у пострадянських державах є відмова від марксистсько-ленінської ідеології. В умовах ідеологічного вакууму необхідно було визначити напрямки подальшого розвитку вітчизняної науки. Деякі вчені звернулися до західної юриспруденції. Так, за словами М. В. Немитіної, «панування одного методологічного підходу, в рамках якого право виражало обумовлену класовими інтересами волю держави, відкинуло вітчизняну юриспруденцію назад» [413]. Тому в якості першої стратегічної задачі юридичної науки їй, як і багатьом іншим ученим, бачиться подолання власного відставання і входження в загальне світове русло розвитку правознавства.

Але питання про відставання радянської юридичної науки від західної є, на нашу думку, дискусійним. Потреба в новому осмисленні сформованих ситуацій в суспільстві і державі виникла і у західної юриспруденції. Можливо, така потреба виникла ще раніше, ніж у радянській юридичній науці. Ще в 20-ті роки минулого століття П. О. Сорокін резюмував, що кожен значний аспект життя організації і культури західного суспільства знаходиться в надзвичайній кризі і ми живемо, мабуть, між двома епохами – «вмираючою чуттєвою (секулярною) культурою нашого чудового вчора і наступаючою (новою) культурою творчого завтра» [569, с. 283].

Однак культура творчого завтра для нас так і не наступила. Як зауважив свого часу Е. Берк, «століття лицарства кануло в минуле; ми живемо в столітті софістів, економістів і лічильних машин» [93, с. 54–55]. Причину кризових явищ у нашому суспільстві багато вчених бачать у відсутності загальнозначущих цінностей. Якщо ні релігійні, ні етичні, ні юридичні цінності не контролюють нашу поведінку, «людина перетворюється в людську тварину, керовану, головним чином, своїми біологічними пристрастями і прагненнями.

Спалахує індивідуальний і колективний необмежений егоїзм; боротьба за існування стає інтенсивнішою; сила стає правом» [569, с. 289].

Американський історик і філософ права Г. Дж. Берман у своїх дослідженнях звернув увагу на те, що з втратою християнської віри з боку політологів і правознавців школи права відокремилися одна від одної [31, с. 13]. Отже, відсутність загальної філософсько-світоглядної основи призводить до розрізненості правових і соціальних інститутів. У радянському праві кризові явища почалися набагато пізніше, ніж в західній юриспруденції, через те, що загальна філософсько-світоглядна основа у вигляді марксистсько-ленінської ідеології в ньому була присутня завжди. З вищесказаного випливає, що необхідність в інтеграції філософсько-світоглядних основ права дійсно існує.

Можливо, Г. Дж. Берман прав у тому, що Бог – Святий Дух, будучи активним у різних системах вірувань, кидає нам виклик перетворити наше спільне людство з матеріальної також і в духовну реальність. На його думку, Святий Дух звертається до всіх нас висувати юриспруденцію, яка об'єднує політичну мету права – підтримання порядку з моральною метою права – встановлення справедливості і історичною метою права – збереження суспільства в процесі перетворення соціальних інститутів порядку і справедливості [31, с. 13]. Тоді виникає питання: чи приведе інтеграція філософсько-світоглядних основ права до створення системи світового права?

При всій повазі до видатних вчених, які переконані в тому, що інтеграційна юриспруденція необхідна для подальшого розвитку людства, ми не можемо погодитися з такою позицією. Не викликає сумнівів той факт, що процеси глобалізації, існування комп'ютерної системи веде все людство до загальної інтеграції. Не можна заперечувати існування світової політики, світової економіки, світових спільнот, об'єднаних різними цілями і інтересами. Можна погодитись з Г. Дж. Берманом у тому, що необхідно застосовувати правові заходи для «скорочення світового безладу і подолання світової несправедливості, для запобігання руйнуванню і забрудненню навколишнього середовища і атмосфери планети, запобігання поширенню світових хвороб,

ліквідації ганебних злиднів понад мільярд людей світу, які живуть на доходи, які становлять менше одного долара в день, вжиття заходів проти порушень загальних прав людини, протистояння загальносвітовому тероризму, вирішення етнічних релігійні конфліктів, які загрожують миру в усьому світі» [31, с. 12]. Але ми переконані в тому, що ці питання можна вирішити на рівні міжнародного права, не створюючи єдину систему світового права.

Існування щось спільного, що об'єднує все людство, є очевидним фактом, але попри всю нашу спільність людям властиві істотні відмінності, зумовлені релігією, світосприйняттям, світоглядом, історичним розвитком, особливостями навколишнього ландшафту, своєрідністю звичаїв і традицій. Не випадково в юридичній літературі періодично з'являються критичні висловлювання на адресу «перебільшення ідей однаковості, проклямованою, в першу чергу, західним правом» [423, с. 31]. Примітно те, що «американська школа хоч і не заперечує досягнення «класиків» західноєвропейської думки, замикається в рамках супутніх економіко-соціальних моделей, властивих, здебільшого, і актуальних для північноамериканського континенту» [671].

Соціально-економічна і політична обстановка в Україні привела до того, що ми вже не можемо обмежуватися питанням про те, що нам слід думати про наше право. Необхідно відповісти на питання, що нам слід робити з нашим правом, щоб воно гармонійно поєднувало в собі потреби особистості, суспільства і держави, обумовлені нашою історією і культурою. Виникає питання: чи можна створити цілісну концепцію права на основі інтеграції (синтезу) теоретично і практично значущих моментів різних підходів до розуміння права?

Якщо ставитися до підходів розуміння права як до окремих дослідницьких програм, то синтез класичних концепцій в нове праворозуміння неможливий. Та чи інша дослідницька програма отримує право на існування тільки тоді, коли вона включає в себе «жорстке ядро», до якого входять незаперечні для прихильників програми фундаментальні положення [228, с. 54]. Ідея про існування «жорсткого ядра» дослідницької програми належить

Імре Лакатосу. Згідно з його теорією, дослідницька програма включає в себе: 1) метафізику програми: найбільш загальні уявлення про реальність, яку описують теорії, що входять до програми; основні закони взаємодії елементів цієї реальності; основні методологічні принципи, пов'язані з цією програмою; 2) негативну евристику, яку становить сукупність допоміжних гіпотез, які оберігають її ядро від фальсифікації, від фактів, які можуть її спростувати; 3) позитивну евристику, яка являє собою стратегію вибору першочергових проблем і завдань, які повинні вирішувати вчені [301].

Аналіз теорій, які висувалися в різних сферах наукової діяльності, свідчить про те, що в їх основі завжди повинна лежати незаперечна ідея. Без неї вся дослідницька програма розпадається. Синтез існуючих правових концепцій неможливий через те, що відмова від ключової ідеї призводить до ураження самої теорії. Виходячи з цього, ми підтримуємо позицію тих вчених, зокрема, Н. В. Варламову [49, с. 72], Л. В. Карнаушенко [168], І. Ю. Козліхіну [190, с. 242–253] та ін., які вважають, що спроби синтезувати елементи різних правових концепцій не ведуть насправді до нового праворозуміння, а є лише більш-менш успішним впровадженням елементів однієї доктрини (або декількох доктрин) в одну з уже існуючих.

Прийнято вважати, що яскравим представником інтеграційного підходу є, як вже вказувалось, Г. Дж. Берман. Він запропонував об'єднати правовий позитивізм, теорію природного права і історичну школу з метою відновлення віри в право. Однак лише деякі вчені звертають увагу на те, що в якості основи такого синтезу Г. Дж. Берман бачив історичну школу права. Про це свідчать наступні його міркування: «Я вже обґрунтовував раніше думку, що історичну школу необхідно відновити і оживити, з'єднавши її з теорією природного права і правовим позитивізмом у новій «інтегрованій» юриспруденції, в якій переваги кожного з цих підходів – морального, політичного і історичного – були б збережені, а їх недоліки усунуті» [30, с. 301].

Ідея про те, що наукові дослідження мають бути спрямовані на збереження достоїнств і усунення недоліків існуючих теорій, є відображенням

методу діалектики, який, як було зазначено вище, набув широкого використання серед вчених. Однак чи дає це підстави говорити про існування інтегративної правової методології? Очевидно, що методологію дослідження не можна зводити до одного або двох методів. Як пишуть М. І. Панов, Н. О. Гуторова, «методологія наукового пізнання – явище інтегральне, яке об'єднує систему компонентів, які її утворюють: світоглядні, загальні та спеціальні теорії й концепції, філософські закони й категорії, закони і правила логіки, загальнонаукові та приватно наукові методи й методики дослідження реальної дійсності» [451, с. 291].

Заперечуючи можливість існування інтегративної юриспруденції і виступаючи проти перебільшення ролі інтегративної правової методології, ми допускаємо використання інтеграційного підходу до пізнання права. При цьому доцільно виходити з того, що інтеграційний підхід до пізнання права – це загальна спрямованість дослідження, обумовлена ідеєю створення цілісного знання про право як складової частини навколишнього світу. Способи створення цілісного уявлення про право можуть бути різними: це може бути створення єдиної філософсько-світоглядної основи існування держави і суспільства, інтеграція людини з природою, інтеграція сучасної юридичної науки з дореволюційною юридичною наукою, інтеграція юридичних наук з іншими видами наук і т. ін. Кожен з перерахованих способів є фрагментом загального наукового дослідження і має право на існування.

На рівні взаємовідносин людини та держави сформувалися *формаційний та цивілізаційний підходи* до періодизації історії та пізнання сутності та змісту держави та права. Саме на підставі вказаних підходів виділяються історичні типи держав, під якими розуміється «сукупність найбільш загальних ознак держави на певному етапі історичного розвитку, в якому виявляються сутність, соціальне призначення держави та сукупність історичних надбань людства в процесі формування та становлення організації держави» [398, с. 7–9].

Формаційний і цивілізаційний підходи частково досліджувалися в ході вивчення питання про використання традицій радянської методології у

сучасних умовах. Було сформульовано висновок, згідно з яким, незважаючи на те, що цивілізаційний підхід у пострадянських державах знаходиться на піку своєї популярності, а авторитет формаційного підходу підірваний негативною оцінкою марксистсько-ленінської ідеології після розвалу СРСР, обидва підходи можна використовувати в процесі наукового дослідження. Аналогічних висновків дійшли й інші українські вчені. Так, В. Гончаревський, досліджуючи цивілізаційний підхід до історії в контексті сучасного українського досвіду (1991–2009 р. р.), зазначив, що теорія формацій, як і теорія цивілізацій, – це, фактично, дві існуючі на даний час глобальні возії історичного руху, і кожного разу, коли дослідник починає осмислювати розвиток світової історії в усій її історіософській цілісності, він обов'язково приходить до використання або формаційної теорії, або цивілізаційного підходу [87, с. 165].

Формаційний та цивілізаційний підходи відрізняються своїми принципами. Як пише Ю. М. Оборотов, використання цивілізаційного підходу передбачає відмову від основоположних принципів формаційного підходу, а саме принципу єдності людства і, відповідно, єдності культурно-історичного процесу, принципу історичної закономірності, тобто визнання стійких істотних, повторюваних зв'язків між людьми і результатами їх діяльності, принципу детермінізму, з визначальним значенням способу виробництва матеріальних благ, коли духовні явища мають вторинний, похідний характер, і принципу прогресу, коли суспільство розвивається поступово, піднімаючись на все вищі щаблі розвитку [423, с. 9].

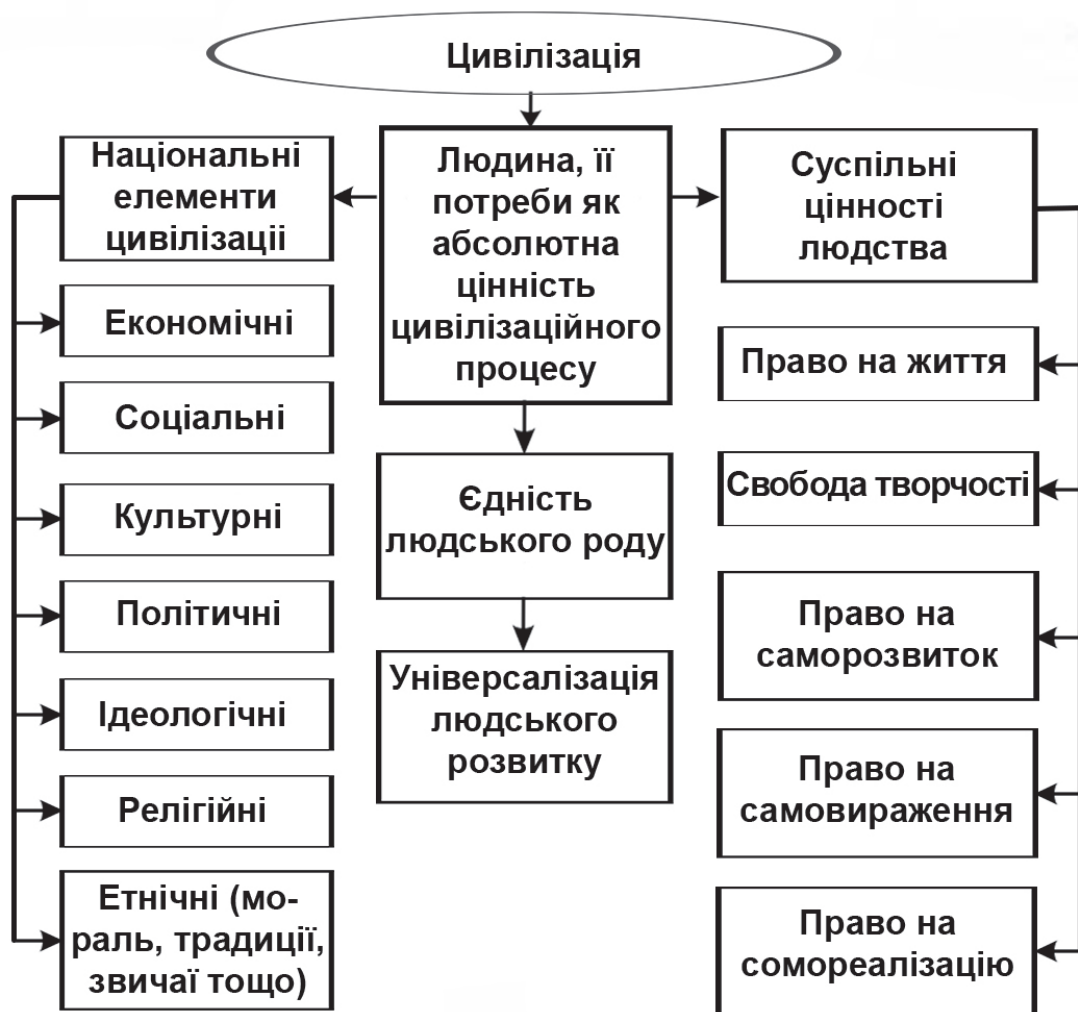
Ідейні основи цивілізаційного підходу часто буває дуже складно оцінити через суб'єктивне сприйняття дослідників. Наприклад, автори підручнику «Економічна теорія: Політекономія» вважають, що в основу цивілізаційного підходу покладено такі принципи: 1) багатовимірності аналізу економічних систем; 2) природної еволюційної поступовості історичного процесу; 3) відмови від класових, конфронтаційних оцінок змісту і цілей системи; 4) пізнання системи в єдності її економічних і соціокультурних елементів; 5) посилення

ролі людського фактора у суспільному розвитку; 6) визнання світової історії як єдиного планетарного цілого [124, с. 63].

Не вдаючись до глибокого аналізу існуючих інтерпретацій цивілізаційного підходу, можна відмітити, що структура категорії «цивілізації», створена на підставі цього підходу (див. таблиця 1) [124, с. 64], потребує суттєвого доповнення, в тому числі з урахуванням ключових ідей формаційного підходу. Дивним є те, що у запропонованій структурі серед національних елементів цивілізації згадується ідеологія і не згадується право, щоправда, суспільні цінності людства визначаються саме через основні права і свободи людини. Можливо, прихильники цивілізаційного підходу дотримуються аксіологічного розуміння права. Але відкритим залишається питання: чому серед суспільних цінностей людства немає економічних прав, свобод та інтересів людини, таких як права власності, права на працю, права на оплату праці, свободу підприємницької діяльності.

Історія розвитку людства неодноразово доводила точність ієрархії потреб людини, запропоновану відомим американським психологом, А. Маслоу. На думку вченого, ієрархія потреб складається з наступних рівнів: рівень 1 – фізіологічні потреби; рівень 2 – потреби в безпеці; рівень 3 – потреба в приналежності і любові (соціальні потреби); рівень 4 – потреба у визнанні (в повазі, усвідомленні власної гідності); рівень 5 – потреба в самоактуалізації (на розвиток особистості, виходячи з потенційно властивих їй можливостей) [710]. На важливість для людини майнових інтересів звертали увагу і найвпливовіші філософи різних епох. В епоху Відродження Нікколо Макіавеллі писав, що люди за своєю природою є порочними, егоїстичними і злими істотами, їх турбують не благо держави, а передусім власні матеріальні інтереси. Макіавеллі наголошував, що люди можуть змиритися зі втратою свободи, влади, навіть зі смертю батька, але ніколи й нікому не простять втрати власного майна [687]. Джон Локк в епоху Просвітництва зазначав: «Головною метою об'єднання людей у суспільство є прагнення мирно і безпечно користуватися своєю

власністю, а основним знаряддям і засобом для цього служать встановлені у даному суспільстві закони» [124, с. 61].

Таблиця 1 Структура категорії «цивілізація»

Незважаючи на те, що цивілізаційний підхід часто ототожнюють з культурно-історичним [705, с. 300], у запропонованій структурі категорії «цивілізація» не вказується потреба в самоідентифікації народу певної держави через спільність культурно-історичного розвитку та особливості природного ландшафту. Жодна держава не може існувати без народу, якому властиві власні вихідні характеристики колективної душі, унікального смислового ядра. Соціально-господарська стагнація, політична невизначеність і духовно-ідеологічна неідентифікованність України розхитують правові підвалини нашої держави і дестабілізують суспільство. Тому усвідомлення ідей культурно-історичного підходу до пізнання сутності та змісту права є обов'язковою

умовою формування ефективної правової системи України. Серед основних процедур культурно-історичного підходу в науковій літературі виділяють: а) вичленовування культурно-історичного типу (цивілізації), який сприймається як цілісний, самобутній, самодостатній і внутрішньо гармонійний організм; б) відчуття, безпосередньо-інтуїтивний розсуд і образно-символічний опис «душі» культури», її смислового ядра, гештальту, унікального способу відповіді на виклик історії; в) визначення стадії життєвого циклу, на якій знаходиться в своєму розвитку організм, реконструкція попередніх стадій; г) порівняння виділеного культурного організму з іншими, що знаходяться на аналогічних стадіях життєвого циклу, культурними організаціями; д) прогнозування майбутнього культурно-історичного типу, пошук шляхів виходу з кризи [705, с. 300].

В сучасних умовах під час застосування культурно-історичного підходу до пізнання сутності та змісту права науковці стикаються з проблемами як на загальнолюдському рівні, так і на державному (національному) рівні. На загальнолюдському рівні під впливом технократичної ідеології культура перетворилася в засіб масового споживання. Як слушно зауважила А. П. Овчинникова, «суспільство споживання – це суспільство успішної посередності, яка шукає легкого розуміння і гарантії успіху в практичному застосуванні. ... Діє просте правило: прав не той, хто більше грамотний, може краще сформулювати ідею, а той, хто краще вирішує миттєве завдання – або завдяки грошей, або завдяки здатності, минаючи розум, і впливаючи тільки на почуття, повести за собою натовп» [426, с. 76]. Гламуризація суспільної свідомості, про яку пише А. П. Овчинникова, коли все покривається глянцем і все – як би не цілком серйозно, привела від правового нігілізму до правового цинізму. Справедливою уявляється позиція А. Ф. Крижанівського, який вважає, що «цинізм як зухвала, безсоромна поведінка і ставлення до чого-небудь, пройняті зневагою до норм суспільної моралі, моральності (С. І. Ожегов), цілком співвідноситься з правовим цинізмом чиновників і професійних юристів, бо в цьому випадку і відбувається свідоме, зухвале і безсоромне нехтування правом» [274, 80].

Історичні події склалися таким чином, що до 1991 року Україна не мала своєї незалежності. Потрапляння України під панування інших держав відобразилось на її здатності створювати власну ідеологію. Кожного разу, коли нашій державі надавалася можливість здобути незалежність, виявлялося, що для цього немає відповідної ідеологічної основи. Як справедливо помітила Г. Дичковська, «державотворча слабкість Центральної Ради полягала не в слабкості військ, а у власній ідеологічній неспроможності творити структуру, більш того, у відсутності ідеї України як структури в ціннісній ієрархії тогочасного керівництва» [116, с. 6].

Досвід існування людства показав, що людина не може жити в ідеологічному вакуумі. В перші післярадянські роки правляча еліта України, перебуваючи під впливом радянської ідеології, рухаючись за інерцією, запропонувала ідеологічний синтез патріотизму і демократії, заснований на національній ідеї. Вважалося, що Україні вдасться створити ідеологію державного будівництва, яка буде побудована не на абстрактних утопіях, а на природних високих національних, загальнонародних цінностях. Але виявилось, що проголосити високі національні, загальнонародні цінності набагато легше, ніж зробити їх нормою соціальної поведінки.

Свої помилки українці зрозуміли більше двадцяти років тому. Серед них називалися: «невизначеність щодо основних засад функціонування державного механізму, грубі прорахунки у кадровій політиці, тривале нерозуміння суті суверенітету та надмірне захоплення зовнішніми ознаками державності без відповідного наповнення її реальним змістом, суттєве переваження політики над економікою» [298, с. 4]. На високому науково-теоретичному рівні пропонувалися визначення ознак суверенітету та незалежності держави, обґрунтовувалась важливість існування національної ідеї. Дотепер не втратив свого значення висновок про те, що «ознакою суверенітету є здатність держави вибудовувати свій курс, прийнятний для більшості населення, коли зовнішні чинники та впливи враховуються настільки, наскільки вони кардинально не змінюють цього курсу, коли дії внутрішніх факторів і сил переважають над

зовнішніми» [298, с. 4]. В 2018 році українські вчені вимушені констатувати, що в науковій літературі з'являються думки про загальну неефективність правових і державних утворювань, про їх нездатність взагалі мати будь-який вплив на ті чи інші процеси, які відбуваються в суспільстві. «Апофеозом таких роздумів, – пише Є. Л. Стрельцов, – є поява відповідних теорій про загальну нереальність держави та неефективність права!» [578, с. 61].

Професор Є. Л. Стрельцов дійшов висновку, що, на жаль, свідомо чи несвідомо, але ми, за великим рахунком, виявилися не готові до належної оцінки таких подій, не маємо можливості (не можемо) встановити об'єктивні детермінанти та суб'єктивні причини таких дій та запропонувати ефективні стратегічно-тактичні програми їх подолання або хоча б впливу на них¹ [578, с. 60]. Насправді українці здатні подолати кризові явища, які відбуваються у суспільстві, але виробити єдину стратегічно-тактичну програму їх подолання без основоположної ідеї, чітко поставленої мети та завдань на державному рівні, жодний з них не зможе. Тим часом ідея про важливість мети в житті людини давно стала аксіомою. Про неї говорили та писали багато видатних мислителів різних епох і народів. В якості прикладу можна навести деякі з них: душа, яка не має заздалегідь встановленої мети, прирікає себе на загибель, бо, як кажуть, хто скрізь, той ніде (М. Монтень); життя досягає своїх вершин у ті хвилини, коли всі його сили спрямовуються на здійснення поставлених перед ним цілей (Д. Лондон); якщо у людини немає мети, то життя її – не що інше, як тривала смерть (П. Буаст); змушувати людську особистість жити і страждати без всякої для неї самої мети – лише в якості простого знаряддя для досягнення сторонніх цілей – це значить: всі розпорядження високої моралі заздалегідь перетворювати на порожні слова, бо в собі самій особистість не знайде тоді рівно ніяких спонукань, щоб виконати ці розпорядження (В. І. Несміливо); щоб привести в рух всі свої сили, людині потрібно помістити попереду себе яку-небудь благородну мету, здатну її надихнути (Е. Ренан); дайте людині мету, заради якої варто жити, і вона зможе вижити в будь-якій ситуації (І. Гете) [355].

Будь-яка людська діяльність повинна бути керованою і завжди мати певну мету. Дуже точно з цього приводу висловлювався Е. Фромм: «... Людина перестала займатися пошуками вищої мети в житті і зробила з себе інструмент, службовця економічної машини, її ж руками і побудованої. Вона піклується про ефективність і успіх, а не про щастя і розвиток душі. Людина не може існувати як простий «предмет», як гральна кістка, що вискакує зі склянки; вона сильно страждає, якщо її зводять до рівня автоматичного пристрою, здатного лише до прийому їжі і розмноження, навіть якщо при цьому їй гарантується вищий ступінь безпеки. Людина потребує драматизму життя і переживань; і якщо на вищому рівні своїх досягнень вона не знаходить задоволення, то сама створює собі драму руйнування» [355].

Із здобуттям незалежності Україна отримала можливість формувати власну ідеологію в конкретному часово-просторовому вимірі. Для цього їй потрібно враховувати інтереси людини, суспільства та держави, які проявляються в системах ідей (ідеології), в яких усвідомлюються мета і завдання людської діяльності на шляху до щастя. Відштовхуючись від життєво необхідних інтересів та потреб людини, можна створити ідеї, здатні об'єднати суспільство. Але про реальне виконання створених ідей можна говорити лише після оформлення їх в ідеологію, а саме в конкретно-історичну інтегральну систему філософських, наукових, естетичних, етичних, правових, політичних, економічних, соціологічних ідей, знань та цінностей про Всесвіт, суспільство, людину [239, с. 93].

Іноді на рівні взаємовідносин людини та держави використовується партійний підхід до пізнання сутності та змісту права. Наприклад, класовий підхід, характерний для радянської юридичної науки, згідно з яким всі політичні, правові, соціальні інститути розглядаються з позиції і формуються в інтересах певного класу, привів до виникнення партійного підходу до права. Партійність радянської науки про державу та право полягала в оцінці досліджуваних явищ з позиції комуністичної партії. «Матеріалізм, – писав В. І. Ленін, – включає в себе, так би мовити, партійність, зобов'язуючи при всякій

оцінці прямо і відкрито ставати на точку зору певної суспільної групи» [305, с. 419]. Як вірно помітив М. І. Байтін, партійність науки прирікає її на догматизм, виключає плюралізм думок, вільний пошук істини. На думку вченого, партійність неприйнятна як метод вивчення теорії держави і права, хоча і повинна прийматися до уваги при оцінці і зіставленні різних поглядів на державу і право [601, с. 25].

На сучасному етапі розвитку України партійний підхід до вивчення держави і права втратив свою актуальність. Незважаючи на велику кількість партій, в Україні немає тієї, яка б мала чітку програму і керувалася б принципами наукової методології при формуванні поглядів на державу і право. Ні одній з політичних партій України не вдалося, на нашу думку, створити цілісного уявлення про державні і правові інститути. Можливо, в майбутньому нам вдасться перейти від революційно-руйнівної політики до політики еволюційного перетворення. Тоді виникне необхідність в науковому знанні. Партійність може стати способом відбору наукового бачення держави і права, яке б з найбільшою ймовірністю відповідало програмі партії. Але навіть у цьому випадку партійність не повинна визначати напрями та методи наукового пізнання, бо вона не завжди ґрунтується на принципах об'єктивності, всебічності, повноти, достовірності дослідження.

Самостійне значення має *аксіологічний підхід* до пізнання сутності та змісту права. Іноді його називають ідеологічним підходом через те, що він створює уявлення як про цінність самого права, так і про цінності в праві. Існує думка, що за часів Радянського Союзу питання аксіології права фактично не досліджувалось, адже право не було цінністю, права не розглядались як іманентна складова людини, мова йшла, передусім, про їх негативність і перепону на шляху до становлення суспільної общини і, відповідно, комунізму [299, с. 118]. Об'єктивна дійсність свідчить про те, що пізнання права не може здійснюватися без аксіологічної спрямованості. Навіть тоді, коли заперечується цінність права, обговорюється питання про його сутність, що є сферою аксіології права. Заперечуючи певні цінності в праві, вчені переходять до

аксіологічного підходу пізнання права. Без аксіологічної оцінки правових явищ вирішити міжціннісні конфлікти і колізії в праві не уявляється можливим. Висновок про те, що радянське право було лише набором прескриптивних текстів, засобом виправдання застосування державного примусу, є одностороннім. Радянське право виконувало ті ж самі функції, що і сучасне право, як і сучасне право, воно відображало певну ієрархію цінностей, які мали значення для держави, суспільства та особистості. Відрізняються вони лише смисловим навантаженням, яке, як правило, залежить від пануючої ідеології. Методологія кожного підходу до пізнання права ґрунтується на аксіологічному (ідеологічному) підході.

Аксіологічний підхід до пізнання сутності та змісту права слід відрізнити від аксіологічного підходу до праворозуміння. В юридичній літературі під аксіологічним підходом у методології юриспруденції розуміють загальну стратегію дослідження, що визначає розгляд права крізь призму його відповідності певним цінностям, що можуть забезпечуватись правом та бути його основою [631, с. 8]. Аксіологічний (ідеологічний) підхід до праворозуміння передбачає наступне: «Вихідна форма буття права – громадська свідомість; право – не тексти закону, а система ідей або понять про загальнообов'язкові норми, права, обов'язки, заборони, природні умови їх виникнення та реалізації, порядок і форми захисту, які є в громадській свідомості й орієнтовані на моральні цінності» [385, с. 38]. Цей підхід немає права на самостійне існування: по-перше, не усі ідеї, які існують в громадській свідомості, можна назвати правовими; по-друге, жодна ідея не може існувати без відповідної матеріальної форми; по-третє, система ідей (ідеологія) є духом відповідної епохи, який не може обмежуватися якоюсь однією формою, він існує скрізь, у тому числі і в праві, тому аксіологічний (ідеологічний) підхід до праворозуміння робить право занадто абстрактним, невизначеним, відірваним від практики.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що ідеологічну основу пізнання сутності та змісту кримінального права можуть складати наступні

методологічні підходи, які можна класифікувати залежно від уявлень про взаємовідносини людини і Природи (соціальний натуралізм), людини та суспільства (антропологічний, комунікативний, інтегративний підходи), людини та держави (формаційний та цивілізаційний підходи). Самостійне значення має аксіологічний підхід, який іноді називають ідеологічним підходом через те, що він створює уявлення як про цінність самого права, так і про цінності в праві.

1.3 Ідеологічні основи пізнання форми кримінального права

Право, розроблене і створене юристами, не може існувати лише у вигляді юридичних ідей і емоцій. Воно повинно отримати об'єктивне відображення в юридичних знаках і символах. Тому, створюючи форму права, вчені мають справу з *юридичною семіотикою*, предметом якої є юридичні знакові системи.

Необхідність використання семіотики в процесі пізнання і вибору форми кримінального права обумовлена тим, що між знаком і навколишньою дійсністю існують не завжди об'єктивні уявлення про реальність суб'єкта знакової діяльності. У зв'язку з цим актуальним є одне з основних положень теорії Ф. де Соссюра – розрізнення мови і мовлення. Мовою (*la langue*) Ф. де Соссюр називав загальний для всіх мовців набір засобів, що використовуються при побудові фраз цією мовою; промовою (*la parole*) – конкретні висловлювання індивідуальних носіїв мови [704, с. 218]. Мова є матеріальним відображенням наших думок, тому в процесі створення наукової теорії необхідно приділяти належну увагу реалізації трьох елементарних функцій мови: назві предметів реального світу, приведення названого у зв'язок один з одним, локалізації названого в просторі і часі.

Справедливими видаються рекомендації Е. Л. Стрельцова розглядати великі думки великих людей: «а) за змістом, б) за часом і обставинами визнання, в) за часом і обставинами реалізації та втілення у соціальну практику» [577, с. 33]. Продовжуючи цю ідею, можна відзначити, що не тільки думки великих людей потребують подібної оцінки, а й знаки, як мовна форма вираження думки. Наприклад, одне і теж саме слово в різній просторово-

часовій обстановці і в устах різних суб'єктів знакової діяльності може мати різне смислове навантаження.

З цієї причини юридична семіотика тісно пов'язана з юридичною герменевтикою, завданням якої є тлумачення юридичних знаків. Але перш ніж перейти до аналізу пізнавального значення герменевтики, необхідно з'ясувати значення юридичної символіки як різновиду юридичних знаків. На думку філософа-юриста Б. П. Вишеславцева, «закон має досить слабку здатність вселяти. Закон не вміє поводитися з підсвідомістю. Негативне навіювання не приймається, а закон складається значною мірою з заборон. Щоб допомогти цьому дефекту, влада оточує закон рядом образів і символів, здатних викликати «зерцало», мантиї суддів, урочисті засідання суду, варта і т. ін.» [71, с. 77]. На підставі висловлювань Б. П. Вишеславцева можна зробити висновок, що юридична символіка більше характерна кримінальному процесу, ніж кримінальному праву.

Механізм реалізації закону дійсно оточений рядом образів і символів, однак це не виключає того, що закон також має здатність бути їх носієм. І хоча висловлювання Конфуція, згідно з яким «знаки і символи правлять світом, а не слово і закон», стало досить популярним, саме слово і закон визначають міжлюдську комунікацію. В «Євангеліє від Іоанна» (1: 1 і 14) записано, що «на початку було Слово, і Слово було у Бога, і Слово було Бог». З будь-якого Святого Письма випливає те, що Символи Віри містяться в Законі Божому. Преподобний Серафим Саровський у своєму короткому молитовному правилі для мирян заповідав читати молитви «Отче наш» (3 рази), «Богородице діво радуйся» (3 рази) і «Символ віри» (1 раз) [387].

В умовах кризи культури і цивілізації слово і закон втратили свій необхідний авторитет, все більшого значення набувають знаки і символи, які не мають відношення до мовної форми спілкування. Щоб відродити колишнє значення слова і закону, необхідно наповнити їх сенсом і змістом, об'єднаним єдиним образом і символом, здатним надихнути людство на духовне

відродження. Отже, словесно-теоретична та знаково-образна форми тісно взаємопов'язані між собою і потребують пильного вивчення і зіставлення.

Одним з найбільш продуктивних підходів до пізнання форми права є *герменевтика*, завданням якої є пояснення відносин між текстом і інтерпретатором, минулим і сьогоденням, сьогоденням і майбутнім. Основними категоріями юридичної герменевтики вважаються: «розуміння, тлумачення, юридичний текст і контекст» [359, с. 159]. Фахівці у сфері кримінального права рідко звертають увагу на те, що для юридичної герменевтики характерним є принцип «достатності розуміння». Як справедливо зауважив О. О. Мережко, згідно з цим принципом «абсолютно правильне розуміння не тільки недосяжне, але навряд чи необхідно. Замість цього інтерпретатор юридичного тексту цілком задоволений таким рівнем розуміння цього тексту, який є достатнім для вирішення конкретного спору або проблеми і який не є явно несправедливим» [359, с. 159]. «У всякому застосуванні закону, – пише А. А. Пиленко, – є місце, свідомо законодавцем залишене, для індивідуальної творчості» [461, с. 73].

Видатний американський вчений О. В. Голмс в XIX столітті, вивчаючи теорію юридичної інтерпретації, дійшов висновку, що інтерпретація не вимагає яких-небудь спеціальних знань, крім володіння загальними правилами слововживання [707]. Безумовно, володіння словом є важливою гарантією точності інтерпретації тексту, але зрозуміти справжній сенс права можна тільки з урахуванням складу його розуміння. Перш ніж приступити до інтерпретації права, необхідно з'ясувати об'єкт і предмет дослідження, визначитися з технікою тлумачення, усвідомити мету і внутрішнє ставлення до об'єкта і предмета тлумачення, врахувати вплив особистісних якостей на процес тлумачення, а також можливість впливу на суб'єкта тлумачення третіх осіб. Але і цього часто буває недостатньо.

Інтерпретатор змушений використовувати ту теорію інтерпретації, яка є загальновизнаною в тій правовій системі, в якій він працює. Так, в західній юридичній науці тривалий час домінувала об'єктивна правова концепція. На думку І. Ю. Кретової, така концепція може бути названа «теорія права як

соціальна практика». «За цією теорією, – пише І. Ю. Крєтова, – правові норми не репрезентують об'єктивну даність (нормативну чи фактичну), яка є доступною для опису і логічного вивчення шляхом різних форм діяльності – тлумачення, реалізації, застосування. ... право є соціальною практикою існування юридичних правил лише настільки, наскільки такі правила виступають частиною нормативної соціальної практики, тобто настільки, наскільки вони фактично інтерпретуються, використовуються, застосовуються, розглядаються як основа для обґрунтування тощо» [273, с. 11]. Іноді цю концепцію називають соціологічним трактуванням норми [672]. Однак незалежно від її термінологічного позначення основна ідея залишається незмінною – закон і норми не збігаються за змістом.

Протилежної позиції дотримуються прихильники суб'єктивної теорії тлумачення, закон і норми у них збігаються за змістом. Іншими словами, як встановлено законом, так і повинно бути в соціальному житті. Як справедливо зауважив В. Гончаров, при такому підході зміст юридичної норми пов'язується з намірами безпосереднього творця норми, його волею [88, с. 53–69]. Подібний підхід до тлумачення норм права був характерний для радянської юридичної науки і продовжує залишатися домінуючим на практиці. Основний аргумент радянських вчених (С. І. Вільнянського [56], П. Е. Недбайло [411], А. С. Піголкіна [460], О.Ф. Черданцева [670] та ін.) проти об'єктивної теорії тлумачення полягав у тому, що дана теорія «розв'язує руки» буржуазним суддям, щоб коригувати закон, виходячи з бажання панівного класу.

Сучасні вчені не погоджуються з такою аргументацією і критикують суб'єктивну теорію тлумачення. Серед її недоліків називають те, що вона заперечує:

- можливість використання прагматичних аргументів: суд, націлений лише на відшукування істинного сенсу, не повинен жодним чином перейматися тим, до яких наслідків може привести його тлумачення;

- можливість використання аргументів до контексту життя норми: якщо тільки не йдеться про оціночні поняття, будь-які звернення до такого контексту

є надлишковими, бо завдання інтерпретатора є суто археологічним – відшукати, знайти, з'ясувати – не більше;

– ціннісний бік процесу інтерпретації. Суд, котрий сповідує «стару» теорію тлумачення, працює лише з текстом, а не із закладеними у нього цінностями. Цінності ж – справа законодавця. Інтерпретація не конче мусить бути справедливою. У цьому криється причина того, що інтерпретатор у «старій» системі тлумачення зовсім не переймається балансуванням правових цінностей, а відповідні рішення страждають однобічністю, позбавлені глибини, а це, у свою чергу, применшує їхню, так би мовити, доктринальну значущість [88, с. 53–69; 273, с. 21–22].

Подібні судження є, з нашої точки зору, надто категоричними. Суб'єктивна теорія тлумачення забезпечувала однакове застосування норм права, виключала свавілля і беззаконня, а значить, була гарантією стабільності і порядку. Носіями цінностей в першу чергу повинні бути суб'єкти тлумачення. Якщо людина живе за честю і за совістю, то і при об'єктивній, і при суб'єктивній теорії вона буде прагнути до справедливості. Якщо ж людина байдужа до соціальних проблем, переслідує виключно «шкурні» інтереси, то, в кращому випадку, вона буде створювати видимість справедливості для прикриття особистих мотивів і інтересів, у гіршому випадку, не буде створюватися навіть видимість справедливості. Лише в тому випадку, коли суб'єкт тлумачення зобов'язаний слідувати букві закону, можна говорити про реалізацію таких принципів права, як законність, формальна рівність, справедливість. При такому підході виникає герменевтичне коло: законодавець закладає в текст закону певний сенс, вибираючи для цього певні знаки і символи, правозастосовувач йде від тексту закону до його сутності та змісту, користуючись певними методами тлумачення.

Перед законодавцем стоїть завдання – вкласти в текст закону соціальні цінності і необхідні правила поведінки, що відповідають потребам суспільства. Але оскільки закон не може охопити все різноманіття життєвих ситуацій, законодавець завжди залишає в ньому місце для індивідуальної творчості правозастосовувача. Завдання правозастосовувача, за великим рахунком, –

донести зміст закону, закладений законодавцем, до населення, зробити закон соціально корисним. Вчені у свою чергу повинні з'ясувати, яке місце в законі законодавець може залишити для індивідуальної творчості правозастосовувача, які принципи повинні бути в основі тлумачення правових норм і як юридичний текст і контекст впливають один на одного.

Вся навколишня дійсність існує як добре злагоджений механізм, і хоча в умовах інформаційного перевантаження і під впливом численних сумнівів у достовірності отриманого знання створити цілісну картину світу практично неможливо, ми повинні прагнути до створення його системно-структурної моделі, максимально наближеної до реальності. Завдяки системно-структурній організації отриманого знання можна створити найбільш ефективну модель механізму управління. У зв'язку з цим доцільним стає використання *системно-структурного підходу* до пізнання форми права.

За радянських часів цей підхід користувався великою популярністю, його прихильниками були: І. С. Алексєєв, О. І. Генісаретський, В. П. Зінченко, В. П. Лекторський, М. К. Мамардашвілі, В. М. Садовський, Е . Г. Юдін та ін. Після розпаду СРСР інтерес до системно-структурного підходу став згасати. Причину такого згасання О. І. Бойко побачив в тому, що «змінилося соціальне замовлення на користь більш предметних досліджень, націлених на швидку віддачу вкладених коштів, на вирішення примітивних технологічних задач для поповнення споживчої сфери в обмін (або замість) колишньої ставки на фундаментальні проблеми» [36, с. 18]. З огляду на те, що технократична ідеологія впливає на всі сфери життєдіяльності людини, припущення О. І. Бойко скоріше за все відповідає дійсності.

В той же час, ігнорування системно-структурного методологічного підходу в науці, на нашу думку, призвело: 1) до поверховості і розрізненості наукових досліджень, що відображають суто суб'єктивне враження автора про проблему; 2) до неузгодженості правової системи держави, позбавленої належного механізму реалізації; 3) до створення враження соціального хаосу. Щоб уникнути перерахованих проблем, необхідно повернутися до азів

системології. При цьому необхідно враховувати те, що «методологія системного дослідження передбачає вирішення двох взаємопов'язаних завдань: по-перше, дослідження системних об'єктів як форма існування і руху реального світу, як прояв його впорядкованості; по-друге, конструювання системи категорій, що відображають системні зв'язки досліджуваних об'єктів і робить впорядкованим самопізнання» [161, с. 89].

Перед нами стоїть завдання: з одного боку, створити наукову теорію про кримінально-правову ідеологію, яка мала б певну внутрішню будову, (субординаційно-координаційні зв'язки проблем, ідей, категорій); з іншого боку, представити кримінальне право у вигляді системно-структурної моделі, яка є частиною правової системи держави, що становить єдине ціле з навколишнім світом. Створюючи модель права, юристи так чи інакше користуються системним підходом. Однак у науковій літературі немає єдиного уявлення про систему. Як слушно зауважила А. П. Овчинникова, існує безліч теорій різних систем, різні теорії систем і навіть різні загальні теорії систем [425, с. 7]. Але навіть у тому випадку, якщо нам вдасться вибрати найбільш вірну теорію систем, створити досконалу модель права ми не зможемо з наступних причин.

По-перше, оточуючий нас світ людиною до кінця не пізнаний. Він складається з нескінченного різноманіття структур. Вчені-правознавці лише вичерпують з нього певні фрагменти, створюють нестабільну систему правил поведінки, яка кожного разу порушується, коли вдається відкрити щось нове.

По-друге, система для юристів не самоціль, а засіб упорядкування суспільних відносин. Крім того, що юристи створюють систему норм права, вони наповнюють її сенсом та змістом.

Визначити підходи до пізнання змісту та форми права, означає вибрати вектори наукового дослідження. Однак для створення наукової теорії цього не достатньо. Необхідно усвідомлене і обґрунтоване використання відповідного методологічного інструментарію. Як правило, вчені використовують один і той же методологічний інструментарій. Важливе місце серед теоретико-методологічних положень юридичної науки займають загальнонаукові методи

дослідження, до яких відносяться: методи емпіричного дослідження: спостереження, експеримент, порівняння, опис та вимірювання; теоретичні методи: абстрагування, ідеалізація, формалізація; загальнологічні методи: дедукція, індукція, аналіз, синтез, узагальнення, класифікація. До приватнонаукових методів юридичної науки відносяться формально-догматичний метод і метод юридичного тлумачення.

Суть формально-догматичного методу зазвичай пов'язують з тим, що право вивчається як таке: воно ні з чим не порівнюється, не узгоджується з економікою, політикою, мораллю та іншими соціальними явищами. Предметом дослідження в цьому випадку є право в чистому вигляді – його категорії, визначення, ознаки, структура, конструкції, юридична техніка [602]. Через вузько цільове призначення формально-догматичний метод часто є предметом критики, проте формалізм у праві неминучий. Правові норми виступають своєрідною формулою, під яку повинна підпадати більшість життєвих ситуацій, тому при формулюванні правил поведінки не можна обійтися без юридичних категорій, визначень і конструкцій. Іншими словами, не можна обійтися без догми права, без того стрижня, завдяки якому право залишається правом, а не перетворюється у філософію, соціологію, психологію тощо. При цьому не варто протиставляти догматичний метод діалектичному. За допомогою діалектичного методу можна визначити шляхи розвитку права, за допомогою формально-догматичного методу можна створити право, для якого притаманні такі властивості: відповідність формальній логіці, єдність форми та змісту, універсальність, системність і взаємопов'язаність категоріального апарату.

Особливе значення в методологічному інструментарії юридичної науки займає метод юридичного тлумачення. Уявлення про види тлумачення після радянського періоду майже не змінилися. У підручниках з теорії держави і права, як і раніше, види тлумачення норм права діляться за такими підставами:

- 1) за суб'єктами: а) легальне (офіційне); б) автентичне; в) доктринальне (наукове); г) судове;
- 2) за обсягом: а) буквальне, б) розширене, в) обмежувальне;

3) за способами: а) філологічне (граматичне); б) логічне, в) системне, г) історичне.

На сучасному етапі розвитку юридичної науки почали з'являтися висловлювання на користь видів тлумачення, пов'язаних із з'ясуванням загального змісту закону. Так, В. О. Четвернін пише про адекватне і телеологічне тлумачення права. Під адекватним тлумаченням В. О. Четвернін розуміє таке тлумачення, яке найбільш відповідає юридичному змісту закону [672]. На думку вченого, як правило, адекватне тлумачення досягається при буквальному розумінні законоположень, але іноді для адекватного тлумачення потрібно їх розширене або обмежувальне розуміння. Іншими словами, правозастосовувач розширює або обмежує текст закону тільки в тому випадку, коли буквальне його тлумачення може призвести до спотворення змісту закону.

Під телеологічним тлумаченням В. О. Четвернін розуміє тлумачення на основі інтенції тексту – задуму, цілей, намірів автора тексту або принципів, цінностей, якими керувався автор тексту, що тлумачиться [672]. При цьому вчений акцентує увагу на тому, що телеологічний спосіб тлумачення використовується при тлумаченні неоднозначних текстів, коли інші способи тлумачення не дозволяють усвідомити сенс законоположення.

Даний вид тлумачення не є новим для юридичної науки. Згадка про телеологічне тлумачення є в роботах багатьох радянських вчених, серед яких: Т. Я. Насирова, П. О. Недбайло, В. І. Нікітінський, П. М. Рабінович, І. С. Самощенко, Г. Г. Шмельова, Ф. М. Фаткуллін, Л. Д. Чулюкін та ін. Ставлення до нього було далеко неоднозначним. Телеологія часто ототожнюється з теологією, тому радянські вчені, дотримуючись марксистсько-ленінської ідеології, що пропагує атеїзм, заперечували телеологічне тлумачення як особливий вид інтерпретації. Це ясно видно з міркувань радянського вченого П. С. Елькінда, який писав: «Телеологія – релігійно-ідеалістичне вчення, що пояснює доцільність життєвих явищ заздалегідь визначеною метою, надприродними божественними силами і яке тим самим заперечує наукове пізнання причин, що викликають такі явища до життя» [692, с. 192]. В той же час, вчені, які

виступали проти однозначного (релігійно-ідеалістичного) розуміння телеології, підкреслювали важливість і необхідність телеологічного способу тлумачення закону. Так, Т. Я. Насирова відстоювала ідею про те, що «телеологічне тлумачення радянського закону є однією з умов забезпечення законності і доцільності правозастосування, реалізації ціннісного підходу до інститутів і норм права в ході здійснення закону, одним з факторів виявлення і підвищення ефективності правозастосовної діяльності» [404].

Міркування Т. Я. Насирової про те, що «телеологічне тлумачення, розкриваючи ціннісну характеристику закону, слугує забезпеченню виховного впливу радянського права, сприяє формуванню соціалістичної правосвідомості громадян і тим самим сприяє зміцненню морально-ідеологічних і соціально-психологічних гарантій реалізації правових вимог», після розвалу Радянського Союзу виявилися неактуальними. Проте всі процеси і явища, що відбуваються в суспільстві, як і в природі повинні мати доцільність і смисловий зміст. Тому як і раніше суспільство потребує соціально-психологічних гарантій реалізації правових вимог. Телеологічне тлумачення передбачається законодавцем, адже майже у всіх нормативно-правових актах він вказує на їх цілі, завдання та принципи. Ефективність кримінального права багато в чому залежить не тільки від усвідомлення його сутності та змісту, а й від його юридичного оформлення та інтерпретації.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що ідеологічну основу пізнання форми кримінального права можуть складати наступні методологічні підходи: юридична семіотика, предметом якої є юридичні знакові системи; герменевтика, завданням якої є пояснення відносин між текстом і інтерпретатором, минулим і сьогоденням, сьогоденням і майбутнім; системно-структурний підхід, за допомогою якого створюються і зберігаються субординаційно-координаційні зв'язки певних понять, категорій, явищ.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

2.1 Поняття, види та функції ідеологій

Виникнення поняття «ідеологія» часто пов'язують з ім'ям відомого французького філософа і економіста А.Л.К. Дестют де Трасі, який в окремих своїх працях, зокрема: «Етюди про здатність розмірковувати», «Елементи ідеології» та ін., позначав цим терміном вчення про ідеї. Згодом вчений пов'язував дане поняття з наукою про людське мислення (виникнення та розвиток ідей, закони мислення тощо) [103, с. 123]. Дестют де Трасі проголосив ідеологію як «науку про ідеї», але замість того, щоб стати наукою, ідеологія перетворилася на інтелектуальних рух, до якого приєдналися: П. Кабаніс і Д.Ж. Гара, П.-Л. Генгене і П. Ларомігтер, Ж. М. Дежерандо і М. Ф. Мен де Біран та ін. [154] Ідеологія не стала наукою за декількома причинами: по-перше, якщо найвищою метою науки є вивчення світу у всій його повноті, то найвищою метою ідеології є створення цілісного уявлення про світ; по-друге, ідеологія охоплює усі галузі науки, об'єднуючи їх довкола однієї мети, яка в кінцевому рахунку залежить від особистісних якостей її творців.

Можна погодитися з тими вченими, які вважають, що терміном «ідеологія» ми позначаємо поняття, яке по-різному інтерпретується в рамках тих чи інших концепцій і, таким чином, має безліч визначень, що не заважає йому здаватися впізнаним [328, с. 8]. Однак без чіткого визначення поняття ідеології в наукових дослідженнях обійтися не можна, адже від нього залежить розуміння сутності та змісту ідеології, а також механізм її функціонування.

В цілому, всі предмети, процеси і явища природи та суспільства мають або, у всякому разі, повинні мати свою сутність, зміст та форму. Сутність – це головне, основне, визначальне в предметі, це істотна властивість, яка визначає його особливість. Зміст – це певним чином упорядкована сукупність елементів і

процесів, що утворюють предмет чи явище. Форма є способом існування і вираження змісту в матеріальному світі. Надати визначення ідеології без встановлення її сутності, змісту та форми не уявляється можливим.

В науковій літературі немає єдиної точки зору ні з приводу сутності та змісту ідеології, ні з приводу її форми. Існуючі точки зору можна викласти у вигляді таблиці (таблиця 2).

Таблиця 2

Існуючі точки зору з приводу сутності, змісту та форми ідеології			
Автори, які запропонували визначення ідеології	Сутність ідеології	Зміст ідеології	Форма ідеології
Л. В. Губерський [103, с. 132]	Ціннісна орієнтація певних соціальних груп	Ціннісні орієнтації	Словесно-теоретична чи знаково-образна форма
О. І. Заздравнова [142, с. 41]	Процес реалізації наявних знань з позицій певних соціально-групових інтересів	Наявні знання	Форма суспільної свідомості, а також внутрішні переконання людей і їх перспективні життєві установки
Р. Я. Кісь [174, с. 46]	Прагнення до теоретичного вираження й систематизованого відбиття інтересів певного соціального суб'єкта	Інтереси певного соціального суб'єкта	Елемент суспільної свідомості
В. М. Корабльова [266, с. 212]	Пов'язування соціальної реальності в єдине консистентне ціле	Матриця суспільства як віртуальної реальності	Форма не визначена
В. С. Лісовий [312, с. 602]	Об'єднання людей заради спільних	Сукупність взаємопов'язаних,	Форма не визначена

	дій	а то й ніяк не пов'язаних між собою ідей, символів та ритуалів	
К. Маркс, Ф. Енгельс [345, с. 12]	Втілення ідей, думок, принципів	Ідеалістична концепція	Форма не визначена
І. Мигул [361, с. 48]	Узгодження й гармонізація ідей, вірувань, емотивних елементів тощо	Система ідей, вірувань, емотивних елементів тощо	Форма не визначена
М. І. Михальченко [375, с. 167]	Відбиття корінних інтересів тих чи інших соціальних груп	Система прийнятих (визначених) цінностей	Система форм суспільної свідомості, які водночас виступають як свідомо визначені форми національного, класового або групового духовного життя
Т. де Монбріаль [389, с. 383]	Забезпечення еволюції форм організації влади, інститутів і формулювань завдань, що вимагають вирішення, сил, котрі ці завдання виконують	Система образів, ідей, загально важливих уявлень, етичних принципів, а також колективних поривів, релігійних ритуалів, споріднених структур, технічних прийомів	Форма не визначена
О. М. Ситник [554, с. 25]	Маніпулювання й управління людьми шляхом дії на їхню свідомість	Сукупність ідей, міфів, переказів, лозунгів, програмних документів, філософських концепцій	Форма не визначена

Е. Сулима, М. Шепелєв [589, с. 14]	Формування ідентичності певних соціальних спільнот	Система поглядів, цінностей, спонукань	Певна суспільна практика
В. О. Таран [595, с. 94]	Формування цілісного об'єктивно- суб'єктивного уявлення про навколишнє середовище крізь призму власних докорінних інтересів і обґрунтування необхідності та здійснення активного впливу на дійсність з метою пристосування її до своїх потреб	Система прийнятих у групі цінностей, побудована у вигляді логічно систематизованих положень, які зображають раціонально- ірраціональне сприйняття членами даної групи суттєвих сторін соціальної дійсності	Конкретно- історична форма суспільної свідомості
Д. Шварцмантель [684, с. 48]	Відповідь на запитання: як повинне бути побудоване суспільство, якою повинна бути роль держави і які форми відмінності й диференціації людей допустимі або, навпаки, недопустимі	Широкий діапазон ідей	Форма не визначена
О. О. Якуба [703, с. 19]	Надання уявлення про суспільство через призму інтересів соціальних груп	Система ідей, які виражають і захищають інтереси соціальних груп	Форма не визначена

На підставі викладеного можна зробити висновок, що сутність ідеології розуміється або як процес (коли мова йде про формування, об'єднання, втілення, узгодження і т. ін.), або як результат (коли ідеологія сприймається як відповідь на запитання або ціннісна орієнтація). Можливо, сприйняття сутності

ідеології залежить від того, яка ідеологія мається на увазі та, що знаходиться на стадії формування, або та, що вже давно сформувалася і стала пануючою.

Так, у радянській літературі протягом тривалого часу ідеологія визначалася як процес – система ідей і теорій, цінностей і норм, ідеалів і директив дії, що виражають інтереси, цілі і завдання певного суспільного класу, що сприяють закріпленню або усуненню існуючих суспільних відносин. За своїм теоретичним змістом ідеологія вважалася сукупністю політичних, правових, моральних, філософських, естетичних і інших ідей, що відбивають, в кінцевому рахунку, економічні відносини суспільства з позиції певного суспільного класу [702, с. 9].

Зі зміцненням радянської влади визначення ідеології змінювалося, тому в 1988 році в радянському енциклопедичному словнику поняття ідеології давалося вже без «зовнішнього» класового «забарвлення», ні як процес, а кінцевий результат створення цілісної картини світу. Ідеологія розглядалася як система політичних, правових, моральних, релігійних, естетичних і філософських поглядів і ідей, в яких усвідомлюється і оцінюється ставлення людей до дійсності [561, с. 476].

Визначення ідеології, запропоноване радянськими вченими, отримало подальший розвиток у роботах сучасних вчених. Наприклад, як пише В. С. Малицький, «ідеологія – це не просто ідеологічне вчення, а ціла ідеологічна структура суспільства, яку можна визначити як систему філософських, наукових, естетичних, етичних, правових, політичних, економічних, соціологічних знань і цінностей про Всесвіт, суспільство, людину, про місце і роль індивідів у всесвіті, про сенс життя особистості в світі» [330, с. 12]. Малицький В. С. вважає, що на певному етапу розвитку державності ідеологія сприймається вже ні як система поглядів та ідей, а як система знань та цінностей.

Це не єдина спроба наповнити новим змістом поняття ідеології з урахуванням попереднього історичного досвіду. Так, Г. Дичковська виділяє два різних за змістом основних підходи: «Ідеологія – сукупність помилкових,

часткових, емоційно-суб'єктивних уявлень, що руйнують нормальний розвиток соціуму»; «Ідеологія – об'єктивно існуюча система цінностей, оцінок, вірувань, яка включає в себе мету діяльності та ідеал становлення суспільства» [116, с. 3]. У кандидатській дисертації Р. О. Троско ідеологія постає як система ідей, гіпотез, концепцій і теорій, що відображають і виражають інтереси прогресивних громадських груп [612, с. 18].

Радянська наука мала усталені філософські підстави і методологічні установки, тому її категоріальний апарат був добре відпрацьований і являв єдине ціле. Зміна соціальних ідеалів і цінностей, а також впровадження нових методологічних підходів порушили чіткість і узгодженість категоріального апарату науки. В результаті визначення одного і того ж поняття даються через різні терміни. В першу чергу, це ясно видно навіть з наведених визначень ідеології. Але насправді, такі поняття, як ідея і ідеал, цінності та оцінки, погляди, уявлення, установки та вірування, знання, гіпотези, концепції і теорії, мають різне смислове значення [195, с. 144].

Побачити це можна на рівні філософської метафізики через основні логічні (взаємопов'язані) ланки процесу відповіді на питання, яке фахівці в сфері філософії права пропонують представити у вигляді схеми (схема 1) [37].

Схема 1

Практично, кожна людина незалежно від природного походження та соціального статусу розпочинає своє життя з наступних *запитань*: хто я, яке моє місце в цьому світі? Потім виникає *проблема* вибору орієнтира, що визначає мету і сенс життя. Перш ніж зрозуміти своє місце в цьому світі, людині необхідно усвідомити і зрозуміти природу його виникнення. По суті, у світі існує дві *гіпотези*, що пояснюють його походження: 1) світ створений

Богом; 2) світ є результатом довгої еволюції, заснованої на законах природного відбору, якій запропонував Ч. Дарвіна. На підставі даних гіпотез виникають ідеалістична і матеріалістична *концепція* взаємин людини зі світом. Подальший розвиток і обґрунтування концепції приводять до формування *теорії*, яка має вихідну методологічну базу, первинний емпіричний базис, логіку, основний масив теоретичного знання. Виведені теоретичні знання можуть перетворитися в *парадигму* – «сукупність філософських, загальнотеоретичних основ науки; система понять і уявлень, які властиві певному періодові розвитку науки, культури, цивілізації» [33, с. 415]. Розвиваючись, наукова теорія стає частиною *науково-дослідної програми*. В рамках науково-дослідної програми теорія може об'єднуватися з іншими теоріями, пов'язаними з нею еволюційною підставою, спільністю основоположних ідей і принципів. Так виникають *ідеї*, в яких усвідомлюється і оцінюється ставлення людей до дійсності. Будучи уявним прообразом якої-небудь дії, предмета або явища, *ідеї* об'єднуються в певну систему, яку можна назвати *ідеологією*. Ідеї та ідеали, цінності і оцінки, погляди, уявлення, установки та вірування, знання, гіпотези, концепції та теорії є складовими елементами ідеологічного вчення.

Складові елементи ідеологічного вчення, як процесу формування певної ідеології неможна ототожнювати зі складовими елементами змісту вже сформованої ідеології, які сприймаються як єдина загальновизнана система ідей з різних галузей знань на різних рівнях людського буття. В науковій літературі виділяють наступні рівні ідеології:

залежно від соціального рівня ідеологічного впливу ідеологія може існувати:

- 1) на рівні соціуму;
- 2) на рівні соціальної групи;
- 3) на рівні індивідів;

залежно від рівня духовного та професійного розвитку людини ідеологія може існувати:

- 1) на рівні теоретичної свідомості;

2) на рівні буденної свідомості.

На кожному рівні ідеологія має свій зміст та форму. Існує думка, що на рівні соціуму та соціальних груп ідеологія постає як широкий набір символічних форм (тобто не тільки ідей, але і образів, дій і навіть речей – всього, що може бути наділено сенсом). На рівні індивідів вона постає не тільки у вигляді більш-менш усвідомлених переконань, а й інтерпретаційних кодів, які засвоюються в процесі соціалізації і частіше за все не піддаються рефлексії [328, с. 27]. На рівні теоретичної свідомості ідеологія має, як правило, словесно-теоретичну форму і розрахована на раціональне мислення. На рівні буденної свідомості ідеологія має, як правило, знаково-образну форму і розрахована на переконання через органи почуттів, гормони та емоції.

Набір символічних форм ідеологічного впливу доволі широкий, однак правила лінійної логіки не дозволяють нам говорити про ідеологію як про широкий набір не тільки ідей, але і образів, дій, речей. Завдяки ідеї перераховані символи об'єднуються в систему і набувають сенсу, вони є матеріальною формою існування ідей і співвідносяться з ними як форма та зміст.

Наявність різних рівнів та форм ідеологій змушує погодитись з тими вченими, які вважають, що ідеологія реалізується через ідеологічну діяльність, яка здійснюється, по-перше, як ідейно-теоретична діяльність (процес «виробництва» ідеології); по-друге, як поширення ідеологічних поглядів серед широких верств суспільства (процес ідеологічного впливу); по-третє, як засвоєння людьми внесених в їх свідомість ідей і поглядів (процес ідеологічного «споживання») [61, с. 23].

Як було зазначено у вище наведеної таблиці, серед форм ідеології часто називають суспільну свідомість. Визначення свідомості не є однозначним. З одного боку, свідомістю вважають здатність людини пізнавати навколишній світ та саму себе за допомогою мислення та розуму, в результаті чого формується інтелект особистості [128]. З іншого боку, свідомість є особливою формою психічної діяльності, орієнтованої на відображення й перетворення дійсності

[550, с. 30]. При будь-якому підході ідеологія нерозривно пов'язана зі свідомістю, однак свідомість людини скоріше за все є об'єктом ідеологічного впливу, ніж формою ідеології.

В цілому, як відомо, функціонування людського організму багато в чому залежить від психіки людини, яка складається з несвідомого, підсвідомого, свідомого і надсвідомого рівнів. Фахівці у сфері загальної психології пропонують наступні визначення рівнів людської психіки:

несвідомість – це сукупність психічних явищ, актів і станів, які виявляються на глибокому рівні функціонування психіки й цілком позбавляють індивіда можливості впливу, оцінки, контролю і звіту в їхньому впливові на поведінку, вчинки, діяльність;

підсвідомість – це уявлення, бажання, потяги, почуття, стани, психічні явища та акти, які колись упродовж життя «вийшли» зі свідомості, виявляються у відповідних ситуаціях ніби автоматично, без чіткого і зрозумілого усвідомлення, але за певних умов їх можна повернути назад і усвідомити;

свідомість – це найвища форма розвитку психіки, притаманна тільки людині, що виявляється в складних формах відображення світу, опосередкована суспільно-історичною діяльністю людей;

надсвідомість утримує психічні явища, акти й стани, які виникли внаслідок взаємодії зі Всесвітом, а також психічні механізми такої взаємодії [550, с. 30].

Очевидно, що жодна ідеологія не може, образно кажучи, безпосередньо впливати на погодні умови, біологічні процеси та парапсихологічні явища, від яких залежать несвідомі та надсвідомі вчинки людини, тому основним об'єктом впливу ідеології потрібно визнати лише свідомість та підсвідомість. На рівні дисертаційних досліджень деякі вчені пропонують наступні визначення об'єкта та суб'єкта ідеології:

«Об'єктом ідеології є суспільні відносини, на які та чи інша ідеологія вчиняє вплив, застосовуючи власні методи. Суб'єкт ідеології – це певна конкретно-історична соціальна група, життєві смисли якої набувають

ідеологічного змісту, яка має складну внутрішню будову, основні елементи якої: ідейно-генеруючий та ідеолого-формуючий, що уособлюють духовно-культурний потенціал і соціальну силу та інтелектуальний рівень даної групи, знаходяться у процесі розвитку і потребують певного рівня зрілості та відповідності одна одній, яка не тільки генерує ідеї, ідеали та інші елементи ідеології, формує основні ідеологічні принципи чи створює цілісну теорію, але і на основі притаманної їй соціально-вольової властивості включається до активної духовно-практичної діяльності» [165, с. 18].

Погоджуючись в цілому з визначенням суб'єкта ідеології, не можна погодитись з визначенням її об'єкта. І суб'єктом, і об'єктом ідеології є людина. Від імені соціальної групи завжди діє конкретна особа, наділена певними повноваженнями, які повинні виконуватися незалежно від особистих інтересів особи. Тому формами дії соціальних груп є державні та соціальні інститути з відповідними керівниками. Об'єктом ідеологічного впливу завжди є людина (в першу чергу, її психологічна сфера), саме вона має потребу в уявленнях про навколишній світ. Впливаючи на свідомість та підсвідомість людини, ідеологи намагаються змінити суспільні відносини. В цілому, необхідно враховувати, що ідеологія являє собою не просто сукупність ідей про цінності світобудови, це ще ідеї про механізм впливу світоглядних ідей на суспільну та індивідуальну свідомість та підсвідомість через символічні (словесно-теоретичні та знаково-образні) форми за допомогою державних та інших соціальних інститутів. Під соціальним інститутом (від лат. «inst.it.utum» – установа) потрібно розуміти історично сформовані стійкі форми організації спільної діяльності людей: сім'я, виробництво, держава, освіта, власність, армія, церква і т. ін. [90].

На підставі викладених аргументів можна запропонувати наступне визначення ідеології, яка одночасно є і результатом, і процесом ідеологічного впливу на людину. *Ідеологія – це система філософських, наукових, естетичних, етичних, правових, політичних, економічних, соціологічних ідей про Всесвіт, суспільство, людину, про місце і роль індивідів у всесвіті, про сенс життя особистості у світі, а також про механізм впливу світоглядних ідей на*

суспільну та індивідуальну свідомість та підсвідомість через символічні (словесно-теоретичні та знаково-образні) форми за допомогою державних та інших соціальних інститутів [244, с. 5].

Науці в цілому відомі наступні види ідеологій: за критерієм відповідності дійсності виділяють правдиву і неправдиву, реальну і ілюзорну ідеологію [556]; в залежності від соціально-філософської думки виділяють ліберальну, консервативну, соціалістичну ідеологію, та їх різні форми [612, с. 3]; в залежності від сфери соціального життя виділяють суспільну, національну, державну, моральну, політичну, правову та інші види ідеологій [62, с. 5].

Перераховані форми і види ідеології можуть перебувати між собою у різних стосунках: у формі безкомпромісної боротьби, у формі мирного існування, у формі взаєморозвитку і взаємозбагачення. Кожна з цих ідеологій претендує на те, щоб стати загальновизнаною або правлячою, однак такою стає лише та, яка відповідає певним необхідним ознакам. Як справедливо зауважив В. С. Малицький, «ідеології світу мають такі характерні властивості чи риси: ідеології завжди давали цілісну картину світу, акцентуючи увагу на місце і роль людини в цьому світі; ідеології завжди інтегрували знання і цінності, вироблені попередніми поколіннями; особливою властивістю ідеології є те, що правляча ідеологія синтезує знання, здобуті в різних сферах життя суспільства; ідеології стимулюють, мобілізують і спрямовують людську поведінку, інтегруючи при цьому дії людей в суспільстві» [62, с. 12].

У той же час ідеологія може створювати спотворені уявлення про навколишню дійсність і маніпулювати свідомістю людей не з метою формування справедливого суспільства, а з метою реалізації амбіцій її творців [211, с. 111–116]. Ідеологія – це таке соціальне явище, яке має як свої позитивні, так і негативні сторони. За образним порівнянням М. І. Михальченко, «світ ідеологій, як і світ змій, таємничий і страшний через форми прихованого існування, через те, що ідеології і змії можуть «ужалити» в будь-який момент навіть своїх хазяїнів. Але вмілі ідеологознавці і змієлови можуть застосовувати

ці засоби на користь людям, а ідеологічні засоби, як і зміїна отрута, можуть бути ліками для людства» [376].

Корисність ідеології залежить від її здатності виконувати позитивні функції. Як правило, виділяють наступні функції ідеології: пізнавальну, оціночну, інтегруючу, регулятивну, футурологічну та захисну (В. С. Малицький) [330, с. 12]; онтологічну, гносеологічну і аксіологічну (О. О. Бєсєдін) [32, с. 20]; когнітивну, оціночну, консолідуючу і мобілізаційну (М. Е. Брандес) [46, с. 49].

Всі перераховані функції необхідні для гармонійного існування суспільства. Людина, як соціальна істота, відчуває себе комфортно серед людей, які поділяють її спосіб мислення і дій. Якщо її спосіб мислення носить випадковий і незлагоджений характер або не співпадає з думкою оточення людина відчуває себе спустошеною та розгубленою. Ідеологія допомагає сприйняти, зрозуміти і оцінити існуючі образи думок і дій, створює уявлення про прийнятну соціальну поведінку, пророкує майбутнє, яке допомагає людині уникнути соціальної напруги та психологічних деформацій, використовуючи знаки і символи, полегшує соціальну комунікацію з метою консолідації та мобілізації суспільства.

Процес соціалізації людини та гармонізації міжіндивідуальних і міжгрупових відносин, а також подолання природного індивідуального та групового егоцентризму та егоїзму багато в чому залежить від державної ідеології. Як свідчать історичні події, державна ідеологія не завжди може бути спрямована на подолання егоїзму, достатньо часто вона підтримувала його існування. Гармонізація міжіндивідуальних і міжгрупових відносин, а також подолання природного індивідуального та групового егоцентризму та егоїзму властиві ідеології саме правової, соціальної, демократичної держави. Держава, яка дбає про безпеку своїх громадян має впливати на механізм формування та реалізації ідеології на різних рівнях людського буття: на рівні взаємовідносин людини і Природи, людини і суспільства, людини і держави, тому дуже важливо з'ясувати правовий та соціальний статус державної ідеології.

В юридичній літературі поняття «державна ідеологія», «офіційна ідеологія» і «правляча ідеологія» часто ототожнюються. Обумовлено це нашим радянським минулим, коли марксистсько-ленінська ідеологія відображалася в чинному законодавстві, забезпечувалася примусовою силою держави і реалізовувалася через державні і соціальні інститути. Її без перебільшення можна було назвати і державною, і офіційною, і правлячою.

Переосмислення історичної спадщини пострадянських держав дозволило деяким вченим звернути увагу на некоректність ототожнення понять «державна ідеологія», «офіційна ідеологія» і «правляча ідеологія». Так, на думку С. В. Мацко, поняття «державна ідеологія» і «офіційна ідеологія» слід розвести, оскільки існує реальна підстава для їх розмежування. «Офіційна ідеологія, – пише С. В. Мацко, – визнається державою в якості або єдиною можливою, або такою, що абсолютно і беззастережно лідирує. ... Державна ж ідеологія – лише одна з якоїсь безлічі, існуючої в даному суспільстві, вона підтримується державою, але не носить акцентовано-нормативного характеру, не примусова і тим більше не обов'язкова» [353, с. 10].

Незважаючи на те, що більшість вчених як і раніше ототожнюють державну і офіційну ідеологію, міркування С. В. Мацко наштовхують на думку про існування державної ідеології де-юре і де-факто. Державна ідеологія де-юре – це офіційна ідеологія держави, яка відображається та закріплюється в чинному законодавстві, проголошуючи пріоритетні інтереси всіх соціальних груп суспільства щодо розвитку та зміцнення національної держави в контексті загальнолюдських цінностей. Державна ідеологія де-факто поділяється на три складові: 1) державна ідеологія, яка відображає інтереси всього або більшості населення; 2) державна ідеологія, що підтримує легітимність влади як такої; 3) державна ідеологія, що підтримує легітимність конкретної влади. Два останні різновиди державної ідеології теж знаходять своє відображення в чинному законодавстві, але вони не настільки очевидні як перша. Вони не проголошуються державою, тому офіційними їх назвати не можна [204, с. 10–15].

Відображення державної ідеології в чинному законодавстві не означає, що вона автоматично стає панівною або правлячою. Правлячою ідеологією є лише на певних етапах свого становлення і розвитку. Це ясно видно з класифікації етапів становлення та розвитку ідеології, запропонованої В. С. Малицьким: «1-й етап – створення, формування ідеології; 2-й етап – поширення ідеологічних ідей, боротьба за нову ідеологію з апологетами старих ідеологій; 3-й етап – надання статусу правлячої або державної ідеології, утворення нової ідеологічної структури суспільства; 4-й етап – етап взаємного прогресивного розвитку ідеології і суспільства; 5-й етап – етап кризи і модернізації ідеологічної структури суспільства, нове «друге дихання» реформування правлячої ідеології; 6-й етап – вичерпання можливостей основоположних принципів правлячої ідеологічної доктрини і одночасно етап гальмування розвитку суспільства, його стагнація; 7-й етап – етап повної невідповідності ідеології новим умовам суспільства» [330, с. 13]. На 1-ому та 2-ому етапі ідеологія існує, як процес ідеологічного впливу, на 3-ому етапі закріплюється результат ідеологічного впливу, на 4-ому–7-ому етапах виявляються наслідки існування ідеології як кінцевого результату.

Марксистсько-ленінська ідеологія, яка поширювалася в ході жорсткої міжкласової боротьби, згодом перетворилася в правлячу ідеологію завдяки тому, що впроваджувалася через державний апарат і соціальні інститути. Ідеологічні організації, створені відповідним політичним режимом, розробляли і впроваджували у свідомість особистостей марксистсько-ленінське вчення, контролювали діяльність соціальних структур і різних гілок державної влади. Створюючи уявлення про кращий устрій майбутнього суспільства, марксистсько-ленінська ідеологія залишалася правлячою до тих пір, поки не перестала відповідати реальним потребам суспільства.

Історія становлення, розвитку та загибелі марксистсько-ленінської ідеології показала: 1) авторитет держави залежить від того, яку ідеологію вона проголосила і підтримує; 2) державна ідеологія повинна прагнути до того, щоб бути правлячою, але не шляхом примусового нав'язування суспільству, а

шляхом створення ідеологічної структури, яка б відповідала потребам суспільного і державного життя. Державна ідеологія має боротися за першість, проте в чесній конкуренції і виключно на підставі більшої інтелектуальної, моральної і правової досконалості, з метою вищої ефективності.

Будь-яка держава асоціюється з владою, яка є невід'ємною ланкою суспільного життя. Вчені, які вивчають науку про владу, пишуть, що влада – це: 1) здатність, право і можливість розпоряджатися ким-небудь, чим-небудь, здійснювати рішучий вплив на долю, поведінку і діяльність, вдачу і традиції людей за допомогою різного роду засобів – закону, права, авторитету, волі, суду, примусу; 2) політичне панування над людьми, їхніми спільнотами, організаціями, над країнами та їхніми угрупованнями; 3) система державних органів; 4) особи, органи, що наділені відповідними державними, адміністративними повноваженнями, або як такі, що володіють різного роду впливом, повноваженнями за звичаєм, або як такі, що привласнили їх собі [653, с. 70–71].

Можна погодитись з тими вченими, які акцентують увагу на тому, що державна ідеологія виступає як невід'ємна складова державного управління і забезпечує формування і реалізацію мети розбудови і подальшого розвитку держави, стан консолідованості суспільства, а також становлення суверенної демократичної правової держави [324, с. 275]. Державна ідеологія виконує функцію створення та підтримання державності. На нашу думку, поняття «державність» ширше, ніж поняття «держава». Як зазначає Є. Л. Стрельцов: «Для поняття «держава» характерні обов'язкові ознаки, такі як територія, населення, наявність зовнішніх кордонів тощо. Це більш формалізоване поняття. У той же час поняття «державність» дає змогу проаналізувати будь-яке державне утворення, це визначення на більш широкому рівні, що охоплює, поряд із вказаними ознаками, також соціально-економічні, соціально-культурні і інші показники, які характеризують зазначені утворення» [580, с. 329].

Здатність держави впливати на долю, поведінку і діяльність, вдачу і традиції людей, а також контролювати та стримувати осіб, що володіють різного

роду впливом на людей, багато в чому залежить від правової ідеології. З приводу сутності, змісту та форми правової ідеології, як і ідеології взагалі, в юридичній літературі немає єдиного підходу. Існуючі точки зору можна навести у вигляді таблиці (таблиця 3).

Таблиця 3

Існуючі точки зору з приводу сутності, змісту та форми правової ідеології			
Автори, які запропонували визначення правової ідеології	Сутність правової ідеології	Зміст правової ідеології	Форма правової ідеології
А. Ф. Байков [15, с. 8]	Формування стандартних (типових) оцінок і правових цінностей, а також вироблення певних правових установок у носіїв правової свідомості	Сукупність ідей (концепцій, теорій, доктрин) про право і правовий розвиток	Форма не визначена
О. О. Беседін [32, с. 11]	Формування правосвідомості	Система правових ідей, механізм інтерпретації цих ідей, а також система державних і громадських інститутів, які впроваджують положення правової ідеології в правосвідомість	Основний елемент правової системи сучасного суспільства
В.М. Калітинський [165, с. 37]	Зображення наявного стану правової реальності та формування напрямів подальшого розвитку права	Правовий ідеал	Форма суспільної правосвідомості
С. М. Легуша [303,	Показ і оцінка	Сукупність сталих	Форма не

с. 97]	правової реальності	юридичних ідей, теорій, поглядів, принципів	визначена
А. М. Михайлов [374, с. 325]	Онтологізація і легітимація права в суспільній і професійній свідомості	Система базових юридичних ідей, цінностей, понять і концепцій	Форма не визначена
М. П. Недюха [412, с. 344]	Сприяють зміцненню правомірних засад функціонування держави і суспільства, позиціонування країни в європейському та світовому просторі	Сукупність концептуально обґрунтованих ідей, принципів і положень, правових цінностей, стимулів і мотивів	Форма не визначена
А. С. Ткачук [607, с. 60]	Ставлення, осмислення, усвідомлення, розуміння правової дійсності різними класами, соціальними групами на певному етапі розвитку суспільства	Система поглядів та ідей	Форма не визначена
В. Л. Толстенко [608, с. 32]	Відбиття наявного стану правовідносин, визначення основи суспільного сприйняття правопорядку, встановлення основних цілей розвитку	Цілісна систематизована сукупність правових ідей, принципів, цінностей, ідеалів, теорій, концепцій, які формуються в суспільстві (самостійно або завдяки цілеспрямованій	Елемент у структурі правової свідомості

	правової системи й системи законодавства держави	державній діяльності)	
Д. Ю. Циганкова [668, с. 32]	Готова оцінка явищ і процесів правової сфери; раціоналізоване відбиття правового буття	Система ідей, переконань, що мають раціональний характер, створених за допомогою взаємоспрямованості впливу особистості, суспільства і держави з метою легітимації дій державної влади з формування цінностей та ідеалів, які консолідують суспільство	Рівень свідомості

Деякі науковці звертають увагу на те, що теоретико-правова література – як навчальна, так і науково-дослідного характеру – в цілому продовжує радянську традицію осмислення феномена правової ідеології практично виключно як невід'ємної структурної частини правової свідомості, яка ідентифікується через контрастне зіставлення з правовою психологією [373, с. 359]. Дійсно, в радянські часи загальновизнаною була точка зору, згідно з якою, «структуру правосвідомості становлять правова ідеологія – теоретична правова свідомість класів, їхні систематизовані правові погляди, ідеї, теорії, що формуються в процесі спеціального дослідження правових явищ, правова психологія – несистематизовані правові погляди, уявлення, почуття й настанови, які формуються в життєвій практиці людини» [699, с. 625–626]. Одночасно в радянській літературі зазначалося, що «ідеологічна роль права, його вплив на свідомість і психологію людей досить значні» [699, с. 619]. Виникає питання: як правова ідеологія, впливаючи на свідомість та психологію людей, може розглядатися разом з правовою психологією в якості

однопорядкового явища в структурі правосвідомості чи кожна з них має свої особливості?

Можливо, роблячи акцент на тому, що структуру правосвідомості складають правова ідеологія, як теоретична правова свідомість, і правова психологія, як сфера почуттів і життєвих установок, радянські вчені хотіли підкреслити наукову обґрунтованість і раціональність ідеології. У певному сенсі так воно і було, раціональне використання раціональних і ірраціональних методів сприяло популяризації радянської ідеології через науково-теоретичну і чуттєво-емоційну сторону свідомості і підсвідомості суспільства. Однак говорити про те, що правова ідеологія і правова психологія є однопорядковими явищами в структурі правосвідомості було б неправильно через те, що ідеологія впливає і на свідомість, і на підсвідомість (психологію) людей. Правосвідомість і правова психологія є структурними елементами юридичного світогляду, який формується під впливом пануючої ідеології.

Взагалі, і це необхідно підкреслити, існуючі точки зору з приводу сутності правової ідеології свідчать про те, що ідеологія є надзвичайно складним соціальним явищем. Її сутність можна визначити або через особливість цільового призначення права, або через функціональне призначення самої ідеології. Правова ідеологія є різновидом загальнолюдської ідеології, тому вона виконує як свої власні функції, так і функції, властиві ідеології взагалі. Особливістю правової ідеології є те, що вона створює уявлення про онтологічну цінність права, а також механізм його реалізації. Онтологічна цінність права полягає в тому, що право з «чужого» перетворюється на «своє» право, яке відповідає інтересам більшості суб'єктів міжлюдської комунікації. Для того щоб бути «своїм», право повинно відповідати сучасним реаліям і бути частиною цілісної картини світу, тобто враховувати світоглядні ідеї, які існують на різних рівнях людського буття.

Отже, правова ідеологія – це система світоглядних ідей про онтологічну цінність права та його реалізацію, про механізм впливу цих ідей на суспільну та індивідуальну свідомість та підсвідомість через символічні (словесно-

теоретичні та знаково-образні) форми за допомогою державних та інших соціальних інститутів.

Словесно-теоретичною та знаково-образною формою правової ідеології є право. З давніх часів у науковій літературі обговорюється питання дихотомії букви та духу права. Різні аспекти цього питання досліджували: Платон, Аристотель, І. Кант, Г. Гегель, Ш. Монтеск'є, М. Гредескул, Є. Васьковський, Г. Шершеневич, А. Венгеров, С. Вільнянський, М. Вовченко, Т. Насирова і Т. Хабрієва, А. Піголкін, А. Черданцев, В. Лазарєв, П. Недбайло, Ю. Тодика, С. Шевчук та ін. [537, с. 13]. Складність цього питання обумовлена його філософською природою. Термін «дух» немає єдиного визначення ні у філософії, ні в релігії. Якщо спробувати узагальнити існуючі точки зору щодо інтерпретації слова «дух», можна дати наступне визначення духу. Дух – це початок і джерело всього видимого і невидимого, це енергія, що несе всім і кожному світло і тепло, це нитка, невидима, але дуже міцна, що з'єднує всіх і вся між собою і Богом [200, с. 135].

В ідеалістичній та матеріалістичній філософії дух та матерія співвідносяться по-різному. Ідеалісти вважають, що дух є первинним щодо матерії, матеріалісти вважають, що дух є вищим світом матерії. Багатовіковий спір між ідеалістами та матеріалістами, який локально закінчується або на користь одних, або на користь інших, свідчить про те, що дух і матерія знаходяться у нерозривному поєднанні, як душа та тіло людини. Як пише О. А. Івакін, «істина Буття – це і є Ідея Блага як справжнє Благо. Таким чином, три поняття – Буття, Істина і Благо «світяться» один в одному і малюють нам образ того самого світу ідей, про який говорив Платон. Буття – це і є справжній, ідеальний світ і не тільки чистих ідей, а й ідей ідеально втілених, якими, потрапляючи в цей світ, душа людини милується і насолоджується...» [153, с. 272].

Уявний прообраз якої-небудь дії, предмета, явища, принципу, що відображає його основні, головні і суттєві риси, створює ідеологія. Правова ідеологія визначає кількісний і якісний зміст норм права, об'єднуючи їх в єдину

систему, здатну функціонувати на практиці. На підставі викладеного можна зробити висновок, що правова ідеологія і «дух» права є взаємозалежними поняттями. «Дух», як первинна субстанція, є невід'ємною частиною права з моменту його виникнення. Він належить до світу чистих ідей, до якого прагне кожна ідеологія, створюючи ідеї через які можна потрапити до нього. Матеріальною формою існування правової ідеології є закон, реалізація якого залежить від діяльності державного апарату, політичних партій та об'єднань, активності громадянського суспільства та окремо взятої особистості. Для того щоб бути діючою, правова ідеологія повинна відповідати інтересам більшості перерахованих суб'єктів. Як писав К. Маркс, «ідея незмінно «посрамляла» себе, як тільки відокремлювалася від «інтересу» [702, с. 26].

Правова ідеологія, як і ідеологія взагалі, виконує наступні функції: гносеологічну, онтологічну, аксіологічну (оціночну), інформаційну, герменевтичну, прогностичну (футурологічну), орієнтаційну, регулятивну, захисну, інтегративну (мобілізаційну і консолідуючу), когнітивну. Виступаючи різновидом державної ідеології, правова ідеологія виконує функцію легітимності влади, під якою розуміється «прийняття влади населенням держави, довіра до неї, визнання права суб'єкта державної влади керувати соціальними процесами, готовність їй підпорядковуватися» [179, 206].

На функціональному рівні правова ідеологія відрізняється від усіх інших ідеологій функцією попередження та вирішення конфліктів. Ми приєднуємося до точки зору Ю. М. Оборотова, згідно з якою «як традиційні, так і сучасні суспільства асоціюють право з добром і справедливістю. Разом з тим право в більшій мірі пов'язане зі злом, оскільки, породжене злом, воно здатне запобігти нещастю» [423, с. 31]. Демонструючи та забезпечуючи порядок та справедливість в суспільстві, а також можливість відповідальної реалізації власної свободи індивідами, правова ідеологія сприяє попередженню та вирішенню конфліктів.

2.2 *Поняття, мета, завдання та функції кримінально-правової ідеології*

В юридичній літературі стосовно поняття кримінально-правової ідеології, як і стосовно поняття правової ідеології, державної ідеології і загальнолюдської ідеології, немає єдиної думки. Тому і тут, існуючі точки зору можна викласти у вигляді таблиці (таблиця 4).

Таблиця 4

Існуючі точки зору з приводу сутності, змісту та форми кримінально-правової ідеології			
Автори, які запропонували визначення кримінально-правової ідеології	Сутність кримінально-правової ідеології	Зміст кримінально-правової ідеології	Форма кримінально-правової ідеології
М. В. Бавсун [10, с. 11]	Формування та закріплення в суспільстві в цілому, а також у кожного індивідуума окремо стійкого неприйняття і нетерпимості злочинності	Сукупність ідей, правових поглядів і соціальних установок, що формулюються на державному рівні	Форма не визначена
В. К. Грищук [97, с. 559]	Змістовно-смісловий, нормативно-ціннісний елемент, основа, серцевина антропологізації кримінально-правової політики держави	Система наукових концепцій, поглядів, принципів, ідей, соціальних установок	Елемент кримінально-правової реальності – правосвідомості демократичного суспільства
О. В. Кобзева [177, с. 76]	Формування уявлення про охоронювані кримінальним правом цінності, стандарти кримінально-правових оцінок, а також вироблення певних кримінально-правових	Сукупність прогресивних концептуальних ідей про кримінальне право та його розвиток	Форма не визначена

	установок у носіїв правосвідомості		
П. Л. Фріс [643, с. 115]	1) Вираження інтересів різних верств суспільства, соціальних класів і груп; 2) усвідомлення і оцінювання ставлення до кримінального права, практики його застосування; 3) санкціонування панівних в суспільстві підходів до структурування кримінально-правових заборон (консервативна кримінально-правова ідеологія) або обґрунтовування необхідності їх зміни (радикальні, революційні кримінально-правові ідеології)	Система концептуально оформлених поглядів і ідей	Форма не визначена
П. Л. Фріс [644, с. 29–32]	Уявлення про злочин та покарання	Система концептуальних поглядів	Форма не визначена

На відміну від визначення правової ідеології, де існує практично єдиний підхід до її визначення, тут є достатньо різні точки зору (оцінки). Бавсун М. В. в основу кримінально-правової ідеології поклав ідеї, що формулюються на державному рівні і спрямовані на формування і закріплення в суспільстві в цілому, а також у кожного індивідуума окремо стійкого неприйняття і нетерпимості злочинності. Кобзева О. В. основою кримінально-правової ідеології вважає сукупність прогресивних концептуальних ідей про кримінальне право та його розвиток. Неоднозначною є позиція П. Л. Фріса, який розглядає сутність кримінально-правової ідеології з одного боку, як

усвідомлення і оцінювання ставлення до кримінального права, практики його застосування, з іншого боку як уявлення про злочин та покарання.

Вирішити питання про те, які ідеї мають бути в основі кримінально-правової ідеології – ті, в яких усвідомлюється і оцінюється ставлення до кримінального права, або – ті, які спрямовані на формування стійкого неприйняття і нетерпимості злочинності – досить складно. З одного боку, на стан злочинності, на оцінку її сутності, рівня, масштабів в значно більшій мірі впливає ставлення кожного індивідуума до кримінального закону і тим засобам впливу, які в ньому містяться, ніж самі види впливу, інтенсивність їх застосування або загроза реалізації кожного з них. Як писав В. О. Ядов, важливе значення має загальне уявлення про репресію, ступінь її достатності і допустимості в сучасному суспільстві, тобто як до явища абсолютно необхідного для підтримки правопорядку і його існування саме в такому вигляді, а не іншому [701, с. 53].

З іншого боку, можна погодитися з думкою М. В. Бавсуна щодо того, що стосовно кримінально-правового аспекту правової ідеології необхідно вести мову про явище, яке далеко виходить за межі загального і спеціального попередження злочинів. «Говорити потрібно про роль кримінально-правового впливу у формуванні в суспільній свідомості самої ідеї нетерпимості злочинної поведінки з боку оточуючих і, тим більше, неможливості вчинення злочинів самою особою. Тільки потім вже перед кримінальним законом безпосередньо можна ставити завдання з попередження злочинів», – пише М. В. Бавсун [8, с. 27].

Ідея стійкого неприйняття і нетерпимості злочинності характерна не тільки кримінально-правовій ідеології, а й релігійній, моральній, національній, громадській ідеологіям. Особливістю ж кримінального права є те, що воно здійснює охоронну функцію від імені та за завданням держави. Інші види ідеологій, хоча і впливають істотним чином на суспільну та індивідуальну свідомість, заходами державного примусу не забезпечуються. Наочно це можна побачити на прикладі релігійної ідеології.

Існує думка, що «більшість основних положень чинного кримінального законодавства євразійської групи беруть свій початок безпосередньо з Біблії, зі Старого Завіту та П'ятикнижжя Мойсея...» [441, с. 11]. Заборони кримінального сенсу в Біблії називаються гріхом, за вчинення якого людину чекає Суд Божий. Релігійне правосуддя в очах віруючих виглядає праведним, справедливим і доволі страхітливим. Як приклад можна навести такі цитати з Біблії: «Свят, свят, свят Господь Бог Вседержитель» (Біблія, Одкр. 4: 8); «Бог Суддя справедливий, і щоденно на злого Бог гнівається» (Біблія, Пс. 7:12); «Бог приведе кожну справу на суд, і все потаємне, чи добре воно, чи лихе» (Біблія, Екл. 12:14); «Весь світ стає винним перед Богом, ... бо всі згрішили, і позбавлені слави Божої» (Біблія, Рим. 3: 19,23); «Піддатися покаранню вічну погибель від лица Господнього та від слави потуги Його» (Біблія, 2 Фесс. 1: 9).

Сучасне правосуддя у кримінальних справах, що здійснюється від імені держави, не може похвалитися ні праведністю, ні справедливістю, ні суворістю, ні втіленням ідеї про невідворотність кримінальної відповідальності. В умовах, що склалися, релігійні заходи впливу, на нашу думку, є більш переконливими. Однак, незважаючи на те, що в науці все частіше можна почути думку про те, що «ірраціональні і раціональні джерела взаємопроникають, взаємодіють один з одним, їх неможливо усунути повністю ні з буття, ні зі свідомості», ірраціональний фактор не повинен бути домінуючим.

Історичний процес у цілому має раціональний характер і являє собою все більш повне втілення розумного початку. Наприклад, у період панування міфологічного світогляду процес встановлення певних заборон на ту чи іншу поведінку був вкрай непослідовний і суперечливий. Як зауважив О. З. Рибак, вивчаючи роботи С. С. Алексєєва, А. Б. Венгерова, Е. Дюркгейма, Е. Феррі, для обґрунтування обов'язковості окремих соціальних норм люди використовували інтуїцію, емпіричний досвід (заборона на інцест, канібалізм, вбивство тварини-тотема), волю громади або її голови (відповідальність за посягання на верховну владу, її представників та її власність), настанови шаманів, жерців (встановлювалася відповідальність за відступ від правил, що пропонуються

міфологією), бажання помститися кривдникові (кровна помста і т. ін.). «При цьому все ж не можна сказати, – пише О. З. Рибак, – що, розвиваючись навіть за такою моделлю, міфологічна система соціальної регуляції в кінцевому результаті не наповнювалася раціональними, тобто такими, що забезпечують виживання групи, нормами, оскільки приписи, що не мають цієї властивості або втратили її з часом, або природним чином відмирили, ставали пережитками, втративши соціальну цінність і всяку силу» [534].

Не випадково Є. Л. Стрельцов звернув увагу на те, що, на думку керівництва Ватикану, саме кримінальне законодавство, а не Божественне провидіння, може подолати ті прикрі дії церковних служителів, які в останні роки набувають все більшої і більшої популярності [582, с. 9]. Як би ми не критикували кримінальне право, держава, суспільство і окремо взята особистість мають потребу в ньому. Цікавими видаються спостереження Я. І. Гілінського щодо міркувань інкомпатібілістів про роль кримінального права. Поділяючи їх точку зору, вчений пише: «... навіть якщо свободи волі немає, підстав переробляти кримінальний кодекс недостатньо – він виконує як мінімум превентивну функцію захисту суспільства від нових злочинів» [81].

Ключовою ідеєю існування кримінального права є охорона особистості, суспільства, держави від злочинних посягань. Формування у населення стійкого неприйняття і нетерпимості злочинності не є характерною особливістю кримінально-правової ідеології, це один із способів підтримки ідеї порядку в державі і суспільстві. Некоректно, на нашу думку, було б зводити сутність кримінально-правової ідеології тільки до ідей, в яких усвідомлюється і оцінюється ставлення до кримінального права. При такому підході створюється враження, що кримінально-правова ідеологія існує для кримінального права, в той час як вона має відображати роль кримінального права в житті держави, суспільства і окремо взятої особистості. Кримінальний закон адресується усім прошаркам населення: законослухняним громадянам та злочинцям, працівникам судових, правоохоронних органів та іншим правозастосувачам, а також науковцям та викладачам, які вчать майбутніх правозастосовувачів як

інтерпретувати і застосовувати кримінальний закон. Для кожного з перерахованих суб'єктів кримінальне право відіграє свою роль, в одних випадках воно може асоціюватися з залякуванням та карою, в інших випадках – з охороною та відновленням порушених злочином правовідносин.

Особливий науковий інтерес має позиція П. Л. Фріса стосовно ідей кримінально-правової ідеології. П. Л. Фріс в основу кримінально-правової ідеології поклав систему ідей, яка виражає інтереси різних верств суспільства, соціальних класів і груп і в якій усвідомлюються і оцінюються ставлення до кримінального права, практики його застосування, які або санкціонують панівні в суспільстві підходи до структурування кримінально-правових заборон (консервативна кримінально-правова ідеологія), або обґрунтовують необхідність їх зміни (радикальні, революційні кримінально-правові ідеології) [643, с. 115].

Загальнотеоретичне та історичне дослідження ідеології показало, що вона часто виражає інтереси тільки однієї верстви суспільства, соціального класу чи групи, тому включення в поняття кримінально-правової ідеології положення про те, що вона виражає інтереси різних верств суспільства, соціальних класів і груп, на перший погляд здається дуже важливим. Проте створити таку ідеологію майже не реально.

Осмислюючи теорію К. Маркса з урахуванням сучасних реалій, Дж. Б. Томпсон вірно помітив, що «хоча Маркс і мав рацію, виділяючи значимість класових відносин як бази нерівності і експлуатації, він залишав без уваги інші важливі моменти» [609]. На думку Дж. Б. Томпсона, до таких моментів можна віднести відносини між статями, етнічними групами, індивідами і державою, між національними державами, між блоками національних держав. «У сучасному світі класове домінування і підпорядкування продовжують залишатися важливими. Однак зараз виявляються поширеними і інші форми конфлікту», – доходить висновку вчений [609].

Дійсно, конфлікт інтересів завжди існував у житті людини і суспільства. Виходячи з цього, виникає питання: чи може кримінально-правова ідеологія в

рівній мірі і в рівному обсязі відображати інтереси різних верств суспільства, соціальних класів і груп? Відмовившись від класового підходу, кримінально-правова доктрина почала спиратися на ідею про пріоритет загальнолюдських цінностей. У зв'язку з цим кодекси пострадянських держав оголосили нову ієрархію цінностей, що охороняються кримінальним законом. Однак класовий підхід до формування деяких норм кримінального права досі присутній [213, с. 524–526; 214, с. 187–189].

У кримінально-правовій доктрині це одна з найбільш актуальних проблем, вихід з якої поки не знайдений. Ще в 2002 році автори курсу кримінального права, опублікованого під редакцією Н. Ф. Кузнецової, І. М. Тяжкової, писали, що з реставрацією капіталізму в Росії проблема класової кримінальної політики несподівано актуалізувалася. Вони звернули увагу на те, що, хоча повернення до класовості в понятті злочину не було, а при криміналізації діянь, визначенні санкцій за злочини та умов звільнення від покарання повинен як і раніше неухильно дотримуватися принцип рівності, в Кримінальному кодексі можна виявити відмінність у караності злочинів окремих категорій осіб (наприклад, приватних підприємців та інших громадян) [296, с. 83].

Такі ж відмінності можна виявити і в Кримінальному кодексі України. Особливо яскраво це проявляється в нормах, що містять штрафні санкції і передбачають порядок призначення та відбування покарання у вигляді штрафу. Наприклад, 15 листопада 2011 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» (далі Закон від 15.11.2011 р.). Цим Законом ст. ст. 12, 53 КК України були викладені в новій редакції. За попередньою редакцією ст. 12 КК України матеріальним критерієм класифікації злочинів була ступінь тяжкості злочину, формальним критерієм класифікації злочинів було покарання у вигляді позбавлення волі. За новою редакцією ст. 12 КК України формальним критерієм класифікації злочинів поряд із покаранням у вигляді позбавлення волі є штраф. За чинним

КК України штраф може призначатися за усі види злочинів незалежно від ступеня тяжкості (злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі, особливо тяжкі). Що правда за ст. 51 КК України штраф, як і раніше, залишається на першому місці, як найменш суворий вид покарання. Законом від 15.11.2011 р. було змінено ряд санкцій за злочини у сфері господарської діяльності. В ст. ст. 200, 203-1, 203-2, ч. ч. 1, 2 ст. 204, ст. ст. 205, 209-1, 212, 212-1, 216, 219, 220, 220-1, 222-233 КК України штраф є основним безальтернативним покаранням. Приймаючи Закон від 15.11.2011 р. законодавець передбачив випадки, коли особа, яка вчинила злочин у сфері господарської діяльності, не має можливості сплатити штраф. За ч. 5 ст. 53 КК України у разі несплати штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, призначеного як основне покарання, та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді позбавлення волі із розрахунку один день позбавлення волі за вісім неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Отже за чинною редакцією КК України майновий стан особи та її фінансові можливості безпосередньо впливають на призначення та відбування покарання.

Деякі українські вчені, захоплюючись досвідом американців, пишуть, що система покарань за кримінальним законодавством США є досить ефективною. Вони зазначають, що штраф – основна, а часто і єдина міра покарання, передбачена американськими законами за більшість малозначних злочинів та інших правопорушень, особливо автодорожніх. Як альтернативну санкцію штраф може бути призначено (за федеральним КК і кодексами штатів) за багато тяжких злочинів, в тому числі і за такі, які караються позбавленням волі на строк до 10 і навіть 20 років. При цьому сума штрафу може досягати 25 тис. доларів, а в деяких випадках і 250 тис. доларів. Звертається увага на те, що останнім часом кримінальні закони все частіше допускають одночасне призначення у вирок (в будь-яких поєднаннях) позбавлення волі, пробації та штрафу. На думку українських вчених, призначення за один злочин кількох основних покарань не завжди є ефективним і не досить вдало сполучається з

принципом гуманізму, який є нині визначальним для вітчизняного кримінального законодавства [429, с. 193]. Поза увагою залишається те, що з метою реалізації принципу гуманізму порушується принцип рівності залежно від майнового стану особи та її фінансових спроможностей.

Професор Я. І. Гілінський, відповідаючи на питання: в чиїх інтересах встановлюється кримінальний закон, дійшов наступних висновків: «Хоча влада всіх країн стверджує, що кримінальний закон охороняє інтереси всіх громадян, в дійсності вона в першу чергу служить інтересам правлячої верхівки і лише в другу – інтересам населення» [82]. Історія людства свідчить про те, що у сфері керуючої діяльності кожного суспільства завжди будуть правлячі і керовані. Історичні факти неодноразово доводили, що теорія еліт, висунута В. Парето, відповідає дійсності. У своєму обґрунтуванні концепції правлячої еліти В. Парето виходив з припущення, що кожне суспільство можна розділити на дві страти, – вищу страту, яка ділиться на правлячу і неправлячу еліту, і нижчу страту, де знаходяться керовані [160, с. 708].

Тим, кому дано від природи правити, керованими бути не хочуть, а ті, які народжені керованими, правити не зможуть. Революції, що відбувалися у світі на різних етапах історичного розвитку, показали, що керовані, якщо їх права порушені, можуть лише троцити, руйнувати, грабувати і вбивати. Результати революції завжди привласнює еліта. Для того щоб утриматися при владі, їй потрібна ідеологія, яка б хоча б зовнішньо відображала інтереси різних верств суспільства, соціальних класів і груп і в той же час «маскувала» особисті амбіції і інтереси еліти. Система панування вимагає збереження умов стабільності системи забезпечення державної, соціальної та особистої безпеки. Це вимагає достатнього простору для втручання держави, що в кінцевому підсумку призводить до обмеження інститутів приватного права. Однак кримінально-правова доктрина пішла іншим шляхом. Як зауважив В. О. Туляков, «парадокс сучасної публічно-правової доктрини полягає в поступовому розмиванні публічності, в поверненні презюмування примату індивідуального, приватного над державним, громадським, суспільним. ... Самі

ж кримінально-правові норми залишаються в незмінному вигляді захисниками і хранителями вічних і непорушних інтересів держави» [614, с. 23].

Можливо, поняття соціального інтересу втратило зв'язок з живими суб'єктами і є всього лише грою слів у прагненні до домінування або маніпулювання свідомістю. Тим часом нерівність набуває нових форм. Мова вже йде не тільки про міжкласову нерівність, а й нерівність міст, регіонів, держав. Обумовлено це різним рівнем технічного і соціального прогресу, станом військового апарату, організацією систем транспорту, охорони здоров'я та освіти. Залежна держава вже не може стверджувати, що її ідеологія відображає її власні інтереси.

В ідеалі кримінально-правова ідеологія, будучи частиною державної ідеології, повинна в рівній мірі відображати інтереси різних верств суспільства, соціальних класів і груп. У цьому сенсі вона носить декларативний характер. Ідея про відсутність класового початку в кримінальному праві як принцип підтримується деякими вченими. Так, на думку А. В. Наумова, «безглуздо шукати класовий початок, наприклад, у кримінально-правовому понятті вбивства і в конструюванні кримінально-правових норм за його вчинення. Інша справа економічні злочини. Очевидно, що деякі кримінально-правові норми про відповідальність за злочини у сфері економічної діяльності захищають інтереси одних соціально-класових груп, а інші – других» [408, с. 77]. Вчений переконаний, що позакласове поняття злочину є свого роду принципом. Так має бути. Але, як відомо, фактична реалізація принципів іноді не збігається з їх ідеалом.

У реальному житті кримінально-правова ідеологія відображає інтереси різних суб'єктів у певній ієрархії. Перш за все, вона охороняє інтереси держави, потім правлячої соціальної еліти, а вже потім населення в цілому. Часто інтереси держави замінюються або інтересами домінуючих іноземних держав, або інтересами правлячої еліти, або інтересами великих транснаціональних корпорацій. І те, і інше в кінцевому підсумку призводить до ослаблення і руйнування держави. Як було показано вище, саме держава зацікавлена у

відсутності соціальних конфліктів серед її населення, і саме вона володіє необхідними ресурсами для реалізації відповідної політики. Отже, правляча еліта повинна мати чіткі уявлення щодо того, які інтереси держави не можна заміщувати своїми власними інтересами. Держава у свою чергу повинна стати відповідальною перед своїми громадянами, оскільки саме прості громадяни складають основу буття держави [197, с. 263–264].

Світ ідей нестабільний і часто буває ілюзорним. Руйнування ілюзії призводить до розчарування і апатії. Яскравим прикладом цього є ідеологія комуністичної партії Радянського Союзу та ідеологія націонал-соціалістичної партії фашистської Німеччини. Популярні ідеології, які мали суттєвий вплив на свідомість та підсвідомість людей, після того як їх лідери втратили владу стали забороненими. Комуністичний тоталітарний режим 1917–1991 років в Україні та націонал-соціалістичний (нацистський) тоталітарний режим Законом України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» визнані злочинними. Загибель ідеології часто обертається проти її творців, тому не доцільно вносити у визначення кримінально-правової ідеології завідомо неправдиві твердження, наприклад про те, що вона в рівній мірі відображає інтереси різних верств суспільства, соціальних класів і груп.

Професор П. Л. Фріс у визначенні кримінально-правової ідеології передбачив, як раніше вказувалось, що вона санкціонує панівні в суспільстві підходи до структурування кримінально-правових заборон (консервативна кримінально-правова ідеологія) або обґрунтовування необхідності їх зміни (радикальні, революційні кримінально-правові ідеології). З метою створення кримінально-правової ідеології та впровадження її ідей дійсно використовуються певні підходи, але термінологічні звороти – консервативна кримінально-правова ідеологія та радикальна, революційна кримінально-правова ідеологія мають вельми умовний характер.

Так, за своєю природою кримінальне право має бути консервативним, адже воно виступає необхідним інструментом охорони найважливіших

інтересів особистості, суспільства, держави, а його застосування тягне більш значущі наслідки, ніж застосування інших галузей права. Будь-які зміни інститутів кримінального права можуть кардинальним чином порушити гармонію взаємин між особистістю, суспільством і державою, а також збільшити витрати на всіх рівнях людського існування. Але, консерватизм кримінального права не є абсолютним. Він допускає внесення певних змін до кримінального законодавства та механізму його реалізації, проте ці зміни повинні бути науково обґрунтованими, раціонально виваженими та перевіреними практикою. Радикальні (революційні) кримінально-правові ідеології виникають дуже рідко, як правило, їх існування обумовлено глобальними процесами, які відбуваються на всіх рівнях людського буття. Радикальні (революційні) кримінально-правові ідеології мають бути крайньою мірою і носити тимчасовий характер, адже вони дестабілізують систему кримінального права, порушують механізм його реалізації та руйнують правосвідомість населення.

Революційна деідеологізація (ідеологія), яка активно розпочалася після розпаду Радянського Союзу негативно відобразилася на правотворчій та правозастосовній діяльності у сфері кримінального права. Без єдиної кримінально-правової ідеології кримінальне законодавство припинило бути єдиною, злагодженою системою. Ми приєднуємося до висловлювань О. Е. Радутного стосовно того, що «сьогодні якість законотворчої діяльності, в тому числі у сфері кримінального права, викликає серйозні зауваження та, в окремих випадках, обґрунтоване обурення за науку, країну, суспільство» [512, с. 159]. Такі думки у вченого виникли через те, що в Європі відкрито називають наших законодавців творцями законодавчого сміття: у звіті місії Європарламенту зазначається, що Верховна Рада України є «слабкою ланкою», перевантажена великою кількістю законопроектів, які мають доволі низьку якість, являють собою «законодавче сміття» («законодавчий спам», «законодавче цунамі») [688].

Значну роль в деградації кримінального законодавства України відіграє механічне впровадження ідей міжнародних конвенцій. Так, ЗУ «Про внесення

змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», який набув чинності 11 січня 2019 року КК України було доповнено статтями: 126-1 (Домашнє насильство), 151-2 (Примушування до шлюбу), 390-1 (Невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників). У новій редакції були викладені статті: 134 (Незаконне проведення абортів або стерилізації), 152 (Зґвалтування), 153 (Сексуальне насильство) [482]. Через декілька місяців ЗУ «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» КК України було доповнено статтею 146-1 (Насильницьке зникнення) [499].

Обидва закони впровадили в кримінальне законодавство України неконкретні, оціночні поняття, які не узгоджуються із загальновизнаною термінологією національного кримінального права (наприклад, такими поняттями є «близькі відносини», «емоційна залежність» в ст. 126-1 КК України). Без урахування напрацювань юридичної доктрини, без аналізу емпіричного матеріалу, без розрахунку на те, як нові закони будуть сприйматися українцями, законодавець переніс до КК України положення наступних конвенцій: Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами [490]; Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень [492].

Радикальні ідеї українського законодавця, які можуть призвести до неоднозначної інтерпретації кримінально-правових норм і, як наслідок, до помилок під час кваліфікації злочинів, відобразилися, навіть, на «одному з найбільш стабільних розділів Особливої частини КК України – IV «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи», практичне застосування положень якого традиційно вирізняється однозначністю та послідовністю» [338]. Існує думка, що «неприйняття змін до чинного законодавства, викликаних необхідністю ратифікації Стамбульської конвенції, нагадує супротив позитивним змінам та спроби зупинити інтеграцію до

Європейської спільноти» [50, с. 27]. Щоправда, автор цієї думки наводить свої міркування з приводу необхідності доопрацювання внесених змін.

Історія існування людства свідчить про те, що позитивні зміни не завжди мають бути революційними. Нове не може формуватися із нічого, воно ґрунтується на історично сформованому світогляді, досягненнях науки та мистецтва. Можливо уявлення про те, що неприйняття змін до чинного законодавства, викликаних необхідністю ратифікації міжнародних конвенцій, нагадує спроби зупинити інтеграцію до Європейської спільноти, є міфом. Наприклад, М. І. Хавронюк під час дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня доктора юридичних, здійснюючи порівняльний аналіз кримінального законодавства України та інших держав континентальної Європи, дійшов висновку, що з метою удосконалення структури КК України у контексті його гармонізації з міжнародним, загальноєвропейським та національним кримінальним законодавством інших держав Європи, в Особливій частині КК України доцільно виокремити і визначити злочини: проти сім'ї та дітей; проти майбутнього (ненародженого) життя; пов'язані з генетичними маніпуляціями; пов'язані з порнографією і проституцією; проти недоторканності приватного життя особи; проти громадської довіри; проти культурної спадщини; проти інтересів служби у комерційних і й інших організаціях; що посягають на відносини з іншими державами; проти порядку забезпечення призову і мобілізації та проти альтернативної служби; терористичного характеру [651, с. 28].

На момент прийняття КК України 2001 р. за усі перераховані злочини (вже) була передбачена відповідальність, наприклад: за злочини проти сім'ї та дітей відповідальність встановлювалась ст. ст. 137, 148, 150, 155, 156, 164–169, 304, 323, 324; за злочини проти майбутнього (ненародженого) життя – ст. 134; за злочини, пов'язані з генетичними маніпуляціями – ст. 142; за злочини, пов'язані з порнографією і проституцією – ст. ст. 301–303; за злочини проти недоторканності приватного життя особи – ст. 182; за злочини проти громадської довіри – ст. ст. 157–161, 170; за злочини проти культурної

спадщини – ст. ст. 172, 178, 298; за злочини проти інтересів служби у комерційних і й інших організаціях – ст. ст. 364–369; за злочини, що посягають на відносини з іншими державами – ст. ст. 436–447; за злочини проти порядку забезпечення призову і мобілізації та проти альтернативної служби – ст. ст. 335–337; за злочини терористичного характеру – ст. 258 (незважаючи на те, що в КК України була передбачена відповідальність лише за вчинення терористичного акту, за діяння, які зараз відносяться до злочинів терористичного характеру теж можна було притягнути до кримінальної відповідальності, адже кримінальному праву України відомі такі поняття як співучасть та незакінчений злочин) [284, с. 94, 96, 98, 103–104, 107–117, 122, 124, 177–178, 205, 207–210, 226, 232–233, 251–257, 294–299].

Кримінальне право має давню історію. Як пишуть В. Тацій, В. Борисов, В. Тютюгін, «вітчизняне кримінальне право пройшло довгий шлях від звичаєвого права та статутів княжої доби до сучасних нормативно-правових засобів забезпечення належного функціонування суспільних відносин. У незалежній Україні воно виконує важливе завдання, в якому синтезована і формалізована реакція суспільства і держави на злочин – найбільш небезпечне для інтересів особи, суспільства та держави діяння. І в цьому сенсі *кримінальне право, як і право в цілому, може претендувати на те, щоб вважатися явищем цивілізації та культури*» [599, с. 4], тому реформувати його потрібно дуже обережно враховуючи національну ідею українського народу, надбання науки та досвіду практики. Кримінально-правова ідеологія має бути консервативною, допускаючи впровадження революційних ідей тільки в тих випадках, коли вони є науково обґрунтованими та обумовлені реальними потребами більшої частини населення, тому згадка у визначенні кримінально-правової ідеології про радикальні, революційні кримінально-правові ідеології уявляється зайвою.

Також, існує думка, що сутність кримінально-правової ідеології зводиться до створення уявлення про злочин та покарання [642, с. 29–32]. Такий підхід до визначення кримінально-правової ідеології занадто обмежує її функції. Уявлення про злочин та покарання є слабким стримуючим чинником для

злочинців. У 1925 році професор М. М. Ісаєв за допомогою студентів МДУ провів обстеження «незлочинного населення», щоб з'ясувати, наскільки стримуючим чинником є загроза покарання. Було опрацьовано 316 анкет. З 316 обстежених чоловіків було 225 осіб (71,2%) і жінок 91 особа (28,8%). Центральним питанням, відповісти на яке пропонувалося опитуваним, було: «Чи доводилося Вам бути в такому становищі, коли вчинення кримінально караного діяння було зручним за обставинами справи і практично корисним, але діяння не було вчинене?» У такому становищі перебувало 115 чоловіків і 36 жінок. Злочин не було вчинено з наступних мотивів (було опитано 107 чоловіків і 25 жінок).

Таблиця 5

Мотиви невчинення злочинів	Опитано			
	чоловіків		жінок	
	абсолют. число	%	абсолют. число	%
Совість не дозволила	26	24,3	9	36,0
Страх покарання	21	19,6	5	20,0
Ніяково перед людьми	4	3,8	6	4,0
З відрази до вчинку	33	30,8	7	28,0
З принципових міркувань	21	19,6	3	12,0
Через нерішучість	2	1,9	—	—
Разом:	107	100	25	100,

З таблиці видно, що безпосередньо страх покарання мав свій мотиваційний вплив на 20% з тих, перед якими досить конкретно стояло питання: вчинити або не вчинити злочин? [158, с. 151].

У 1960 році І. С. Ной писав: «Використовуючи цікаві дані М. М. Ісаєва, необхідно мати на увазі, що вони в якійсь мірі є характерними лише для правосвідомості радянського суспільства перших років революції і в даний час, у зв'язку з величезним зростанням свідомості мас, зрозуміло, застаріли» [417, с. 78]. Після розпаду Радянського Союзу свідомість мас істотно знизилася, проте знання про наслідки вчинення злочину досі не мають вирішального значення

для мотивації людської поведінки. Про це свідчать дослідження «незлочинного населення», які проводились в 2017 році за допомогою студентів Національного університету «Одеська юридична академія». Було опрацьовано 510 анкет. З 510 обстежених було 256 чоловіків і 254 жінки. Центральним питанням, відповісти на яке пропонувалося опитуваним, було: «Чи доводилося Вам бути в такому становищі, коли вчинення кримінально караного діяння було зручним за обставинами справи і практично корисним, але діяння не було вчинене?»

У такому становищі перебувало 244 чоловіки і 241 жінка (одна з жінок вчинила злочин). Злочини не були вчинені саме через такі мотиви.

Таблиця 6

Мотиви невчинення злочинів	Опитано			
	чоловіків		жінок	
	абсолют. число	%	абсолют. число	%
Совість не дозволила	98	40,2	105	43,6
Страх покарання	36	14,75	41	17
Ніяково перед людьми	6	2,45	7	3
З відрази до вчинку	36	14,75	29	12
З принципових міркувань	62	25,4	49	20,3
Через нерішучість	6	2,45	10	4,1
Разом:	244	100	241	100

Різноманітність мотиваційних впливів на людську поведінку свідчить про те, що створення уявлень про злочини та покарання недостатньо для попередження злочинності. Сутність кримінально-правової ідеології має виходити, на нашу думку, далеко за межі простого інформування суспільства про злочинність та караність діянь. Вона, кримінально-правова ідеологія, повинна також створювати відповідне праворозуміння.

Професор В. К. Гришук вважає, що кримінально-правова ідеологія є (повинна бути) змістовно-смісловим, нормативно-ціннісним елемент, основою, серцевиною антропологізації кримінально-правової політики держави [97, с. 559]. Під час дослідження антропологічного підходу до пізнання сутності та

змісту кримінального права нами було встановлено, що антропологізація може мати як негативні, так і позитивні наслідки. Наприклад, «людиноцентризм» може призвести до егоїзму, розгляд правової реальності тільки через правову реальність людини може порушити уявлення про правову реальність в цілому, до якої входить також правова реальність суспільства та держави. Незважаючи на це, такі ідеї як: право визначається своєю функцією взаємності, скоріше за все проявляється в процесі врегулювання конфліктів, ніж в нормах, які також грають певну роль у вирішенні спорів [329, с. 117]; сила і авторитет законів мають більш глибокі підстави, ніж конвенційні рішення групи людей, що представляють ці рішення як прийняті в інтересах народу [339, с. 307]; право будь-якої країни – це частина її національного надбання, одна зі складових частин культури нації, породження традицій, спадщина предків і спосіб самовираження суспільства [541], повинні стати визначальними під час формування кримінально-правової політики держави.

Акцент, зроблений професором В. К. Грищуком у визначенні сутності кримінально-правової ідеології на те, що вона є, а в дужках «повинна бути», змушує замислитись над тим, що кримінально-правова ідеологія, як і державна ідеологія, може існувати де-юре і де-факто, бути ідеальною та реальною. Кримінально-правова ідеологія де-юре – це офіційна ідеологія держави, яка відображається в чинному кримінальному законодавстві з метою реалізації охоронної функції кримінального права з урахуванням пріоритетних інтересів більшості соціальних груп суспільства в контексті загальнолюдських цінностей, розвитку та зміцнення національної держави. Кримінально-правова ідеологія де-факто ділиться на три складові: 1) кримінально-правова ідеологія, яка відображає інтереси людини–суспільства–держави–людства; 2) кримінально-правова ідеологія, що підтримує легітимність влади як такої; 3) кримінально-правова ідеологія, що підтримує легітимність конкретної влади. Так само як в державній ідеології два останні різновиди кримінально-правової ідеології знаходять своє відображення в чинному кримінальному законодавстві, але вони

не настільки очевидні, як перший вид. Вони не проголошуються державою, не є офіційними, проте повинні враховуватися сучасними науковцями.

Відчуваючи триєдиний початок кримінально-правової ідеології, що існує де-факто, окремі вчені пишуть: «Український правознавець донині шукає «букву закону», але навіщо її шукати, якщо закон писано на замовлення? Хіба в суспільстві побільшає справедливості від того, що вона, «буква», буде знайдена? В масиві чинного українського законодавства міститься значна кількість не правових, тобто таких, що заперечують природні, невідчужувані права людини, актів, створених в умовах авторитарного режиму. Скільки людей ламають над ними голови, шукаючи «букви закону»? Але що має від цього суспільство? Що додається в результаті до спільного блага?» [454, с. 385].

Насправді шукати потрібно і «дух», і «букву» закону, адже усі явища, процеси та суб'єкти навколишньої дійсності взаємопов'язані та взаємозалежні. В загальному процесі світобудови вчені виконують свою роль: по-перше, вони формують науку кримінального права, яка згодом перетворюється на кримінально-правову доктрину; по-друге, від них залежить освіта майбутніх правозастосовувачів; по-третє, об'єднавшись, вони можуть перетворитися на силу, здатну протистояти політикам.

Метою науки є опис, пояснення і передбачення процесів і явищ дійсності. Наукова теорія, розроблена конкретним вченим, за підтримки інших вчених може перетворитися на концепцію, а за підтримки всієї юридичної громадськості – в доктрину. Дуже точно з цього приводу висловився Є. О. Мадаєв: «Основоположником або найбільш авторитетним представником тієї чи іншої доктринальної школи може називатися конкретний учений. Однак, навіть якщо цей вчений нині живий, доктрину неможна прирівнювати до його окремих праць. Раз це доктрина, значить вона вже вийшла за межі його письмового столу, кабінету та й за межі його власного сприйняття і пояснення, вона стала надбанням багатьох і кожного, до неї приєдналися інші вчені, учні та колишні опоненти, вона ними розвивається і інтерпретується, і нею користуються в професійній діяльності практики» [322, с. 39–40].

Формування особистості майбутніх вчених та правозастосовувачів відбувається під впливом науковців – викладачів вищих навчальних закладів. У процесі навчання викладачі формують у майбутніх суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів уявлення про норми кримінального права. Насправді, видатні науковці здатні надихнути в позитивному напрямку багато поколінь людей як нинішнього, так і наступних століть. Для того щоб наукові дослідження були корисними, не потрібно піддаватися науковому песимізму і формулювати наукові пропозиції без розрахунку на їх реальну реалізацію. Існує думка, що «ірраціональність у правотворчій політиці відноситься до ціни, яку суспільство платить за демократію» [105, с. 49]. Подібні висловлювання є підтвердженням того, що вчені не завжди до кінця розуміють, що таке політика. Політика завжди здійснюється з певною метою, завжди корислива, завжди раціональна. Гучні слова, високі ідеали, «театральні вистави» для народу, ірраціональні рішення і дії – все це лежить на поверхні політики і не має відношення до її сутності. На думку О. Шпенглера, політика далека не тільки від абстрактних ідей, а й від моралі. Державний діяч, стверджує він, «знаходиться по іншу сторону істини і брехні ... Безсумнівно, у нього є переконання, важливі для нього як для приватної особи, проте ніякий політик з становищем ніколи не відчував себе пов'язаним ними в своїх діях» [5, с. 173]. Щоб заручитися підтримкою політиків, необхідно визнати існування кримінально-правової ідеології де-факто і довести, що політикам вигідно, щоб кримінально-правова ідеологія, яка забезпечує легітимність конкретної влади, а також легітимність влади як такої, відповідала досягненням науки кримінального права.

Ще однією проблемою, яка пов'язана з ідеальним та реальним існуванням кримінально-правової ідеології, є відповідність обраної термінології змісту досліджуваного явища. Якщо слово «правовий» означає оснований на праві, то в ідеалі кримінально-правова ідеологія – це ідеологія, заснована на праві, що відповідає історично сформованим правовим ідеалам. В реальності ідеологія, що здійснюється у сфері протидії злочинності, буває дуже далека від правових ідеалів та не завжди заснована на праві. Наприклад, за словами досвідчених

науковців сучасна правова ідеологія базується на системі досягнутих людством передових ідей, теорій і принципів: теорії соціальної, демократичної, правової держави; розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову; визнанні носієм суверенітету і єдиним джерелом влади народу України; утвердження і забезпечення прав і свобод людини у якості головного обов'язку держави; визнанні пріоритету верховенства права і закону; визначенні життя, здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки людини найвищими соціальними цінностями в Україні [449, с. 13]. У реальному житті громадяни України часто звертаються до ЄСПЛ із заявами проти України у зв'язку з порушенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Деякі скарги визнаються неприйнятними, але, на жаль, велика кількість скарг задовольняється. Так, ЄСПЛ, розглядаючи наступні справи, вирішив:

- справа «Меріт проти України» за заявою № 66561/01 – було порушення ст. 6 параграфу 1 та ст. 13 Конвенції (рішення від 30 березня 2004 року) [516];

- справа «Науменко проти України» за заявою № 41984/98 – було порушення п. 1 ст. 6 Конвенції, а також ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції (рішення від 9 листопада 2004 року) [517];

- справа «Трегубенко проти України» за заявою № 61333/00 – було порушення п. 1 ст. 6 Конвенції, а також ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції (рішення від 2 листопада 2004 року) [518];

- справа «Ткачов проти України» за заявою № 39458/02 – було порушення п. 3 ст. 5 Конвенції (рішення від 13 грудня 2007 року) [519];

- справа «Гайкович проти України» за заявою № 38931/02 – було порушення п. 1 ст. 6 та ст. 13 Конвенції, а також ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції (рішення від 20 грудня 2007 року) [520];

- справа «Загородній проти України» за заявою № 27004/06 – було порушення п. 1 та 3 Конвенції (рішення від 24 листопада 2011 року) [521];

- справа «Довженко проти України» за заявою № 36650/03 – було порушення п. 1, 2 та підпункту «с» п. 3 ст. 6 Конвенції, а також ст. 8 Конвенції (рішення від 12 січня 2012 року) [522];

- справа «Ливада проти України» за заявою № 21262/06 – було порушення п. п. 1, 3, 4 ст. 5 Конвенції (рішення від 26 червня 2014 року) [523];
- справа «Чопенко проти України» за заявою № 17735/06 – було порушення п. 1 ст. 6 у поєднанні з підпунктом «с» п. 3 ст. 6 Конвенції (рішення від 15 січня 2015 року) [524];
- справа «Жизіцький проти України» за заявою № 57980/11 – було порушення ст. 3, п. 1 ст. 6 Конвенції (рішення від 19 лютого 2015 року) [525];
- справа «Макаренко проти України» за заявою № 622/11 – було порушення п. 1 та 3 ст. 5 Конвенції (рішення від 30 січня 2018 року) [526];
- справа «Гелетей проти України» за заявою № 23040/07 – було порушення п. 1 та підпункту «с» п. 3 ст. 6 Конвенції (рішення від 24 квітня 2018 року) [527].

Стосовно кримінально-правової політики питання відповідності обраної термінології змісту давно обговорюється в юридичній літературі. Наприклад, А. А. Митрофанов дійшов висновку, що термін «кримінально-правова політика» видається більш вдалим, аніж «кримінальна політика». По-перше, на його думку, вказівка на правові засоби здійснення цього напрямку державної внутрішньої політики вирізняє його з-поміж інших напрямків державної політики протидії злочинності, які здійснюються і позаправовими засобами. По-друге, сама етимологія слова «кримінальна» (російською «уголовная») в поєднанні з терміном «політика» надає останньому негативного, неприйнятного забарвлення [366, с. 23].

В цілому, на загальнотеоретичному рівні термін «правова політика» використовується в двох значеннях. З одного боку, правова політика – це політика, заснована на праві. З іншого боку, будь-яка політика повинна бути правовою – в тому сенсі, що покликана відповідати законам, юридичним нормам, незмінно знаходитися в правовому полі, відповідати міжнародним стандартам, ідеям прав людини [601, с. 653]. Виникає питання: якщо будь-яка політика повинна бути правовою, то з якою метою в термінологічному

позначенні політики у сфері кримінального права вказувати, що вона є правовою, в той час як це не відображає її специфіки?

Митрофанов А. А. запропонував ввести до наукового обігу розрізнення понять кримінально-правової політики у вузькому і в широкому розумінні: «Кримінально-правова політика у широкому розумінні – це частина правової політики держави у сфері протидії злочинності, яка здійснюється засобами кримінальної репресії. У вузькому ж розумінні кримінально-правова політика – це частина правової політики держави у сфері протидії злочинності, яка здійснюється засобами матеріального кримінального права» [366, с. 24].

За радянських часів у межах єдиної кримінальної політики також виокремлювались підвиди. Так, М. І. Загородников відрізняв кримінальну політику у вузькому розумінні, судову політику та виправно-трудова політику [139, с. 14]. Бородін С. В. не виключав правомірності використання понять: кримінально-правова політика, кримінально-процесуальна політика, судова політика, виправно-трудова політика [40, с. 27]. На підставі факту існування трьох самостійних галузей права М. О. Беляєв у межах єдиної кримінальної політики виділяв кримінально-правову, кримінально-процесуальну і виправно-трудова політику [26, с. 21]. Вважається, що поділ кримінальної політики на види, залежно від галузей права, які мають свій предмет и методи правового регулювання, є цілком виправданим [234, с. 142].

Аналогічні висновки можна зробити стосовно кримінально-правової ідеології. Фактично кримінально-правова, кримінально-процесуальна кримінально-виконавча ідеології являють собою єдине ціле. Неможна заперечувати того, що «кожна з наук кримінального циклу (кримінальне, кримінально-процесуальне, кримінально-виконавче право, кримінологія, криміналістика та ін.), досліджуючи різні аспекти проблеми боротьби зі злочинністю, має водночас, як і будь-яка наука, свій самостійний і відокремлений предмет і становить собою систему знань про явища і закономірності об'єктивного світу» [448, с. 38], але без загальної ідеї жодна з перерахованих наук існувати не може.

Для реалізації ідеології у сфері протидії злочинності норм матеріального права не достатньо, необхідна відповідна процедура, яка регулюється нормами кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права. Незважаючи на те, що кримінально-процесуальне та кримінально-виконавче право мають свій предмет і методи управлінського і регулятивного впливу, кримінально-процесуальна та кримінально-виконавча ідеології мають бути спрямовані на реалізацію кримінально-правової ідеології.

Останнім часом кримінально-процесуальне право «прагне» до самостійного існування, у відриві від кримінального права. Воно переймає завдання кримінального законодавства (наприклад, відповідно до ст. 1 КПК Україна 2012 року завданнями кримінального судочинства є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень), впроваджує поняття, які не існують в кримінальному законодавстві (в чинному КК України немає визначення кримінального правопорушення), вводить спрощене провадження щодо кримінальних проступків, у той час як у кримінальному законодавстві України кримінально караними є лише злочини, впроваджує інститути, які порушують загальні засади призначення покарання, що склалися на рівні кримінально-правової доктрини (наприклад, у разі укладення угоди про примирення або про визнання винуватості). Неузгодженість кримінального права і процесу свідчить про слабкість держави і неготовність її ефективно запобігати злочинам. Будь-які реформи та нововведення будуть неефективними та марними без загальної ідеології у сфері протидії злочинності [210, с. 1094–1116].

У процесі застосування кримінально-правової, кримінально-процесуальної та кримінально-виконавчої ідеології на практиці слід враховувати, що поділ даних ідеологій є умовним. У реальному житті, як вище вказувалось, кримінально-правова, кримінально-процесуальна, кримінально-виконавча ідеології існують як єдине ціле, утворюючи ідеологію протидії злочинності (вирішення кримінальних конфліктів). Акцент на кримінально-правовій, кримінально-процесуальній, кримінально-виконавчій ідеології має

теоретичне значення в тих випадках, коли необхідно підкреслити або виділити засоби протидії злочинності, що відносяться до конкретної галузі права. Отже термін «кримінально-правова ідеологія», обраний нами для позначення ідеології, що здійснюється у сфері кримінального права, точно відображає сутність досліджуваного явища.

Враховуючи те, що кримінально-правова ідеологія є частиною правової ідеології, правова ідеологія – частиною державної, державна – частиною загальнолюдської ідеології, запропоноване нами визначення кримінально-правової ідеології буде ґрунтуватися на сформульованих раніше визначеннях ідеології в цілому та правової ідеології зокрема.

У попередньому розділі було запропоноване наступне визначення ідеології: *ідеологія – це система філософських, наукових, естетичних, етичних, правових, політичних, економічних, соціологічних ідей про Всесвіт, суспільство, людину, про місце і роль індивідів у всесвіті, про сенс життя особистості у світі, а також про механізм впливу світоглядних ідей на суспільну та індивідуальну свідомість та підсвідомість через символічні (словесно-теоретичні та знаково-образні) форми за допомогою державних та інших соціальних інститутів*. На підставі цього визначення виникає думка про багатогранність ідей кримінально-правової ідеології, яка відповідає науковим роздумам деяких авторитетних вчених. Так, Ю. В. Баулін звертає увагу наукової спільноти на те, що «дослідження основних напрямків розвитку кримінального права і питань вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність мало б більшу ефективність, якби ці питання розглядалися в більш широкому контексті, а саме взаємодії і узгодженості з усіма складовими елементами кримінально-правової системи, яка існує в Україні, яка, у свою чергу, знаходиться під впливом зовнішнього середовища – політичних, економічних, соціальних, культурологічних, ментальних, релігійних, міжнародних і інших факторів» [22, с. 64].

Усі перераховані фактори впливають на процес формування кримінально-правової ідеології. Кримінальне право, як фундаментальна та прикладна наука,

не може існувати без *філософських, наукових, естетичних, етичних, правових, політичних, економічних, соціологічних ідей про Всесвіт, суспільство, людину, про місце і роль індивідів у всесвіті, про сенс життя особистості у світі*. Проте чіткі межі між перерахованими ідеями поставити неможна, усі вони взаємопов'язані та взаємозалежні. Окрім того не усі з них безпосередньо стосуються права. Тому визначення правової ідеології нами було запропоноване через систему світоглядних ідей.

Враховуючи те, що правова ідеологія – це система світоглядних ідей про онтологічну цінність права та його реалізацію, про механізм впливу цих ідей на суспільну та індивідуальну свідомість та підсвідомість через символічні (словесно-теоретичні та знаково-образні) форми за допомогою державних та інших соціальних інститутів, можна запропонувати наступне визначення кримінально-правової ідеології: *кримінально-правова ідеологія – це система світоглядних ідей про сутність та зміст охоронної функції кримінального права, а також про механізм її реалізації через символічні (словесно-теоретичні та знаково-образні) форми за допомогою державних та інших соціальних інститутів, що впливають на суспільну та індивідуальну свідомість та підсвідомість людей*. У запропонованому визначенні використовується широке розуміння охоронної функції кримінального права. Враховується те, що вона належить до: 1) правоохоронної системи (кари, примусу, обмежень); 2) соціально-правового (процесуального) захисту від охоронного (карного, примусового) впливу; 3) запобіжного напряму функціонування права [181, с. 59].

У передньому підрозділі нами було встановлено, що ідеологія виконує гносеологічну, онтологічну, аксіологічну (оціночну), інформаційну, герменевтичну, прогностичну (футурологічну), орієнтаційну, регулятивну, захисну, інтегративну (мобілізаційну і консолідуючу), когнітивну функції. Державна ідеологія виконує функцію створення та підтримання державності. Правова ідеологія, окрім того, що вона виконує усі перераховані функції,

виступаючи різновидом державної ідеології, виконує функцію легітимності влади. Її основною функцією є попередження та вирішення конфліктів.

Питання про функції кримінально-правової ідеології тісно пов'язано з питанням про функції кримінального права, стосовно якого в юридичній літературі немає єдиної думки. Серед усього різноманіття точок зору можна виділити три основні наукові позиції:

перша група вчених вважає основною функцією кримінального права охоронну функцію (В. О. Гуторова [106, с. 31–32], В. С. Ковальський [180, с. 22], В. О. Навроцький [628, с. 27–28], А. С. Оцяця [442, с. 118], Є. Л. Стрельцов [584, с. 365], В. Я. Тацій [279, с. 14–15], В. Д. Філімонов [635, с. 48] та ін.);

друга група вчених пише про дуалізм функцій кримінального права – рівнозначність охоронної та регулятивної функцій (правова охорона – регулює, а правове регулювання – охороняє) (А. Е. Жалінський [133, с. 210], В.В. Шаблистий [678, с. 8] та ін.);

третья група вчених не вважає охоронну функцію функцією кримінального права. Серед основних функцій кримінального права вони називають:

– упорядкування суспільних відносин, які складають предмет регулювання кримінального права (регулятивна функція); загальне та спеціальне попередження злочинів (попереджувальна функція); відновлення порушеного злочином суспільного відношення (відновлювальна функція) (І.Е. Звечаровський) [146, с. 23];

– загальне та спеціальне попередження, здійснюване за допомогою застереження, залякування, позбавлення фізичної можливості вчиняти злочин, виправлення і перевиховання (соціально-превентивна функція); встановлюючи заборони та передбачаючи покарання за їх порушення, кримінальне право дає в специфічній, негативній формі оцінку суспільним відносинам, які беруться під охорону (ціннісно-орієнтаційна функція); визначаючи сферу злочинного, засуджуючи злочин від імені держави, кримінальний закон «і своїм змістом, і практикою застосування об'єднує людей на основі ідеалів добра і справедливості» (соціально-інтегративна функція); кримінальне право замикає

собою систему права, що діє в цілому, охороняючи від найбільш серйозних порушень норми всіх його галузей (системно-правова функція); спрямованість норм кримінального права на охорону основ існуючого суспільного і державного строю, життя, здоров'я, честі і гідності, політичних і трудових, майнових прав громадян і інших найважливіших соціальних цінностей підкреслює роль і значення державної влади, яка створює кримінальний закон і проводить його у життя (функція підтримання і закріплення престижу державної влади) (Г. А. Злобін) [147, с. 122–124];

– конкретизація в диспозиціях кримінально-правових норм окремих правил поведінки (не вбий, не вкради та інше), які встановлені в різних сферах життя людей (регулятивна функція); інформування про злочини та покарання (інформаційна функція); виховання правової свідомості громадян (виховна функція) (А. А. Тер-Акопов) [604, с. 23];

– регулятивно-зобов'язуючий вплив системи кримінально-правових норм на фізичних осіб, які відповідають певним вимогам, для досягнення завдань, що стоять перед кримінальним правом (регулятивно-зобов'язуюча функція) (Б. Т. Разгільдієв) [514, с. 17].

Усі перераховані позиції розкривають різні грані буття кримінального права. Не випадково деякі вчені виділяють основні (юридичні) та соціальні функції кримінального права (Т. Н. Радько [513, с. 14], Є. Л. Стрельцов [584, с. 365–366], В. О. Туляков [621, с. 75–83] та ін.). Оцяця А. С., досліджуючи охоронну функцію кримінального права України, звернула увагу на те, що у науковій літературі виділяють також такі функції кримінального права: ідеологічну, політичну, культурно-історичну, контролюючу, інформаційну та екологічну [442, с. 112]. Можна погодитись з тим, що кримінальне право одночасно є і політичним інструментом, і ідеологічним засобом, і способом охорони суспільних відносин, але неможна говорити про самостійне існування ідеологічної функції кримінального права. Кримінально-правова ідеологія, як дух кримінального права реалізується через усі функції кримінального права, відображається в усіх його принципах та нормах. Під час дослідження

кримінального права як галузі права на рівні правозастосовувачів особливе значення мають юридичні функції кримінального права. Під час дослідження питань про те, яким має бути кримінальне право, як воно має сприйматися, як воно впливає на суспільну та індивідуальну свідомість та підсвідомість, актуальним стає обговорення соціальних функцій кримінального права.

Соціальні функції кримінального права, які виділяються в науковій літературі, майже повністю збігаються з функціями загальнолюдської та правової ідеології. На загальнолюдському рівні кримінально-правова ідеологія виконує наступні функції:

гносеологічну функцію – через кримінально-правову ідеологію пізнається кримінальний закон і практика його реалізації;

онтологічну функцію – кримінально-правова ідеологія відображає фундаментальні цілі, завдання, функції та принципи, що визначають існування і розвиток кримінального права;

інформаційну функцію – кримінально-правова ідеологія інформує суспільство про злочини і покарання, встановлені державою;

герменевтичну функцію – кримінально-правова ідеологія полегшує процес розуміння і тлумачення тексту кримінального закону;

прогностичну функцію – за допомогою кримінально-правової ідеології можна обґрунтувати уявлення про можливе втілення в майбутньому певних правових ідеалів;

аксіологічну функцію – кримінально-правова ідеологія, з одного боку, відображає, з іншого боку, створює систему цінностей, що мають значення для особистості, суспільства, держави, міжнародної громадськості і всього людства;

орієнтаційну функцію – кримінально-правова ідеологія орієнтує на досягнення високих ідеалів, здатних забезпечити безпеку особистості, суспільства, держави;

регулятивну функцію – виступаючи основою взаємовідносин різних суб'єктів ідеологічного впливу, кримінально-правова ідеологія передбачає зміни та розвиток відповідної системи;

інтегративну (мобілізаційну і консолідуючу) функцію – кримінально-правова ідеологія, об'єднуючи суспільство навколо ідеї про нетерпимість вчинення злочинів, викликає прагнення до мобілізації і консолідації суспільства проти злочинного світу;

когнітивну функцію – впливаючи на візуально-просторове сприйняття навколишньої дійсності, кримінально-правова ідеологія сприяє самідентифікації людини з певною соціальною групою, суспільством в цілому та державою [247, с. 119–120].

На державному рівні кримінально-правова ідеологія сприяє утворенню та існуванню державності. Ознаками державності вважаються:

«1) втілення права нації на незалежність, що є першим кроком на шляху до власної державності;

2) наявність органів публічної влади, яка виступає у двох формах:

1. Державна влада, до якої належать: глава держави; органи законодавчої, виконавчої та судової влади; силові органи (поліція, органи держбезпеки, прокуратури, збройні сили тощо).

2. Муніципальна влада, до якої належать представницькі та виконавчі органи місцевого самоврядування.

3) державний суверенітет, який передбачає верховенство держави на своїй території і незалежність у міжнародних відносинах;

4) система правових норм (закони та підзаконні акти), які регулюють відповідні суспільні відносини;

5) міжнародне визнання держави та, як наслідок, її міжнародна правова ідентифікація» [545].

Кримінально-правова ідеологія створює образ кримінального права. Від її якості залежить ефективність кримінально-правових норм, діяльність правоохоронних органів та суду. Допмагаючи державі виправдовувати очікування громадян у забезпеченні безпеки від найбільш суспільно небезпечних діянь, кримінально-правова ідеологія сприяє підвищенню її

авторитету. Саме правова, демократична держава може сподіватися на міжнародне визнання та міжнародно-правову ідентифікацію.

На загальноправовому рівні кримінально-правова ідеологія має виконувати функцію легітимності влади, але через нежиттєздатну, хибну державну ідеологію замість легітимізації вона може здійснювати делегітимізацію державної влади. Коли приймаються закони без розрахунку на їх реальне застосування, коли концепт прав людини тільки проголошується, коли більшість злочинів залишаються безкарними, народ втрачає віру в можливості держави. Ідеї про відновлювальне правосуддя, які широко обговорювалися в кінці XX – початку XXI століть, в сучасному суспільстві перетворилися в красиві гасла, за допомогою яких підкреслюється спрямованість кримінального права на захист основних прав, свобод та інтересів людини. Результати анкетування, проведеного в 2017 році за допомогою студентів Національного університету «Одеська юридична академія», свідчать про те, що почуття захищеності у людей не виникає, а порушені права, як правило, не відновлюються.

Було опитано 510 чоловіків і жінок різного віку, професії та соціального стану. З них 404 людини відповіли, що кількість вчинюваних злочинів з кожним роком збільшується, 30 відповіли, що зменшується, 72 людини вважають, що залишається незмінним, і тільки 4 людини звернули увагу на те, що кількість вчинених злочинів варіює залежно від політичної, економічної, соціальної обстановки в державі. На питання: чи доводилося, Вам, або вашим знайомим ставати жертвами злочинів, 288 осіб відповіли, що доводилося, з них 182 особи вважають, що їх порушені права не були поновлені з наступних причин: особи, винні у вчиненні злочину, так і не були знайдені (так вважають 76 осіб); особам, винним у вчиненні злочину, було призначено, не обґрунтовано м'яке покарання (так вважають 54 людини); збиток, нанесений злочином, так і не було відшкодовано (так вважають 52 людини). Чотири людини дали наступні, більш розгорнуті, відповіді на поставлене питання: 1) потерпілі не зверталися до правоохоронних органів; 2) осіб, які вчинили злочин, правоохоронні органи

навіть не намагалися шукати (поліція прийняла заяву і після цього ніякого результату, навіть не повідомили про те, що справи не дадуть хід); 3) особа, винна у вчиненні злочину, була в змові з правоохоронними органами; 4) особи, винні у вчиненні злочину, були встановлені, але справа була закрита (на думку потерпілого, злочин був особливо тяжким).

Вихід із ситуації, що склалася громадяни України бачать по-різному. З 510 опитаних 356 людей вважає, що політика держави має бути спрямована на посилення покарань за вчинені злочини; 133 людини вважають, що на пом'якшення покарань; 7 осіб вважає, що політика держави має бути спрямована на встановлення справедливого покарання за злочини, як в кримінальному законі, так і на практиці; 6 осіб вважають, що політика держави має бути спрямована на посилення та пом'якшення покарань в залежності від виду злочинів; 3 людини підтримують політику держави щодо покарань за вчинені злочини; 2 людини вважають, що політика держави має здійснюватися так, щоб винні, незалежно від статусу, несли кримінальну відповідальність за вчинені злочини; 2 людини незадоволені досудовим розслідуванням кримінальних справ; 1 людина звернула увагу на те, що виховання не має бути ідеологічним.

У 2017 році громадяни України на питання: «Хто або що допоможе вийти Україні з кризи?», відповіли наступним чином. З 510 опитаних 116 людей сподіваються на диво; 105 – на нового лідера; 87 – на український народ; 80 – на суспільство; 62 – на державну владу; 50 – на міжнародну громадськість. Семеро людей запропонували свої варіанти виходу з кризи. На їхню думку, з кризи Україні допоможе вийти: – Бог; – зміна ментальності і новий погляд на життя; – зміна менталітету, обумовленого існуванням СРСР; – зміна влади і українська прогресивна молодь; – кардинальна зміна влади і законодавства; – молодь України і нове законодавство; – підвищення рівня правосвідомості; – ідея нації, аграрна політика, стійка економіка. Три людини налаштовані песимістично. Один з них вважає, що Україні нічого не допоможе вийти з кризи. На думку другого, ні в якому разі, не можна допускати український народ до влади,

завдяки його участі, ситуація в країні значно погіршилася. Третій, надав більш розгорнуту відповідь: «Україні з кризи допоможе вийти диво і це диво має відбутися в суспільстві (українському народі) і державній владі, а оскільки це навряд чи можливо, то, найімовірніше, Україна не вийде з кризи. Останню тисячу років, з геополітичних факторів, «Україна і криза» – це нерозривні поняття, оскільки ця держава постійно знаходиться в тій чи іншій формі кризи (економічний, + політичний, + військовий конфлікт, що буде далі подивимося...)».

В юридичній літературі вважається, що нелегітимність державної влади відображає стан нестабільності, ілюзорності існуючого порядку, розкладання владних відносин у системі «особистість–суспільство–держава», підміну цих відносин організованим насильством. При такому стані соціальної системи панує хаос, формуються умови для революційних потрясінь, які ініціюють зміну (трансформацію) нелегітимного інституційного устрою та формування «нового», легітимного, адекватного порядку і режиму функціонування владних відносин [336, с. 136]. Жодна держава не може існувати без ідеології, яка б відображала процеси, засоби, методи та техніку виправдання існування державної влади, основних її форм та параметрів функціонування [232, с. 187–192].

Здійснюючи охоронну функцію, кримінальне право «допомагає» державі виконувати її найважливіші функції та обов'язки – захищати суверенітет і територіальну цілісність України, забезпечувати її економічну та інформаційну безпеку (ст. 17 Конституції України), підтверджувати те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України).

Легітимність державної влади залежить від авторитету кримінального права, авторитет кримінального права – від якісних характеристик правотворчої та правозастосовної діяльності, які, в свою чергу, залежать від державної ідеології в цілому та кримінально-правової ідеології зокрема. Обґрунтованою вважається точка зору вчених стосовно того, що тільки тоді, коли держава

зможе дати чітку відповідь на питання, що саме вона хоче отримати від своєї діяльності з протидії злочинності, можна буде говорити про ефективність кримінально-правового впливу [9, с. 6]. Справедливими видаються висновки вченого, згідно з якими цілком природно, що кримінальне законодавство завжди розвивалося в тому ж напрямку, що і держава, виступаючи в ролі дзеркального відображення змін, які в ньому відбуваються [9, с. 121].

Залежність кримінально-правової ідеології від державної викликає питання: на якому рівні формується кримінально-правова ідеологія? Серед науковців була висунута теза, згідно з якою ідеї кримінально-правової ідеології формуються на державному рівні [10, с. 11]. З одного боку, так воно і є. Кримінально-правова ідеологія формулюється державою через нормативно-правові акти, які вона ухвалює, і реалізується через систему державних органів, а також систему політичних, економічних і соціальних інститутів, які нею або створені, або контролюються. З іншого боку, ідеологія має, з нашої точки зору, більш складну природу походження.

Під впливом технократичного мислення сучасне людство, як правило, не вникає в суть того, що відбувається. Багато видатних відкриттів щодо процесу формування ідеології з тих чи інших причин або відкинуті, або забуті. На початку минулого століття Е. Б. Пашуканіс критикував буржуазних юристів за те, що універсалізм правової форми вони виводять або з вічних і абсолютних властивостей людської природи, або з тієї обставини, що розпорядження начальства можуть сягати на будь-який предмет [455, с. 74]. Як приклад абсурдності такого підходу Е. Б. Пашуканіс наводив статтю, що покладала на чоловіка обов'язок «любити дружину, як своє власне тіло». Незважаючи на те, що любов є природним почуттям людини, її не можна ні довести, ні спростувати. Вона знаходиться за межами можливості правового регулювання. Отже, незалежно від історичної епохи в житті людей завжди буде існувати те, що праву не підвладне. І хоча правова ідеологія поширюється в масах через складний механізм ідеологічного впливу, який забезпечується примусовою силою держави, її ефективність залежить від того, «наскільки вона йде

назустріч ідеям і уявленням, що укорінилися у масовій свідомості, в психології мас» [701, с. 17].

До того як марксистсько-ленінська ідеологія вкоренилася у свідомості радянських громадян, в літературі велася гостра дискусія між ідеалістами і матеріалістами щодо питань людського буття. Філософи, історики та психологи, які стояли на ідеалістичних позиціях, представляли суспільну свідомість як «абсолютний дух», «громадський розум», «дух народу» або «національну душу». Представники історичного матеріалізму вважали, що суспільна свідомість формується в процесі історичного розвитку і є концентрованим виразом соціально-набутого досвіду і знань людей, накопичених попередніми поколіннями [701, с. 14].

Історичний матеріалізм вважається більш науково обґрунтованим, його теоретичні висновки можна довести емпіричним шляхом. На відміну від нього ідеалізм носить аморфний характер, істинність його теорій можна відчутти, але важко довести. Незважаючи на це, духовний світ, а також ідеї про його існування є частиною буття людини. Небезпідставно деякі видатні вчені звертають увагу на його існування. Відомий американський вчений Г. Дж. Берман у своїх роботах пише про Святого Духа, який «вчить нас, надихає нас на здійснення нашого призначення як чад Божих, в триєдиному образі Якого ми створені» [31, с. 9]. Дана позиція не безперечна, але вона може надихнути людей на доброзичливі вчинки. Як приклад наведемо висловлювання християнського богослова, філософа Аврелія Августина і фахівця з політичної психології, культурної антропології та методології міждисциплінарного синтезу А. П. Назаретяна.

Святий Августин учив, «що Бог Батько, створюючи нас за Своїм образом і подобою, посіяв в нашій душі волю, тобто здатність мати намір і бажати, включаючи волю творити нове життя і встановлювати справедливі закони; і що образ Сина Бога, нашого Брата і Спасителя, вкладений в нас у формі розуму, свідомості і совісті, в тому числі і знання того, що ми живемо не тільки для себе, але і для інших; і що образ Святого Духа, нашого Учителя і Пророка

вкладений в нашу душу як пам'ять, як почуття часу минулого і майбутнього, яке дозволяє нам формувати тривалі взаємини в суспільстві» [31, с. 10].

Назаретян А. П. на підставі глибоких наукових досліджень прийшов до висновку, що «вдосконалення культурно-психологічних регуляторів протягом тисячоліть обумовлено не небесним промислом і не капризами великих моралістів, а прагматикою життєздатності і жорстоким відбором» [399, с. 25]. Теорію природного відбору Ч. Дарвіна вчений переніс на планетарний рівень. Його позиція звучить досить переконливо, але в плані духовного відродження вона руйнівна. Не дивно, що сам вчений робить наступне припущення про наше майбутнє: «На підході до Сингулярності роздоріжжя поточної історичної фази бачиться особливо драматично. Можливо, наші земні дружини сьогодні народжують потенційних богів, яким будуть доступні якісь форми безсмертя і космічного панування. Або вони народжують покоління самогубців, які остаточно обрушать будівлю ноосфери...» [399, с. 25].

Для того щоб кримінально-правова ідеологія стала частиною єдиного механізму дій, спрямованих на забезпечення безпеки людства, держава повинна формувати її з урахуванням двох основних рівнів свідомості – буденного, емпіричного і теоретичного, систематизованого, які залежать від вродженого розуму і совісті, від історичних традицій суспільства, від громадської пам'яті про минуле і від очікувань в майбутньому.

Усі перераховані функції кримінально-правової ідеології є похідними від загальнолюдської, державної та правової ідеологій, виникає питання: в чому полягає особливість функцій саме кримінально-правової ідеології? Якщо основною функцією кримінального права є охоронна функція, то, можливо, основна функція кримінально-правової ідеології теж пов'язана з охороною людини, суспільства, держави, людства.

Фахівці у сфері віктимології звертають увагу на те, що страх перед злочинністю може існувати в таких основних його формах, як:

- загальний стан страху перед злочинністю;
- патологічний страх перед злочинністю;

- культурні стани страху перед злочинністю;
- детерміновані досвідом віктимізації особистісні віктимні фобії;
- гострі стани страху в критичній ситуації [618, с. 193].

Ґрунтуючись на інстинкті самозбереження, страх має захисний характер, мобілізує людину до певної поведінки, але тривале його існування може викликати почуття самотності, знедоленості, пригніченості, може викликати необдумані, несвідомі вчинки, які впливають на захисну реакцію людини та спричиняють стан аномії. Під впливом страху людина може стати як злочинцем, так і жертвою. Яскравим прикладом цього може бути класифікація видів поведінки потерпілих, наведена В. С. Мінською:

злочинні дії потерпілого – суспільно небезпечне посягання на інтереси суспільства та окремої особистості, що поставило її в стан необхідної оборони або викликало стан сильного душевного хвилювання;

менш суспільно небезпечні, а отже, здатні надавати менший вплив на суспільну безпеку у відповідь злочинному діянню дії потерпілого, які порушили норми адміністративного чи цивільного права або дисциплінарного статуту;

ще менш небезпечні для суспільства (за інших рівних умов) дії, які завдають суспільству меншої шкоди, становлять порушення норм моральності [362, с. 28].

Процес перетворення людини на жертву, як правило, одночасно відбувається на різних рівнях міжлюдської комунікації. Ще за радянських часів вчені виділяли чотири рівня віктимізації: 1) безпосередні жертви, тобто фізичні особи; 2) сім'ї; 3) колективи, організації; 4) населення районів, регіонів [641, с. 109]. В умовах мережевої комунікації рівні віктимізації розширюються до рівня держави, міжнародної спільноти та людства в цілому.

Кримінально-правова ідеологія здатна впливати на усі перераховані рівні. Реалізуючись на рівні конкретної фізичної особи, вона переходить на рівень сім'ї, відповідної соціальної групи, населення відповідного регіону, а потім і на загальнодержавний рівень. Створюючись на державному рівні, вона поступово

переходить на рівень конкретної фізичної особи. Ядром кримінально-правової ідеології будь-якої держави, незалежно від рівня політичного, економічного, соціального розвитку має бути порядок і основні права, свободи та інтереси людини, справедливість і невідворотність відповідальності. Створюючи уявлення про охоронну функцію кримінального права, ідеологія пропагує ідею про нетерпимість до різного роду злочинів, про справедливість та ефективність кримінального закону. Тим самим вона впливає на почуття безпеки людей, допомагає усвідомити, як можна скористатися кримінальним законом з метою захисту власних інтересів. Допомагаючи долати страх перед злочинністю, кримінально-правова ідеологія виконує захисну функцію.

В юридичній літературі існує три підходи щодо співвідношення понять «захист» та «охорона» прав, свобод та інтересів: перший підхід – поняття «захист» та «охорона» прав є тотожними та їх можна вживати як синонімічні; другий підхід полягає у включенні одного досліджуваного поняття до складу іншого (проблемою вказаного підходу є те, що навіть серед прихильників цієї позиції існують розбіжності щодо того, яке поняття є родовим, а яке – видовим); третій підхід однозначно розрізняє та розмежовує між собою поняття «захист» та «охорона» прав, наголошуючи на тому, що це є різні за своїм змістом поняття та явища [47, с. 45].

Вавженчук С. Я., досліджуючи законодавство України щодо охорони та захисту певних об'єктів (ЗУ «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», ЗУ «Про охорону культурної спадщини», ЗУ «Про захист прав споживачів»), дійшов наступних висновків: «Закони, що регламентують порядок охорони певних об'єктів, містять як норми, що встановлюють правила поведінки суб'єктів по відношенню до охоронюваного об'єкта, так і порядок захисту цих об'єктів від протиправної поведінки та посягань. Водночас закони, що регулюють питання захисту (прав споживачів, економічної конкуренції, населення від інфекційних хвороб тощо), за своїм змістом спрямовані на регламентацію порядку дій суб'єктів права з метою недопущення порушення гарантованих прав, максимального усунення можливостей такого порушення

або порядку відновлення порушених прав шляхом закріплення відповідних прав, повноважень цих суб'єктів та органів державної влади, громадських організацій тощо» [47, с. 45–46].

Погоджуючись в цілому із вказаними висновками, на підставі дослідження Конституції України, КЦЗУ, ЦК України, КК України, ЗУ «Про охоронну діяльність», ЗУ «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» можна зробити наступні уточнення: термін «захист» використовується тоді, коли певній особі надаються можливості для поновлення своїх порушених прав («кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» (ст. 55 Конституції України [264]), визнання невизнаних законних прав, свобод та інтересів («нотаріус здійснює захист цивільних прав шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених законом» (ст. 18 ЦК України [666]) чи присудження оспорюваного законного права («суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках» (ст. 16 ЦК України), термін «охорона» використовується тоді, коли на певних суб'єктів покладається обов'язок забезпечувати безпеку інших осіб («охоронна діяльність – надання послуг з охорони власності та громадян» (ст. 1 ЗУ «Про охоронну діяльність» [497])).

Фахівці у сфері політології, теорії держави та права часто пишуть, що правоохоронну функцію сучасної української держави можна упевнено віднести до головних, основних функцій. Такої думки дотримуються: Р. Г. Ботвінов [42], Ю. О. Загуменна [140], П. В. Онопенко [430], Р. Я. Шай [680] та ін. Але аналіз Конституції України та інших нормативно-правових актів свідчить про те, що найважливішою функцією держави є захисна функція. Наприклад, у ст. 17 Конституції України передбачено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, в ст. 4 КЦЗУ передбачено, що цивільний захист – це функція держави, спрямована на захист населення, територій,

навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій шляхом запобігання таким ситуаціям, ліквідації їх наслідків і надання допомоги постраждалим у мирний час та в особливий період [185].

Ознаки держави, що виділяються теоретиками права [51], наочно показують, що захищаючи суверенітет та територіальну цілісність України, населення України, навколишнє природне середовище України, забезпечуючи її економічну та інформаційну безпеку, держава захищає свої власні права та інтереси, своє власне існування. З цією метою вона створює відповідні органи, наділяє їх певними повноваженнями щодо охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України. Враховуючи те, що наявність таких органів є обов'язковою ознакою держави, вона бере їх працівників під свій захист, прямим підтвердженням цього є ЗУ «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [485].

В цілому, кримінально-правова ідеологія, яка являє собою систему філософських, наукових, естетичних, етичних, правових, політичних, економічних, соціологічних ідей про сутність та зміст охоронної функції кримінального права, а також про механізм її реалізації через символічні (словесно-теоретичні та знаково-образні) форми за допомогою державних та інших соціальних інститутів, що впливають на суспільну та індивідуальну свідомість та підсвідомість людей, не може обмежуватися лише кримінальним законодавством, діяльністю якихось одних суб'єктів. Вона супроводжує існування кожної держави, тому можна припустити, що кримінально-правова ідеологія виконує саме захисну функцію, яка є найважливішою функцією держави [250, с. 67–71].

Функції передбачають наявність задач, які необхідно виконати на шляху до реалізації функцій. На підставі запропонованого нами визначення кримінально-правової ідеології можна запропонувати наступні завдання кримінально-правової ідеології:

1) створення та підтримання уявлень про мету, задачі, принципи кримінального права, про його інститути та механізм реалізації кримінально-правових норм;

2) обрання та застосування найефективніших словесно-теоретичної та знаково-образних форм впливу на суспільну та індивідуальну свідомість та підсвідомість людей;

3) створення та підтримання єдиного ціннісно-смислового ядра діяльності державних інститутів;

4) створення підґрунтя для співробітництва державних інститутів з іншими соціальними інститутами.

Якщо функції є напрямками дії (впливу), завдання є певними діями, які вчиняються у відповідних напрямках, а метою є кінцевий результат, до якого прагнуть виконуючи певні завдання та функції, то метою кримінально-правової ідеології є підвищення авторитету кримінального права. В 2012 році А. А. Музика звернув увагу на існування наступних казок Кримінального кодексу: 1) давні (класичні) казки: казка про те, що Кодекс є найкращим, найсильнішим, головним інструментом у боротьбі із злочинністю; казка про караність, як державне благо; 2) радянські казки: казка про принцип невідворотності покарання; казка про співвідношення злочину й адміністративного правопорушення, які відрізняються за ступенем суспільної небезпеки; казка про корисність існування лише одного науково-практичного коментаря Кодексу, визначеного Владою; 3) новітні (сучасні) казки: казка про гуманізацію кримінально-правових відносин; казка про вдосконалення кримінального законодавства; казка про динамізм кримінального законодавства; політична казка про створення і застосування Кодексу – поза межами політики [392, с. 156–161]. Музика А. А. висловив впевненість, в тому що науковці своїми зусиллями можуть (і мають) сприяти розвінчуванню аналізованих казок.

Пройшло декілька років, а зазначені казки досі існують в правовій реальності. Деякі з них необхідні суспільству (наприклад, казка про невідворотність кримінальної відповідальності), деякі з них призводять до

інфляції кримінального законодавства та дестабілізують практику його застосування (наприклад, казка про вдосконалення кримінального законодавства та його динамізм). В умовах перехідного етапу у розвитку держави та суспільства без реформування державних та інших соціальних інститутів обійтися неможна, але процес цей має відбуватися шляхом використання еволюційного методу. Сумнівним є вдосконалення кримінального законодавства без чітко визначеної мети, завдань та принципів, яке підриває авторитет кримінального права. Цілком зрозуміло, що кримінальне право з одного боку впливає на державне та суспільне життя, з іншого боку державне та суспільне життя впливає на кримінальне право, коли цей взаємовплив порушується потреба в кримінальному праві зникає. Тому і науковці, і законодавець, і практики мають бути зацікавлені у збереженні та підвищенні авторитету кримінального права. На це має бути спрямована кримінально-правова ідеологія.

2.3 Співвідношення понять кримінально-правової ідеології, кримінально-правової доктрини, кримінального права та кримінального законодавства

Взаємовідносини ідеології і науки, ідеології та кримінально-правової доктрини були завжди складними, починаючи з питання про їх теоретичне визначення, закінчуючи питанням їх взаємного впливу і обумовленості. Більшість вчених розмежовує перераховані поняття. Однак аргументи, які наводяться ними для обґрунтування висунутої точки зору, часто є неоднозначними, а іноді не відповідають реальній ролі досліджуваних понять. Так, Є. М. Вечерова, аналізуючи окремі теоретико-етимологічні аспекти питання кримінально-правової доктрини, дійшла висновку, що «кримінально-правова доктрина відрізняється від кримінально-правової ідеології науковою обґрунтованістю і раціональністю своїх суджень» [53, с. 68]. Свої висновки Є. М. Вечерова обґрунтовує, посилаючись на С. В. Бошно, який звернув увагу на наступне: «Більшість лозунгів ідеологічного змісту, які проголошувалися

Радянською державою, є так звані «публічними обіцянками». Зокрема, побудувати комунізм, повернути ріки проти течії і багато іншого. Ці приклади демонструють відсутність зв'язку між ідеологічними деклараціями і науковими авторитетними творами» [45, с. 76]. Наведені приклади і зроблені висновки є не тільки занадто категоричними, а, й, на нашу думку, недостатньо обґрунтованими.

Обґрунтовуючи свою точку зору, Є. М. Вечерова не враховувала, що вчені, на яких вона посиляється (С. В. Бошно і Є. О. Мадаєв), не виключають доктринальних джерел ідеології. Так, за словами С. В. Бошно, «доктрина зазвичай має докази своїх тез, вона раціональна. Ідеологія більше адресована свідомості, вона тяжіє до релігійних засобів впливу на суспільство» [45, с. 76]. Однак, на думку вченого, це не заперечує того, що окремі ідеологічні установки мають доктринальне походження. Як зауважив Є. О. Мадаєв, ідеологія намагається час від часу «прийняти лик» доктрини, ідеологічні установки видаються за строго доктринальні (як приклад наводиться робота Б. Муссоліні 1932 р. «Доктрина фашизму») [322, с. 45].

Зрозуміти, як співвідносяться між собою поняття: ідеологія, наука, доктрина і відповідно кримінально-правова ідеологія, кримінально-правова наука, кримінально-правова доктрина, керуючись тільки правилами лінійної логіки, не уявляється можливим. Наприклад, на думку Є. Ю. Полянського, «правова ідеологія і правова психологія мають цікаве співвідношення з правовою доктриною: ці поняття перетинаються, але частково. Правова ідеологія дійсно належить чисто світу ідей і безпосередньо не впливає на правовідносини в суспільстві. Правова ідеологія невід'ємно пов'язана з ідеологією держави і у свою чергу визначає правову психологію» [470, с. 27]. За правилами лінійної логіки перераховані поняття дійсно частково перетинаються, однак зроблений умовивід є дискусійним. На нашу думку, говорити про те, що правова ідеологія належить чисто світу ідей і безпосередньо не впливає на правовідносини в суспільстві, все одно, що говорити: душа не впливає на тіло. На рівні метафізики ідеологія пронизує всю

життєдіяльність людини. При цьому філософія, наука, політика, право, мораль, естетика, етика, моральність, культура, мистецтво, релігія, економіка та ін. є засобами ідеологічного впливу на свідомість і підсвідомість людей.

Визначення правової ідеології, яке пропонується теоретиками, часто призводить до ототожнення правової ідеології і правової доктрини. Так, в одному з підручників з теорії держави і права дається таке визначення правової ідеології: «Правова ідеологія – це сукупність правових поглядів, заснованих на певному соціальному досвіді і наукових знаннях» [603, с. 557–558]. Схожі за своєю сутністю надаються визначення правової доктрини:

правова доктрина – це зумовлена характером політико-правової культури суспільства система ідей та наукових поглядів на право, актуальні напрямки розвитку правової системи, які визнаються юридичною спільнотою, є концептуальною основою нормотворчої, правотворчої, правотлумачної діяльності (І. В. Семеніхін) [546, с. 72];

правова доктрина – створена юридичною наукою система поглядів на проблеми правового регулювання суспільних відносин, яка виражена у формі принципів, презумпцій, аксіом, що є моделлю позитивного права, визначає пріоритетні напрями, закономірності й тенденції розвитку законодавства, незалежно від факту фіксації її положень у будь-якому документі (Р. В. Пузіков) [509, с. 73].

На підставі таких висловлювань фахівці у сфері окремих галузей права формулюють досить несподівані висновки. Так, на думку Є. Ю. Полянського, кримінально-правова доктрина є сукупністю знання, яка визначає принципи кримінального права, його предмет та метод, а також є ідеологічною основою для створення та забезпечення діяльності кримінально-правових інститутів [470, с. 36].

Ідеологічні основи створення і забезпечення діяльності кримінально-правових інститутів неможна ототожнювати з доктринальними основами. Як було встановлено раніше, з одного боку, доктрина може стати результатом розвитку ідеології, з іншого боку, саме ідеологія допомагає об'єднати

доктринальні погляди і уявлення в єдину осмислену систему. У роботах деяких науковців зустрічається точка зору, згідно з якою «...призначення доктрини полягає в утвердженні, поширенні, можливо – нав'язуванні ідей, які складають її зміст, з метою їхнього застосування у науковій діяльності» [34]. Дослідження функцій кримінально-правової ідеології показало, що утвердженням, поширенням, нав'язуванням ідей займається ідеологія, а не доктрина. В ідеалі доктрина являє собою систему загальновизнаних поглядів, які мають як теоретичне (наукове), так і практичне значення. Що правда в реальному житті доктрина, як і ідеологія може і дуже часто «нав'язується», адже меншість завжди підкоряється більшості. Успішне впровадження ідеології може призвести до додання їй статусу доктрини, але як тільки така ідеологія себе дискредитує, доктрина позбавляється механізму свого втілення [251, с. 294].

Вивчаючи кримінально-правову доктрину США, Є. Ю. Полянський дійшов висновку, що розуміння правової доктрини в американській науці є досить спрощеним та однобічним. Учений посиляється на точку зору Ф. Джонсона, згідно з якою «...правове обґрунтування, яке може дати плідні результати в суперечливих ситуаціях, незалежне від політичної та економічної ідеології судді», а також на точку зору Е. Тілера та Ф. Кроса, які пишуть: «Для реалістів правова доктрина була чимось дуже невизначеним, щоб якимось чином впливати на судову практику... реалісти завжди підтримували точку зору, відносно якої судді зазвичай заздалегідь обирають те рішення у справі, яке суб'єктивно вважають за потрібне, а лише потім маніпулюють доктринальними джерелами таким чином, щоб підкріпити ними власне рішення. За таких умов правова доктрина залишається не більше ніж ширмою» [470, с. 18–19].

Спрощений підхід американських вчених відповідає дійсності. У деяких випадках кримінально-правова доктрина може бути вище ідеології. Наприклад, поняття складу злочину давно існує на рівні кримінально-правової доктрини і не залежить від ідеологічних установок правозастосовних органів. При цьому процеси кваліфікації злочинів, встановлення вини, а також притягнення конкретної особи до кримінальної відповідальності можуть залежати від

ідеологічних установок відповідних суб'єктів. Наприклад, у кримінальному провадженні по обвинуваченню Особа_2 у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 109 КК України (справа № 712/10570/14-к) було декілька експертиз, які по різному оцінили дії Особа_2 [630].

Згідно висновку авторознавчої експертизи №140/1/80/4 від 7 липня 2014 року, відео файл: «!..внимание..! Мобилизация Юго-Востока Украины..!» містить публічні заклики до мобілізації жителів південного-сходу та подальших силових і збройних виступів проти діючої влади України, тобто до насильницького повалення існуючого конституційного ладу, що суперечить положенням ст. ст. 1, 2, 5 Конституції України.

Згідно висновку авторознавчої експертизи №140/1/80/4 від 7 липня 2014 року, відео файл: «Обращение к сотрудникам МВД Украины!» містить публічні заклики до збройних виступів працівників МВС України проти нині діючої влади та ігнорування прийнятих нею законів, тобто до насильницького повалення існуючого конституційного ладу, що суперечить положенням ст. ст. 1, 2, 5, 17 Конституції України.

За даними висновку семантико-текстуальної експертизи писемного мовлення № 20506/15-32 від 06.06.2016 року, згідно якого: фрагменти тексту «Обращение к сотрудникам МВД Украины!» містять публічні заклики до здійснення певних дій: діяти відповідно до Закону України «Про міліцію» та Конституції України (...) ? «В Киеве сейчас нелегитимная власть, там сидит хунта, захватившая власть незаконным путем. Путем формирования бандформирований, экстремистских организаций, путем применения грубой физической силы, огнестрельного оружия, путем расстрела молодых пацанов, которые стояли в противоударных комплектах, я говорю про внутренние войска, путем расстрела «Беркута», который до последнего стоял, даже не имея теплых носков, или теплой зимней обуви. Их расстреливали эти твари, которые захватили власть. Я призываю вас действовать в соответствии с Законом Украины «О милиции» и в соответствии с нашей действительно действующей

по сьогоднішній момент Конституцией (...)»; визначитися і зробити свій вибір: «Пришло время определиться и сделать свой выбор! За кого вы?! А вы должны быть за народ. Имейте честь и достоинство офицера. Честь имею». На думку експерта фрагмент тексту «Обращение к сотрудникам МВД Украины!» містить висловлювання, які за змістом є образливими, принижують національну честь та гідність українського народу і створюють негативний образ центральної української влади та українців, які відстоюють національну ідею, в очах української та світової спільноти, що з урахуванням контексту подій, які відбувалися в Україні загалом на період складання тексту, може сприяти формулюванню почуття неприязні до них, поширенню національної нетерпимості та розпалюванню національної ворожнечі. В той же час, висловлювання, що містять публічні заклики до умисних дій, вчинених з метою зміни меж території України до насильницької зміни конституційного ладу, повалення конституційного ладу, до захоплення державної влади, публічні заклики до створення незаконних військових формувань і ведення військових дій проти діючої в Україні влади, або висловлювання, зміст яких полягає у непогодженні з нині існуючою формою територіального устрою України, публічні заклики до насильницької протидії нині діючій в Україні владі, її повалення та захоплення, публічні заклики до повстання проти діючої в Україні влади з метою її насильницької зміни або захоплення, інформація позитивного або негативного характеру щодо певної фізичної або юридичної особи у тестовому матеріалі «Обращение к сотрудникам МВД Украины!» – відсутні.

За таких обставин суд дійшов, висновку, що висунуте в обвинувальному акті прокурором обвинувачення носить узагальнений і спрощений характер, об'єктивні і суб'єктивні ознаки складу злочину викладені не конкретно. Серед статей, на які посиляється суд, є ст. 8 Конституції України, яка декларує, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. При такому підході значення кримінально-правової ідеології зростає, адже незважаючи на політичні події в державі, від правових ідей кримінально-правової ідеології, які

є досягненням науки кримінального права та перевірені практикою, не можна відмовлятися.

Кримінально-правова ідеологія, яка претендує на статус загальновизнаної з одного боку, має враховувати загальновизнані на рівні теорії та практики доктринальні знання про предмет, методи, задачі, функції та принципи кримінального права і окремі його інститути, з іншого боку, здатна їх змінити в тих випадках, коли вони не відповідають інтересам суб'єктів ідеологічного впливу. Якщо кримінально-правова ідеологія являє собою систему світоглядних ідей (форм осягнення дійсності в думці, які включають усвідомлення мети і способів подальшого пізнання й перетворення світу), то доктрина є знаннями, що сформувалися під впливом цих ідей, знаннями, які є результатом пізнавального процесу, що не викликає сумнівів, знаннями, які отримали право на істину, відповідальну перед зовнішнім (матеріально-практичним) і внутрішнім (логічна аргументація та моделювання) досвідом [640, с. 228–229, 236].

Кримінально-правова ідеологія нерозривно пов'язана з наукою кримінального права. Сучасні визначення науки кримінального права, які надаються в юридичній літературі, фактично об'єднують в одному понятті кримінально-правову ідеологію, кримінально-правову доктрину та науку кримінального права. Так, на думку М. І. Панова і Г. М. Анісімова, «наука кримінального права становить собою систему знань (інформації) у вигляді ідей, поглядів, концепцій, теорій, вчень про злочин і покарання, кримінальний закон і кримінальну відповідальність, кримінально-правові норми (як первинні і основоположні елементи галузі права), юридичні конструкції та інститути, їх соціальну обумовленість і ефективність, принципи, закономірності і тенденції розвитку кримінального права, а також теоретичне осмислення практики законотворчої і правозастосовної діяльності у сфері кримінального права» [450, с. 133–134]. Запропоноване авторами визначення науки кримінального права є занадто догматичним. Воно відповідає потребам тільки такого суспільства та держави, які перебувають в умовах стабільності та порядку. В умовах

реформування, постійних змін та перетворень об'єднання ідеології, доктрини та науки в одному визначенні, на нашу думку, зменшує значення ідеології, підриває авторитет доктрини та обмежує можливості науки.

На загальнотеоретичному та філософському рівнях термін «наука» використовується в трьох значеннях: сфера людської діяльності, спрямована на виробництво та систематизацію знань; система знань; соціальний інститут, який об'єднує вчених з їх знаннями, кваліфікацією та досвідом; наукові установи, експериментально-технічну базу наукової діяльності, систему інформації, підготовки й атестації кадрів, форми функціонування та використання знання [640, с. 410].

Наука кримінального права, як і будь-яка інша наука, займається не лише осмисленням певної практики, але й впливає на формування світогляду з боку затвердження норм раціонального, критичного та адекватного бачення дійсності, створює можливі моделі об'єктів наукового дослідження, перевіряє їх життєздатність на практиці, інтерпретує процеси, які відбуваються в оточуючому середовищі, рекомендує різні варіанти вирішення насущних проблем. Навіть якщо наука розглядається як система знань, мова йде про систему, яка відображає певний науковий процес. Наприклад, С. Кримський виділив наступні основні структурні компоненти науки як системи знань: «1) теорія, що систематизує емпіричний матеріал, дає його опис та пояснення, здійснює передбачення нових ефектів та можливих процесів, виявляє перспективи їх практичного використання; 2) науково-дослідна програма, що орієнтує науковий пошук, процес висування гіпотез, залучення традицій та нових підходів; 3) проект, що поєднує теорію та практику функціонування ідей з алгоритмами їх об'єктивації та технологіями застосування» [640, с. 410]. Якщо наукова доктрина являє собою систему знань, які отримали статус істини (істини відносної, а не абсолютної, адже, як відомо, абсолютної істини не буває), то наука являє собою систему як істинних, так і гіпотетичних знань. Наука кримінального права являє собою систему знань: 1) про методологію наукового дослідження; 2) про історичний досвід існування кримінального

права; 3) про доктринальні засади кримінального права; 4) про різні теорії щодо вирішення проблем, які є предметом дослідження кримінального права; 5) про емпіричний досвід; 6) про законотворчу та правозастосовну діяльність.

Базовими принципами науки кримінального права, як і науки в цілому, можна вважати детермінізм, ідею об'єктивних закономірностей, наявності універсальних законів, що припускають певну єдинообразність спричиненості в організації буття; припущення математичності світу (про кількісні співвідношення і просторові форми дійсного світу); ідею елементаризму (наявності вихідних складових одиниць – аксіом і визначень) та трансформізму (вивчення об'єктів через аналіз їх змін; вимога відтворюваності досліджуваних ефектів за наявності відповідних умов; а також канони раціоналізму та визнання сталої цінності істинного знання, збереження його основного змісту в історії розвитку науки, певної спадкоємності результатів творчості [640, с. 410]. Важливою гарантією ефективності науки кримінального права є наявність ціннісно-сміслових орієнтацій наукової спільноти, солідарність заради істини, усвідомлення відповідальної ролі кожного в загальному процесі світобудови. Існування усіх перерахованих гарантій багато в чому залежить від пануючої ідеології.

Деякі вчені звертають увагу на те, що сьогодні доктрина кримінального права перебуває в монопольному віданні законодавця і правозастосовувача, служить їх прагматичним і корпоративним інтересам. Існує думка, що вчені самі «віддали» доктрину на відкуп установам влади. При цьому суттєвий вплив на зниження статусу науки вчинило нехтування вченими гносеологічною складовою доктрини, яка апріорі повинна домінувати серед її інших джерел. «Сьогодні не юридико-пізнавальні форми логічно впорядковують суперечливий і хаотичний емпіричний матеріал чинного права, – пише С. О. Бочкарев, – а навпаки – живий і життєвий досвід законотворення сприймається як раціональний і керівний початок, якому повинна бути підпорядкована доктрина права, цілком задовольняючи його потреби» [44, с. 68].

Яскравим прикладом нехтування національною юридичною доктриною є «механічне» копіювання положень міжнародно-правових актів під час законотворчої діяльності в сфері кримінального права. Так, за останньою редакцією ст. 368-2 КК України кримінально карним є набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами, а так само передача нею таких активів будь-якій іншій особі. Майже аналогічне визначення незаконного збагачення дається в ст. 20 Конвенції ООН проти корупції 2003 року, згідно якої умисне незаконне збагачення – значне збільшення активів державної посадової особи, яке перевищує її законні доходи і які вона не може раціонально обґрунтувати [260]. Незважаючи на те, що в ст. 20 вказаної Конвенції сказано, що Держава-учасниця розглядає можливість вжиття законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочином незаконного збагачення, за умови дотримання своєї конституції та основоположних принципів своєї правової системи, український законодавець надав визначення незаконного збагачення, яке не узгоджується із ст. 62 Конституції України (принцип презумпції невинуватості) та з основними положеннями кримінального права (з визначенням злочину у ст. 11 КК України, згідно якому злочин – це суспільно небезпечне діяння). Рішенням КС України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019 ст. 368-2 КК України, визнана неконституційною і втратила чинність [529].

Розглядаючи дискусію про встановлення відповідальності за незаконне збагачення Є. Л. Стрельцов справедливо застерігає: «...коли ми починаємо вважати, що прийняття ст. 368-2 КК є в першу чергу, необхідною «передумовою» для надання іншій державі безвізового режиму до Європи, а не реальним продуманим засобом протидії корупції, то тим самим ми напругу, свідомо чи несвідомо, наділяємо кримінальне законодавство певними

політичними «можливостями» для вирішення відповідних проблем. Але це не можна робити ні в цьому, ні і інших випадках, і взагалі ніколи. У нашій нещодавній історії ми вже мали етап політичного використання кримінального законодавства з усіма відомими наслідками» [579, с. 6].

Аналіз історичних подій різних епох свідчить про те, що в кожній з них було щось незмінне, що не залежить від соціально-економічних і політичних умов, а також від пануючої ідеології. Вся історія існування людства супроводжується численними конфліктами і суперечностями, зумовленими недосконалістю людської натури. Досягти збалансованої життєдіяльності людини і суспільства майже неможливо. Як тільки створюється впевненість у тому, що баланс досягнутий, він знову порушується.

У минулому столітті криза радянської кримінально-правової науки почалася в той момент, коли кримінальне право перетворилося в догматичну науку, замкнуту в колі юридичних понять, яка обмежується лише юридичним аналізом норм кримінального законодавства у відриві від конкретної дійсності [77, с. 35]. Спроба, наприклад, М. Д. Шаргородського звернути увагу влади на необхідність соціальної обумовленості законодавчих положень, неприпустимість волюнтаризму в кримінальному праві, а також примітивного уявлення про можливості вирішення найскладніших соціальних і економічних завдань за допомогою кримінального закону виявилася невдалою. Свої ідеї М. Д. Шаргородський висловив у вступній доповіді на Всесоюзній конференції з проблем кримінального права, що проходила в травні 1963 року на юридичному факультеті Ленінградського державного університету. Наслідки такого виступу описав Б. В. Волженкін: «На секретаріаті ЦК КПРС М. Д. Шаргородському було оголошено суворе партійне стягнення, він був звільнений з посад завідувача кафедрою кримінального права та головного редактора журналу «Правознавство». ... А невдовзі з'явилася постанова ЦК КПРС «Про заходи щодо подальшого розвитку юридичної науки і поліпшення юридичної освіти в країні», яка остаточно припинила ідеологічні «вольності» [694, с. 665]. Існуючи уявлення влади про можливість вирішення найскладніших соціальних і

економічних завдань за допомогою кримінального закону, а також здійснення наукових досліджень за шаблоном, без урахування соціального змісту правових явищ, на догоду чинній владі, стали своєрідним ідеологічним спадком нашого суспільства, який гальмує розвиток науки кримінального права.

Вивчаючи історію опору і сприйнятливості радянських вчених до впливу зовнішнього соціокультурного фактора, сучасні науковці пишуть, що, незважаючи на тиск з боку бюрократичної влади «... ціннісно-сміслові ядро культури не розпадається. Воно всередині кожної людини сильно захищене емоційними реакціями, «моральними почуттями», професійною етикою» [16, с. 11]. Після відмови від марксистсько-ленінської ідеології ціннісно-сміслові ядро культури розпалося. Дух товариства, взаємної допомоги, збагачений жертвним служінням вищим державним, громадським цілям, який підтримувався з боку держави, змінився духом конкуренції і особистого збагачення. В результаті рівень професійної етики вчених впав, що відобразилося і на авторитеті науки кримінального права.

Українські вчені у своїх роботах часто згадують вільний «дух науки». Так, О. В. Харитонova звернула увагу на те, що, «розуміння цінності науки як такої, її витоків, її глибинної сутності полягає в засвоєнні тієї тези, що наукова праця, наукова творчість містять в собі той тонкий «дух науки», який живе лише завдяки вільному зіткненню ідей, суджень незалежних умів і постійному критичному аналізу. Геніально проста тріада: свобода–незалежність–критика – народжує ту творчість, яка збагачує науку в цілому нетлінними цінностями» [654, с. 187]. Але для збереження нетлінних цінностей науки свободи та незалежності недостатньо. Відсутність загальної ідеї та віри в реальність втілення наукових теорій призводить до формального ставлення вчених до наукових досліджень.

Ідеологію науки кримінального права неможна ототожнювати з кримінально-правовою ідеологією. Ідеологія науки кримінального права – це система ідей про загальнотеоретичні та етико-психологічні напрямки наукової діяльності у сфері кримінального права.

Неоднозначним в юридичній літературі є підхід до співвідношення кримінально-правової ідеології, доктрини та науки з кримінальним правом та законодавством. Деякі вчені заперечують факт існування кримінального права як галузі права, науки та навчальної дисципліни, вважаючи реальним лише кримінальне законодавство. Наприклад, професор М. І. Хавронюк вважає, що «термін «кримінальне право» відображає фікцію (адже воно говорить не про права людини, а радше про її обов'язки), а означає існування сукупності явищ, таких як: кримінальне законодавство і міжнародні договори щодо його гармонізації, його тлумачення (інтерпретація), у т.ч. доктринальне, і практика його застосування» [650]. Вчений заперечує навіть існування кримінального права як науки і навчальної дисципліни. «Те, що ми наразі називаємо «кримінальним правом» як наукою і навчальною дисципліною, – пише М. І. Хавронюк, – насправді треба називати кримінальною доктриною чи скорочено – кримінодоктриною (від лат. *crimen* – злочин і *doctrina* – вчення, наука, навчання, що передбачає теорію, систему знань про злочин), або кримінотеорією (від грец. *theōria* – розгляд, дослідження), або кримінопруденцією (від лат. *crimen* – злочин і *prudentia* – знання), або більш звично – кримінологією, як наукою про злочин (від лат. *crimen* – злочин і давньогрец. *λογος* – вчення)» [650]. Виходячи із зазначеного, М. І. Хавронюк приходить до висновку, що термін «кримінальне право» по відношенню до кримінології (кримінодоктрини, кримінотеорії, кримінопруденції) може застосовуватися хіба що умовно, лише з тих міркувань, що до нього надто звикли сучасні вчені, викладачі і студенти.

На перший погляд здається, що свої висновки М. І. Хавронюк сформулював під впливом світогляду постмодернізму, основною ідеєю якого є руйнування існуючих раніше цінностей і уявлень про навколишню дійсність, проте сам вчений посилається на природно-правовий (натуралістичний) підхід до права. Хавронюк М. І. пише про те, що «поняття «кримінальне право» загалом стає нонсенсом, оскільки воно не має жодного відношення до прав людини, які є основою і змістом природного Права» [650].

Але, на нашу думку, кримінальне право має пряме відношення до природних прав людини. У словнику термінів і понять з суспільствознавства пояснюється: «Природні права людини – сукупність невідчужуваних прав, законів і норм, що регулюють взаємовідносини між людьми, закладених у самій природі людського буття (право на життя, безпеку, сім'ю, власність, гідність, охорону материнства, дитинства та старості і т. ін.)» [558]. Всі перераховані права, блага і цінності охороняються кримінальним правом.

Можна погодитися з тим, що кримінальне право відрізняється від інших галузей права тим, що основною його функцією є охорона особистості–суспільства–держави, а не регулювання існуючих суспільних відносин. Однак охоронні кримінально-правові відносини теж потребують регулювання. Наприклад, І. І. Чугуников, аналізуючи сучасне кримінальне право України, виділив такі види охоронних правовідносин: 1) кримінальна відповідальність (негативна); 2) кримінальні охоронні правовідносини, породжувані суспільно небезпечними діями (правовідносини, породжувані діями неосудних і малолітніх); 3) секундарні кримінальні охоронні правовідносини (підставою для виникнення яких є дії, що не становлять великої суспільної небезпеки). «Кожен з цих видів, – пише І. І. Чугуников, – характеризується властивими тільки їм підставами виникнення, суб'єктами, об'єктами, змістом і формами реалізації» [674, с. 60].

Ще один аргумент, висунутий М. І. Хавронюком, стосовно того, що кримінальне право не є правом, полягає в наступному: «Єдині права, які передбачені «кримінальним правом», – це право необхідної оборони, право заподіяти певну шкоду в умовах затримання злочинця, крайньої необхідності, виконання наказу тощо, а також право бути звільненим за певних умов від кримінальної відповідальності, від покарання чи його відбування» [650]. Основним змістом кримінального права М. І. Хавронюк вважає положення, які визначають, що саме є злочинами і які покарання можуть бути призначені за злочини.

Такий підхід, на нашу думку, має дещо спрощений характер. Не було враховано те, що кримінальне право здійснює не тільки свою основну – охоронну функцію, але і інші загальноправові функції. Предметом правового регулювання будь-якої галузі права є суспільні відносини. Специфіка ж конкретної галузі права проявляється в особливому роді суспільних відносин, які нею регулюються. Кримінальне право регулює суспільні відносини, що виникають у зв'язку з вчиненням суспільно небезпечного діяння. З метою охорони особи–суспільства–держави кримінальне право використовує імперативний і диспозитивний методи, застосовує примусові і заохочувальні заходи. Предмет і зміст кримінального права давно вже, не пов'язуються виключно зі злочином і покаранням.

Факт існування в кримінальному праві в якості самостійних так званих позитивних кримінально-правових відносин, що не мають характер владних, констатували ще радянські вчені. Такими відносинами вважалися правовідносини, що виникають у зв'язку з необхідною обороною, крайньою необхідністю, затриманням злочинця, казусом, спеціальними випадками дійового каяття та ін. [377, с. 85]. Обґрунтовувалася точка зору, згідно з якою «норми кримінального права не вичерпуються нормами, що визначають злочинність і караність. Вони містять ще ознаки, що підпадають під ознаки діянь, які передбачені кримінальним законом, але не є злочинами (до їх числа належать і суспільно небезпечні діяння неосудних)» [377, с. 84–85]. Вже в незалежній Україні вчені (оцінюючи можливості держави) констатують: «... на даному етапі розвитку країни держава не може в достатній мірі забезпечити захист як інтересів окремої особистості, так і, найчастіше, своїх власних інтересів, а тому намітилася тенденція розширення обсягу суб'єктивних прав у особи як учасника заохочувального правовідношення» [674, с. 76].

Також як і охоронні кримінальні правовідносини, заохочувальні правовідносини характеризуються притаманними тільки їм підставами виникнення, суб'єктами, об'єктами, змістом і формами реалізації. Так, І. І. Чугуников за підставами виникнення і структурою виділив наступні види

заохочувальних кримінальних правовідносин: а) змішані кримінальні правовідносини (підставою їх виникнення є вчинення особою злочину і позитивна діяльність суб'єкта); б) позитивна кримінальна відповідальність (підставою виникнення є суспільно корисна, необхідна поведінка по припиненню злочинних посягань); в) концесуальні правовідносини (підставою виникнення є дозволена, прийнятна поведінка) [674, с. 84].

В цілому потрібно підкреслити, що кримінальне право, як і будь-яка інша галузь права, наука або навчальна дисципліна, має право на існування. Воно має свою мету, задачі, функції, предмет та методи, які визначають доцільність його існування [206, с. 141–146]. Як пише Є. Л. Стрельцов, «головне завдання кримінального права полягає в створенні якісної правової бази регламентації боротьби зі злочинністю, що, у свою чергу, повинно вирішити в стратегічному плані забезпечення безпеки суспільства на необхідному рівні і утримання злочинності на соціально припустимому рівні у тактичному плані» [585, с. 21]. Однак дискусія з приводу реальності існування кримінального права як галузі права, як науки та навчальної дисципліни вимагає внесення деяких уточнень. Створення якісної правової бази, про яку пише Є. Л. Стрельцов, є головним завданням кримінального права як науки, завданням кримінального права як навчальної дисципліни є вивчення сутності та змісту згаданої правової бази, а також вироблення навичок щодо її застосування, завданням кримінального права, як галузі права, є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам та іншим суспільно небезпечним діянням.

Сформульовані нами завдання кримінального права як галузі права збігаються з завданнями Кримінального кодексу України (ст. 1 КК України). Незважаючи на те, що останнім часом більшість вчених розмежовує поняття «право» і «закон», вони розуміють, що норми права матеріалізуються в тексті закону, а формальна визначеність кримінального права є гарантією дотримання

прав, свобод та інтересів людини. Так, В. О. Навроцький, розмежовуючи поняття «кримінальне право» та «кримінальне законодавство», зазначив: «...наявні суперечності між правом і законом (коли з'являються «неправові закони») мають зніматися у процесі законотворчості, а не застосування закону. Інакше при застосуванні закону пануватиме вакханалія: особи, уповноважені на застосування кримінально-правових норм, по-перше, будуть підміняти собою законодавця, вкладаючи в текст закону те, що насправді законодавець не передбачив, по-друге, керуватимуться своїм індивідуальним розумінням справедливості, а не суспільним, яке має бути втілене у нормативній формі» [394, с. 20–24]. Тацій В. Я. в підручнику з кримінального права України з цього приводу зазначає, що «формальна визначеність кримінального права – це не тільки гарантія законності і однаковості застосування його норм, а й одне з невід'ємних прав людини. Визначеність правових приписів, фіксуючи межу між злочинною і незлочинною поведінкою, тим самим чітко встановлює можливість людини здійснювати свої права і свободи відповідно до закону, чітко уявляти собі, що дозволено, а що заборонено кримінальним законом» [279, с. 11]. Саме завдяки кримінальному закону кримінальне право, як публічна матеріальна галузь права, набуває наступних ознак: системність, формальна визначеність, обов'язковість для виконання. Тому цілком логічно, що завдання кримінального права, як галузі права, збігаються із завданнями Кримінального кодексу України.

Кількісний і якісний зміст завдань, функцій та принципів кримінального права та законодавства, багато в чому, на нашу думку, залежить від кримінально-правової ідеології. Кримінальне право та законодавство є формами вираження кримінально-правової ідеології, саме вона є «духом» кримінального права, який визначає праворозуміння та правозастосування норм, закріплених у кримінальному законодавстві [192, с. 111–114]. Кримінально-правова ідеологія співвідноситься з кримінальним правом та законодавством як зміст та форма. Філософське розуміння співвідношення змісту та форми полягає у наступному: «У взаємозв'язку змісту та форми зміст становить провідну, визначальну

сторону об'єкта, а форма – ту його сторону, яка модифікується, змінюється в залежності від зміни змісту і конкретних умов його існування. У свою чергу, форма, володіючи відносною самостійністю, має зворотний активний вплив на зміст: форма, відповідна змісту, прискорює його розвиток, тоді як форма, яка перестала відповідати змісту, що змінюється, гальмує подальший його розвиток» [637]. Кримінально-правова ідеологія відіграє провідну, визначальну роль стосовно кримінального права та законодавства. В той же час, невідповідність між кримінально-правовою ідеологією, кримінальним правом та законодавством означає, що творці ідеології або не встигли змінити існуючу форму, або припустилися помилки під час її створення. Як правило, форма, яка не відповідає змісту, існує не довго, за виключенням тих випадків коли невідповідність між формою та змістом є вигідною. Наприклад, 23 травня 2013 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб», яким КК України доповнено Розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» [477]. В назві цього Закону використовується словосполучення «відповідальність юридичних осіб», в тексті Закону термін «відповідальність» не використовується. Текстуальна неузгодженість Закону стала приводом для виникнення в науці кримінального права термінологічного звороту «квазікримінальна відповідальність юридичних осіб». При цьому пояснюється, що першою частиною слова «квазікримінальний» є «квазі» – несправжній, уявний [138, с. 53–57]. Є й інші доволі несподівані точки зору: - інститут заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, за кримінальним правом України являє собою окремий вид юридичної відповідальності, відмінний від відповідальності кримінальної; - передбачена чинним КК відповідальність юридичних осіб має субститутивний характер (являє собою відповідальність за «чуже» діяння) [141, с. 49–50].

Не з'ясувавши кримінально-правову природу заходів, що планувалося застосовувати до юридичних осіб, законодавець створив форму, яка не відповідає змісту основних принципів та інститутів кримінального права. З усією впевненістю можна сказати, що юридичні особи є суб'єктами кримінальних правовідносин. Якщо вони є суб'єктами кримінальних правовідносин, то на них мають розповсюджувати принципи кримінального права, а кримінально-правові наслідки, які для них настають мають узгоджуватися з основними інститутами кримінального права. Наприклад, М. І. Хавронюк під час дослідження кримінально-правових заходів, що застосовуються до юридичних осіб, звернув увагу на те, що КК України, ігноруючи, правову суть штрафу, визначає його не як вид покарання, а як вид «заходів», що не є покаранням, однак штраф фактично переслідує винятково мету покарання [120, с. 393–394]. На нашу думку, штраф не переслідує винятково мету покарання, він входить до санкцій норм багатьох галузей права (адміністративного, цивільного, фінансового та ін.), але можна погодитись з тим, що штраф, як вид покарання, має відрізнитися від штрафу, як заходу кримінально-правового впливу. Нажаль, КК України не містить визначення заходів кримінально-правового впливу, їх видів та мети застосування. Можна з усією впевненістю сказати, що ідеї лібералізації, які впроваджуються Європейським Союзом не отримали належної форми.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що кримінально-правова ідеологія, кримінально-правова доктрина, кримінальне право та кримінальне законодавство взаємозалежні, але не тотожні поняття. Якщо кримінально-правова ідеологія являє собою систему світоглядних ідей, то доктрина є знаннями, що сформувалися під впливом цих ідей. Термін «кримінально-правова наука» використовується в трьох значеннях: сфера людської діяльності, спрямована на виробництво та систематизацію знань; система знань; соціальний інститут, який об'єднує вчених з їх знаннями, кваліфікацією та досвідом. Ідеологію науки кримінального права неможна ототожнювати з кримінально-правовою ідеологією. Ідеологія науки

кримінального права – це система ідей про загальнотеоретичні та етико-психологічні напрямки наукової діяльності у сфері кримінального права. З кримінальним правом та законодавством кримінально-правова ідеологія співвідноситься як зміст та форма. Кримінально-правова ідеологія має відігравати провідну, визначальну роль стосовно кримінального права та законодавства. Невідповідність між кримінально-правовою ідеологією, кримінальним правом та законодавством означає, що творці ідеології або не встигли змінити існуючу форму, або припустилися помилки під час її створення.

РОЗДІЛ 3

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ДОКТРИНА

3.1 Стадії формування кримінально-правової ідеології на рівні кримінально-правової доктрини

У попередньому розділі йшла мова про те, що ідеологія завжди прагне набутися рівня доктрини, але для цього їй необхідно пройти певні стадії формування та розвитку. Стадії формування різних видів ідеологій майже повністю співпадають. Яскравим прикладом цього є модель формування релігійних вчень запропонована А. В. Маєм [46, с. 52–54]. На думку А. В. Мая, у релігійній ідеології спочатку виникає етична база. Потім у релігії створюється система дій, культ, приписи про політичну і суспільну поведінку віруючих, засоби релігійного примусу. Система дій в цій сфері залежить від системи образів-символів (від символічної форми розуміння навколишньої дійсності), іншими словами, створюється міф, який формує погляд на дійсність, пропонуючи людині жити відповідно до цього уявлення. Спираючись на реальні явища і закономірності, міф створює цілісне уявлення про світ завдяки логічному поясненню відсутніх існуючих протиріч. Раціональне тлумачення міфів призводить до створення догми, яка є основою світогляду. При цьому розвиток ідеологічного вчення залежить від якості інформації і часу (див. схема 2).

Розвиток кримінально-правової ідеології теж можна уявити у вигляді моделі, запропонованої А. В. Маєм. Про взаємозв'язок норм моралі, моральності і права писали багато мислителів, починаючи з епохи античності (про це писали майже всі давньогрецькі філософи [160, с. 34–64]). Мабуть тому ідея про те, що правові заборони, в тому числі кримінально-правового характеру, мають максимально повно відповідати моральним очікуванням в

суспільстві, є поширеною в юридичній літературі. Однак в сучасних умовах реалізація зазначеної ідеї є проблематичною.

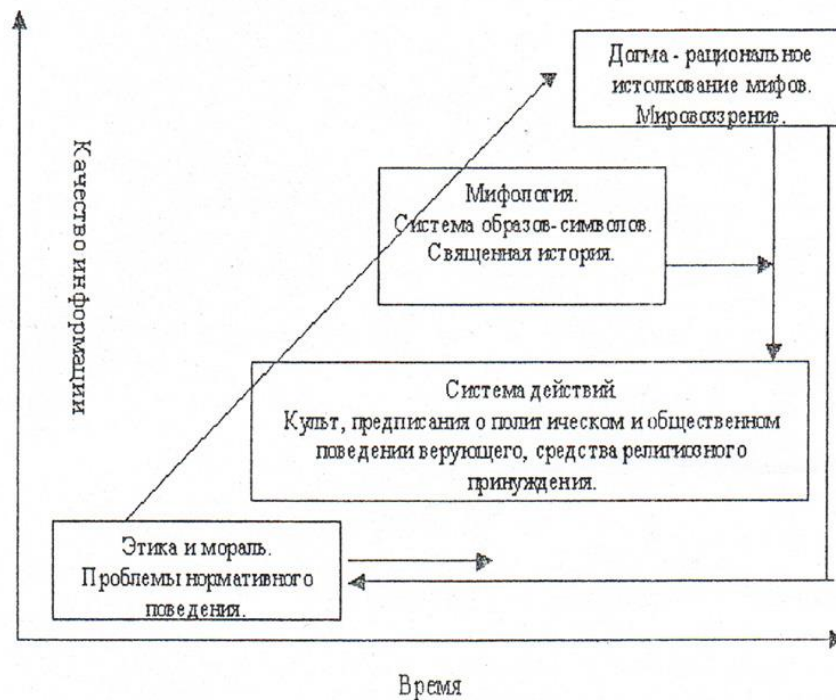

Схема 2 Модель формування релігійних вчень

Так, анонімне анкетування 510 осіб, проведене нами в 2017 році, привело до наступних результатів. Перед респондентами було поставлено завдання: розставити перераховані нами цінності в тій, послідовності, в якій вони мають значення для опитуваних. Серед запропонованих цінностей були: працьовитість, доброта, милосердя, порядність, чесність, безкорисливість, інтелект, відповідальність, воля, енергія. П'ятдесят осіб відмовилися розставляти пріоритети в тій, послідовності, в якій вони для них мають значення. Деякі з них написали, що їх цінності нас не стосуються, а деякі заявили, що питання поставлене нерозумно, будь-які цінності в залежності від ситуації можна перевернути так, як вигідно людині. В той же час, середньостатистично ми вивели ієрархію цінностей серед респондентів: 1-ше місце зайняла доброта; 2-ге місце – чесність; 3-тє місце – милосердя і відповідальність; 4-те місце – порядність; 5-те місце залишилося, умовно кажучи, вільним; 6-те місце – працьовитість; 7-ме місце – інтелект; 8-ме місце – воля; 9-те місце – безкорисливість; 10-те місце – енергія. Однак

середньостатистичний підхід не повною мірою відображає реальність і приховує проблеми, пов'язані з ціннісною орієнтацією сучасного суспільства. Наприклад, деякі респонденти назвали цінності, які для них не мають значення. З 510 осіб 68 до таких цінностей віднесли енергію, 36 – волю і відповідальність, 32 – безкорисливість, 28 – чесність, 26 – доброту і інтелект, 24 – працьовитість, 22 – милосердя, 20 – порядність. Цікавим є той факт, що при складанні анкети передбачалося, що чесність і порядність, доброта і милосердя, воля і енергія являють собою нерозривну єдність, проте люди розділили перераховані цінності і навіть поставили їх на різні місця в ієрархії цінностей. Лише одна людина звернула увагу на те, що названі цінності взаємопов'язані. У своїй анкеті вона написала: «Чесність, на мою думку, входить в порядність, безкорисливість в милосердя і доброту. Це різні поняття, проте в моєму розумінні вони дуже сильно перетинаються, що робить неможливим їх ранжування по місцях (їх потрібно ставити на одне місце)».

Анкетування підтвердило висновки В. М. Дрьоміна, згідно з якими «критерії моралі–аморальності, моральності–аморальності в сучасний час у багатьох випадках дуже гнучкі, відносні, нестійкі і навряд чи можуть виконувати функцію загально визнаної підстави для правової заборони того чи іншого виду поведінки» [118, с. 76]. Дану ситуацію формально можна пояснити типовою причиною, а саме зміною ідей, викликаною розпадом Радянського Союзу. Однак виникає питання: чому ще в 1755 році Ж.-Ж. Руссо писав, що в людях його часу розвивається «глибока байдужість до добра і зла, поряд з пристрасстю до високоморальних промов, все зводиться до зовнішності, все стає удаваним і несправжнім, і честь, і дружба, і чеснота, а часто і самі вади, через те, що люди відкрили врешті-решт таємницю видавати їх за особливі переваги» [533, с. 107]?

Глибока байдужість до високоморальних ідеалів почала зароджуватися, на нашу думку, в душах людей з того моменту, коли людина уявила себе «мірою всіх речей», коли поставила себе вище Природи, коли розумність людини змінилася розумністю техніки. Можливо, шлях порятунку людства давно

продиктований великим мислителем за велінням Логосу. Осмислюючи ідеї Геркаліта, О. А. Івакін, звернув увагу на наступні важливі фрагменти: «Мудрість полягає тільки в одному: визнати розум як те, що управляє всім за допомогою всього» (фрагмент 41); «[Все – єдине: ділене – неподільне, народжене – ненароджене, смертне – безсмертне, логос – вічність; батько – син, бог – справедливість]; не мене, але логоса слухаючи, мудро визнати, що все – єдине» (фрагмент 50) [153, с. 76–77].

В сучасний період нашого соціального розвитку, переосмислення, на нашу думку, потребують усі сфери людського існування. Даний процес вже почався на рівні філософії. Особливої уваги заслуговують думки О. А. Івакіна щодо пошуку сенсу людського існування: «Геракліт стверджував, що Природа любить ховатися («Прихована гармонія краще явною» (фрагмент № 54), вона до пори – до часу приховує від людини, що закони природи – це не щось чуже для нього, а це власні закони, за які треба боротися («Народ повинен боротися за закон, як за свої стіни» (фрагмент № 54). Сенс людського існування полягає в тому, щоб шукати і знаходити заповіданий людині Шлях до Істини. Шлях, що розуміється і як знання, і як вміння рухатися до правильної, благої мети!» [153, с. 76–77].

Важливим критерієм вірності прийняття рішень для людини є совість, яка проявляється і у формі раціонального усвідомлення морального значення вчинених дій, і у формі емоційних переживань – почуття провини або «докорів сумління» [390, с. 44–51]. Якщо виходити з того, що «моральні догми з століттями втрачають історичну напруженість, конкретність і єдність», а «моральність завжди пов'язана з вільними вчинками людей згідно з совістю» [566, с. 305], в основі кримінально-правових норм має бути моральність. Моральність має бути як об'єктом кримінально-правової охорони, так і ідеологічним орієнтиром у процесі праворозуміння, правотворчості, правореалізації.

З часів «Святої Русі» особливістю слов'янських народів вважалося не стільки прагнення до задоволення утилітарних потреб, скільки прагнення до

Правди Божої. Як правильно зауважив М. Ю. Рязанов, «саме життя за правдою, за справедливістю, за совістю було основним стимулом життя більшої частини людей того часу, що сприятливо позначилось на відродження Святої Русі» [536, с. 38]. Для того щоб відродити віру в право і підвищити його авторитет, необхідно враховувати, що право регулює і охороняє не тільки зовнішню сторону життя людини, а й внутрішній світ, в якому людина знаходить моральні критерії правомірності і протиправності поведінки. Деякі вчені пишуть про необхідність актуалізації особливої інтегральної теорії права з обґрунтуванням нерозривного духовного синтезу права, правди, православ'я [568, с. 135]. З огляду на те, що український народ складають не тільки православні, а й католики, а також представники інших релігійних громад, доцільно було б говорити про поєднання права, правди, релігії.

Даний синтез ще в 1996 році знайшов відображення в Конституції України, в преамбулі якої йде мова про те, що Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу, спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення, дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України, прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями прийняла Основний Закон України [264].

Очевидно, що в основі Конституції України лежить ідеологія, яка спирається на божественне походження світу. Моральним підґрунтям такої ідеології є гідність, свобода і повага прав людини. Підгородинський В. М., досліджуючи зміст та значення понять «честь» та «гідність» у законах божому та кримінальному, звернув увагу на те, що поняття «гідності» у Новому Завіті вживається у такому значенні: «...Вірне це слово, і гідне всякого прийняття...» (1:15. Тимофія 1); «...бо гідний Він вищої слави...» (3:3. До євреїв); «...Хто

гідний розгорнути книгу, і зламати печатки її?...» (5:2. Апокаліпсис); «...силкуйся поставити себе перед Богом гідним, працівником бездоганим, що вірно навчає науки правди...» (2:15. Друге послання до Тимофія). Ми приєднуємося до висновків В. М. Підгородинського стосовно того, що зміст гідності у контексті цих положень сприймається як властивість особистості, що характеризує її праведність та високі моральні якості людини [462, с. 89]. У Святому Письмі неодноразово згадується ідея про свободу вибору: «Мусить бути так, щоб диявол спокушав людей, бо інакше вони б не могли бути вільними у виборі» (УЗ 29:39); «Нехай кожна людина вибирає самостійно» (УЗ 37:4); «Кожна людина може діяти згідно з моральною свободою вибору, яку Я дав їй» (УЗ 101:78); «Сатана прагнув знищити свободу вибору людини» (Мойс. 4:3); «Господь дав людині її свободу вибору» (Мойс. 7:32) [510].

Про гідність, свободу, повагу прав людини, як про морально-етичні основи суспільства, пише і К. С. Бабиніна, аналізуючи кримінальне право України в православному вимірі. Бабиніна К. С. звернула увагу на те, що «православ'я, наполягаючи на онтологічній спадкоємності людини від Бога, говорить про людську гідність (достоїнство), в якій втілюється це боговподоблення. Гідність стверджує свободу людської душі та право людини на захист цієї свободи через те, що «Бог створив душу вільною та самовладною, і вона вільна поступати, як хоче – добре або погано». Диявол же, навпаки, прагне оволодіти волею людини та поневолити її. У випадку якщо право узгоджується з божественною правдою, воно стоїть на варті людської свободи: «...де Дух Господній, там воля» (2 Кор. 3:17) та, відповідно, охороняє невід'ємні права особи, реалізуючи при тому і волю Божу. Якщо ж воно прагне підпорядкувати волю людини волі представника влади або колективу, такому праву не знайомий ані принцип християнської свободи, ані принцип невід'ємних прав людини. Таке право належить злу» [7, с. 143].

Гідність, свобода, повага прав людини є моральною основою багатьох міжнародно-правових актів: Загальної декларації прав людини [70]; Декларації прав дитини [111]; Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні

права [358]; Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [357]; Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії або переконань [110]; Основних принципів та керівних положень, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитку для жертв грубих порушень міжнародних норм у галузі прав людини і серйозних порушень міжнародного гуманітарного права [438]; Конвенції про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження [258]; Міжнародної конвенції для захисту всіх осіб від насильницьких зникнень [356] і ін.

Гідність, свобода, повага прав людини знайшли відображення і в кримінальному законодавстві України. Свобода, честь та гідність є конституційними правами людини, тому правове забезпечення охорони цих прав входить до завдань Кримінального кодексу України (ч. 1 ст. 1 КК України). За ч. 3 ст. 50 КК України покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність. Розділ III КК України називається «Злочини проти волі, честі та гідності особи». Ця назва є своєрідним спадком глави III КК УРСР 1960 року. Але у зв'язку з декриміналізацією клевети та образи честь та гідність особи неможна розглядати в якості основного безпосереднього об'єкта злочинів, передбачених у розділі III чинного КК України.

Посилаючись на ст. ст. 23–24 Руської Правди, М. Й. Коржанський писав: «... наші пращури були дуже вразливими, дуже берегли і захищали свою честь і гідність. Навіть оголення меча без його застосування вважалося тяжкою образою і каралось продажею (грошовим штрафом в 1 гривну) (ст. 24)» [267, с. 37]. Наші пращури берегли свою честь і гідність аж до Лютневої революції 1917 року в Росії, в ході якої була знищена еліта суспільства, а разом з нею і елітарні уявлення про честь і гідність. Радянська еліта також розуміла важливість поваги як основи міжлюдської комунікації. У Програмі КПРС було передбачено: «Партія надає великого значення вихованню високої громадянськості особистості, поваги до радянських законів і правил соціалістичного співжиття, непримиренності до будь-яких порушень соціалістичної законності, готовності брати активну участь в охороні правопорядку» [506, с. 54]. У КК УРСР 1960

року відповідальність за посягання на честь і гідність була передбачена не тільки в главі III, але й в главі VIII (ст. 176-3. Образа судді), главі IX (ст. 189. Образа представника влади або представника громадськості, який охороняє громадський порядок, ст. 189-1. Образа працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку або військовослужбовця), главі XI (ст. 237. Образа підлеглим начальника або начальником підлеглого) [406, с. 422–426, 626–627, 673–680, 907–908].

У сучасному суспільстві марнослів'я, лихослів'я, парадність і формалізм стали, на нашу думку, невід'ємною частиною політичного і громадського життя. Незважаючи на це, велика кількість людей інтуїтивно відчуває важливість поваги гідності, свободи і прав людини з боку держави і суспільства. За результатами анонімного анкетування, яке проводилося в 2017 році за допомогою студентів Національного університету «Одеська юридична академія», з 510 опитаних 292 особи відповіли, що гуманізм – це повага гідності, свободи і прав людини, 154 – відповіли, що гуманізм – це людинолюбство, 64 – відповіли, що – милосердя.

Гідність, свобода, повага прав людини є орієнтиром законотворчості не лише під час криміналізації та декриміналізації діянь, але і під час встановлення кримінальної відповідальності та покарання за злочин. Філософське розуміння підстав кримінальної відповідальності не збігається з юридичними підставами, передбаченими в ст. 2 КК України. У філософському аспекті підставою кримінальної відповідальності є свобода вибору людини. У теорії філософії сформувалися два основних підходи до розуміння свободи вибору людини: детермінізм (механічний та діалектичний) і індетермінізм. З точки зору механічного детермінізму, людина є зліпком, іграшкою зовнішніх обставин і не є вільною. Свідомість і воля людини повністю ігноруються представниками механічного детермінізму. Звідси випливає висновок про відсутність підстав для відповідальності особи, яка вчинила злочин. Діалектичний детермінізм відводить головну роль зовнішньому середовищу, не заперечуючи і активності людської свідомості. Індетермінізм стверджує, що

поведінка людини нічим не обумовлена і не залежить від зовнішніх умов і обставин. Людина діє, як їй хочеться, і вчиняє злочини, керуючись власною злою волею [622, с. 110].

Цю ж проблему розуміли та розуміють і богослови. Так, в посланні апостола Павла до Римлян (7:15-20) сказано: «Бо не розумію, що роблю: тому що не те роблю, що хочу, а що ненавижу, те роблю. Коли ж роблю те, чого не хочу, то згоджуюсь із законом, що він добрий, а тому не я вже роблю те, а той гріх, що живе в мені. Бо знаю, що не живе в мені, тобто в моєму тілі, добре; бо бажання добра є в мені, але щоб зробити таке, того не знаходжу. Добра, якого хочу, не роблю, а зло, якого не хочу, роблю. Якщо ж роблю те, чого не хочу, вже не я роблю те, але гріх, що живе в мені» [464]. Незважаючи на це, свобода вибору залишається ключовою ідеєю релігійної ідеології, саме від цієї ідеї залежить існування релігії. Втративши свободу вибору, людина перестала би звертатися до Бога. Так саме і кримінальне право припинило б своє існування в той момент, коли б детерміністам вдалося виграти спір з індетерміністами і перейти з філософського та правовий рівень. Замість кримінального права виникла б відповідна галузь медичної діяльності, яка мала б зовсім інші завдання, принципи і функції.

Досліджуючи цю проблему, потрібно звернути увагу, що відносно недавно вчені почали піднімати питання про значення поваги для правових взаємодій (правовідносин). Так, на думку С. І. Максимова, «справжньою реальністю права виявляється не стільки жорсткий механізм владного примусу, скільки тонке павутиння особливих ментальних станів – правових смислів. Основоположними правовими смислами (установками правосвідомості) виступають фундаментальний обов'язок поважати чуже право і доповнює його обов'язок відстоювати власне право...» [327, с. 241]. За словами О. В. Грищук і Х. Б. Соломчак, до правомірної поведінки спонукають: 1) почуття поваги до права; 2) почуття толерантності; 3) почуття гуманності; 4) почуття законності; 5) почуття совісті; 6) почуття честі; 7) почуття власної гідності [100, с. 186–191]. Очевидно, що взаємоповага має бути невід'ємною складовою етичної бази

кримінально-правової ідеології. Гарантією існування взаємоповаги є взаємовідповідальність.

Відсутність взаємної відповідальності між особистістю, суспільством і державою призводить до таких наслідків. Держава, яка не здатна забезпечити законність і порядок, мир і єдність країни, а також організувати своє «домашнє господарство», втрачає свій авторитет і підтримку суспільства. Суспільство, яке не поважає своїх членів, штовхає їх до ігнорування загальноприйнятих правил поведінки. У особистості, позбавленої підтримки суспільства і держави, виникає апатія, яка за зворотним ланцюжком передається суспільству і державі. Процес розвитку суспільства загальмовується. Все приходить до занепаду [212, с. 58].

Взаємоповага та взаємна відповідальність особистості–суспільства–держави мають бути засновані на справедливих нормах моралі. Необхідним є усвідомлення того факту, що поряд із справедливими нормами моралі часто існують і, так звані, несправедливі. Це ясно видно із змісту частини 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини, в якій передбачено, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

Проблема визначення справедливості в історії і сучасності пов'язана з тим, що «кожний соціокультурний простір вибудовує свою модель справедливості, яка, з одного боку, обумовлена особливостями економічних, соціально-політичних і правових відносин, моральної основи суспільства, а з іншого, сама бере участь у визначенні характеру і перспектив суспільного буття» [683, с. 56]. З цієї точки зору Н. А. Орловська, посилаючись на В. М. Кудрявцева і В. П. Казімерчука, дійшла висновку, що «хоч би якою була модель справедливості, вона являє собою досить точний і чуйний еталон для оцінки ступеня відповідності тієї або іншої конструкції потребам та інтересам соціуму» [433, с. 340–341].

Дане твердження потребує уточнення. Модель справедливості має бути, але не завжди є досить точним і чуйним еталон для оцінки ступеня відповідності тієї чи іншої конструкції потребам та інтересам соціуму. Як правильно зауважив Р. К. Шамільов, кожний соціокультурний простір вибудовує свою модель справедливості. Саме з цієї причини деякі кримінально-правові заборони попередніх століть, що стосуються духовно-моральних основ суспільства, вважаються несправедливими вимогами моралі в сучасному світі. До таких заборон відносяться: таємний шлюб, носіння невідповідного одягу, куріння тютюну, питво кави, носіння бороди, гомосексуалізм та ін. Очевидно, в основі кримінально-правових заборон повинні лежати тільки справедливі вимоги моралі, які не посягають на гідність, свободу і повагу прав людини.

Незважаючи на те, що православне християнство закликає керуватися в житті непорушною євангельською максимою, слідувати моральному початку, як маяку в бурхливому морі людського життя, не усі релігійні норми, на нашу думку, можна вважати справедливими з позиції світської моралі. Так, ще в ХІХ – на початку ХХ століття в кримінальному законодавстві містилися кримінально-правові заборони, засновані на релігійних нормах, які з позиції більшої частини сучасного суспільства вважаються несправедливими вимогами моралі. Наприклад, ст. ст. 1159–1164 Уложення про покарання кримінальні та виправні, прийнятого 15 серпня 1845 року, який діяв аж до Жовтневої революції 1917 року, встановлювали покарання за різні види спекуляції людською довірливістю з боку магів, чаклунів та інших осіб, які заявляють про свої надприродні здібності [629, с. 476–479].

Деякі сучасні вчені вважають, що в умовах пишного розквіту діяльності магів, чаклунів і чаклунок заслуговує на увагу досвід законодавця, який прийняв Уложення. Так, на думку А. В. Наумова, можна перекинути своєрідний «місток» з позаминулого століття в століття нинішнє, що з'єднує однакове соціальне підґрунтя формування певних кримінально-правових заборон [695, с. 496]. Негативний досвід попередніх епох, пов'язаний з суворим покаранням

відьом, чаклунів, магів, виявився забутим. Наші сучасники не враховують те, що:

по-перше, масове поширення діяльності відьом, чаклунів, магів, цілителів свідчить про велику кількість соціальних проблем, які ні суспільство, ні окремо взята особистість не можуть вирішити, не звертаючись до Вищих Сил. Кримінальна відповідальність за подібного роду діяння буде слабким запобіжним заходом;

по-друге, підстави кримінальної відповідальності повинні підлягати раціональному поясненню. Ірраціональне начало, яке є невід'ємною частиною життя людини, кримінально-правовій науці не підвладне, отже, встановлювати кримінально-правові заборони за зв'язок з потойбічним світом було б несправедливо і недоцільно;

по-третє, релігійні норми, в яких відображається воля Господня, необхідно відрізнити від норм, встановлених для збереження і зміцнення впливу церкви на людину. Багато авторів, аналізуючи епоху середньовіччя, бачать в «полюванні на відьом» засіб зміцнення впливу католицької церкви. Існує думка, що масові переслідування відьом і небувале зростання інтересу до чаклунства були спровоковані діями самої інквізиції [19, с. 37–45];

по-четверте, встановлення кримінально-правових заборон за діяння, які мають масовий характер, ускладнює реалізацію принципу невідворотності кримінальної відповідальності та економії заходів кримінальної репресії.

Заперечуючи доцільність впровадження кримінальної відповідальності за ірраціональні дії, ми визнаємо необхідність наповнення кримінально-правових норм змістом з урахуванням положень християнської релігійної доктрини. У цьому контексті ми згодні з позицією К. С. Бабиніної, яка пише про те, що, «посилаючись на християнське розуміння сутності та ролі права, вирішується проблема цільового навантаження кримінального права: 1) право в суспільній свідомості повинне відкритися як деякий вищий соціальний порядок; 2) право має бути незалежним від свавілля та містити мінімум можливостей застосування сили» [7, с. 95]. Однак досить дискусійними, з нашої точки зору

увяляються такі висновки К. С. Бабиніної: «У разі виявлення норм та положень кримінального права, що не відповідають метаправу, не слід брати їх до уваги. Натомість якщо закон вже містить ці норми, потрібна їх декриміналізація. Тільки в цьому разі доступна реалізація ідеї верховенства права, а рівно, протидія злочинності» [7, с. 95].

По-перше, існує кілька напрямків використання терміна «метаправо» [65, с. 26–29], всі вони носять абстрактний характер. Жодне з них не може стати підставою для неприйняття кримінально-правових норм до уваги.

По-друге, сама постановка питання про те, що якісь кримінально-правові норми можна не брати до уваги, підриває основи кримінального права як публічної галузі права.

По-третє, протидія злочинності за допомогою кримінально-правових заходів має здійснюватися на підставі принципу законності. Принцип верховенства права, а не закону, на практиці може призвести до необґрунтованого застосування або незастосування кримінально-правових норм [236, с. 235].

Критерієм справедливості норм моралі для кримінального права мають бути наступні ідеї кримінально-правової ідеології – збалансованість особистих, суспільних, державних інтересів, інтересів міжнародної громадськості та всього людства і гармонійне співіснування перерахованих суб'єктів.

За задумом Абсолютного Розуму все існуюче в нашому світі має прагнути до нескінченної організації гармонії. Як зауважив А. Поїс, «у нашій сучасній дійсності надмірні відхилення, що виходять за межі міри, переважають практично у всьому. Тому немає нічого дивного в тому, що людство постійно балансує на межі самознищення» [465]. Вивчення законів Природи дозволяє висунути гіпотезу, згідно з якою в основі принципу взаємної відповідальності лежить Закон (принцип) корпускулярно хвильового дуалізму як загальний – універсальний, фундаментальний Закон Природи, Закон Всесвіту, Закон Світобудови. Механізм дії законів природи, законів всесвіту, законів світобудови, описаний А. Поїсом, можна перенести на закони, створені

людиною. Як пише А. Поіс, «ні при абсолютній замкнутості, ні при абсолютній свободі неможливо (через відсутність взаємодії з іншими частинками) реалізувати власні здібності-програми, незважаючи на те, що в одному випадку частка покоїться, а в іншому – рухається під впливом зовнішньої сили. Якщо людина зрозуміє, що «бігти» (жити) можна тільки при узгодженій взаємодії з колективом інших частинок і при забезпеченні всього цього колективу необхідного для його «бігу» (життя) проміжку простору-часу, то він не стане замикатися в собі і не дозволить перетворити себе в безвольну тріску, що несеться тим чи іншим «потокком», а постарается «бігти» (жити) в згоді з колективом, прагнучи забезпечити не тільки собі, але і всім іншим його «часткам», оптимальний життєвий простір («повну споживчу корзинку») через те, що і він, і вони в складі даної хвили є єдиним цілим» [465].

Ідея про необхідність дотримання справедливого балансу між публічними та приватними інтересами вже стала керівною на рівні ЄСПЛ. Прикладом цього є справа Зеленчук і Цицюра проти України, №. 846/16, 1075/16, § 101, 22 травня 2018 року [528]. Заявники стверджували, що законодавчі обмеження (мораторій на купівлю-продаж чи будь-яке інше відчуження земельних ділянок, який існує відповідно до п. 15 Перехідних положень Земельного кодексу України), накладені на них, як на власників землі сільськогосподарського призначення, порушували їхні права за ст. 1 Першого протоколу до Конвенції. У своєму рішенні ЄСПЛ зазначив, що проблема, яка лежить в основі порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, стосується самої законодавчої ситуації, та що його висновки виходять за межі особистих інтересів заявників у цій справі. Суд вирішив, що держава-відповідач має вжити належні законодавчі та/або інші заходи загального характеру з метою забезпечення справедливого балансу між інтересами власників земель сільськогосподарського призначення з одного боку та загальними інтересами суспільства з іншого боку відповідно до принципу захисту майнових прав за Конвенцією.

Наведене рішення ЄСПЛ стосується земельного права. Але для кримінального права ідея балансу або «золотої середини» теж є актуальною. Як

писав А. Е. Жалінський, внутрішні інтереси розвитку механізму кримінального права і соціальні зміни в тенденції завжди мають бути збалансованими [134, с. 430]. Як би в продовження думок А. Є. Жалінського Л. В. Лобанова пише, що адекватність потребам сучасного суспільства кримінально-правової політики багато в чому залежить від того, наскільки збалансовано використовуються форми і методи її функціонування [313, с. 145]. Більш кардинальні пропозиції в плані реалізації ідеї балансу в кримінальному праві зробив О. Л. Гуртовенко. На його думку, необхідно розробити і втілювати в життя балансологію, юридичну балансологію, кримінально-правову балансологію, які слід вважати науками. Справедливою уявляється точка зору О. Л. Гуртовенко стосовно того, що «баланси в соціумі є балансами між ідеями, між поведінкою людей, між ідеями і поведінкою людей» [105, с. 47–48], на особливу увагу заслуговують запропоновані ним формули балансу, проте балансологію не можна вважати самостійною наукою. Ідеї балансу містяться в Біблії, на них засновані закони Природи, але без ідеї баланс позбавлений будь-якого сенсу. Ідея балансу полягає в тому, що все живе взаємопов'язане і має перебувати в стані рівноваги. Ідея балансу і баланс ідей мають бути основними ідеями кримінально-правової ідеології.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що етичною базою кримінально-правової ідеології мають бути – взаємоповага та взаємна відповідальність особистості–суспільства–держави засновані на справедливих нормах моралі. Критерієм справедливості норм моралі мають бути збалансованість особистих, суспільних, державних інтересів, інтересів міжнародної громадськості та всього людства.

Наступним етапом формування ідеології є розробка системи дій. Щодо кримінально-правової ідеології система дій виражається в кримінально-правовому впливі. В юридичній літературі поряд з поняттям «правовий вплив» часто вживається поняття «правове регулювання». Здається, що правовий вплив співвідноситься з правовим регулюванням, як ідеологія з правом. Як пише Є. Л. Стрельцов, «правове регулювання – це певною мірою специфічний вплив, який

здійснюється завдяки особливому нормативному регулятору – праву, в той час як правовий вплив – це більш загальний соціально-духовний, ідеологічний вплив права на суспільні процеси, які відбуваються в державі» [581, с. 10]. Іноді в юридичній літературі зазначається, що «правовий вплив включає не тільки правові засоби впливу на суспільне життя, а й інформаційні – психологічні (правові стимули та правові обмеження), виховні, ідеологічні (підвищення рівня правової культури, формування прогресивних, цивілізованих правових ідей, принципів) та інші» [603, с. 297].

Із запропонованого раніше визначення кримінально-правової ідеології видно, що, будучи системою філософських, наукових, естетичних, етичних, правових, політичних, економічних, соціологічних ідей про зміст і сутність охоронної функції кримінального права, а також про механізм її реалізації, кримінально-правова ідеології має самостійне значення. Психологічні, виховні та інші засоби інформаційного впливу (як і правові засоби) є всього лише засобами реалізації кримінально-правової ідеології.

Всі перераховані засоби, навіть якщо вони знайшли відображення в правових актах, без загальної ідеї і добре відпрацьованого механізму реалізації цієї ідеї перетворюють діяльність держави щодо захисту суспільства від найбільш небезпечних злочинних посягань в постановочну виставу, яка віддалено нагадує реальність. Це було доведено М. В. Бавсуном на основі аналізу матеріалів практики і кримінального законодавства РФ [9, с. 22]. Аналогічні проблеми існують і в Україні. Можливо, криза заходів кримінально-правового впливу викликана загальними історичними передумовами, ідеологічною ламкою економічних, соціальних, політичних, правових інститутів, викликаною несподіваною, але рішучою, у всякому випадку зовнішньою, відмовою від попередньої ідеології, і як наслідок, відсутністю загальної ідеї і чітко вираженої позиції держави щодо того, чого воно хоче домогтися у своїй діяльності щодо протидії злочинності.

На загальнотеоретичному рівні вважається, що «структурно правовий вплив включає правосвідомість, правову культуру, правові принципи,

правотворчий процес, механізм правового регулювання» [603, с. 297]. Свідомість являє собою складну сукупність складових її елементів. Як пише Л. І. Мозговий, свідомість може бути представлена як універсальна здатність людини здобувати, зберігати, перетворювати і відтворювати знання, забезпечувати регуляцію ціннісних орієнтацій людей. Тому вона включає всю системну ієрархію різноманітних процесів: почуттєвих (відчуття, сприйняття, подання), розумових (які включають роботу з поняттями, судженнями, умовиводами тощо), емоційних, вольових, мнемонічних (процесів пам'яті), уяви, інтуїції, спогаду і тощо. Особливу групу станів свідомості утворюють процеси переживання і віри: сумнів, переконання, радість, пригніченість, бажання і тощо [384, с. 196].

Право в загалі та кримінальне право зокрема, виступаючи одним з основних соціальних регуляторів, прагне впливати на свідомість людини. При цьому дуже важливо встановити, який з елементів людської свідомості має вирішальне значення. На думку О. В. Грищук і Х. Б. Соломчак, знання впливають на усвідомлення людиною своїх дій, а значить, мають вирішальне значення для відповідальності, адже всі свої вчинки людина здійснює на основі знань і досвіду [100, с. 102]. Якби лише знання про роль правових норм у суспільстві, про небажані наслідки, які передбачені в разі їх недотримання, спонукали б людину до позитивної правової відповідальності, робота юристів полягала б тільки у тому, щоб доводити ці знання до населення.

Правосвідомість, яка, як і свідомість в цілому, формується на повсякденному і науково-теоретичному рівнях, може належати як окремо взятій особистості, так і всьому суспільству. Можна погодитися з точкою зору М. С. Кельмана і О. Г. Мурашина стосовно того, що правосвідомість є видом (формою) суспільної свідомості, містить у собі сукупність поглядів, почуттів, емоцій, ідей, теорій та уявлень, які характеризують ставлення людини, соціальних груп і суспільства в цілому до чинного чи бажаного права та діяльності, пов'язаної з ним [172, с. 354–355]. Однак з метою більш глибокого вивчення правосвідомості недоцільно розглядати її тільки як форму суспільної

свідомості. Справедливою уявляється позиція О. Ф. Скакун, згідно з якою правосвідомість становить відносно самостійну сферу свідомості: громадської, групової, індивідуальної [555, с. 95–96]. З огляду на величезний вплив міжнародної громадськості на формування права в Україні, доцільно говорити також про міжнародну правосвідомість.

Кожна ідеологія має три структурних рівні існування: 1) реально існуючий світогляд; 2) нав'язуваний світогляд; 3) світогляд про ідеальний світ. Для того щоб ідеологія була життєздатною, ідеологам потрібно об'єктивно оцінювати існуючу реальність. Науковий інтерес викликає класифікація кримінального права на різних рівнях, запропонована В. О. Туляковим:

«– на рівні соціальної групи: мікрокримінальне право – сукупність норм, що первинно визначають злочинність і караність діянь з точки зору етнічної (роми, козаки) або інституційної структури, роду (патріархальні сім'ї, культури мікросоціальної групи, спільності);

– на рівні суспільства: кримінальне право як цінність, право і неправо;

– на рівні держави: «класична» теорія про злочини і покарання, підкріплена примусовою силою держави;

– на рівні міжнародних утворень інституційного характеру (корпорацій, картелів, міжнародних асоціацій, організацій аж до транснаціональних організованих злочинних груп): кримінально-правові аспекти *lex mercatorum*, *lex sportiva*, *lex medicinae*, *lex criminalis* і так далі, що служать інструментом забезпечення ефективності функціонування інституту;

– на рівні міждержавних утворень: наднаціональне кримінальне право на рівні Європейського Союзу, який є, на думку фахівців, компенсаційним інструментом для нейтралізації прогалин у системі національного захисту прав і свобод людини і громадянина від кримінальних правопорушень;

– на міжнародному рівні: міжнародне кримінальне право злочинів міжнародного характеру і право міжнародних злочинів» [615, с. 143].

Класифікації, запропонована В. О. Туляковим, наводить на думку про формування і існування кримінально-правової ідеології на різних рівнях

правосвідомості. На рівні індивідуальної правосвідомості кримінальне право сприймається або як право, яке не слід порушувати, або як неправо, яке можна, а іноді необхідно порушити. Мова йде про правосвідомість законослухняних громадян та правопорушників. На рівні групової правосвідомості кримінальне право сприймається як сукупність норм, що первинно визначають злочинність і караність діянь з точки зору етнічної або інституційної структури. Процес утворення держав обумовлений необхідністю регулювання відносин між частинами суспільства (окремими індивідами, різними соціальними групами) і його цілісним буттям. Цінності кожного члена суспільства залежать від того, до якої етносоціальної та демографічної групи він належить. Саме від них залежить міра його свободи та несвободи. Найбільш важливі цінності потребують законодавчого оформлення, тому порушення законів стає «анти цінністю» і може розцінюватися як злочин, який карається державою.

На підставі індивідуальної і групової правосвідомості формується суспільна правосвідомість: кримінальне право сприймається як цінність, критерієм якої є здійснення соціальної справедливості. На рівні державної правосвідомості образ кримінального права, який сприймається як «класична» теорія про злочини і покарання, під впливом зобов'язань, які Україна взяла на себе перед європейським та світовим співтовариством, поступово змінюється. Так, в Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008, йдеться про необхідність з метою гуманізації кримінального законодавства трансформації певної частини злочинів в кримінальні (підсудні) проступки та обмеження сфери застосування покарань, пов'язаних із позбавленням волі, шляхом заміни їх, наприклад, штрафними санкціями [265]. В КПК України прийнятому 13 квітня 2012 року широко застосовується термін «кримінальні правопорушення», а в § 1 Глави 30 Розділу IV передбачено спрощене провадження щодо кримінальних проступків [287]. На рівні державної правосвідомості формується образ кримінального права, заснованого на ідеї відновного правосуддя, основною метою якого є створення умов для

примирення потерпілих і правопорушників та усунення наслідків, спричинених злочином або кримінальним (підсудним) проступком.

Міжнародна правосвідомість може існувати на трьох рівнях: на рівні міжнародних утворень спеціальної компетенції, обмеженої однією сферою співпраці; на рівні міждержавних (міжурядових) утворень; на рівні міжнародних утворень загальної компетенції. Міжнародні утворення спеціальної компетенції можуть бути обмежені наступними сферам співпраці: «військово-політичною – НАТО, Західноєвропейський союз тощо; економічною – ЄАВТ, ЄС, Андорська група, АТЕК та ін.; фінансовою – МВФ, Всесвітній банк, Європейський банк реконструкції та розвитку тощо; науковою – ЮНЕСКО, Пагуошський комітет та ін.; технічною – Європейське космічне агентство та ін.; спортивною – ФІФА, МОК. Правозахисною (Міжнародна Амністія), гуманітарною, релігійною тощо» [314, с. 13]. Кожна з перерахованих міжнародних організацій має свою мету, завдання та функціональне призначення. На цьому рівні кримінальне право сприймається як інструмент забезпечення ефективності функціонування відповідної галузі життєдіяльності людства. Особливе значення серед міжнародних утворень спеціальної компетенції мають міждержавні (міжурядові) утворення. Враховуючи те, що міждержавні (міжурядові) утворення виконують нормативно-регулюючі (нормотворчість, кодифікування), контрольні, оперативні, інформаційні та організаційні функції, можна припустити, що на цьому рівні кримінальне право сприймається як інструмент для нейтралізації прогалин в системі національного захисту прав і свобод людини і громадянина від кримінальних правопорушень. Міжнародні утворення загальної компетенції вирішують проблеми, які мають загальнолюдське значення, кримінальне право для них є інструментом охорони миру, безпеки людства від злочинів міжнародного характеру та міжнародних злочинів.

Індивідуальна, групова і суспільна правосвідомість, як правило, формується на рівні буденної свідомості, під якою зазвичай розуміють свідомість людей, яка виникає в процесі їх повсякденного життя. Державна та

міжнародна правосвідомість, як правило, формується на рівні науково-теоретичної свідомості, яка виникає в процесі наукових досліджень і навчання. Чітких меж між буденною та науково-теоретичною свідомістю, на нашу думку, не існує. Однак таке розмежування необхідно для того, щоб зрозуміти, які способи впливу на яких суб'єктів є найбільш ефективними. Впливаючи на буденну свідомість, необхідно враховувати чуттєво-емоційний і вольовий бік свідомості людини – почуття, емоції, настрої, вольові установки і т. ін. Впливаючи на науково-теоретичну свідомість, необхідно враховувати існуючі в ньому знання про навколишній світ і становище людини в цьому світі.

Цікавим в цьому плані виглядають монографічні дослідження М. Ф. Орзіха, якій у своїх дослідженнях дійшов наступних висновків: «Насправді формування і функціонування особистості відбувається під впливом (1) генетичної програми, обумовленої філогенезом (видовим розвитком) людства, (2) соціальної програми, що синтезує соціальний досвід людства (результат «соціального наслідування», за висловом М. П. Дубініна), (3) соціального досвіду особистості, що складається в процесі життєдіяльності людини (його онтогенезу), (4) середовища (соціальна і природна обстановка життя людини, її макро- і мікрооточення), що включає випадковості історичного і індивідуального характеру, які створюють «шуми» невизначеності, ускладнюють пізнання закономірного, (5) системи засобів спрямованого впливу» [432, с. 127]. У зв'язку з цим актуальним стає питання про значення правової культури під час формування кримінально-правової ідеології.

Культура і право – два взаємопов'язаних феномени. Наукові погляди про культуру, як правило, зводяться до трьох груп: 1) антропологічні; 2) соціологічні; 3) філософські. При антропологічному аналізі культура розуміється як сукупність усіх благ, створених людиною. Соціологічний підхід трактує її у вигляді суми духовних цінностей: тут культура виступає як компонент суспільного життя. При філософському погляді культура розглядається серед явищ, виділених аналітично, не пов'язаних зі суспільним розвитком [542, с. 5]. Зі становленням інформаційного суспільства з'являються

нові визначення культури: культура – це надзвичайно складно організований механізм, який зберігає інформацію, постійно виробляючи для цього найбільш вигідні і компактні способи, отримує нову, зашифровує і дешифровує повідомлення, переводить їх з однієї системи знаків в іншу [315, с. 395]; культура – це соціальна інформація, яка зберігається й накопичується в суспільстві за допомогою створюваних людьми знакових засобів [167, с. 23–24]. При будь-якому розумінні культури право є однією з форм її існування. Право, створене державою з метою вирішення соціальних конфліктів, є благом. Воно спрямовано на забезпечення існування соціальних цінностей і одночасно само є цінністю. В умовах інформаційного суспільства право, як і культура, є складно організованим механізмом, який зберігає інформацію. На відміну від інших форм культури (мистецтва, освіти, науки та ін.) право бере участь у вирішенні головних проблем суспільного життя, воно визначає значною мірою основні лінії розвитку держави та суспільства, створює захисні механізми культури. З усіх форм існування культури саме право забезпечується примусовою силою держави. Культура з одного боку є процесом творчої діяльності людини, з іншого боку – є результатом цього процесу. Право теж є процесом і результатом творчої діяльності людини, але на відміну від інших форм культури воно професійно створює та використовує різні способи управління поведінкою людей, що забезпечуються примусовою силою держави. Право, як і культура тісно пов'язане з терміном «космос». В давньогрецькій філософії «термін «космос» (настільки популярний в наш час як позначення позаземного простору) як антонім хаосу мав комплекс значень, близьких гармонії: впорядкованість, порядок; пристрій; міра; лад; правовий порядок; світовий порядок, світобудову; небосхил, а також: прикраса, наряд і – в переносному сенсі – прикраса, краса [662, с. 10]. Як гармонія залежить від краси, так і реалізація права залежить від рівня культури. Право має втілювати досягнення інших форм культури, які відображаються на рівні правової думки, юридичної техніки і практики. Процес втілення досягнень інших форм культури через право має відбуватися обережно, зважуючи усі можливі наслідки.

Наприклад, однією з традиційних і найдавніших форм соціальної культури вважається похоронна культура, заснована на архаїчних уявленнях про смерть і посмертне існування покійних, про душу і потойбічний світ, що включає багатовікові традиції вшанування померлих і збереження пам'яті про них. Враховуючи важливість похоронної культури для суспільства деякі вчені розглядають похоронну культуру як об'єкт кримінально-правової охорони. Так, за словами Р. А. Ісмагілова, похоронна культура як об'єкт кримінально-правової охорони являє собою сукупність суспільних відносин у сфері поводження з тілом померлої людини і увічнення пам'яті про неї, що виникають з приводу належного ставлення до тіла людини після її смерті відповідно до звичаїв і традицій, що склалися в суспільстві, вшанування і увічнення пам'яті про померлу людину, її прижиттєвого соціального значення [159, с. 8]. На думку вченого, не охороняються кримінально-правовими нормами відносини в сфері похоронної ідеології, засновані на віровченнях і уявленнях, які є складовими нематеріалізованої, духовної частини похоронної культури, які регулюються і оберігаються неправовими нормами (релігійними, етичними, сімейними та ін.), а також відносини, що забезпечують честь і гідність померлих.

Вислів про те, що похоронна ідеологія не охороняється кримінальним законом, уявляється некоректним. Ісмагілов Р. А. розмежовує похоронну культуру на три складові: 1) практику поводження з тілом померлої людини (похоронна обрядовість); 2) увічнення пам'яті про неї (поминальна обрядовість); 3) соціально-психологічна модель життя після смерті (похоронна ідеологія). На нашу думку, обрядовість є засобом ідеологічного впливу. Метою будь-якого обряду є втілення найважливіших ідей про життя та смерть людини. Значення ритуальних обрядів для людини настільки велике, що законодавець встановив в КК України відповідальність за: пошкодження релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178); незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179); перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ст. 180). Поминальна обрядовість охороняється ст. 297 КК України (Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого).

Соціально-психологічна модель життя після смерті теж охороняється КК України, але не безпосередньо, а опосередковано, через охорону відповідних обрядів та право людини на свободу думки та слова.

Незрозумілою є позиція автора стосовно того, що соціально-психологічна модель життя після смерті людини називається похоронною ідеологією. Похорони є обрядом, яким закінчується фізичне існування людини на Землі. Цей обряд є не єдиним ритуалом через який відображаються уявлення про життя після смерті, тому термінологічний зворот «похоронна ідеологія» не повністю охоплює соціально-психологічну модель життя після смерті людини.

Через різні форми прояву культури ідеологія визначає духовно-соціальне буття людини та суспільства. І культура, і ідеологія є об'єктами кримінально-правової охорони опосередковано, через відповідні суспільні відносини.

Важливим досягненням розвитку правової культури для кримінального права стали правові принципи, які знаходяться у нерозривному зв'язку з ідеологією. І принципи права, і ідеологія формулюються, відштовхуючись від поняття ідеї, яке може носити різне смислове навантаження. Так, М. І. Байтін, формулюючи визначення принципів права, називає їх обумовлюючими ідеями [601, с. 151]; С. М. Кожевников і А. П. Кузнецов використовують термін «основні ідеї» [186, с. 39]; П. М. Рабінович розглядає їх як керівні засади (ідеї) [511, с. 88].

В Сучасній українській енциклопедії слово «ідея» має потрійне значення: «1) спочатку «те, що видно», «видиме» (як і ейдос), потім «видима сутність», прообраз. Платон називав ідеями умосяжні прообрази речей чуттєвого світу, справжнє буття. По Канту ідеї – поняття розуму, яким немає відповідного предмета в чуттєвому досвіді (свобода, безсмертя, бог); 2) думка, уявлення; 3) намір, план» [562, с. 278].

Принципи права обумовлюють зміст і спрямованість правового регулювання, лежать в основі виникнення, розвитку і функціонування права, проте вони не створюють прообраз навколишньої дійсності, не є відображенням уявлень про правову реальності. Як вірно зауважив Ф. Енгельс у книзі «Анти-

Дюрінг», «принципи не вихідний пункт дослідження, а його заключний результат; ці принципи не застосовуються до природи і до людської історії, а абстрагуються з них; не природа і людство узгоджуються з принципами, а, навпаки, принципи вірні лише остільки, оскільки вони відповідають природі й історії» [341, с. 34]. Функціональне призначення принципів права полягає в тому, що вони є наміром, планом, яким законодавець і правозастосовувач керуються в процесі правотворчої та правозастосовної діяльності. Функціональне призначення правових принципів ідеології – створення певного прообразу навколишньої дійсності. Саме через це принципи кримінального права та кримінально-правової ідеології можуть не співпадати за своїм змістом. З метою наочності зробленого висновку правові принципи кримінально-правової ідеології можна зобразити у вигляді таблиці.

Таблиця 7 Правові принципи кримінально-правової ідеології

Назва принципу	Зміст принципу	Пояснення змісту
Верховенство права	Держава у процесі законотворчої діяльності обмежена загальносоціальним правом	Під загальносоціальним правом слід розуміти право, яке відповідає загальнолюдським та соціальним цінностям
Законність	Закони і підзаконні акти неухильно та повсюдно виконуються усіма учасниками міжлюдської комунікації, насамперед державними органами та громадськими організаціями	Ніщо так не підриває авторитет закону, як публічне його порушення, тому будь-яка позазаконна діяльність державних органів та громадських організацій повинна заборонятися
Гуманізм	Збалансованість життєвоважливих інтересів людини, суспільства, держави	Забезпечення основних прав, свобод та інтересів людини залежить від збалансованості життєвоважливих інтересів людини, суспільства, держави
Справедливість	Взаємоповага та взаємовідповідальність	Взаємоповага та взаємовідповідальність є необхідними умовами життя будь-якого суспільства, адже

		справедливість – це прагнення до рівноваги
Рівність	Юридична захищеність осіб незалежно від статі, раси, національності, походження, майнового і службового становища, ставлення до релігії, переконань, належності до громадських об'єднань, а також будь-яких інших ознак та обставин	В правовій державі кожна особа має право на вільне здійснення, охорону та захист законних прав, свобод та інтересів
Невідворотність державного реагування на протиправні діяння	Держава бере на себе обов'язок реагувати на всі випадки вчинення протиправних діянь шляхом кримінально-правового та процедурно-процесуального забезпечення відповідної діяльності.	Здатність держави реагувати на протиправні діяння є тим «лакмусовим» папірцем, який дозволяє оцінити державу як правову чи неправову
Доцільність правової системи держави	Кожна галузь права має свою мету та завдання, які відповідають загальнодержавним стратегічним планам та меті.	Наявність загальної мети та завдань різних галузей права є гарантією функціонування правової системи України як єдиного механізму
Економії матеріальних ресурсів держави	Досягнення поставлених цілей шляхом економії каральної системи держави	Застосування каральної системи держави (як і будь-яких інших заходів державного впливу) потребує різноманітних витрат (матеріальних засобів, коштів, часу, зусиль та ін.), тому досягнення поставлених цілей має бути вигідним та економічно виправданим

На відміну від правових принципів кримінально-правової ідеології загальноправові принципи, які діють в кримінальному права мають конкретизований характер і стосуються певної поведінки суб'єктів кримінальних правовідносин. Наприклад, принцип законності, хоча безпосередньо і не закріплений в КК України, впливає зі змісту статей Кодексу. Так, в ст. 3 КК України сказано: злочинність діяння, а також його

караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом (ч. 3); застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено (ч. 4).

Правові принципи кримінально-правової ідеології, як і принципи кримінального права, здійснюють безпосередній вплив на діяльність законодавчих органів держави. Загальновідомо, що одним з напрямків діяльності держави є законотворчість, яка є складовою частиною правотворчості. За своїм змістом правотворчість є більш широким поняттям, ніж законотворчість, через те що не обмежується діяльністю лише представницьких вищих органів державної влади. Як правило правотворчий процес розпочинається з виникнення правотворчого задуму на науковому рівні. Будучи провідним, найважливішим напрямком діяльності держави, правотворчість являє собою комплексну юридично неформалізовану діяльність людського розуму, яка носить творчий характер, з оцінки правових потреб суспільства та держави, і яка проявляється у створенні правових актів уповноваженими суб'єктами в рамках організаційно оформлених процедур, які охоплюють підготовку, прийняття й оприлюднення нормативного акту [458, с. 27].

На рівні науки кримінального права сформувалася впевненість, що правотворча діяльність є основним напрямком кримінально-правової політики. Залежно від узагальнення більшість вчених виділяють загальні та спеціальні напрямки кримінально-правової політики:

загальними напрямками вважаються: 1) докорінна перебудова кримінального законодавства, що полягає в приведенні його у відповідність до нових суспільних відносин; 2) формування правової держави, в тому числі і в частині, що стосується кримінального права; 3) встановлення оптимального співвідношення кримінально-правових та інших правових заходів боротьби з правопорушеннями;

спеціальними напрямками вважаються: 1) декриміналізація діянь, що раніше визнавалися злочинами; 2) криміналізація діянь, що раніше не

визнавалися злочинами; 3) депеналізація діянь, тобто скасування окремих видів покарань або пом'якшення суворості покарань за окремі види злочинів; 4) пеналізація, тобто встановлення більш суворих покарань, або посилення суворості покарань, або скасування менш суворих видів покарань; 5) зміна та уточнення норм Загальної та Особливої частин кримінального законодавства; 6) боротьба з організованою злочинністю та корупцією [623, с. 30].

Деякі вчені не виділяють загальні та спеціальні напрямки кримінально-правової політики, але все одно пов'язують їх з правотворчою діяльністю. Так, А. А. Митрофанов виділяє наступні напрямки кримінально-правової політики в Україні: 1) криміналізація суспільно небезпечних діянь; 2) пеналізація суспільно небезпечних діянь; 3) декриміналізація діянь; 4) звільнення від кримінальної відповідальності осіб, що вчинили злочин (депеналізація злочинів); 5) забезпечення міжнародного співробітництва у сфері протидії злочинності [366, с. 59]. Незважаючи на те, що професор П. Л. Фріс напрямки кримінально-правової політики визначає на підставі групування об'єктів злочинних посягань (наприклад, кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти основ національної безпеки, кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти життя та здоров'я особи і т ін.), методи здійснення кримінально-правової політики він пов'язує із процесом правотворчості, диференціюючи їх на *основні* та *приватні*. «До основних методів, – пише П. Л. Фріс, – належать *криміналізація і декриміналізація та пеналізація і депеналізація*. *Приватні* методи витікають з основних, деталізують їх, вирішують відповідні завдання без застосування основних методів, перебуваючи при цьому у їх «руслі». Вони застосовуються індивідуально на рівні окремої особи і вирішують завдання декриміналізації або депеналізації, не змінюючи фундаментальних оцінок тієї чи іншої криміналізованої поведінки. Так, до приватних методів можуть бути віднесені окремі інститути кримінального права – інститут обмеження сфери дії кримінального закону, інститут звільнення від кримінальної відповідальності, інститут звільнення від відбування покарання та ін.» [55, с. 133].

На підставі існуючих уявлень про кримінально-правову політику складається враження, що правотворча діяльність щодо протидії злочинності залежить виключно від кримінально-правової політики і виявляється у криміналізації і декриміналізації та пеналізації і депеналізації. Як зазначає П. Л. Фріс, лише кримінально-правова політика як спрямовуюча, може задати ту модель, яка буде наповнена необхідним і точним змістом – нормами КК, які оптимально і повно забезпечують ефективність і гуманність застосування кримінальної відповідальності [647, с. 100].

Виникає питання: чому незважаючи на те, що вітчизняні вчені багато років звертають увагу на те, що «завдання вироблення цілісної, гуманістичної спрямованої правової політики слід погоджувати із загальною метою соціального, етнокультурного, міжгрупового, економічного, політико-владного та іншого регулювання» [452, с. 36], політичні реалії нашої держави та рівень законодавства свідчать про те, що більшість з перерахованих факторів не враховується.

Можливо правий С. О. Бочкарьов в тому, що перед політикою поставили невластиве їй завдання – «прагнути до ідеалу і давати систематику теоретичних і практичних вимог кримінального характеру; включили політику до складу науки і надали їй надзвичайного значення» [43, с. 152]. На думку С. О. Бочкарьова, «юристи не беруть до уваги те, що політика не створює твердий ґрунт для кримінально-правових побудов, оскільки сама потребує такого. ... Поза компетенцією політики залишаються питання про те, яким кримінальне право є саме по собі і має бути насправді. У сферу політичного інтересу входять аспекти бажаного і найкращого. Політика ніколи не мала справу з належним. Її долею є лише доцільність» [43, с. 152].

На неспроможність кримінально-правової політики, яка є різновидом державної політики, звертали увагу і інші вчені. Так, В. І. Шакун ще в 2003 році писав: «... влада так і не спромоглася виробити, а наука залишилась осторонь, ефективну кримінальну політику. На жаль, сучасна кримінальна політика в цілому і кримінально-правова політика зокрема виглядає непослідовною,

суперечливою, нещирою, а нерідко відверто слабкою. З одного боку, проголошується пріоритет захисту особи та її невід'ємних прав і свобод, оголошується низка заходів щодо протидії злочинності, а з другого – організована злочинність ще ніколи не відчувала себе настільки вільно, зухвало нехтуючи законом та експлуатуючи широкі верстви населення» [681, с. 52].

Як правило, кримінально-правова політика вважається частиною державної політики і визначається як «напрямок діяльності спеціально уповноважених державних органів, який стосується охорони прав і свобод людини та громадянина, суспільства і держави від суспільно небезпечних посягань шляхом застосування покарання та інших заходів кримінально-правового характеру до осіб, які вчинили такі посягання, а також шляхом запобігання зазначеним посяганням за допомогою правого виховання і заходів профілактики індивідуального і спеціально-кримінологічного характеру» [120, с. 56].

Загальновідомо, що наука кримінального права розробляє основні ідеї, способи і механізми їх реалізації, які, виходячи з потреб суспільства, повинні враховуватися в ході здійснення політики держави у сфері протидії злочинності. Але через те, що наука і політика мають різні цілі, кримінально-правова політика не завжди ґрунтується на науці. Прерогативою науки є розробка наукових теорій, призначення політики в мистецтві управління державними і громадськими питаннями. Здійснення цього мистецтва в більшій мірі залежить від особистісних характеристик політичних діячів, ніж від науки.

Призначення науки, як і мистецтва, – допомога людям в отриманні щастя. Одним із способів набуття щастя є розробка мети і чітких уявлень про справедливість, усвідомлення єдності суспільства. Незважаючи на зміну епох, люди як і раніше потребують існування вічних істин, які складають основу суспільства і передаються з покоління в покоління. «Кожна культура, – писав О. Шпенглер, – неминуче повинна мати свою власну ідею долі» [689, с. 195]. З метою створення бажаного емоційного життя і здорової психосфери для зародження цивілізації майбутнього Е. Тоффлер рекомендує «... визнати три

основні вимоги будь-якої особистості: потреби в спільності, структурі і змісті» [611]. Йдеться про сенс, здатний об'єднати природу і людство, особистість і суспільство, суспільство і державу.

Розвиток світової цивілізації, який «супроводжується планетарним єднанням та уніфікацією людської діяльності у різних сферах матеріального і духовного життя – у виробництві, техніці, науці, медицині, фінансах, культурі, політиці, державотворенні тощо» [447, с. 18], свідчить про важливість розробки та впровадження кримінально-правової ідеології, як різновиду правової, державної, загальнолюдської ідеологій.

Оцінюючи стан розвитку правової ідеології в Україні, П. Л. Фріс справедливо зазначив, що «на сьогодні не можна не відмітити її недостатню розвинутість, що негативним чином впливає на розбудову правової держави, формування правової бази, а звідси, на функціонування суспільства, передусім правової сфери життєдіяльності. У цілому зазначене призводить до численних правопорушень, ігнорування правових приписів. Фактично на сьогодні в нашій країні здійснюється правова політика за відсутності правової ідеології» [644, с. 65–68]. Про важливість правової ідеології для кримінального закону в умовах сучасної дійсності пишуть і С. Ф. Денисов та Т. А. Денисова [114, с. 138–142].

У попередніх підрозділах неодноразово зверталася увага на те, що кримінально-правова ідеологія створює уявлення про охоронну функцію кримінального права та механізм її реалізації. Саме за допомогою добре продуманої кримінально-правової ідеології можна створити закон, «який би найефективнішим чином вирішував завдання кримінально-правової охорони» [647, с. 99]. При цьому не слід зменшувати роль кримінально-правової політики у правотворчій діяльності. Без політичних ідей та вдало обраної стратегії та тактики політичної діяльності у сфері протидії злочинності кримінально-правова ідеологія є малоефективною. Кримінально-правова політика допомагає впроваджувати ідеї кримінально-правової ідеології через державні органи, наділені відповідними владними повноваженнями [219, с. 194–212].

В юридичній літературі виділяються наступні стадії, які проходить кримінально-правова норма в процесі свого народження й життєдіяльності: а) збір інформації про наявність у реальній дійсності негативних явищ, що вимагають кримінально правової боротьби з ними; б) аналіз їх економічної, соціальної, соціально психологічної й кримінологічної обумовленості; в) прогнозування наслідків криміналізації; г) ухвалення рішення про доцільність визнання діяння злочинним; д) формулювання кримінально правової норми; е) видання норми; ж) застосування норми на практиці; з) аналіз ефективності правозастосувальної діяльності; і) прийняття, в разі отримання відповідної інформації, рішення про необхідність скасування кримінальної відповідальності (декриміналізацію) або зміну характеру караності (пеналізацію або депеналізацію) [55, с. 91–92]. Усі перераховані стадії здійснюються науковцями, законодавцем та правозастосовувачами під впливом певної ідеології. Навіть тоді, коли складається враження, що зазначені суб'єкти діють хаотично, без якоїсь мети і без наявності відповідних ідей, таке враження є ілюзорним. Будь-яка діяльність людини обумовлена існуванням певних ідей, без яких існування людини стало би безглуздом. Хаос виникає через неузгодженість ідей різних суб'єктів. Процес виникнення та впровадження ідей може стати керованим під впливом держави. Кримінально-правова ідеологія, розроблена науковцям, може стати загальновизнаною, якщо доведе, що є вигідною для держави, суспільства та окремо взятої особистості.

У порівнянні з кримінально-правовою політикою кримінально-правова ідеологія має більш глибокий вплив на процес правотворчості, який розпочинається з моменту виникнення наукового задуму. Методи здійснення кримінально-правової ідеології неможна звести лише до криміналізації і декриміналізації, пеналізації та депеналізації. Впливаючи на суспільну та індивідуальну свідомість та підсвідомість людей через символічні (словесно-теоретичні та знаково-образні) форми, єдина кримінально-правова ідеологія має бути відображена в усіх нормах кримінального права.

Дискусійною, на нашу думку, є думка, згідно якої «для пояснення роботи механізму втілення у життя засобів кримінальної відповідальності слід досліджувати кримінально-правові норми, що є підставою виникнення правовідносин, у межах яких виконуються функції запобігання злочинам та відновлення соціальної справедливості, порушеної вчиненими злочинами. Саме ці норми відіграють основну роль у реалізації засобів кримінально-правового впливу на осіб, які визнанні винними у вчиненні злочинів, за допомогою яких реалізується кримінальна відповідальність вказаних осіб» [367]. Механізм втілення у життя засобів кримінально-правового впливу залежить не тільки від основних норм, але й допоміжних, не тільки від загальних, але й спеціальних норм. Усі перераховані норми є частиною єдиного механізму реалізації охоронної функції кримінального права. Дуже часто зміна саме норм-велінь веде до корінної зміни кримінального права. Для створення механізму кримінально-правового впливу самих тільки норм права не достатньо. Потрібно визначити суб'єктів ідеологічного впливу та зміст їх прав та обов'язків.

Із розвитком кримінального права України кількість суб'єктів кримінальних правовідносин зростає. Поява в КК України такого виду звільнення від кримінальної відповідальності, як примирення винного з потерпілим, свідчить, що потерпілий став суб'єктом кримінальних правовідносин, наявність такої підстави звільнення від кримінальної відповідальності, як передача особи на поруки, свідчить, що колектив підприємства, установи чи організації (представники громадськості) є суб'єктом кримінальних правовідносин, доповнення КК України розділ XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» свідчить, що юридичні особи є суб'єктами кримінальних правовідносин. Поняття, права та обов'язки названих суб'єктів належним чином в кримінальному законодавстві не визначені. Найбільш дискусійним є поняття потерпілого в кримінальному праві. Українські науковці неодноразово звертали увагу на те, що процесуальна дефініція потерпілого досить повно і чітко характеризує потерпілого як суб'єкта

кримінального процесу, але вона далека від потреб кримінального права і не підходить для визначення потерпілого від злочину [337, с. 132; 548, с. 60].

Сенаторов М. В. запропонував наступне визначення потерпілого від злочину: «Потерпілий від злочину – це соціальний суб'єкт (фізична чи юридична особа, держава, інше соціальне утворення або ж суспільство в цілому) блага, праву чи інтересу якого, що знаходиться під охороною кримінального закону, злочином заподіюється шкода або створюється загроза такої» [548, с. 60]. Запропоноване визначення є занадто абстрактним. Його неможна використати на практиці. Наприклад, виникає питання: як можна укласти угоду про примирення, якщо потерпілим є держава або суспільство в цілому?

Митрофанов І. І. у своїх дисертаційних дослідженнях зробив радикальну пропозицію – закріпити в КК України ст. 2-1 «Потерпілий від кримінально-протиправного діяння» наступного змісту: «1. Потерпілим від кримінально-протиправного діяння є особа, якій безпосередньо кримінально-протиправним діянням заподіяна моральна, фізична чи майнова шкода (або існує загроза її заподіяння), на підставі чого вона наділяється правом вирішувати питання про кримінальну відповідальність та покарання особи, яка визнана винною у вчиненні кримінального протиправного діяння, а також про інші кримінально-правові наслідки його вчинення у випадках, передбачених цим Кодексом.

2. Моральна, фізична чи майнова шкода, заподіяна потерпілому унаслідок вчинення кримінально-протиправного діяння, відшкодовується особою, яка визнана винною у його вчиненні, або державою, якщо не встановлена особа, яка його вчинила, або вона є неплатоспроможною чи неосудною.

3. У разі, якщо шкода заподіяна внаслідок кримінально-протиправного діяння, що не містить ознак складу кримінально-протиправного діяння, потерпілий має право на повне відшкодування шкоди з боку держави.

4. Умови і порядок відшкодування моральної, фізичної чи майнової шкоди, заподіяної потерпілому, встановлюються законом» [370, с. 456].

Запропоноване І. І. Митрофановим визначення потерпілого є занадто дискусійним: по-перше, автор не вказав, яка особа фізична та (або) юридична, є потерпілим; по-друге, автор поклав на державу обов'язки, які вона не зможе виконати (якщо в ст. 1207 ЦК України передбачено, що шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю внаслідок злочину, відшкодовується потерпілому або особам, визначеним ст. 1200 цього Кодексу, державою, якщо не встановлено особу, яка вчинила злочин, або якщо вона є неплатоспроможною, то ст. 21 КК України покладає на державу обов'язок відшкодування будь-якої шкоди, в тому числі спричиненої неосудними (між тим останні можуть бути платоспроможними)); по-третє, незрозуміло, що автор розуміє під заподіянням шкоди внаслідок кримінально-протиправного діяння, що не містить ознак складу кримінально-протиправного діяння; по-четверте, автор вийшов за межі предмета кримінального права, дублюючи ч. 2 ст. 1207 ЦК України.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що ідея про необхідність законодавчого визначення прав та обов'язків суб'єктів кримінальних правовідносин має практичне значення, але вона має ґрунтуватися на єдиній кримінально-правовій ідеології та принципах законодавчої техніки.

Будучи соціальним явищем, кримінально-правова ідеологія повинна мати свої «міфологічні» основи, від яких залежить її існування. На рівні буденної свідомості міфологічне сприйняття кримінального права проявляється в тому, що «вбивці, гвалтівники, збоченці, злодії повинні сидіти в тюрмах», «їм слід призначати якомога суворіше покарання, аж до публічних страт і калічницьких покарань». Цей міфологічний образ має давню історію і нерозривно пов'язаний з кримінальним правом.

Згідно зі ст. 50 КК України покарання має на меті не тільки кару, але й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів, як засудженими, так і іншими особами. Виходячи з цього, можна говорити про загально запобіжний і спеціально-превентивний вплив покарання. Загально

запобіжний і спеціально-превентивний вплив фактично реалізується за рахунок залякування, що досягається як шляхом жорстокості, так і шляхом неминучості покарання (відповідальності). На думку деяких вчених, ідея залякування виросла з Реформації і зміцнилася в епоху Просвітництва [663, с. 447]. При цьому сутність даної ідеї зводилася до того, що розумна, раціональна людина має знати, що ризик, на який вона йде, замислюючи злочин, настільки великий, а покарання настільки суворе, що вона може більше втратити, ніж виграти від вчинення злочину.

Однак залякування шляхом жорстокості та неминучості покарання існувало значно раніше. Про це свідчить вже первинний механізм соціального захисту у вигляді кровної помсти. Образа, що була нанесена одному з членів роду, вважалася образою всього роду і неминуче спричиняла знищення кривдників. Така ворожнеча могла розтягтися на довгі роки, доти, поки особу, винну в нанесенні образи, не буде покарано.

Поступово кровна помста змінилася владою ватажка. Порухення його заборон тягло покарання для порушника з більшою імовірністю, оскільки влада ватажка опиралася на збройний загін. Примітним є той факт, що при слабкій центральній владі традиції кровної помсти зберігалися ще довгий час, а в культурах окремих народів існують донині. «При неефективності прийнятих центральною владою мір захисту людей починають формуватися різні механізми самозахисту, у тому числі і такі, котрі суперечать законам і встановленням суспільства», – до таких висновків після вивчення історичного досвіду й аналізу співвідношення механізмів кровної помсти і влади ватажка прийшов С. М. Іншаков [157, с. 2], і ці висновки відповідають дійсності. В даний час, коли оцінки авторитету судових та правоохоронних органів катастрофічно низькі, особи, що постраждали від злочинів, для відновлення своїх порушених прав усе частіше звертаються не в правоохоронні органи, а до злочинних організацій або самотійно намагаються вирішити існуючий кримінальний конфлікт. Наприклад, в Росії в серпні 2019 року батько зґвалтованої 14-річної дівчини К. убив гвалтівника, прямо в залі суду. Через

несправедливий, як на його думку, вирок, батько вихопив з під пояса три саморобних металевих ножі. Один за одним він метнув їх у злочинця, ніби в мішень. Інцидент трапився так швидко, що поліцейський конвой, просто не встиг зреагувати. Усі три ножі попали в ціль, причому два з них потрапили в серцеву область, а третій бойовий металевий ніж пробив гортань. Засуджений замертво повалився на місці. Громадянин К. не чинив опір і добровільно віддав ще два саморобних металевих ножі. Про свій вчинок він сказав наступне: «Виростіть прекрасну квітку, потім подивіться, як її хтось затопче брудними чоботами, і ви зрозумієте мою поведінку. Моя дочка два рази намагалася покінчити життя самогубством, і двічі її випадково рятували. Вона до цих пір знаходиться на лікуванні в психіатричній терапії, а цьому негіднику, дали якихось п'ять років загального режиму, ще й умовно» [673].

При малоефективній роботі судових та правоохоронних органів населення, як правило, вимагає посилення покарання. У 2017 році опитування населення показало, що з 510 осіб 120 вважають, що переважна більшість вчинених злочинів розкривається; 181 людина думає, що тільки половина вчинених злочинів розкривається правоохоронними органами; 207 осіб вважають, що лише невелика частина вчинених злочинів розкривається. Двісті вісімнадцять з 510 осіб наполягають на тому, що катування і калічницькі покарання повинні застосовуватися і сьогодні, оскільки володіють могутнім попереджувальним ефектом. Природно, що при такій низькій оцінці роботи правоохоронних органів громадяни не можуть почувати себе в безпеці. Жорстокість у цій ситуації є проявом почуття незахищеності, викликаного низькою оцінкою роботи правоохоронних органів.

Залякування, як було з'ясовано, можливе, як шляхом жорстокості покарання, так і шляхом невідворотності відповідальності. Оскільки населення про попереджувальне значення невідворотності відповідальності навряд чи знає, воно інтуїтивно вимагає жорстокості кримінального покарання. Для того, щоб не посилювати покарання за вчинені злочини, держава має створити всі умови для реалізації ідеї про невідворотність справедливого покарання. Лише

однієї невідворотності відповідальності недостньо, покарання, що призначається, та інші заходи кримінально-правового впливу, що застосовуються, мають відповідати почуттю справедливості, сформованому у суспільстві.

У зв'язку з цим особливої уваги заслуговують ідеї ретрибутивістської (нонконсеквенціалістської) доктрини кримінального покарання, фундаментальним елементом якої є принцип «покарання може бути виправдане лише у випадку, якщо воно застосовується до особи, яка його заслуговує, є адекватним вчиненому злочину, примушує до каяття і возз'єднання із суспільством» [115]. На підставі ретрибутивістської доктрини Т. А. Денисова дійшла висновку, що злочин не є щось відокремлене від злочинця, а охоплює людину у всій її цілісності. При застосуванні покарання виключається елемент помсти, а його адекватність спонукає засудженого до каяття і правослухняної поведінки, що кримінальне покарання – це своєрідний феномен, який систематизує філософські, правові та соціально-психологічні складові.

Ідея про справедливе та неминуче покарання є невід'ємною частиною також релігійної ідеології. Відповідно до релігійних навчань суворе і неминуче покарання за вчинені гріхи чекає кожного з нас, навіть якщо їх вдалося уникнути у цьому світі. «Тоді віддало море мертвих, які були в ньому, і смерть і пекло віддали мертвих, котрі були в них; і судим був кожний за справами своїми», – записано в Біблії [416, с. 587]. Очевидно, що релігія намагається реалізувати у свідомості віруючих ідею про невідворотність покарання, для того, щоб втримати їх від вчинення гріхів. Держава, яка дбає про свій авторитет, має узгоджувати свою діяльність з міфологічним і релігійним переконанням у справедливості та неминучості покарання за вчиненні злочини.

В сучасних умовах міф про справедливість та невідворотність покарання потребує раціонального обґрунтування з тим, щоб у кінцевому підсумку він перетворився на кримінально-правову догму. В межах даного дослідження догма права розглядається як «структурний компонент права, що існує поряд із ціннісною та статусною характеристикою права і становить сферу юридичної

науки (догматична юриспруденція), юридичної практики та юридичної освіти у вигляді діючої системи позитивного права та правових категорій і понять, у яких ця система відображена» [553, с. 183–184]. Незважаючи на те, що теоретики права вважають догму права одним із пластів правової реальності, який у структурі індивідуальної правосвідомості представлений правовою ідеологією, догму права неможна ототожнювати з ідеологією.

Можна погодитись з тим, що «на рівні індивідуальної правосвідомості догма права не лише кристалізує поняття та категорії, не лише концентрує у собі засоби правового мислення, але й певним чином структурує сприйняття правової реальності, мотивуючи правову активність суб'єктів» [553, с. 184], але неможна не враховувати того, що через правову ідеологію реальність не лише осмислюється, а й перетворюється. Будь-яка ідеологія «певною мірою містить елемент утопії, оскільки виходить не з того, що є, а з того, що має бути, заперечуючи тим самим існуючий порядок речей» [327, с. 243].

У сфері філософії права та загальнотеоретичної юриспруденції немає єдиного підходу до ролі утопічних проектів для держави та суспільства. Наприклад, М. Е. Брандес вважає, що «утопія на відміну від ідеології не відображає реального стану речей, перетворює існуючу «історичну дійсність», не підлаштовуючись до неї, а пристосовуючи її до своїх хибних уявлень, орієнтує поведінку людей на деструктивну діяльність, згубну для суспільства» [46, с. 46]. Протилежної точки зору дотримується С. І. Маслоу. На його думку, «хоча утопічні проекти в дійсності не збуваються, людина, перебуваючи під враженням нової дійсності і натхнена цією картиною, своїми вчинками змінює соціальний світ, користуючись при цьому символами і категоріями утопічного проекту» [327, с. 243].

На підставі моделі становлення релігійних вчень (релігійної ідеології), створеної А. В. Маєм, можна запропонувати наступну модель становлення кримінально-правової ідеології:

– *етична база* – взаємоповага та взаємна відповідальність особистості–суспільства–держави засновані на справедливих нормах моралі. Критерієм

справедливості норм моралі мають бути збалансованість особистих, суспільних, державних інтересів, інтересів міжнародної громадськості та всього людства;

– *система дій* – структурно кримінально-правовий вплив включає: 1) формування кримінально-правової ідеології на рівні індивідуальної, групової, суспільної, державної, міжнародної правосвідомості; 2) кримінально-правова ідеологія має втілювати досягнення культури, які мають відображатися на рівні правової думки, юридичної техніки і практики. Процес втілення досягнень різних форм культури через право має відбуватися обережно, зважуючи усі можливі наслідки; 3) формування правових принципів кримінально-правової ідеології, які відрізняють від загально-правових принципів кримінального права своїм функціональним призначенням. Функціональне призначення принципів права полягає в тому, що вони є наміром, планом, яким законодавець і правозастосовувач керуються в процесі правотворчої та правозастосовної діяльності. Функціональне призначення правових принципів ідеології – створення певного прообразу навколишньої дійсності. На відміну від правових принципів кримінально-правової ідеології загальноправові принципи, які діють в кримінальному права мають конкретизований характер і стосуються певної поведінки суб'єктів кримінальних правовідносин; 4) усі стадії, які проходить кримінально-правова норма в процесі свого народження та існування мають здійснюватися науковцями, законодавцем та правозастосовувачами під впливом кримінально-правової ідеології; 5) механізм втілення у життя кримінально-правової ідеології залежить від якості кримінального закону та діяльності суб'єктів кримінально-правових відносин;

– *міф* – кримінальне право – символ справедливості та невідворотності кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення;

– *раціональне обґрунтування догми* – створення кримінально-правової догми через раціональне обґрунтування та пояснення кримінально-правових міфів [252, с. 117].

Запропоновану нами кримінально-правову ідеологію можна назвати ідеологією Екоса, яка передбачає розвиток кримінального права від просто

порядку до благаго порядку, заснованому на гармонійному співіснуванні людини, суспільства, держави, міжнародної спільноти та всього людства. Екос є заключним етапом розгортання Всесвіту: Хаос – Космос – Екос. Вважається, що Космос – це якась впорядкованість, організація буття, а Екос – не просто організація, а оптимальна організація, «як має бути» [317, с. 645]. На шляху до ідеального світу потрібно створити світ наступних вселяємих ідей: філософська ідея – ідея створення світу Богом, наукова ідея – ідея повернення до правових ідей попередніх поколінь українського народу шляхом наповнення їх новим соціальним змістом, економічна ідея – ідея економічної еквівалентності злочину та покарання, політична ідея – ідея забезпечення існування національної ідеї, правова ідея – ідея формальної визначеності, системності та нормативності кримінального права, моральна ідея – ідея відродження єдиної для всіх громадян України системи цінностей, ідея культурної поведінки – ідея відповідальності, дисциплінованості, взаємоповаги у спілкуванні людей (в тому числі представників влади з народом).

3.2 Світоглядні ідеї кримінально-правової ідеології та основоположні дефініції кримінально-правової доктрини

Основоположними дефініціями кримінально-правової доктрини є злочин, склад злочину, кримінальна відповідальність, покарання та інші заходи кримінально-правового впливу. До нещодавно перераховані поняття (окрім кримінальної відповідальності) вважалися усталеними і сприймалися на рівні догми права, але після зміни політичних та соціально-економічних умов життя в незалежній Україні їх сутність та зміст поступово видозмінюються. Актуальним стає питання про відповідність основоположних дефініцій кримінально-правової доктрини світоглядним ідеям сучасної кримінально-правової ідеології.

У попередньому підрозділі нами було з'ясовано, що етичною базою кримінально-правової ідеології є взаємоповага та взаємна відповідальність особистості–суспільства–держави засновані на справедливих нормах моралі.

Критерієм справедливості норм моралі мають бути збалансованість особистих, суспільних, державних інтересів, інтересів міжнародної громадськості та всього людства. Але досягти справжнього балансу майже неможливо, адже світ створений за принципом нескінченної організації гармонії. Відсутність гармонії, як правило, є причиною різного роду конфліктів.

Історія розвитку будь-якої держави і суспільства являє собою складний процес, заснований на об'єктивних і суб'єктивних протиріччях і конфліктах. Людина постійно вступає в конфлікт з Природою, з самою собою, іншими людьми, суспільством, державою. Вирішує конфлікт 1) самостійно (знищуючи об'єкт (та) або суб'єктів конфлікту, змінюючи свою поведінку, пристосовуючись, захищаючись від конфліктної ситуації або кидаючи виклик суспільству в рамках дозволеного або забороненого законом діяння); 2) об'єднавшись з іншими людьми; 3) за допомогою держави. Легітимність держави залежить від того, наскільки в ній має потребу суспільство в процесі вирішення соціальних конфліктів і протиріч. Виходячи з цього ідеологічною призмою праворозуміння в процесі правотворчості і правозастосування, міг би стати конфліктологічний підхід.

Дослідженню юридичної конфліктології присвячують свої праці такі вчені, як: О. В. Бойков, Н. М. Варламова, А. В. Дмитрієв, О. Л. Дубовик, В. П. Казімірчук, І. В. Котелевська, В. М. Кудрявцев, С. В. Кудрявцев, О. М. Ларін, В. О. Леванській, О. В. Оболонський, Е. І. Скакунов, В. В. Смірнов, Ю. О. Тіхоміров, В. І. Чехаріна, А. О. Шугайов, В. Ф. Яковлев та ін. Юридична конфліктологія є відносно новим напрямком вітчизняних соціально-правових досліджень. В період панування марксистсько-ленінської ідеології цей підхід не користувався популярністю, через те, що суперечив ідеї про «безконфліктність» комуністичного суспільства. Однак відсутність класових конфліктів ще не означає відсутність конфліктів взагалі. Нездатність вчасно виявити, запобігти або вирішити конфлікт призводить до руйнування системи. Без керівної ідеї (сукупності ідей) будь-яке вирішення конфліктів стає безглуздом.

Коли людина порушує природні права інших людей, зачіпаючи почуття соціальної справедливості більшої частини суспільства, виникає необхідність в праві, створеному державою, з урахуванням природних прав людини, історичних і культурних цінностей, що існують в суспільстві. Причиною виникнення права, створеного державою, є наявність конфліктів, тому держава має бути зацікавлена в створенні і реалізації права через конфліктологічний підхід.

Створення кримінального права як галузі права на підставі конфліктологічного підходу може змінити законодавче визначення злочину та інтерпретацію його ознак на доктринальному рівні. На перший погляд здається, що формально-матеріальне визначення злочину, закріплене в КК України, не суперечить конфліктологічному підходу. Прихильники даного підходу вважають, що «немає конфлікту, якщо діє тільки один учасник або учасниками проводяться тільки розумові операції (планування поведінки, обдумування способу дій противника, прогнозування ходу майбутнього конфлікту і т. ін.)» [698, с. 8]. На тій же позиції стоїть український законодавець. Злочином вважається лише суспільно небезпечне діяння, яке виражається або у формі дії, або у формі бездіяльності.

В сучасних умовах суспільна небезпека, як ознака злочину, потребує більш глибокого аналізу і нових інтерпретацій. Наприклад, традиційний підхід до визначення суспільної небезпеки, за яким суспільна небезпека визначається, як «об'єктивна властивість злочину причиняти або створювати загрозу спричинення шкоди об'єктам кримінально-правової охорони» [406, с. 20], слід було б уточнити через визначення характеру і ступеня суспільної небезпеки діяння. Поширена в радянські часи точка зору, згідно з якою характер суспільної небезпеки злочину визначається, перш за все, тією чи іншою групою суспільних відносин, на які посягає злочин, поступово видозмінилася. У 1997 році П. С. Матишевський, коментуючи ст. 7 КК України 1960 року, характер суспільної небезпеки злочину визначив через групу суспільних відносин [406, с. 35]. У 2003 році, вже після смерті П. С. Матишевського, його колеги при

складанні науково-практичного коментаря до КК України 2001 року, використовуючи матеріал, написаний П. С. Матишевським, внесли зміни до визначення характеру суспільної небезпеки діяння, замінивши суспільні відносини соціальними цінностями [407, с. 20].

Це не єдина спроба нової інтерпретації суспільної небезпеки злочину. Так, на думку авторів підручника з кримінального права України, виданому у 2001 році за редакцією М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, суспільна небезпека злочину полягає у заподіянні або загрозі заподіяння шкоди інтересам, які охороняються правом [276, с. 67]. Результатом подальших досліджень сучасних вчених виявилось те, що під суспільною небезпекою почали розуміти «наявність достатньо серйозної матеріальної або моральної шкоди, заподіюваної потерпілому» [18, с. 118]. Окрім того, і сам законодавець, даючи визначення малозначності діяння, зробив акцент не на суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом, а на учасників конфлікту.

Під об'єктом конфлікту часто мають на увазі ту конкретну матеріальну або духовну цінність, до володіння або користування якої прагнуть обидві сторони конфлікту. «Об'єктом конфлікту, по суті справи, – пише В. М. Кудрявцев, – може виступати будь-який елемент матеріального світу і соціальної реальності, здатний служити предметом особистих, групових, суспільних, державних інтересів» [698, с. 34]. Однак для визначення суспільної небезпеки злочину недостатньо встановити об'єкт і учасників конфлікту, необхідно встановити небезпеку злочину (конфлікту) для суспільства в цілому. Кримінальне право охороняє суспільство від найбільш небезпечних конфліктів. Небезпека конфлікту залежить від: просторових меж (чим більше територія поширення конфлікту, тим небезпечніше конфлікт), тривалості існування конфлікту (чим довше існує конфлікт, тим важче його вирішити), внутрішньосистемних зв'язків, які порушує конфлікт. Внутрішньосистемні зв'язки припускають наявність суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом. Конфлікт, який зачіпає інтереси тільки окремих учасників, знаходиться за межами дії кримінального права.

У Концепції реформування кримінальної юстиції, затвердженої Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008, зазначено, що з метою гуманізації кримінального законодавства певну частину злочинів необхідно було трансформувати в кримінальні (підсудні) проступки. Одним з основних критеріїв таких змін мають бути ступінь небезпеки та правові наслідки кримінально караного діяння для особи, суспільства і держави [265].

Злочин завжди асоціюється в суспільстві з найбільш суспільно небезпечним діянням, а кримінальне покарання – з найсуворішим заходом державного примусу. І хоча в кримінально-правовій літературі існують висловлювання, за якими суспільна небезпека – «декларативна ознака», «політизоване становище», від якого пора позбутися, зосередивши увагу на описі правових ознак злочину [108, с. 219], для людини завжди мало велике значення, що держава визнає або не визнає злочином.

Середньостатистична людина не знає наукового визначення кримінального права та законодавчого поняття злочину, але вона з упевненістю скаже, які діяння можна віднести до шкідливих вчинків, які з них мають каратися в кримінальному праві. А якщо раптом виявиться, що її уявлення не збігаються з положеннями кримінального закону, вона буде переконана, що держава приймає погані закони. Свої переконання людина вбирає з молоком матері, перебуваючи в певній соціальній групі. Вона думає так саме, як і всі, а всі не можуть бути не праві, значить погана держава, яка ніби щось абстрактне часто протиставляється суспільству [248, с. 35–36].

Наприкінці XIX – початку XX століття прихильникам марксистсько-ленінської ідеології вдалося переконати пролетаріат в необхідності знищення всього класу капіталістів за допомогою звинувачення останнього у вчиненні особливо тяжких злочинів стосовно робітничого класу. Ф. Енгельс у роботі «Становище робітничого класу в Англії» гнівно звинувачував капіталізм у підступних убивствах експлуатованих: «Якщо одна людина завдає іншій фізичну шкоду і така шкода тягне за собою смерть потерпілого, ми називаємо це вбивством; якщо вбивця заздалегідь знав, що шкода ця буде смертельною, то ми

називаємо його дії навмисним убивством. Але якщо суспільство ставить сотні пролетарів у такий стан, що вони неминуче приречені на передчасну, неприродну смерть, на смерть насильницьку в такій же мірі, як смерть від меча або кулі; якщо суспільство позбавляє тисячі своїх членів необхідних умов життя, ставить їх в умови, в яких вони жити не можуть; якщо воно сильною рукою закону утримує їх в цих умовах, поки не настане смерть, як неминучий наслідок; якщо воно знає, чудово знає, що тисячі повинні стати жертвою таких умов, і все ж цих умов не усуває, – це теж вбивство, в такій же мірі, як вбивство, вчинене окремою особою, але тільки вбивство приховане, підступне, від якого ніхто не може себе захистити, яке не схоже на вбивство, тому що ніхто не бачить вбивцю, тому що вбивця – це всі і ніхто, тому що смерть жертви носить характер природної смерті, тому що це не стільки гріх вчинений, скільки гріх потурання. Тим не менш це залишається вбивством» [342, с. 329–330].

З приводу незахищеності життя і здоров'я робітників на виробництві К. Маркс писав: «... регулярна данина частинами людського тіла, як-от: кистями рук, руками, кістками, ногами, головами та особами, принесена сучасній промисловості, перевершує втрати багатьох, як вважається, найбільш кровопролитних битв» [343, с. 213–214]. Згідно зі статистичними даними в Німеччині з 1886 по 1900 рік було вчинено 19688 вбивств, з них злочинних – 2159, умисних – 2759 і необережних – 14770, в той час як за цей же період на підприємствах, де проводиться обов'язкове страхування, загинуло 90333 людини [590, с. 19–20].

Наприкінці XIX – на початку XX століття велика частина населення (в особі робітників) перебувала в пригніченому, незахищеному стані. Помилка влади того часу полягала в тому, що діяння, що становлять суспільну небезпеку, не визнавалися злочином. Не було враховано те, що для суспільства важливо не тільки те, що кримінальне законодавство вважає злочином, але і те, що фактично не вважається злочином [229, с. 171].

На початковому етапі становлення кримінального права переслідування за вчинений злочин здійснювалося потерпілим за допомогою сили всього роду і

лише після того, як рід був роздроблений на окремі сім'ї, право кримінального переслідування поступово було передано в руки публічної влади, яка охороняла суспільство в цілому. У кримінальному праві приватний інтерес завжди був усвідомленою необхідністю спочатку на рівні всього роду, а потім і всього суспільства. Однак суспільна небезпека злочинного діяння проявляється не в тому, що приватні інтереси перетворюються в публічні, через те, що громадяни не в змозі самотійно захистити свої права, а в тому, що якщо посягання спрямоване на блага і цінності, які мають важливе значення для кожної людини, в суспільстві виникає відчуття соціального страху. Якщо винний порушив загальновизнані правила поведінки щодо однієї людини, існує велика ймовірність того, що він порушить їх ще раз стосовно інших. Блага і цінності, на які посягають злочини, настільки важливі, що громадяни готові на обмеження своїх прав і інтересів в обмін на захист з боку держави. З вищесказаного випливає, що суспільна небезпека як ознака злочину – не просто «політизоване становище», а категорія, на якій повинно ґрунтуватися все кримінальне право, через те що саме воно здійснює функцію з охорони засад суспільства від найбільш небезпечних посягань [199, с. 274].

Намагаючись модернізувати кримінально-правові норми під інститут проступків, сучасні вчені використовують спрощений підхід до вивчення історії становлення понять, що мають кримінально-правове значення. Так, за словами С. І. Маломуж, «аналіз роз'яснювальних актів вищих органів судової влади у період із 1917 р. по 1991 р. свідчить про те, що в судовій практиці положення про малозначність діяння ототожнювалось із відсутністю складу злочину та використовувалось для відмежування злочину від інших правопорушень» [332, с. 4]. Автор для формулювання своїх висновків вибрав період, що складається з декількох етапів, кожен з яких відрізнявся соціальними, економічними, політичними умовами життєдіяльності держави і суспільства, рівнем розвитку науки, законодавства і правозастосовної діяльності. Наприклад, 1917 рік виявився вирішальним в історії України і Росії. Російський імператор Микола II зрікся престолу 17 березня 1917 року. Влада перейшла до Тимчасового уряду. 25

жовтня 1917 року більшовики вчинили переворот, заарештували членів Тимчасового уряду і захопили владу. Громадянська війна на території України і Росії тривала до 1922 року включно. Союз Радянських Соціалістичних Республік був створений 30 грудня 1922 року. 24 серпня 1991 року Україна здобула незалежність. Виникає питання: які акти вищих органів судової влади, якої держави, при якій формі правління аналізував С. І. Маломуж, називаючи період 1917–1991 роки.

Маломуж С. І. запропонував нову редакцію ч. 2 ст. 11 КК України: «Не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, які хоча формально і містять ознаки діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становлять необхідної для кримінального правопорушення суспільної небезпеки, тобто які не могли заподіяти істотної шкоди» [332, с. 4]. Даючи таке визначення малозначності діяння, С. І. Маломуж поставив під сумнів юридичне значення поняття суспільної небезпеки в кримінальному праві.

Некоректною є постановка питання про те, що діяння через малозначність може не становити необхідної для кримінального правопорушення суспільної небезпеки. Подібні висновки свідчать про те, що поступово ціннісно-смісловий зміст інститутів кримінального права втрачається. Наприклад, незрозуміло, як діяння може становити або не становити необхідну для кримінального правопорушення суспільну небезпеку. Правопорушення є юридичною категорією, яку придумали юристи з метою забезпечення порядку. В силу різних причин протиправне діяння може не становити суспільну небезпеку. Як стверджує М. Робінсон, «поняття злочинність є ярликом, який ми застосовуємо, визначаючи поведінку, що порушує закон ... Ключовим є те, що злочини породжуються кримінальним законом, який складають люди. Злочинність не існує в природі, це вигадка (invented) людей» [712, с. 2]. Для того щоб кримінальний закон був потрібен людям, на практиці не повинно виникати колізій між протиправністю і суспільною небезпекою діяння. Саме з цією метою законодавець передбачив поняття малозначності діяння [193, с. 45–49]. Із запропонованого визначення малозначності діяння мета існування відповідної

кримінально-правової норми не вбачається. Створюється враження, що суспільна небезпека необхідна кримінальному правопорушенню.

Проступок, як і будь-яке інше правопорушення, є суспільно шкідливим. Його особливість полягає в тому, що він межує із злочинами, а при наявності тих або інших обставин може перетворитися на злочин. Обґрунтованою вважається позиція авторів Концепції впровадження проступку шляхом прийняття Закону (Кодексу) України про проступок, згідно з якою «проступок має визначатися як таке передбачене цим Законом (Кодексом) винне діяння (дія чи бездіяльність), що не досягає ступеня суспільної небезпечності, який притаманний (властивий) злочину» [600, с. 13]. Посилаючись на ст. 22 КУАП і ч. 2 ст. 11 КК України, які містять положення про малозначність діяння, виходячи з того, що останнє є певною гарантією непритягнення особи до відповідальності за певних умов, в Законі (Кодексі) про проступки пропонується закріпити, що не є проступком дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Законом (Кодексом), але є малозначним.

Ми підтримуємо ідею створення окремого нормативного акта – Закону (Кодексу) України про проступки, який створить підстави для формування самостійного виду юридичної відповідальності, який є відмінним як від адміністративної, так і від кримінальної відповідальності [600, с. 12]. В якості додаткового аргументу можна додати, що слово «кримінальний» (від лат. злочинний) не узгоджується зі словом «проступок». На загальнотеоретичному рівні правопорушення поділяється на два види: проступок та злочин. Прихильники впровадження інституту проступків у кримінальне право вважають, що кримінальне правопорушення поділяється на два види: кримінальний проступок та злочин. Ймовірно, що слово «кримінальний» використовується тільки поряд зі словом «проступок» через те, що проступки можна виділити стосовно усіх галузей права, тоді як злочин завжди асоціюється з кримінальним правом. Кримінальний злочин звучить як тавтологія. Враховуючи те, що злочин та проступок два різних поняття, які мають

самостійне значення, проступок не може бути злочинним (кримінальним). Якщо все-таки уявити, що в Кримінальному кодексі України буде передбачена кримінальна відповідальність і за злочини, і за кримінальні проступки, назва Кодексу не буде відповідати його змісту. Як зауважує Є. Л. Стрельцов, в одних країнах за основу визначення кримінального права береться ідея «злочину», і тоді, враховуючи філологічне визначення цього терміна, наприклад, злочин – від лат. *scaten*, – трактується як право про злочини, наприклад, *criminal law* (англ.). В інших країнах для його визначення застосовується ідея «покарання», наприклад, покарання – від лат. *poena* (покарання) – тобто право про покарання: *penal law* (англ.) [576, с. 105]. Після впровадження інституту проступків у Кримінальний кодекс України назву кодексу потрібно буде змінити.

В 1996 році М. Й. Коржанський випустив курс лекцій під назвою «Уголовне право України», в якому запропонував називати кримінальне право – уголовним правом. Свою позицію М. Й. Коржанський обґрунтовував тим, що термін «кримінальне» не слов'янського, а латинського походження, на відмінність від терміна «уголовне», його застосування веде до суттєвих змістовних збочень, оскільки українською мовою кримінальний – значить злочинний, тобто: кримінальний аборт і кримінальний закон, кримінальні (злочинні) структури, злочинний (кримінальний) кодекс і т. ін. [267, с. 4]. Російські автори вважають, що поняття «уголовне право» як би об'єднує в собі обидві ідеї – і злочину, і покарання, не віддаючи перевагу жодній з них. На їх думку, так чи інакше поняття «уголовного права» завжди пов'язувалося з правом, що визначає покарання за злочинну поведінку [694, с. 151]. Свого часу М. І. Ковальов писав, що походження цього терміна «як-то пов'язано з людською головою, яка є органом», який керує поведінкою і якою людині часто доводиться розплачуватися за неї» [178, с. 8].

Враховуючи те, що людина вчиняє і злочин, і проступки, усвідомлюючи свої дії і керуючи ними, а також те, що через кримінально-правовий вплив на свідомість та підсвідомість людей держава намагається забезпечити стабільність та порядок у суспільстві, термін «уголовне право» найбільше

підходить до назви галузі права, що встановлює відповідальність і за злочини, і за проступки. Але тоді ми можемо втратити уявлення про справжню сутність злочину та кримінальної відповідальності. Такі нововведення можуть призвести до інфляції та спекуляції кримінального закону. Ідея про соціальну справедливість існування маленького Кримінального кодексу з невеликим набором найбільш суспільно небезпечних діянь, яка обговорюється деякими сучасними вченими, була висловлена більше 250 років Ч. Беккарієм. Світ постійно знаходиться у стані боротьби протилежностей, тому від все більшого зростання кримінально-правових норм поступово переходять до їх зменшення і навпаки.

Керуючи людьми, державі доцільно було б слідувати порадам Платона. Давньогрецький філософ радив законодавствувати, передбачаючи події: встановлювати закони і погрожувати покаранням для запобігання шкідливих вчинків [463, с. 337–340]. На жаль, держава не може захистити людей від усіх шкідливих вчинків. Для реалізації невідворотності відповідальності існують тисячі форм і способів, які залежать від політики держави, від державного режиму і від механізму кримінального переслідування. Спрощений порядок притягнення до відповідальності за проступки дозволив би підвищити ступінь реалізації невідворотності відповідальності шляхом економії заходів кримінально-правового впливу.

Принцип невідворотності кримінальної відповідальності означає, що особа, винна у вчинення злочину, підлягає кримінальній відповідальності. В кримінальному законодавстві України термін «кримінальна відповідальність» має негативне забарвлення і виступає як наслідок вчинення злочину, але на рівні кримінально-правової доктрин кримінальна відповідальність розглядається у двох аспектах – позитивному і негативному. Прихильниками цієї позиції є: З. А. Астеміров [3, с. 61–62], Л. В. Багрій-Шахматов [11, с. 43], В. К. Грищук [98, с. 371], М. С. Строгович [588, с. 72–77], В. Г. Смирнов [560, с. 78], А. М. Павлухін та А. А. Чистяков [445, с. 26–50] та ін.

Питання про позитивну відповідальність у 1960-ті роки вперше виникло саме у кримінально-правовій науці. Так, вже в 1963 році В. Г. Смирнов писав, що «відповідальність (у широкому розумінні цього поняття) – це, насамперед, усвідомлення свого обов'язку перед суспільством і державою, усвідомлення характеру і виду зв'язків, в яких живе і діє людина» [559, с. 80].

На перший погляд здається, що основною причиною виникнення поняття позитивної кримінальної відповідальності є те, що до завдань кримінального законодавства належить попередження злочинів, яке, на думку деяких авторів, дуже важко досягти без виділення поняття позитивної кримінальної відповідальності. Так, на думку М. А. Беляєва, «кримінальне право здійснює попереджувальний вплив шляхом установлення позитивної (перспективної) відповідальності. Позитивна відповідальність – це усвідомлення громадянином почуття обов'язку перед суспільством, переконаність у необхідності суворого дотримання закону, у неприпустимості вчинення суспільно небезпечних злочинних діянь і заснована на цьому усвідомленні практична діяльність» [26, с. 54]. Про попереджувальне значення позитивної кримінальної відповідальності писав і П. А. Фефелов. Він дійшов висновку, що «розгляд негативної відповідальності поза зв'язком з активною веде до зменшення її ролі як інструмента регулювання й охорони суспільних відносин, як засобу виховання відповідального ставлення громадян до своїх обов'язків, принижує творчу роль негативної відповідальності і заохочувальних санкцій» [335, с. 158].

Але, перш ніж відповісти на питання: чи насправді кримінальне право здійснює попереджувальний вплив шляхом установлення позитивної кримінальної відповідальності, необхідно згадати, за яких історичних умов проблема позитивної відповідальності опинилася в центрі уваги юридичної науки. Р. Косолапова і В. Маркова свого часу дійшли висновку, що «тисячолітня традиція всієї старої філософії і суспільної думки в цілому пов'язувати відповідальність з відплатою, з покаранням за неслухняність «долі», «богу» чи за непокору загальноприйнятим основам – саме ця традиція і є своєрідною

гносеологічною причиною того, що розуміння відповідальності в якості ретроспективної переважає дотепер» [335, с. 154].

Однак із цим не можна погодитися. Про значення свідомого виконання особистістю свого обов'язку, про необхідність існування відповідальної поведінки ще в 1873 році писав Ф. М. Достоевський, звертаючи увагу на те, що, роблячи людину відповідальною, християнство тим самим визнає і волю її, роблячи ж людину залежною від кожної помилки в устрої суспільному, вчення про середовище доводить людину до цілковитої безособовості, до повного звільнення її від будь-якого морального особистого обов'язку, від будь-якої самодіяльності; доводить до наймерзеннішого рабства, яке тільки можна уявити... [669, с. 40].

При цьому, слово «відповідальність» споконвічно мало кілька значень. Так, у Словнику російської мови С. І. Ожегова при тлумаченні слова «відповідальність» вказується на два його значення. У першому випадку словник відсилає до слова «відповідальний», у другому – мова йде про те, що «відповідальність – це необхідність, обов'язок відповідати за свої дії, учинки, бути відповідальним за них» [427, с. 401]. Здається, що укладачі словника припустилися логічної помилки. Незрозуміло, з якою метою необхідно було виділяти два значення слова «відповідальність», якщо при формулюванні другого значення знову вказується на те, що відповідальність означає бути відповідальним за свої дії, вчинки. Окрім того й саме слово «відповідальний» у Словнику має три значення: «1. Наділений правами й обов'язками у здійсненні якої-небудь діяльності, у керівництві справами. 2. Про людину: з високо розвинутим почуттям обов'язку, яка ревно ставиться до своїх обов'язків. 3. Істотно важливий, дуже серйозний» [427, с. 401]. Таким чином, морально-суб'єктивна насиченість настільки була притаманна і дотепер характерна поняттю «відповідальність», що навіть лінгвісти не завжди чітко проводять межі між різними значеннями цього слова.

Поняття відповідальності давалося у всіх філософських словниках. Відповідальність вважалася категорією не тільки права, але й етики, тому

тлумачення цього слова малося так само у словниках з етики. Проте зараз спостерігається досить несподівана тенденція: слово «відповідальність» стало зникати з філософських словників. Так, у Філософському енциклопедичному словнику 2000 році – у виданні, що базується як на матеріалах багатьох статей з філософських словників Німеччини, США й Англії, так і на нових статтях, написаних спеціально для даного Словника, поняття відповідальності вже не дається. Це ще більш уявляється дивним з тієї причини, що укладачі Словника у своєму підході до добору статей за основу взяли той поділ філософії як науки, який дотримують вчені-філософи в усьому світі [638, с. 3]. Не надається поняття відповідальності й у Сучасному філософському словнику 1998 року, що видавався в Лондоні, Франкфурті на-Майні, Парижі, Люксембурзі, Москві, Мінську [565]. Що правда в українських словниках визначення слова «відповідальність» зберігається. Українські філософи зазначають, що відповідальність сприяє дотриманню в суспільстві злагоди, балансу, інтересів справедливості, добропорядності у стосунках між людьми [640, с. 87].

Цілком ймовірно, що слово «відповідальність» не увійшло до Філософського енциклопедичного словнику 2000 року і до Сучасного філософського словнику 1998 року у зв'язку з тим, що: по-перше, морально-суб'єктивна насиченість цього слова була характерна тільки для світогляду радянського народу, громадяни США та Західної Європи за своїм світоглядом прагматичні, для них більш зрозумілим є ретроспективне «негативне» розуміння відповідальності; по-друге, під впливом тих або інших історичних умов розуміння відповідальності змінилося настільки, що етична сторона цього поняття перестала бути в центрі уваги, а поняття відповідальності стало розглядатися переважно як категорія права.

Особливістю комуністичної моралі було те, що відповідальність особистості включає питання не тільки вчинених діянь, але й усвідомлення індивідом інтересів суспільства в цілому [637, с. 300]. Свідоме здійснення особистістю свого обов'язку перед суспільством було однією з характерних рис відповідальності.

Тлумачення природи і походження обов'язку, з'ясування питання про те, хто визначає зміст обов'язку і які його межі, також було предметом обговорення вчених закордонних держав. Однак у закордонній етиці на відміну від вітчизняної існував плюралізм думок. Необхідність усвідомлення особистістю свого обов'язку там не ідеологізувалася. Наприклад, представники деонтологічного навчання навіть приписували людям сліпе, несвідоме виконання обов'язку [557, с. 98].

Інакше виглядали справи в Радянському Союзі. Ленін В. І. особливо підкреслював, щоб побудувати комунізм, суспільство, в якому дисципліна повинна підтримуватися без державного насильства, силою масової свідомості і звички, можна лише шляхом довгого виховання, через пропаганду і переконання [307, с. 163]. Саме з цією метою поняття відповідальності як філософсько-соціологічне поняття давалося в усіх філософських словниках.

З іншого боку, справедливими є зауваження тих авторів, які звертають увагу на те, що про позитивну кримінальну відповідальність вперше заговорили в 1960-ті роки, хоча про відповідальність у позитивному аспекті йшла мова значно раніше. Здається, що пов'язане це у першу чергу із змінами, що відбувалися у політиці держави. Створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік було проголошено в 1922 році. У 1924 році після смерті В. І. Леніна до влади прийшов Й. В. Сталін, який широко застосовував примус і практику масових репресій. В. І. Ленін і сам надавав величезного значення примусу як формі підтримки суспільного порядку. У своїх роботах він вказував на те, що ніяке переконання не буде діючим, якщо не буде «ділової, нещадної, істинно революційної війни з конкретними носіями зла» [308, с. 91]. Але на відміну від Й. В. Сталіна В. І. Ленін примус вважав не єдиною формою підтримки суспільного порядку, розглядав його в діалектичній єдності з переконанням і, у залежності від конкретних соціальних умов, віддавав перевагу другому [307, с. 199].

У 1956 році на XX з'їзді КПРС Н. Хрущов виступив з доповіддю «Про культ особистості і його наслідки», що поклав початок процесові десталінізації.

Таким чином, період з 1956 року до 1964 року характеризувався деякою демократизацією суспільно-політичного життя. Певні зміни відбулися й у кримінальній політиці держави. Усвідомивши негативні наслідки надмірного застосування примусових заходів, вчені почали шукати інші методи попереджувального впливу. А оскільки В. І. Ленін у своїх роботах неодноразово підіймав питання про значення ідеальної свідомості і дисциплінованості, яких можна досягти через пропаганду і переконання, у кримінальному праві заговорили про попереджувальне значення позитивної кримінальної відповідальності [254, с. 162–163].

До того ж це відповідало виступам політичних діячів, які усе частіше з політичних трибун говорили про доцільність відповідальної поведінки громадян. Так, у Матеріалах XXV з'їзду КПРС відзначалося, що «саме відповідальний підхід кожного громадянина до своїх обов'язків, до інтересів народу створює єдино надійну базу для найбільш повного втілення принципів соціалістичного демократизму, справжньої свободи особи» [349, с. 256]. При закритті XXVI з'їзду КПРС Л. І. Брежнєв у своїй промові також підкреслив, що для вирішення задач, що стоять перед нашим суспільством і державою, потрібні в першу чергу «високе почуття відповідальності і тверда, дійсно комуністична свідомо дисципліна» [350, с. 218].

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що поява поняття позитивної кримінальної відповідальності в кримінальному праві є результатом його ідеологізації. У цьому зв'язку справедливою уявляється пропозиція професора В. І. Мальцева. «Зараз, коли змінилося суспільство, кримінальне законодавство, а вчені-юристи стали прихильниками об'єктивного, неполітичного, неідеологічного підходу до правових явищ, може є сенс відмовитися від поняття «позитивної кримінальної відповідальності» і назвати речі своїми іменами відповідно до їх значення в кримінальному праві» – пише він [335, с. 160].

Безперечно, дуже важливим є те, щоб людина усвідомила необхідність дотримання кримінально-правових заборон і керувалася у своїй діяльності

вимогами, що містилися в них. Однак досягти бажаного результату можна як за допомогою залякування, про що вже йшла мова вище, так і за допомогою соціологічних, соціально-психологічних, етико-педагогічних заходів. Наприклад, поважне ставлення до вимог кримінального закону може виникнути й у результаті правового, морального, релігійного виховання громадян, що виходить за межі дії кримінального права, оскільки КК України вказує усього лише на один зі способів попередження злочинів. Мова йде про попереджувальне значення самого кримінального закону, що визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Деякі науковці впевнені, що оцінка того, наскільки усвідомлено людина дотримується кримінально-правових заборон, чим керується в процесі виконання вимог, що містяться в них, і як підвищити рівень позитивної соціальної відповідальності, не входить до предмета дослідження кримінального права. Як зазначає Ю. В. Баулін, юридична, у тому числі кримінально-правова наука не повинна оперувати поняттями моралі, оскільки мораль і право, хоч і мають тенденцію до перехрещення за обсягом, все ж залишаються явищами різноплановими [20, с. 32–33].

Однак у кримінально-правовій літературі можна зустріти висловлення про те, що в кримінальному праві занадто часто бачать лише негативну функцію, а його норми розглядаються як знаряддя репресій, тоді як позитивна функція також притаманна кримінальному праву, а заохочувальні норми відіграють свою роль у процесі превентивного впливу [679, с. 7]. Так, М. Ф. Шульгін запропонував навіть для позначення інституту позитивної відповідальності в кримінальному праві ввести спеціальний термін «загальнопревентивна кримінально-правова відповідальність» [690, с. 336].

Доцільність існування позитивної кримінальної відповідальності багато в чому, залежить, на нашу думку, від її визначення, із приводу якого в кримінально-правовій літературі немає єдиної думки. Аналіз існуючих точок

зору щодо поняття позитивної кримінальної відповідальності дозволяє умовно виділити дві основні позиції:

1) прихильники першої позиції вважають, що позитивна кримінальна відповідальність – це обов'язок дотримуватись кримінально-правових заборон, погоджувати з ними свою поведінку. Самі заборони складають об'єктивні елементи позитивної відповідальності; усвідомлення їх, оцінка своєї поведінки – суб'єктивні елементи (В. С. Прохоров [295, с. 509–514], В. А. Єлеонський [125, с. 14–51], З. А. Астеміров [4, с. 18–19], М. Ф. Шульгін [690, с. 334] та ін.);

2) в той же час, відповідно до другої позиції, позитивна кримінальна відповідальність – це сукупність загальнорегулятивних відносин, де суб'єктами виступають держава і всі правосуб'єктні громадяни. Виникає вона з початком діяльності у зв'язку з виконанням передбачених законом обов'язків. Тому об'єктивний елемент позитивної відповідальності тут складають не кримінально-правові заборони, а сама діяльність, суб'єктивний – знання або незнання про вимоги закону до цієї поведінки. Як окремий випадок позитивної кримінальної відповідальності розглядається сукупність кримінальних відносин по реалізації прав громадян на необхідну оборону, затримання злочинця та ін. (А. М. Тарбагаєв [597, с. 88–89]).

Представники першої точки зору мають рацію в тому, що сам по собі обов'язок дотримуватись кримінально-правової заборони і погоджувати з ним свою поведінку має попереджувальне значення, тому що цей обов'язок безумовний для виконання і забезпечується примусовою силою держави. Однак чи потрібно одне і те ж явище іменувати двома термінами – і «обов'язком», і «відповідальністю». Адже усім відомо, що у правовій державі людина, наділена правами, має відповідні обов'язки, які вона повинна виконувати. У зв'язку з тим, що обов'язок дотримуватись кримінально-правових заборон впливає з кримінально-правових норм, доцільніше говорити про попереджувальне значення самого кримінального закону.

Про тотожність визначень позитивної кримінальної відповідальності та кримінального закону свідчать висловлювання прихильників першої позиції з

приводу суб'єктів позитивної кримінальної відповідальності й підстав її виникнення. На їх думку, позитивна кримінальна відповідальність виникає з моменту набрання чинності кримінального закону, що містить припис належної поведінки суб'єктів. Отже, позитивна кримінальна відповідальність, на їх думку, виникає і триває доти, доки існує кримінальний закон. Потрібно відмітити, що і з приводу суб'єктів позитивної кримінальної відповідальності серед вчених вказаної позиції теж єдиної думки немає. Наприклад, В. А. Єлеонський і його прихильники стверджують, що носіями позитивного кримінально-правового обов'язку є всі громадяни, які можуть бути і можуть стати суб'єктами кримінальної відповідальності. Коло цих осіб визначає сам кримінальний закон [125, с. 72–73]. З критикою точки зору В. А. Єлеонського виступив М. Ф. Шульгін, який переконаний у тому, що ціль загальної превенції кримінального права існує не для всіх осіб, а тільки для тих, хто схильний до вчинення злочинів. «Ставши на позицію В. А. Єлеонського і його прихильників, можна дійти помилкового висновку про визнання всіх громадян потенційними злочинцями» – пише він [690, с. 335].

Подібні дискусії і раніше велися в теорії кримінального права, однак мова йшла про загальнопопереджувальний вплив не позитивної кримінальної відповідальності, а кримінального закону [417, с. 79]. Крім того, домінуючою вважалася точка зору про те, що загальнопревентивний вплив кримінального закону виявляється й стосовно тих осіб, що не здатні вчинити суспільно небезпечну дію і за відсутності кримінального закону. Як справедливо помітив І. С. Ной, у таких осіб «наявність норм кримінально-правового законодавства породжує усвідомлення захисту їх прав і законних інтересів, дає моральне задоволення реагуванням держави на злочинні посягання, зміцнює тим самим і в них самих ненависть до злочину» [417, с. 79].

Що ж стосується загальнопревентивного впливу позитивної кримінальної відповідальності, то представники першої позиції, обговорюючи це питання, фактично ведуть мову про загальнопревентивний вплив кримінального закону. Отже, якщо виходити з визначення позитивної кримінальної відповідальності,

що було сформульоване вченими зазначеної позиції, то ні теоретичної, ні практичної необхідності в існуванні позитивної кримінальної відповідальності в кримінальному праві немає.

Серед прихильників другої позиції можна виділити три основних напрямки стосовно цілей позитивної кримінальної відповідальності: 1) запобігання злочинам; 2) припинення злочинів; 3) запобігання заподіяння збитку внаслідок дій і подій, що не є злочинами, або обмеження його розмірів (А. М. Тарбагаєв [598, с. 97]).

Обґрунтовуючи мету позитивної кримінальної відповідальності, А. М. Тарбагаєв писав: «Попередження злочинів як мету позитивної відповідальності слід визначити, по-перше, як усунення умов, що сприяють вчиненню злочинів, і, по-друге, як такий виховний вплив на людину, що показує їй усю вигідність правомірної поведінки в конфліктних ситуаціях, суспільну й особисту корисність саме цього способу дії. У результаті зазначеного впливу досягається стійкий стереотип правомірної поведінки, що є зразком і прикладом для інших суб'єктів» [598, с. 93]. Отже, мова знову йде про законослухняну поведінку, а законослухняна поведінка, як ми вже з'ясували, є кінцевою метою кримінального закону. Об'єктивний елемент позитивної відповідальності, виходячи з другої позиції, являє собою діяльність, яка не порушує норми кримінального права. Фактично тут має місце реалізація норм права. Під реалізацією правових норм у юридичній літературі, як правило, розуміють здійснення їх розпоряджень у практичних діях (бездіяльності) суб'єктів права [511, с. 115].

З вищевикладеного випливає, що представники першої позиції, обговорюючи питання про попереджувальне значення позитивної кримінальної відповідальності, говорять про кримінально-правові заборони, тобто про норми права, представники ж другої позиції говорять про реалізацію правових норм; і в першому, і в другому випадку мова йде про попереджувальне значення кримінального закону.

На відміну від А. М. Тарбагаєва, І. І. Чугуников вважає, що загально-превентивний вплив є метою кримінального закону, а не позитивної відповідальності. Метою ж позитивної відповідальності, на його думку, є: 1) припинення зазіхання на охоронювані соціальні блага; 2) стимулювання до суспільно корисної правомірної поведінки, форми якої зазначені в законі, заохочення за таку поведінку [674, с. 31]. Про стимулюючу функцію позитивної кримінальної відповідальності писав також Б.Т. Разгільдієв. Він стверджує, що «цілий ряд кримінально-правових норм наділяє громадян правом, реалізація якого забезпечує охорону суспільних відносин від злочинних посягань. В основі цього права лежать позитивні дії. Для їх стимулювання і потрібна позитивна кримінальна відповідальність» [335, с. 161].

Якщо розглядати позитивну кримінальну відповідальність як обов'язок людини погоджувати з кримінально-правовими нормами свою поведінку, то інститут позитивної кримінальної відповідальності немає права на існування навіть задля стимулювання активної поведінки громадян. Адже права, які виникають під впливом обставин, що виключають злочинність діяння, є суб'єктивним правом людини, яким вона може скористатися на власний розсуд. За радянських часів А. С. Шабуров писав: «...необхідна оборона є вираженням вищого ступеня соціальної відповідальності особистості, рівня її, якого не досягли всі радянські громадяни. Тому подібні дії закріплюються лише як права, але не обов'язки громадян» [679, с. 7]. Але навіть якби необхідна оборона стала обов'язком громадян, то говорити про позитивну кримінальну відповідальність також не було би підстав. Від методу заохочення ми перейшли б до методу примуса, а в кримінальному праві з'явилася б іще одна кримінально-правова заборона, за порушення якої наставало б покарання.

Основний аргумент вчених, що розглядають необхідну оборону, крайню необхідність, затримання особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, як прояв позитивної кримінальної відповідальності, полягає в тому, що реалізація заохочення можлива тільки в заохочувальному правовідношенні, яким і є позитивна кримінальна відповідальність. Так, І. І. Чугуников пише: «Досить

тривалий час органам держави може бути невідомо про факт правомірної поведінки, або він відомий, але не відома особа, яка це зробила. У такій ситуації не можна говорити про реалізацію позитивної кримінальної відповідальності, оскільки права та обов'язки сторін не встановлені» [674, с. 29]. Відразу він відзначає, що констатація змісту заохочувального правовідношення і його реалізації супроводжує певний порядок, передбачений кримінально-процесуальним законодавством.

Під час дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук нами було зроблено висновок, що процес констатації змісту заохочувального правовідношення, а також перевірка відповідності соціально корисної поведінки правомірній поведінці, описаній у кримінальному законі, не має заохочувальний характер, заохоченнями у цій ситуації є самі права на необхідну оборону, крайню необхідність, затримання особи, що вчинила злочин, що містяться у відповідних кримінально-правових нормах [243, с. 60].

Дослідження складних проблем визначення та реалізації позитивної кримінальної відповідальності та співвідношення її з положеннями кримінально-правової ідеології показало, що люди потребують позитивної оцінки своєї поведінки з боку держави, а оскільки кримінальний закон, передбачає обставини, що виключають злочинність діяння, стимулюючи суспільно корисну поведінку особистості, держава зобов'язана оцінити цю поведінку позитивно. Така оцінка поведінки особистості з боку держави має не тільки морально-етичне і суб'єктивне значення, але і загальносоціальне, практичне значення. Грань між суспільно корисним, суспільно нейтральним, суспільно небезпечним діянням буває настільки тонкою, що без кримінально-правової оцінки діяння з боку держави обійтися не можна.

Процес констатації змісту заохочувального правовідношення, а також перевірка відповідності соціально корисної поведінки правомірній поведінці, описаній в кримінальному законі, часто заподіює дискомфорт особі, яка вчинила відповідне діяння. Цей процес неминучий через те, що, наприклад,

перевищення меж необхідної оборони, крайньої необхідності, перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, є кримінально караними діями. Позитивна кримінальна відповідальність могла б стати заходом морального державного заохочення, який застосується до особи, яка вчинила суспільно корисне діяння.

Заходом морального державного впливу є і негативна кримінальна відповідальність. Так, П. П. Сердюк, вивчаючи різні точки зору щодо поняття кримінальної відповідальності, з огляду на приналежність вчених, що займаються проблемами кримінальної відповідальності, до тієї чи іншої держави, дійшов висновку, що термін «кримінальна відповідальність» має велику морально-суб'єктивну насиченість, яка залежить від багатьох факторів: історії держави, її культури і традицій, менталітету народу, соціально-економічних і політичних умов життєдіяльності людини. На підставі теорії офіційної стигматизації П. П. Сердюк запропонував поняття кримінальної відповідальності, згідно з яким «кримінальна відповідальність – це примусовий кримінально-правовий наслідок вчиненого злочину, який виражається в офіційному засудженні особи, котра вчинила злочин, через обвинувальний вирок суду, що є підставою застосування інших кримінально-правових наслідків злочину, змінює нормальний соціальний статус такої особи на статус засудженої особи, який виявляється в обмеженні її «доброго імені» [552, с. 10].

Ідея розуміння кримінальної відповідальності в якості моральної санкції не є новою для вітчизняної науки. Раніше, коли невід'ємною частиною державного управління вважався ідеологічний вплив, ця ідея була дуже актуальною. Вважалося, що моральна санкція є однією з форм духовного впливу, яка здійснюється за допомогою оцінки поведінки людей. Пояснювалось це наступним чином: «Оцінюючи який-небудь вчинок як добрий, моральна свідомість тим самим наказує (не тільки людині, яка вчинила даний вчинок, але і іншим людям) здійснювати подібні вчинки в подальшому. І навпаки, негативна оцінка означає моральну заборону на подібні вчинки в майбутньому» [557, с. 272]. У науці кримінального права поряд з іншими теоріями існувала теорія, за

якою негативна кримінальна відповідальність розглядалася як засудження, догана особи за вчинений злочин (М. І. Мацнев [354, с. 55], І. С. Ной [417, с. 120], П. П. Осипов [435, с. 53] та ін.).

Після періоду кардинальної деідеологізації українські вчені знову зрозуміли, що без духовного впливу буква закону стає мертвою, малоефективною. Тому поступово почали повертатися до дослідження морально-суб'єктивного змісту кримінальної відповідальності. При цьому потрібно підкреслити, що незважаючи на важливість моральної складової кримінальної відповідальності, її визначення має бути максимально точним та зрозумілим. Термін «кримінальна відповідальність» використовується в багатьох статтях Кримінального кодексу України, від правильного його тлумачення залежить вирішення кримінальної справи на практиці, він має не тільки кримінально-правове, а й процесуальне значення, тому також як і покарання кримінальна відповідальність є міждисциплінарним інститутом, який потребує законодавчого визначення [225, с. 19–24].

Важливим є питання про форми реалізації кримінальної відповідальності. Так, на думку О. В. Козаченко кримінальна відповідальність являє собою систему (взаємопов'язану сукупність) кримінально-правових заходів. Свої висновки він обґрунтовує тим, що кримінально-правовий захід уособлює збалансування закладеного в ньому примусового та заохочувального потенціалу, шляхом поєднання прийомів і способів здійснення кримінально-правового впливу. Домінування того або іншого способу правового впливу (примус або заохочення) створює підстави для виділення в межах кримінальної відповідальності примусових (покарання, судимість) або заохочувальних (звільнення від покарання, звільнення від відбування покарання) кримінально-правових заходів [187, с. 34]. Погодитись з цією точкою зору неможна, адже незважаючи на те, що методами будь-якого правового впливу завжди були примус і заохочення, їх сукупність не утворює кримінальну відповідальність.

Термін «кримінальна відповідальність» має філософсько-соціологічну природу. Він характеризує міру відповідності поведінки особи правовим

законам, відображає співвідношення обов'язку і міри його виконання суб'єктами правових відносин. Навіть, якщо до особи, яка вчинила злочин, застосовуються заохочувальні заходи (звільнення від покарання, звільнення від відбування покарання), негативна оцінка її поведінки з боку держави залишається. Через це найбільш розповсюдженими в юридичній літературі є форми реалізації кримінальної відповідальності, виділені авторами підручника з кримінального права України, виданого під редакцією професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація в 2002 році. Ними були виділені наступні форми реалізації кримінальної відповідальності: перша форма – засудження винного, виражене в обвинувальному вирокі суду, не пов'язане з призначенням йому кримінального покарання; друга форма – засудження особи, поєднане з призначенням їй конкретної міри покарання, від реального відбування якого вона звільняється; третя форма – відбування призначеного винному судом покарання (наприклад, відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк) [277, с. 30]. Вказану класифікацію форм реалізації кримінальної відповідальності додатково аргументував і впровадив у життя у своїй дисертації І. В. Красницький. Він запропонував доповнити ст. 2 КК України частиною 4 та закріпити в ній види форм, в яких може реалізовуватися кримінальна відповідальність: «1) осуду з призначенням та виконанням (відбуванням) покарання; 2) осуду з умовним невиконанням (звільненням від відбування) покарання; 3) осуду з безумовним невиконанням (звільненням від відбування) покарання; 4) осуду без призначення покарання [272, с. 13].

Враховуючи те, що в ч. 3 ст. 2 та ч. 2 ст. 4 КК України використовується термінологічний зворот «інші кримінально-правові наслідки» без законодавчого визначення, доцільно було б закріпити в окремих статтях КК України види кримінально-правових наслідків, що настають у разі вчинення злочину, надати визначення кримінальної відповідальності та форм її реалізації.

На підставі викладеного можна зробити наступні висновки:

по-перше, взаємоповага та взаємна відповідальність особистості–суспільства–держави виявляється в тому, що злочин є суспільно-небезпечним

діянням. Для визначення суспільної небезпеки злочину недостатньо встановити об'єкт і учасників конфлікту, необхідно встановити небезпеку злочину (конфлікту) для суспільства в цілому. Небезпека конфлікту залежить від: просторових меж (чим більше територія поширення конфлікту, тим небезпечніше конфлікт), тривалості існування конфлікту (чим довше існує конфлікт, тим важче його вирішити), внутрішньосистемних зв'язків, які порушує конфлікт. Внутрішньосистемні зв'язки припускають наявність суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом. Конфлікт, який зачіпає інтереси тільки окремих учасників, знаходиться за межами дії кримінального права;

по-друге, підвищити авторитет кримінального закону можна шляхом створення маленького Кримінального кодексу з невеликим набором найбільш суспільно небезпечних діянь;

по-третє, обґрунтованою вважається позиція авторів Концепції впровадження проступку шляхом прийняття Закону (Кодексу) України про проступок. Виключення з КК України діянь, які не становлять суспільної небезпеки, дозволить підвищити ступінь реалізації невідворотності відповідальності шляхом економії заходів кримінально-правового впливу;

по-четверте, кримінальна відповідальність в її негативному та позитивному аспектах є кримінально-правовою оцінкою діяння (як злочину, так і правомірної поведінки) особи з боку держави;

по-п'яте, термін «кримінальна відповідальність» використовується в багатьох статтях Кримінального кодексу України, від правильного його тлумачення залежить вирішення кримінальної справи на практиці, він має не тільки кримінально-правове, а й процесуальне значення, тому також як і покарання кримінальна відповідальність є міждисциплінарним інститутом, який потребує законодавчого визначення.

3.3 Кримінально-правова ідеологія та доктринальні принципи кримінального права

Під час дослідження стадій формування кримінально-правової ідеології, нами було з'ясовано, що її правовими принципами є: принцип верховенства, законності, гуманізму, справедливості, рівності, невідворотність державного реагування на протиправні діяння, доцільності правової системи держави, економії матеріальних ресурсів держави. Принципи кримінального права сформувалися на рівні кримінально-правової доктрини і хоча не отримали безпосереднього законодавчого закріплення, витікають із багатьох статей КК України.

У 2014 році народні депутати України внесли до Верховної Ради України проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України» (далі – Законопроект) [479]. В цьому проекті є пропозиція закріпити в Кримінальному кодексі України принципи кримінального права.

У пояснювальній записці до Законопроекту доцільність законодавчого закріплення принципів кримінального права обґрунтовується тим, що принципи кримінального права сформульовані у КК багатьох держав, зокрема Литви, Молдови, Польщі, ФРН, Франції, Росії, Білорусі та ін. Вони є також в усіх сучасних кодексах України (КАСУ, КПК, проекті КУпАП та ін.). У КК України вони є і сьогодні, але лише частково – і при цьому «розкидані» по кількох розділах. Ідея про доцільність законодавчого закріплення принципів кримінального права в цілому є обґрунтованою, проте деякі положення щодо змісту та форми запропонованих принципів викликають зауваження. Необхідно встановити, наскільки зміст та форма принципів кримінального права, запропонованих у Законопроекті, відповідають сучасним реаліям чи є в них ідеологічна узгодженість, яка є обов'язковою гарантією функціонування кримінально-правових норм як єдиного механізму [255, с. 114].

У ст. 2-1 Законопроекту запропоновано закріпити *принцип законності і принцип юридичної визначеності*. Фактично була зроблена спроба об'єднати в

одній статті два принципи: принцип законності – принцип кримінального права як галузі права та принцип юридичної визначеності – принцип законодавчої техніки. Перший принцип визначає зміст та спрямованість правового регулювання, другий принцип є гарантією точного відображення та розуміння змісту у конкретній формі. Принципи кримінального права є своєрідним планом, яким користуються правозастосовувачі на практиці. Принципи законодавчої техніки є інструментом законодавця, який не обов'язково повинен бути доведений до суб'єктів, які не мають відношення до процесу законотворчості. Принцип юридичної визначеності вже знайшов своє відображення в Методичних рекомендаціях «Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки», підготовлених Головним юридичним управлінням Апарату Верховної Ради України [473, с. 14].

У ст. 2-1 Законопроекту зміст принципу законності подається у наступній формі: «Кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом; застосування положень закону про кримінальну відповідальність, які визначають кримінально-протиправну поведінку, за аналогією заборонено». Така позиція авторів Законопроекту відповідає положенням ч. ч. 3, 4 ст. 3 КК України, за виключенням того, що замість терміна «злочинність діяння», використовується термін «кримінальна протиправність». Зазначене нововведення є обґрунтованим через пропозиції впровадження інституту проступків у кримінальне законодавство України.

Під впливом процесів євроінтеграції принцип законності почав конкурувати з принципом верховенства права [709, с. 325–327]. Посилаючись на Звіт щодо верховенства права, прийнятий Венеціанською комісією на 86-му пленарному засіданні, деякі українські вчені пропонують закріпити в КК України принцип верховенства права. Так, на думку М. І. Хавронюка, принцип верховенства права означає: «Пріоритет в суспільстві насамперед мають права людини; відносини між особою і державою регулюються на основі принципу: «Особі дозволено чинити все, що прямо не заборонено законом»; будь-яке

свавилля і дискримінація заборонені, усі є вільними і рівними у своїх правах; кожному забезпечується доступ до правосуддя у незалежних і неупереджених судах, включаючи перегляд судом законів. Суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики ЄСПЛ» [120, с. 70].

Хавронюк М. І. вважає, що принцип верховенства права давно визнаний в доктрині і не заперечується чинним законодавством. Однак запропоноване їм визначення не повною мірою відповідає доктринальним уявленням про принципи кримінального права і суперечить кримінальному законодавству України. По-перше, доктрина верховенства права вимагає, «щоб норми були опублікованими, стабільними і передбачуваними у своєму застосуванні. Вона вимагає доступності системи правосуддя і її незалежності від виконавчої та законодавчої гілок влади з тим, щоб судді виносили рішення тільки на підставі фактів і законів» [713, с. 293]. По-друге, жоден нормативно-правовий акт, прийнятий в Україні, не наділяє суди повноваженнями щодо перегляду законів.

Більш глибокий аналіз принципу: «Особі дозволено здійснювати все, що прямо не заборонено законом», про який пише М. І. Хавронюк, показав, що в дійсності він є не принципом верховенства права, а принципом дозволу, який викликає не менше запитань, ніж принцип заборони (заборонено все, що не дозволено законом). Обидва принципи мали різні історичні передумови для виникнення, і кожен з них може призвести до вкрай небажаних наслідків для особистості, суспільства, держави.

Принцип «заборонено все, що не дозволено законом», характерний адміністративно-командній системі Радянського Союзу, призвів до створення «казарменого суспільства», про яке американський вчений-психолог Фріда Полат, який побував у СРСР в розпал «перебудови», говорив: «Ваші люди панічно бояться приймати самостійні рішення, навіть думати бояться. Не люблять альтернатив. Всіх переслідує страх вибору. Але де немає вибору, там немає творчості, немає свободи – головних цінностей у житті. На обличчях покірність долі. Не хочуть чимось ризикувати, тому взагалі не вживають ніяких

активних кроків. Мені здається, що у вас сидить, за вас думає і діє не вільна, розсудлива, поважаюча себе людина, а «гомо советікус» [601, с. 226].

Висновки Фріда Полата про радянських громадян є поверхневими. Творчість і свобода відносні поняття. Вченому не вдалося вловити менталітет радянських громадян. При всьому тому, що в радянському суспільстві цінувалися бездумне виконавство, різні прояви «старанності не по розуму», ревне виконання команд зверху, такі цінності, як совість, честь, борг, порядність, почуття солідарності, мали визначальний вплив на поведінку людей. Наукові праці, твори літератури і мистецтва, створені в період Радянського Союзу, в порівнянні з сучасними роботами відрізняються більшим професіоналізмом, глибиною і смисловим змістом.

Безперечно, психологія «культіків» і «гвинтиків» стримувала розвиток суспільства, від принципу заборони необхідно було перейти до принципу розумної, корисної дозволеності. Однак на пострадянському просторі принцип «дозволено все, що не заборонено законом», який виник у результаті Французької буржуазної революції як прагнення до соціального і духовного розкріпачення, здійснення природних прав людини, юридичної рівності і свободи, був сприйнятий як запрошення до вседозволеності. Тим часом ще в період перебудови в СРСР вчені (В. М. Кудрявцев, С. С. Алексєєв, М. В. Баглай, Д. А. Керімов, В. В. Лазарєв, Р. З. Лівшиць, М. І. Матузов) застерігали про можливі несприятливі наслідки здійснення даного принципу в радянському суспільстві. Як свідчить нинішня обстановка в суспільстві, вчені вірно відзначали, що гасло «дозволено все, що не заборонено» передбачає досить високий рівень політичної і правової культури, правосвідомості, юридичної обізнаності, грамотності; розвинену правову систему; вміння співвідносити свій особистий інтерес із суспільним, дотримуватися загальноприйнятих соціальних норм поведінки і т. ін. [351, с. 3–9].

Ідея верховенства права є світоглядною. Як пише А. А. Музика, «верховенство права – це не лише проблема правосуддя. Ця універсальна планетарна ідея (глобальний ідеал) стосується також надзвичайно широкого

кола суспільних відносин у сфері діяльності законодавчої та виконавчої гілок влади. Вона спрямована і проти «зазіхань із боку суб'єктів приватного сектора», відповідальних за виконання суспільних завдань» [391, с. 45]. Науковець звертає увагу на те, що 27 червня 2017 року у Києві був презентований документ Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії) «Rule of Law Checklist», перекладений українською з англійської як «Мірило правовладдя». Російський варіант перекладу назви документа – «Контрольный список вопросов для оценки соблюдения верховенства права». За цим документом стрижневими елементами поняття the Rule of Law (правовладдя) є: 1) законність – включно з прозорою, підзвітною та демократичною процедурою запровадження приписів права; 2) юридична визначеність; 3) заборона свавільності; 4) доступ до правосуддя в незалежних і безсторонніх судах – включно із судовим контролем щодо адміністративних актів; 5) поважання людських прав; 6) недискримінація та рівність перед законом [391, с. 43–44].

Зазначені ідеї можна було б відобразити в Кримінальному кодексі України через наступне законодавче визначення принципу законності: «1) Особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене цим Кодексом, несе обов'язки і користується правами, передбаченими законом. 2) Особа, яка вчинила суспільно корисне діяння, спрямоване на запобігання настанню суспільно небезпечних наслідків, а також потерпілі користуються правами і несуть обов'язки відповідно до закону. 3) Кримінальна протиправність діяння, його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються кримінальним законом. 4) Застосування кримінального закону за аналогією не допускається. 5) Кримінальний закон тлумачиться в точній відповідності з його текстом» [237, с. 185].

Ідея поважання людських прав та рівності їх перед законом означає, що принцип законності в кримінальному праві розповсюджується на осіб, які вчиняють як суспільно небезпечні діяння, так і суспільно корисні діяння, а також на потерпілих. Ідея юридичної визначеності та заборони свавільності

означає: застосування кримінального закону за аналогією не допускається; кримінальний закон тлумачиться в точній відповідності з його текстом.

Деякі вчені звертають увагу на те, що в юридичній літературі мало уваги приділено дослідженню правила *nulla poena sine lege* як складової принципу законності в розумінні ЄСПЛ. Пропонується враховувати чотири складових правила *nulla poena sine lege* (дві з них – це вимоги до якості кримінального закону, ще дві – правила щодо його застосування): *lex scripta* (покарання повинно базуватися на писаному праві); *lex certa* (вид та розмір покарання повинні бути чітко визначені); *lex praevia* (застосування покарання, яке було передбачене на момент вчинення злочину); *lex stricta* (покарання не може застосовуватися за аналогією) [656, с. 334–345]. Усі складові правила *nulla poena sine lege* відображені в чинному КК України: *lex scripta* – злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом (ч. 3 ст. 3); *lex certa* – суд призначає покарання у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, за винятком випадків, передбачених частиною другою статті 53 цього Кодексу (п. 1. ч. 1 ст. 65); *lex praevia* – злочинність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння (ч. 2 ст. 4); *lex stricta* – застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено (ч. 4 ст. 3).

У запропонованому нами визначенні принципу законності правила *nulla poena sine lege* виявляються в тому, що кримінальна протиправність діяння, його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються кримінальним законом, а також у тому що, застосування кримінального закону за аналогією не допускається. Враховуючи те, що принцип законності має загальний характер, більш конкретні правила *nulla poena sine lege* повинні бути відображені в інших кримінально-правових нормах (наприклад, в тих, що

регулюють порядок дії кримінального закону у часі, або тих, що регулюють порядок призначення покарання).

Наступним принципом кримінального законодавства за згаданим Законопроектом є принцип рівності. В ст. 2-2 Закону *принцип рівності громадян перед законом* звучить так: «1. Особи, які вчинили кримінальні правопорушення, є рівними перед законом і підлягають кримінальній відповідальності незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, місця народження, етнічного та соціального походження, майнового стану, службового становища, місця проживання, мовних або інших ознак. 2. Не вважаються порушенням рівності положення цього Кодексу, які визначають особливості кримінальної відповідальності та покарання жінок у зв'язку з вагітністю, пологами та грудним вигодовуванням дитини, а також: неповнолітніх; осіб у зв'язку з військовим обліком, мобілізацією, проходженням військової та альтернативної служби; службових та інших осіб, якщо ці особливості впливають з особливих повноважень чи спеціальних обов'язків цих осіб, покладених на них законом; осіб, які мають судимість; інвалідів, непрацездатних осіб та осіб, які мають хворобу, що становить небезпеку для інших людей; іноземців та осіб без громадянства, які не проживають постійно в Україні».

Запропонована редакція статті є недосконалою: по-перше, назва ст. 2-2 свідчить про те, що дія принципу рівності перед законом розповсюджується тільки на громадян, тоді як насправді він має значення для усіх людей, незалежно від приналежності до держави; по-друге, суб'єктами кримінальних правовідносин є не тільки особи, які вчинили кримінальні правопорушення, але й потерпілі, юридичні особи та ін., на яких теж розповсюджується принцип рівності перед законом; по-третє, недоцільно в ст. 2-2 пояснювати, що не вважаються порушенням рівності положення кримінального закону, які визначають особливості кримінальної відповідальності та покарання певної категорії осіб. Достатньо, що на рівні кримінально-правової доктрини існує

впевненість у справедливості існування юридичної та фактичної рівності, про яку ще в 1988 році писали С. Г. Келіна та В. М. Кудрявцев [171, с. 88–89].

Принцип рівності має яскраво виражену ідеологічну обумовленість. Історія становлення цього принципу свідчить про те, що принципи рівності та рівноправ'я, не будучи тотожними поняттями, по черзі змінювали один одного. У період первіснообщинного ладу в умовах соціальної рівності в суспільстві існували такі способи реакції на «образу», як заподіяння такої ж шкоди кривдникові («око за око» – принцип таліона), кровна помста винному і його родичам. Таким чином, первісні люди володіли не тільки соціальною рівністю, але і були рівні в можливості реалізації своїх прав. Пізніше з виникненням приватної власності з'явився ще один спосіб реакції на «образу» – викуп на користь потерпілого або громади. Майнове розшарування суспільства призвело до порушення принципу рівності людей в можливості реалізації своїх прав [224, с. 521].

У надрах рабовласницького, а потім і феодального суспільства майнова і правова нерівність людей ще більше посилилась. Оцінюючи феодальну юстицію, Вольтер писав: «Усюди протиріччя, жорстокість, невизначеність, свавілля; нарешті продажність судових посад – це ганьба, якою затаврована у світі одна Франція...» [66, с. 156]. На жаль, такою «ганьбою» була затаврована не тільки Франція, а й інші держави, в яких існувала різка майнова нерівність.

Французькі філософи-просвітителі XVIII століття вихід з ситуації, що склалася, бачили в закріпленні принципів: законності, рівності громадян перед законом, пропорційності покарання заподіяній шкоді, невідворотності та індивідуалізації відповідальності. Прихід буржуазії до влади ознаменувався проведенням низки реформ кримінального законодавства, які в тій чи іншій мірі відобразили прогресивні ідеї французьких філософів-просвітителів. Однак формальне проголошення принципів права не забезпечило їх фактичної реалізації. Рівністю в можливості реалізації своїх прав володіла та частина населення, в руках якої був капітал. Досвід існування людства показав, що домогтися соціальної рівності неможливо, проте забезпечити реалізацію

принципу рівноправності в кримінальному праві, головним чином через рівний обов'язок кожного відповідати за вчинене, держава зобов'язана.

Коли в суспільстві вчиняється злочин, про це стає відомо широкому колу осіб. Вчинки винних викликають обурення серед людей, які чекають від держави вживання відповідних заходів з викриття злочинця. Відсутність належної реакції працівників правоохоронних органів і суду на вчинені злочини підриває авторитет держави. Пряме порушення природних прав людини часто призводить до революцій, результатом яких є зміна державного режиму та ідеології. Прикладом може служити Французька революція 1789–1799 років. Традиційний погляд, що сформувався в кінці XVIII – на початку XIX ст., характерний, серед інших, для Е.-Ж. Сійєса (1748 – 1836 рр.) та Ф. Гізо (1787 – 1874 рр.), - трактував революцію як всенародне повстання проти аристократії, її привілеїв та методів пригноблення народних мас, що повинно було певним чином умотивовувати революційний терор проти привілейованих станів та прагнення революціонерів зруйнувати все, що асоціювалося з гнітом, і побудувати нове вільне і демократичне суспільство. З цих прагнень витікали головні гасла революції – свобода, рівність, братерство [415, с. 3].

За радянських часів багато вчених поділяли точку зору С. Г. Келіної і В. М. Кудрявцева, які розрізняли «дві форми рівності – формальну (або юридичну) і фактичну (або соціальну). Кримінально-правовий принцип рівності громадян перед законом означає закріплення юридичної рівності, тобто рівноправності громадян. ... Що стосується фактичної рівності, то її досягненню у сфері кримінального права служать інші кримінально-правові принципи, і зокрема принцип справедливості, застосування якого при обранні запобіжного кримінально-правового впливу дозволяє врахувати індивідуальні особливості конкретного випадку і особи, яка вчинила конкретний злочин ...» [171, с. 88–89].

Історичні події, що відбуваються в усьому світі, підтвердили те, що ідея про існування формальної та фактичної рівності є тією реальністю, з якою необхідно рахуватися. Наприклад, міжнародні акти з одного боку проголошують рівність прав жінок та чоловіків, з іншого боку визнають, що

материнство й дитинство потребують особливого піклування і допомоги (ст. 25 Загальної декларації прав людини, ст. 10 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, ст. ст. 11 і 12 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенція про охорону материнства). Деякі українські науковці, враховуючи фактичну нерівність чоловіків і жінок, вважають, що досягнення соціальної справедливості, фактичної рівності при розв'язанні питання про обсяг кримінально-правового примусу, форми кримінальної відповідальності, види, розміри покарання, підстави дострокового звільнення має відповідати етичним, моральним цінностям суспільства, природному праву, а отже передбачати надання природним статевим відмінностям системоутворюючих властивостей, введення спеціального правового статусу жінок як суб'єкта кримінальної відповідальності [360, с. 23]. Зміст ст. ст. 66, 79, 83 КК України свідчить про те, що спеціальний статус жінок як суб'єктів кримінальної відповідальності, вже врахований законодавцем

Принцип рівності, діючи в кримінальному праві, залишається загальноправовим принципом і означає, що люди є рівними перед законом. Однак зводити сутність принципу рівності в кримінальному праві лише до рівного обов'язку кожного відповідати за вчинений злочин, було б неправильно. Він поширюється на всіх суб'єктів кримінальних правовідносин, на яких поширюється дія кримінального закону (потерпілих, третіх осіб та ін.). Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний захист своїх прав з боку кримінального закону. Принцип формальної рівності повинен бути закріплений в кримінальному законодавстві України через принцип рівності перед законом.

У Кримінальному кодексі України принцип рівності перед законом міг би звучати так: «1) Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний захист своїх прав, свобод та інтересів з боку кримінального закону. 2) Особи, які вчинили злочини, рівні перед законом і підлягають негативній кримінальній відповідальності незалежно від статі, раси, національності, походження, майнового і службового становища, ставлення до

релігії, переконань, належності до громадських об'єднань, а також будь-яких інших ознак та обставин».

Встановлюючи злочинність і караність діяння, законодавець враховує наявність фактичної нерівності серед людей. Наприклад, стаття 79 КК України передбачає можливість звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, стаття 83 КК України передбачає можливість звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років. У розділі XV КК України законодавець передбачив особливості кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх. В примітці до ст. 185 КК України передбачено, що у ст.ст. 185, 186, 189 та 190 цього Кодексу значна шкода визнається із врахуванням матеріального становища потерпілого та якщо йому спричинені збитки на суму від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Таким чином, фактична рівність у кримінальному праві реалізовується через принцип справедливості, доцільності кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання.

У ст. 2-3 Законопроекту закріплене наступне визначення *принципу вини*: «Особа підлягає кримінальній відповідальності тільки за ті суспільно небезпечні дії (бездіяльність) і суспільно небезпечні наслідки, що настали, щодо яких встановлена її вина; ніхто не може бути визнаний винуватим у вчиненні кримінального правопорушення і підданий кримінальному покаранню, доки його вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду». Запропоноване у законопроекті визначення принципу вини потребує доопрацювання. Зайвою вважається у визначенні вказівка на суспільно небезпечні наслідки. За правилами ст. 2-3 вину слід встановлювати і щодо суспільно небезпечних дій (бездіяльності), і щодо суспільно небезпечних наслідків. Виникає питання, як бути в тих випадках, коли суспільно небезпечні наслідки не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину? Можливо, достатньо було б передбачити, що особа підлягає кримінальній

відповідальності лише за ті суспільно небезпечні дії (бездіяльність), які охоплювались її свідомістю та волею та щодо яких встановлено її вину.

Правовий статус принципу вини, як і попередніх принципів, що досліджувалися вище, багато в чому залежить від державної ідеології. Наприклад, у період становлення радянського кримінального законодавства ставлення до принципу вини було доволі неоднозначним. На думку М. О. Беляєва, в «Керівних засадах 1919 року» цей принцип взагалі не знайшов відображення, оскільки через вплив соціологічної школи права вони виходили з того, що злочин у класовому суспільстві викликається укладом суспільних відносин, в якому живе злочинець. Тому покарання не є відплатою «за вину», не є «спокутою вини» [26, с. 49].

У свою чергу, Р. В. Вереша, аналізуючи «Керівні засади з кримінального права РРФСР» (1919 р.), дійшов висновку, що вони, хоча і не вживали самостійного терміна «вина», однак надавали суттєве значення з'ясуванню суб'єктивного ставлення особи до вчиненого нею діяння. Свої висновки вчений обґрунтовує, посилаючись на ст. 12 Керівних засад, в якій було зазначено, що на визначення розміру покарання впливає в першу чергу мета злочинної діяльності й усвідомлення суспільної небезпеки, її характеру: «а) чи скоєно злочин ... з метою відновлення, збереження або набуття будь-яких переваг, пов'язаних з правом власності; б) чи вчинено діяння в інтересах відновлення влади пригноблюючого класу або в інтересах особистих особи, що вчинює діяння; в) чи вчинено діяння з усвідомленням спричиненої шкоди або з ... несвідомості; г) чи з'ясовано у особи, яка вчинює діяння, заздалегідь обміркований намір, жорстокість...» [52, с. 56]. Наведена стаття в більшій мірі свідчить про реалізацію принципу індивідуалізації покарання в кримінальному праві, ніж принципу вини як умови притягнення до кримінальної відповідальності.

«Принцип об'єктивної осудності виявляється зручним засобом для імперіалістичної реакції в тих випадках, коли вона має на меті розправи з політичними противниками, будь то демократичні сили всередині країни або учасники національно визвольного руху в інших країнах», – писали С. Г. Келіна

і В. М. Кудрявцев [171, с. 110–111]. На їхню думку, досить яскраво це продемонструвала гітлерівська юстиція в окупованих країнах Європи. Як приклад вони навели директиву Головного імперського управління безпеки фашистської Німеччини від 5 листопада 1942 року в якій говорилося: «При засудженні негерманця особисті мотиви повинні повністю відмітатися. Мірилом при цьому може служити те, наскільки його злочин загрожує німецькому порядку... Іншими словами, злочин негерманця потрібно розглядати під кутом зору поліцейської охорони безпеки, а не з точки зору юридичної спокути» [171, с. 111].

Тим же принципом керувалися комуністичні діячі, використовуючи кримінальний закон. Це тривало до тих пір, поки Радянська влада остаточно не була встановлена в державі. Після чого необхідність у переслідуванні осіб, що знаходяться в злочинному стані, відпала. Розуміючи недоцільність подальшого застосування принципу об'єктивної осудності, вчені вирішили, що для соціалістичного права суб'єктивна осудність повинна стати елементарною умовою правильної соціально-політичної оцінки людської поведінки [171, с. 116]. Радянські вчені встановили тісний зв'язок між поняттями умислу, необережності та вимогою усвідомлення суспільної небезпеки діяння особою, яка вчиняє злочин. Конструюючи поняття вини в радянському кримінальному праві, слід було виходити саме з усвідомлення суспільної небезпеки, а не протиправності. Вчені звертали увагу на те, що постановка питання про усвідомлення протиправності характерна для науки буржуазного кримінального права [67, с. 71]. Згідно з марксистсько-ленінською ідеологією, «в історичній перспективі, коли соціалістична державність переросте в комуністичне суспільне самоврядування, загальнонародне право поступово і закономірно переросте в правила комуністичного співжиття» [699, с. 609]. Тому для держави важливо було не те, чи усвідомлюють громадяни протиправність своїх діянь, а те, наскільки вони свідомо дотримуються правил соціалістичного співжиття, обумовлених характером соціалістичного ладу та спільністю корінних інтересів всіх людей.

Суспільна небезпека досі є ключовим критерієм для багатьох інститутів кримінального права. Однак в ідеї про необхідність усвідомлення протиправності діяння теж є раціональне зерно. Наприклад, презумпція знання закону, яка вважається незаперечною (неспростовною) через наявність конституційного положення про те, що незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності, насправді є заперечною (спростовною). У тих випадках, коли кримінальний закон відповідає уявленням суспільства про злочинність і караність діяння, незаперечність презумпції знання закону є справедливою. Проте в ході правозастосовної діяльності не виключені випадки, коли бланкетні диспозиції кримінально-правових норм відсилають до нормативно-правових актів інших галузей права, які неналежним чином доведені до відома громадян, містять прогалини і (або) колізії. У таких випадках незаперечність презумпції знання закону є несправедливою. Одна з підстав для спростування презумпції знання закону передбачена в ч. 2 ст. 57 Конституції України, за якою закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними. З метою забезпечення реалізації принципу справедливості у кримінальному праві в кримінальному законодавстві України слід було б передбачити юридичні підстави для спростування презумпції знання закону.

З урахуванням викладеного принцип вини в Кримінальному кодексі України міг би звучати так: «1) Негативна кримінальна відповідальність за невинне заподіяння шкоди не допускається. 2) Особа підлягає негативній кримінальній відповідальності лише за ті злочини, які охоплювались її свідомістю і волею та щодо яких встановлено її вину. 3) Незнання закону не звільняє від негативної кримінальної відповідальності, за винятком тих випадків, коли закони та інші нормативно-правові акти не були доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, а також містять прогалини та (або) колізії».

Визначення *принципу справедливості* в ст. 2-4 Законопроекту звучить так: «Покарання та інші кримінально-правові заходи, застосовувані до особи, яка вчинила діяння, передбачене цим Кодексом, мають відповідати характерові і ступеневі суспільної небезпеки кримінального правопорушення та обставинам його вчинення; ніхто не може двічі підлягати кримінальній відповідальності за кримінальне правопорушення, за яке він був виправданий або відповідно до закону звільнений від кримінальної відповідальності чи від покарання, або засуджений на підставі вироку суду, що набрав законної сили».

Запропоноване визначення принципу справедливості має суттєві недоліки: по-перше, автори Законопроекту виключили із визначення принципу справедливості особу винного, незважаючи на те, що згідно з п. 3 ч. 1 ст. 63 КК України суд призначає покарання, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання; по-друге, багато запитань викликають перераховані авторами Законопроекту випадки, коли особа не підлягає кримінальній відповідальності, наприклад, наявність виправдального вироку стовідсотково не виключає можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності, адже судові рішення, що набрали законної сили, можуть бути переглянуті за нововиявленими або виключними обставинами (глава 34 КПК України); звільнення від кримінальної відповідальності чи від покарання теж не виключає повністю можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності через те, що кримінальний закон допускає застосування умовних видів звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 47 КК України) та від покарання (ст. 84 КК України).

Однією зі складових принципу справедливості є ідея рівноваги. Аналізуючи уявлення людей про справедливість в період первіснообщинного ладу, П. Лафарг писав: «Удар за удар, відшкодування, рівне заподіяному збитку, рівні частки при розподілі продовольства та землі – такими були єдині поняття справедливості, доступні першим людям, поняття, які піфагорійці висловлювали в аксіомі «не порушувати рівноваги ваг» [302, с. 82]. У грецькій

міфології богиня правосуддя, Феміда, зображувалася з пов'язкою на очах (символ неупередженості), з рогом достатку і вагами в руках. У переносному значенні «терези Феміди» означають правосуддя. Отже, без рівноваги не може бути справедливості, а без справедливості – рівноваги.

За визначенням Сучасної української енциклопедії, справедливість – це категорія морально-правової та соціально-політичної свідомості, поняття про належне, що містить вимогу відповідності між реальною значущістю різних індивідів (соціальних груп) і їх соціальним становищем, між їхніми правами та обов'язками, між діянням і відплатою, працею і винагородою, злочином і покаранням і т. ін. [564, с. 347]. Слід зауважити, що наведене визначення з незначними змінами було переписано з Словника з етики, виданого під редакцією І. С. Кона в 1975 році [557, с. 298]. Виникає питання: чи змінюється розуміння принципу справедливості у кримінальному праві зі зміною ідеологій?

Ленін В. І., відзначаючи значення справедливості в реальному житті, писав: «Справедливість – пусте слово, кажуть інтелігенти і ті пройдисвіти, які схильні оголошувати себе марксистами на тій піднесеній підставі, що вони «споглядали задню» економічного матеріалізму» [307, с. 332]. Таке уявлення про справедливість виникло у інтелігентів не випадково. Енгельс Ф., будучи прихильником економічного матеріалізму, писав, що справедливість завжди є лише «ідеологізованим, вознесеним на небеса виразом існуючих економічних відносин або з їх консервативної, або з їх революційної сторони» [344, с. 273].

У період первіснообщинного ладу справедливим вважався принцип таліона – «око за око – зуб за зуб». У період середньовіччя справедливими вважалися публічні страти і тортури. Справедливою вважалася розправа над дворянами, царськими чиновниками, священнослужителями в період становлення радянської влади. Очевидно, що справедливість є відносним поняттям, зміст якого залежить від багатьох факторів, у тому числі і від пануючої ідеології. У той же час справедливість належить до вічних цінностей, без яких існування людства є безглуздом [230, с. 185–190].

Аналіз юридичної літератури показав, що серед радянських вчених з приводу поняття та значення принципу справедливості були дискусії. По-перше, гаряче обговорювалося питання доцільності визнання чи невизнання задоволення почуття справедливості однією з цілей покарання. М. О. Беляєв, В. Г. Смирнов та інші автори були переконані в тому, що покарання має застосовуватися і страждання повинні причинятися злочинцеві не тільки з метою виправлення і перевиховання та попередження злочинів, а й задля задоволення почуття справедливості радянських громадян, ображених вчиненням злочину [26, с. 115].

Наумов І. С. і Шаргородський М. Д. відповідали на це питання негативно. Ной І. С., наприклад, писав: «Не можна погодитися з висловленою М. О. Беляєвим, В. Г. Смирновим і деякими іншими авторами думкою про необхідність при вирішенні одного з найважливіших питань кримінального права – питання про цілі покарання – рахуватися і з «почуттям справедливості членів соціалістичного суспільства», коли під цими почуттями розуміється сприйняття покарання як відплати [419, с. 95]. Суть зазначеної позиції зводилася до наступного: «... прагнення до воздаяння, бажання заподіяти злочинцю страждання за вчинений ним злочин – це нище бажання, а людина, що знаходить задоволення в заподіянні іншій людині страждань і поневірянь, не заслуговує схвалення з точки зору соціалістичної моралі. Радянське право не повинно йти на поводу у таких людей, а має виховувати радянських людей в дусі комуністичної моралі, для якої буде чужим таке почуття» [26, с. 118].

Ленін В. І. говорив: «...без «людських емоцій» ніколи не було, немає і бути не може людського шукання істини» [306, с. 112]. Ґрунтуючись у своїх наукових дослідженнях на праці В. І. Леніна, більшість вчених схилилися до думки про необхідність задоволення «почуття справедливості членів соціалістичного суспільства». Сучасні вчені не тільки не відмовилися від цієї ідеї, але і розвинули її. Так, С. А. Велієв, вивчаючи принцип справедливості і його реалізацію при призначенні покарання, дійшов наступного висновку: «...зміст справедливості як принципу призначення покарання, тобто оцінка

справедливості прийнятого судового рішення, охоплює ставлення до призначеного покарання: а) самого засудженого; б) потерпілого; в) населення (групи людей і так далі)» [696, с. 152]. На рівні дисертаційних досліджень з'являються пропозиції про закріплення в КК України обов'язку суду враховувати під час призначення покарання позицію потерпілого щодо меж та обсягів покарання. На підставі викладеного можна погодитись з тим, що задоволення почуття справедливості населення має важливе значення, але воно повинно відбуватися на основі якісного закону, при сумлінному виконанні судовими і правоохоронними органами своїх обов'язків.

Другою проблемою, яка обговорювалася радянськими вченими, є можливість досягнення співрозмірності злочину і покарання. Як справедливо зауважив М. О. Беляєв, при виборі заходу відплати, рівної вчиненому, доводиться порівнювати важко порівнянні цінності: з одного боку, завжди життя, здоров'я та інші блага злочинця, а з іншого – життя, здоров'я та інші блага потерпілого, державну владу, нормальну діяльність апарату управління, нормальне функціонування господарства і т. ін. [26, с. 117].

По-третє, відкритим залишалось і залишається питання про обсяг поняття справедливості. Так, З. А. Бербешкіна при визначенні обсягу поняття справедливості в 1985 році виділяла три елементи: 1) міру відплати; 2) міру вимоги; 3) правомірність оцінки [28, с. 101]. Келіна С. Г. і Кудрявцев В. М. у тому ж році виділяли три рівня прояву категорії справедливості: 1) справедливість призначення покарання; 2) справедливість санкцій; 3) формування кола злочинних діянь [171, с. 9–10]. Коробєєв О. І. у роботі «Радянська кримінально-правова політика» 1987 року вказував на дві сфери прояву принципу справедливості – правотворчої і правозастосовної діяльності [269, с. 41].

Уже після розпаду Радянського Союзу, аналізуючи роботи радянських вчених, наші сучасники дійшли висновку, що принцип справедливості розглядався головним чином як принцип відповідальності, в той час як його зміст і значення набагато ширші. Наприклад, російський вчений В. В. Мальцев

запропонував на законодавчому рівні закріпити таке визначення принципу справедливості: «Принцип справедливості забезпечується повною реалізацією його складових принципів рівності перед законом і судом і гуманізму в кримінальному законодавстві і судах Російської Федерації» [694, с. 396]. Як не дивно, свою позицію вчений обґрунтовує, посилаючись на ідеї, висловлені К. Марксом і В. І. Леніним. «При обранні заходу кримінально-правового впливу необхідно враховувати індивідуальні особливості конкретного випадку і особи, яка вчинила конкретний злочин, – пише В. В. Мальцев, – не слід, використовуючи принцип гуманізму (а значить, і справедливості), нехтувати принципом рівності, бо суспільна небезпека «конкретного випадку і особи, яка вчинила конкретний злочин», і є та «рівна міра» і «однаковий масштаб», про яких писали К. Маркс і В. І. Ленін» [694, с. 263].

Дійсно, принцип справедливості тісно пов'язаний з такими поняттями, як «рівна міра», «однаковий масштаб», «відповідність», проте в кримінальному праві всі три принципи (справедливість, гуманізм, рівність) мають різне смислове значення. Вони являють собою взаємопов'язані, але не тотожні поняття. Дуже важливо зберегти наукові досягнення радянських вчених, завдяки яким в радянській кримінально-правовій доктрині принцип справедливості перестав носити розпливчастий і невизначений характер. Обсяг поняття принципу справедливості, запропонований С. Г. Келіною і В. М. Кудрявцевим, цілком відповідає потребам сучасної теорії і практики. На рівні правотворчості принцип справедливості проявляється в справедливому формуванні кола злочинних діянь і справедливості санкцій. На правозастосовному рівні принцип справедливості проявляється в справедливості призначення покарань та інших заходів кримінально-правового впливу.

У Кримінальному кодексі України принцип справедливості міг би звучати так: «1) Злочинність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки як суспільно небезпечного, так і суспільно корисного діяння встановлюються законодавцем з метою досягнення справедливості на загальнолюдському рівні.

2) Покарання та інші заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до особи, яка вчинила злочин, повинні бути справедливими, тобто відповідати тяжкості злочину, обставинам його вчинення та особі винного. 3) Ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за той самий злочин більше одного разу».

Одним з проявів принципу справедливості є принцип індивідуалізації покарання. У ст. 2-5 Законопроекту принцип індивідуалізації покарання звучить так: «Суд повинен враховувати характер і ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, мотиви і цілі вчиненого, особистість винного, характер і розмір завданої шкоди, обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання, думку потерпілого у справах приватного обвинувачення, і мотивувати обрану міру покарання у вироку».

Визначення принципу індивідуалізації покарання, запропоноване авторами Законопроекту, частково перетинається з принципом справедливості і більше нагадує обов'язки суду під час призначення покарання, ніж керівну ідею, яка є фундаментом основних інститутів кримінального права. Твердження про те, що суд повинен мотивувати обрану міру покарання у вироку, виходить за межі кримінального права, як матеріальної галузі права, і вторгається у сферу кримінально-процесуальних правовідносин (в ч. 1 ст. 370 КПК України передбачено, що судові рішення повинно бути законним, обґрунтованим і вмотивованим). Окрім того, автори Законопроекту виявили певну непослідовність під час формулювання принципу індивідуалізації покарання. У визначенні принципу справедливості мова йде про покарання та інші кримінально-правові заходи, у визначенні принципу індивідуалізації тільки про покарання. Виникає питання: чому принцип індивідуалізації не діє у разі застосування інших кримінально-правових заходів?

Принцип індивідуалізації покарання та інших заходів кримінально-правового впливу широко застосовувався «в законодавстві і практиці правозастосовних органів з перших днів існування Радянської влади» [26, с. 51–52]. Досліджуючи тенденції розвитку українського кримінального

законодавства радянського періоду в частині застосування заходів впливу на поведінку правопорушника, О. В. Козаченко зазначає, що за Кримінальним кодексом УРСР 1922 року, який базувався на Керівних засадах з кримінального права РРФСР 1919 року, мета і завдання застосування кримінально-правових заходів полягали у тому, щоб забезпечити безпеку громадського порядку від майбутніх злочинних дій особи, яка вже вчинила злочин, можливо шляхом пристосування до певного громадського порядку, а якщо особа не піддається пристосуванню, то ізоляцією її, а у виключних випадках – її фізичним знищенням. О. В. Козаченко звертає увагу на те, що на підставі встановлених завдань формувалася система кримінально-правових заходів впливу на поведінку особи, яка вчинила або могла вчинити злочин, що повністю відповідає вимогам суто системи кримінальних покарань, а саме: 1) навіяння; 2) висловлення громадської догани; 3) примус до дій, які не передбачають фізичних втрат; 4) об'ява особи під бойкотом; 5) виключення особи з об'єднання тимчасово або назавжди; 6) відновлення, а при неможливості відшкодування завданої шкоди; 7) відсторонення від посади; 8) заборона займати ту або іншу посаду або займатися певною діяльністю; 9) конфіскація всього або частини майна; 10) позбавлення політичних прав; 11) оголошення ворогом революції або народу; 12) примусові роботи без поміщення до місць позбавлення волі; 13) позбавлення свободи на певний строк або на невизначений строк до настання певної події; 14) об'ява особи поза законом; 15) розстріл; 16) сполучення зазначених видів покарання [188, с. 172].

Перераховані види заходів кримінально-правового впливу ґрунтувалися на сильному психологічному тиску, який не залишав особі свободу вибору життєвих орієнтирів. Надалі від багатьох з них відмовилися. Стало очевидно, що принцип індивідуалізації не можна реалізовувати, порушуючи інші принципи кримінального права, такі як законність, рівність, гуманізм. Сенс застосування принципу індивідуалізації покарання та інших заходів кримінально-правового впливу полягає не в їх різноманітті, а в їх справедливості.

З урахуванням історичного досвіду становлення принципу індивідуалізації покарання та інших заходів кримінально-правового характеру можна запропонувати наступне визначення цього принципу, яке могло би бути закріплене в Кримінальному кодексі України: «З метою забезпечення справедливості на загальнолюдському рівні існують різні види покарань та заходів кримінально-правового характеру, застосування яких повинно бути необхідним та достатнім у кожному конкретному випадку вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого цим Кодексом».

Принцип особистого характеру кримінальної відповідальності у ст. 2-6 Законопроекту звучить так: «Кримінальній відповідальності і покаранню підлягає тільки особа, яка умисно або через необережність вчинила діяння, передбачене законом про кримінальну відповідальність». Формально ст. 2-6 Законопроекту визначає принцип особистого характеру кримінальної відповідальності, а за своїм змістом відображає принцип законності та принцип вини в кримінальному праві. Справжню сутність принципу особистої відповідальності складає положення, згідно з яким фізична особа підлягає покаранню та іншим заходам кримінально-правового характеру за кримінально протиправні діяння, вчинені як безпосередньо, так і опосередковано за умови, що вони охоплювалися її свідомістю та волею. Істинність та необхідність саме такого розуміння принципу особистої кримінальної відповідальності обумовлені історичними подіями, які стали наслідком ідеологічної боротьби між представниками різних соціальних груп.

Реалізації принципу особистої відповідальності в різних країнах у різні епохи заважав політико-правовий термін «ворог народу». Ворог народу – термін, введений за часів Французької революції для позначення супротивників режиму і для обґрунтування масового терору, широко використовувався під час червоного терору та сталінських репресій. Про це свідчать наступні нормативно-правові акти:

Постанова РНК «Про червоний терор» від 5 вересня 1918 року, в якій передбачалося, «що необхідно забезпечити Радянську Республіку від класових

ворогів шляхом ізолювання їх у концентраційних таборах; що підлягають розстрілу всі особи, причетні до білогвардійських організацій, змов і заколотів; що необхідно опублікувати імена всіх розстріляних, а також підстави застосування до них цього заходу» [420]. За словами деяких істориків червоний терор почався раніше білого терору і був неминучим, тому що більшовицьке насильство, обґрунтоване марксизмом як диктатура пролетаріату, було спрямоване не проти чинного опору, а проти проголошених поза законом шарів суспільства: дворян, поміщиків, офіцерів, священиків, куркулів, козаків, вчених, промисловців і т. ін. [6, с. 241–245].

Стаття 58 КК РРФСР 1926 року [285], а в Україні ст. 54 КК УРСР 1927 році [286] використовувалися правлячим режимом з метою посилення боротьби з «ворогами народу».

До кримінальної відповідальності притягувалися не тільки зрадники Батьківщини – «вороги народу», але й члени їх сімей. Так, у постанові політбюро ЦК ВКП(б) «Про притягнення до відповідальності зрадників батьківщини і членів їх сімей» було передбачено, що відповідальності підлягають члени сімей зрадників батьківщини, які спільно з ними проживали або перебували на їх утриманні на момент вчинення злочину [422]. В Інструкції Народного комісаріату внутрішніх справ «Про порядок заслання у віддалені північні райони СРСР членів сімей зрадників батьківщини, які втекли або перелетіли за кордон» роз'яснювалося, що засланню у віддалені північні райони СРСР підлягають всі повнолітні члени сім'ї зрадника батьківщини (батько, мати, дружина, чоловік, діти, тесть, теща, брати, сестри), які спільно з ним проживали або знаходилися на його утриманні, якщо вони не вчинили злочинів, за які за законом підлягають більш тяжкому покаранню [421].

Порушення принципу особистої відповідальності було крайньою формою жорстокості, тому коли пік ідеологічної боротьби пройшов, цей принцип став основним принципом кримінального права. Визначення принципу особистої відповідальності, запропоноване радянськими вченими, не втратило своєї актуальності, навіть після зміни державного режиму та форми правління. Так,

на думку С. Г. Келіної і В. М. Кудрявцева, даний принцип включає три основних елементи: 1) злочином визнається акт поведінки, вчинений конкретною фізичною особою – індивідом, а не колективом або іншою соціальною спільністю; 2) фізична особа підлягає кримінальній відповідальності за те, що було заподіяно їй власним діянням (дією або бездіяльністю); 3) відповідальність і покарання за злочин мають особистий характер, тобто повинні поширюватися тільки на особу, яка вчинила злочин [171, с. 100]. Келіна С. Г. і Кудрявцев В. М. звернули увагу, що принцип особистої відповідальності передбачає не тільки фізичну, а й психічну індивідуальність суб'єкта. Свою позицію вони пояснювали так: «... з точки зору цього принципу людина може бути притягнута до кримінальної відповідальності, коли суспільно небезпечне діяння було не тільки «справою її рук», а й продуктом її свідомості і волі» [171, с. 108].

На підставі викладеного можна запропонувати наступне визначення принципу особистої кримінальної відповідальності, яке могло би бути закріплене в Кримінальному кодексі України: «Фізична особа підлягає покаранню та іншим заходам кримінально-правового характеру за злочин, вчинений її власним діянням (дією або бездіяльністю) як безпосередньо, так і опосередковано, за умови, що діяння охоплювалося її свідомістю та волею».

Визначення принципу гуманізму у ст. 2-7 Законопроекту запропоновано у наступній редакції: «Закон про кримінальну відповідальність забезпечує охорону людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки як найвищої соціальної цінності; особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, суд призначає покарання, необхідне і достатнє для її виправлення і попередження нових кримінальних правопорушень; у випадках, передбачених цим Кодексом, допускається звільнення від кримінальної відповідальності і від покарання чи його відбування, а також заміна покарання більш м'яким; покарання та інші кримінально-правові заходи, що застосовуються до особи згідно з цим Кодексом, не можуть мати своїм змістом завдання фізичних страждань чи приниження людської гідності».

Запропоноване визначення не в повній мірі відповідає рівню розвитку сучасної науки.

Загальновідомо, що у сфері кримінального права принцип гуманізму має два значення. З одного боку, він проявляється в забезпеченні безпеки людини і спрямований проти осіб, винних у вчиненні злочинів; з іншого боку, принцип гуманізму має на меті збереження людської гідності осіб, винних у вчиненні злочинів. Принцип гуманізму знайшов законодавче закріплення при формулюванні завдань Кримінального кодексу і спеціальних правових інститутів, таких як: призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання або від його відбування, відповідальність неповнолітніх. Проте в суспільстві виникли певні передумови для переосмислення розуміння принципу гуманізму в кримінальному праві.

По-перше, тривала дискусія між буржуазними і радянськими вченими (в ході якої кожен з них доводив гуманізм своїх ідей) показала, що, прикриваючись гуманістичними ідеями (ідеями про людинолюбство), можна здійснювати будь-яку політику, навіть засновану на насильстві.

По-друге, після відмови від марксистсько-ленінської ідеології у вітчизняній юридичній науці поступово почали відмовлятися від терміна «особистість», замінюючи його терміном «людина». Сміслові значення терміна «особистість» в чинному законодавстві було втрачено. Ідея про те, що гуманізм стверджує цінність людини як особистості, його право на свободу, щастя, розвиток, прояв своїх здібностей, була забута.

По-третє, на рівні теоретичної і буденної свідомості склалося переконання, що гуманізм – це людинолюбство, милосердя, співчуття, що пріоритетне значення для суспільства і держави мають інтереси окремо взятої особистості. Дане переконання є міфом. І держава, і суспільство, і окремо взята особистість переслідують в першу чергу свої власні інтереси.

Гуманістичні ідеї як система поглядів зародилися в XIV–XV століттях, Отримавши значне поширення і розвиток в епоху Відродження і буржуазних революцій XVII – початку XIX століття, в «боротьбі прогресивних сил проти

феодално-станового гноблення і духовної диктатури церкви» [457]. Можливо, тому гуманізм не теїстичен і не приймає «надприродне» бачення світу [2, с. 52–58]. Гуманізм стверджує цінність людини як особистості, її право на свободу, щастя, розвиток, прояв своїх здібностей [457]. Ця красива ідея привела до того, що людина зайняла місце Господа. У період науково-технічного прогресу вона оголосила себе Вищим Розумом, тим самим збільшила силу своєї влади за рахунок приниження значущості всього іншого, що існує на нашій планеті і у Всесвіті.

Людина, що володіє релігійним світоглядом, живе, усвідомлюючи свою гріховну природу, і прагне до Бога через чесноту і покаяння. Людина, вихована згідно з принципами гуманізму, усвідомлює свою цінність з моменту народження до самої смерті. При цьому їй нікому нічого не треба доводити, вона нікому нічого не винна, вона цінна сама по собі. Однак виникає питання: чому, незважаючи на свою велич і цінність, людина перебуває в дисбалансі як з навколишнім світом, так і з самою собою?

Синонімом слова «гуманізм» вважається людинолюбство. Любов є почуттям, яке часто виникає на несвідомому рівні. Почуття відображає суб'єктивне оціночне ставлення до реальних або абстрактних об'єктів. З цієї причини любов часто носить стихійний характер і має безліч проявів. Вона може бути як надихаючою, так і руйнівною. В ім'я любові людина може зробити як подвиг, так і злочин, тому не доцільно розглядати її в якості ключової ідеї міжлюдської комунікації на мирському рівні (державного і правового регулювання). Любов лежить в основі релігійної ідеології. Її релігійне тлумачення здатне утримати людей від проявів егоїзму, одержимості і ненависті.

На мирському рівні в основі міжлюдських відносин повинна бути ідея поваги. На відміну від почуття любові повага – це «одна з найважливіших вимог моральності, що передбачає таке ставлення до людей, в якому практично (у відповідних діях, мотивах, а також у соціальних умовах життя суспільства) визнається гідність особистості» [557, с. 323]. У ст. 2-7 Законопроекту відображена ідея пріоритету приватно-людських цінностей над усіма іншими

цінностями. Стан сучасного суспільства свідчить про те, що неконтрольований егоїзм людини небезпечний як для самої людини, так і для держави та суспільства. Як справедливо зауважив А. І. Бойко, «відхрещуючись від шаленого класового підходу колишнього режиму, нові оракули ведуть суспільство в іншу крайність, абсолютизують особистість і приватний інтерес ... хоча «слава прав» індивідів не так вже й небезпечна – вона атомізує суспільство, дезорганізує систему управління, робить обивателя беззахисним перед насильством і пороками» [35, с. 57]. Справжній гуманізм полягає в ідеї розумного балансу інтересів особистості, суспільства, держави, взаємоповаги та взаємовідповідальності перерахованих суб'єктів. Тому принцип гуманізму в кримінальному праві України повинен виявлятися у забезпеченні безпеки людини, суспільства, держави та всього людства, необхідної для гідного їх співіснування. Положення ст. 2-7 Законопроекту про те, що суд призначає покарання, необхідне і достатнє для виправлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, і попередження нових кримінальних правопорушень, а також про те, що у випадках, передбачених цим Кодексом, допускається звільнення від кримінальної відповідальності і від покарання чи його відбування, а також заміна покарання більш м'яким, є відображенням принципів справедливості та доцільності кримінальної відповідальності.

Сутність та зміст принципу гуманізму в кримінальному праві України доцільно було б сформулювати на підставі положень Загальної декларації прав людини, що стосується можливості обмеження прав і свобод людини. У ч. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини передбачено, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом, виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

З урахуванням сучасних потреб та інтересів людини–суспільства–держави–людства можна запропонувати наступне визначення принципу гуманізму, яке могло би бути закріплене в Кримінальному кодексі України: «1)

Кримінальний кодекс України є гарантією забезпечення безпеки людини, суспільства, держави і всього людства, необхідної для гідного співіснування перерахованих суб'єктів. 2) Кожна людина має дотримуватися кримінально-правових заборон, а в разі їх порушення зобов'язана притерпіти заходи кримінально-правового характеру. 3) Громадянське суспільство може реалізовувати свої права, свободи та інтереси в межах історично сформованих принципів кримінального права. 4) Держава зобов'язана гарантувати відновлення соціальної справедливості і свободу від протиправних зловживань влади».

Ідея про те, що Кримінальний кодекс України є гарантією забезпечення безпеки людини, суспільства, держави і всього людства, необхідної для гідного співіснування перерахованих суб'єктів, не є абсолютно новою для кримінального права. Її сутність та зміст можна знайти у висновках кандидатської дисертації М. В. Ююкіної. Дослідивши принцип гуманізму в кримінальному, кримінально-виконавчому праві та кримінальній політиці і його реалізацію при призначенні покарання, вона дійшла висновку, що гуманізм кримінального законодавства – це система нормативно закріплених морально-правових вимог, заснованих на положеннях Конституції, що виражають визнання і збереження непорушною цінності людини як особистості, охороняють права, свободи, честь і гідність людини і громадянина, інтереси суспільства, національну безпеку в цілому і гарантують реалізацію даного захисту нормами кримінального законодавства незалежно від правового статусу людини [700].

Положення про те, що кожна людина має дотримуватися кримінально-правових заборон, а в разі їх порушення зобов'язана притерпіти заходи кримінально-правового характеру, є відображенням ідеї взаємоповаги та взаємовідповідальності. Як правило, слово «відповідальний» використовується в трьох значеннях: «1. Наділений правами й обов'язками у здійсненні якої-небудь діяльності, у керівництві справами. 2. Про людину: з високо розвинутим

почуттям обов'язку, яка ревно ставиться до своїх обов'язків. 3. Істотно важливий, дуже серйозний» [427, с. 401].

Пропозиція про законодавче закріплення положення про те, що громадянське суспільство може реалізовувати свої права, свободи та інтереси в межах історично сформованих принципів кримінального права, виникла завдяки тому, що громадянське суспільство не завжди добре розуміє, як можна скористатися наданими йому правами та свободами. Як справедливо зауважують деякі автори, доволі актуальними для сучасної України є випадки, коли здійснюється серйозний тиск на суддів під час здійснення правосуддя з боку різноманітних громадських об'єднань, рухів чи просто озброєних кийками громадських «активістів», які теж керуються принципом «справедливості», внаслідок чого судді фактично позбавляються можливості прийняти законне рішення [676, с. 219].

Ідея про те, що держава зобов'язана гарантувати відновлення соціальної справедливості і свободу від протиправних зловживань влади, виникла на підставі трагічного історичного досвіду України та інших пострадянських держав. Як пише О. О. Житний, «досвід взаємовідносин людини із державою (і її агентами) знає чимало прикладів, коли кримінальний закон ставав інструментом протиправного насильства, використовуючи який публічна влада не лише не забезпечувала, але й свідомо порушувала, руйнувала стан правової захищеності особи, прагнучи досягнути шляхом його застосування цілей, які не відповідають призначенню цього закону (коли шляхом реалізації кримінально-правових санкцій створювався умовно безкоштовний трудовий ресурс з контингенту засуджених осіб, велась боротьба з «інакшими» підходами у науці чи мистецтві, придушувалась політична опозиція й забезпечувалась монополія певної політичної сили, стримувалась економічна активність населення, розвиток суспільних відносин «заморожувався» у певному, вигідному державі стані тощо) в площині соціально-економічній» [135, с. 52].

Стаття 2-8 Законопроекту надає наступне визначення принципу невідворотності кримінальної відповідальності: «Кожна особа, яка вчинила

діяння, передбачене цим Кодексом, підлягає покаранню та/або іншим кримінально-правовим заходам; звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання чи його відбування, а також заміна покарання більш м'яким допускаються лише у випадках, передбачених цим Кодексом». Визначення принципу невідворотності кримінальної відповідальності теж потребує деяких уточнень. По-перше, у статті сказано, що кожна особа, яка вчинила діяння, передбачене цим Кодексом, підлягає покаранню та/або іншим кримінально-правовим заходам, тоді як не усі діяння, передбачені КК України є протиправними (особа може діяти у стані необхідної оборони, крайньої необхідності, під впливом фізичного або психічного примусу та за інших обставин, що виключають злочинність діяння). По-друге, наявність інститутів звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання та його відбування свідчать про те, що принцип невідворотності кримінальної відповідальності перетворився на принцип невідворотності кримінально-правового реагування. Така трансформація ідеї про невідворотність кари, яка має давню історію, є закономірним результатом розвитку кримінального права, адже покарання вже давно не є єдиним заходом кримінально-правового впливу.

Існує думка, що генезис принципу невідворотності в українському кримінальному праві дозволяє виділити декілька етапів: «Перший етап, пов'язаний з необхідністю формалізації та інституалізації покарання як державного заходу впливу на особу, що вчинила злочинне діяння, та витісненням таких негативних явищ, як кровна помста, привів до формування принципу *невідворотності кримінального покарання*. Другий етап, який визначається подальшим розвитком кримінального права, забезпечив трансформацію змісту принципу у *невідворотність кримінальної відповідальності*, оскільки поруч з безпосереднім покаранням отримали нормативне закріплення і інші форми кримінально-правового впливу — засудження особи без призначення покарання, звільнення від покарання та інші, застосування яких виключає призначення покарання. Третій етап, який відповідає вимогам сьогодення, характеризується забезпеченням

невідворотності здійснення кримінально-правового впливу шляхом застосування кримінально-правових заходів» [189, с. 167].

Ефективність кримінального закону залежить від того, наскільки він відповідає культурно-історичним умовам розвитку суспільства та наскільки великим є його авторитет серед більшої частини населення [226, с. 373–376; 227, с. 145–152]. Можна погодитись з О. В. Козаченко в тому, що кримінально-правовий вплив здійснюється на всіх осіб, але саме через це невідворотність кримінально-правового впливу не може бути принципом кримінального законодавства. Як було зазначено вище, принципом кримінального права є керівна ідея, яка є своєрідним планом дії на практиці. На сучасному етапі розвитку людства практичне значення має обов'язковість реакції держави на факт вчинення суспільно небезпечних та суспільно корисних діянь, передбачених кримінальним законом. Тому третім етапом генезису принципу невідворотності в українському кримінальному праві є законодавче закріплення *принципу невідворотності кримінально-правового реагування*, який в Кримінальному кодексі України міг би звучати так: «1) Держава бере на себе обов'язок реагувати на всі випадки вчинення суспільно небезпечних діянь, передбачених цим Кодексом. 2) Особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене цим Кодексом, підлягає негативній кримінальній відповідальності та (або) іншим заходам кримінально-правового характеру (за виключенням добровільної відмови при незакінченому злочині) [253, с. 283–289]. 3) Звільнення від негативної кримінальної відповідальності, покарання та його відбування можливо у виняткових випадках, тільки при наявності підстав та умов, передбачених Законом. 4) Особа, яка вчинила суспільно корисне діяння, спрямоване на запобігання настанню суспільно небезпечних наслідків, підлягає позитивній кримінальній відповідальності».

В досліджуваному Законопроекті не згадується *принцип економії заходів кримінально-правового впливу та принцип доцільності кримінальної відповідальності*. Реалізація обох принципів залежить від пануючої ідеології.

В роки становлення радянської влади принципи законності, винної відповідальності, презумпції невинуватості порушувалися на користь застосування принципу економії кримінально-процесуальних заходів. Необхідно було швидко і своєчасно запобігати виникненню злочинних (контрреволюційних) задумів. Однак принцип економії кримінально-процесуальних заходів не означав застосування принципу економії заходів кримінальної репресії. У перші роки радянської влади цей принцип не діяв, незважаючи на те, що про нього писав В. І. Ленін. Як зауважував М. О. Беляєв, вивчаючи принцип економії заходів кримінальної репресії, «про необхідність економії примусу неодноразово говорив В. І. Ленін. Йому належить думка про необхідність обмежуватися при застосуванні примусу «мінімальним мінімумом». Він писав, що в класовій боротьбі необхідно сприяти свідомому вибору засобів, здатних при найменшій витраті сил дати найбільші та найбільш міцні результати» [26, с. 48].

Вивчаючи роботи В. І. Леніна, вчені іноді приходили до суперечливих висновків. Наприклад, «мінімальні мінімуми» могли стосуватися не принципу економії заходів кримінальної репресії, а принципу економії кримінально-процесуальних заходів. Інтерпретація творів В. І. Леніна багато в чому залежала від політичних, соціальних, економічних умов формування Радянської держави і суспільства. В умовах ринкової економіки принцип економії заходів кримінальної репресії не може зводитися лише до необхідності економії примусу. Актуальним стає питання про економічну еквівалентність злочину і покарання. Це питання піднімали і деякі радянські вчені. Так, за твердженням Є. Б. Пашуканіса, принцип рівноцінного обміну лежить в основі і кримінального права [455, с. 167]. Його ідеї суперечили марксистсько-ленінській ідеології, тому не отримали подальшого розвитку, а сам вчений був звинувачений у «шкідництві на правовому фронті» і підданий заходам репресії.

Зіткнувшись з проблемами, пов'язаними з переходом до ринкової економіки, вчені почали шукати вихід з ситуації, що склалася. Цікавими є роздуми О. С. Кузембаєва про інфляцію в кримінальному праві, під якою

вчений розуміє знецінювання співрозмірності кримінальної відповідальності щодо тяжкості вчинення злочину. Кузембаєв О. С. звернув увагу на те, що станом на момент прийняття у 2001 році КК України мінімальний розмір штрафу передбачався на рівні 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, який не зазнав змін станом й на початок 2016 року. Розмір неоподатковуваного мінімуму доходів громадян для розрахунків розміру покарання у вигляді штрафу в кримінальному законодавстві згідно з наступними нормативно-правовими актами (УП України № 1082/95 від 21.11.95 р., ЗУ № 889-IV від 22.05.03 р., Податковий кодекс України № 2755-VI від 02.12.10 р.) не змінювався й на зараз дорівнює 17 гривням. Використовуючи «індекс Біг Мака» у визначенні пропорційності кримінальної відповідальності, він дійшов наступних висновків: «...мінімальний розмір штрафу в КК України на рівні 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян дорівнює в 2016 році близько 14 гамбургерів «Біг Мак» в Україні. Отже, рівень недооцінки у вартості «справедливості» мінімального розміру покарання в КК України у порівнянні з США дорівнює 86,1%» [294, с. 218]. На законодавчому рівні дана проблема не вирішена досі.

Можливо, виникла необхідність закріпити на законодавчому рівні принцип економічної еквівалентності, завдяки якому розумна, раціональна людина розуміла б, що ризик, на який вона йде, задумуючи злочин, настільки великий, а покарання настільки суворе, що вона може більше втратити, ніж виграти від вчинення злочину. В сучасних умовах необхідно враховувати основоположні ідеї ринкової економіки, однією з яких є досягнення максимального прибутку при мінімумі витрат. Виходячи з цього, визначення принципу економічної еквівалентності або принципу економії заходів кримінальної репресії не можна дати без визначення принципу доцільності. Незважаючи на те, що на певних етапах історичного розвитку (революційних перетворень) принцип доцільності в кримінальному праві реалізовувався за рахунок інших принципів (законності, гуманізму, особистої і винної відповідальності), він необхідний і на законотворчому, і на правозастосовному

рівнях. Обґрунтованими і аргументованими видаються висновки О. В. Степаненко, згідно з якими «категорія «доцільність» впливає на результативність кримінально-правового регулювання та має наступні ключові характеристики: необхідність досягнення цілей та завдань кримінального права; вибір таких кримінально-правових засобів, які здатні досягти цілей та завдань кримінального права; відповідність кримінально-правових засобів конкретним обставинам та тенденціям розвитку кримінального права» [572, с. 11].

У Кримінальному кодексі України принцип доцільності та економії заходів кримінальної репресії варто було б закріпити в одній статті. У зв'язку з тим, що словосполучення «заходи кримінальної репресії» не характерне для кримінального законодавства України, коректніше було б використовувати словосполучення «заходи кримінально-правового характеру». Принцип доцільності та економії заходів кримінально-правового характеру в Кримінальному кодексі України міг би звучати так: «1) Покарання та інші заходи кримінально-правового характеру обираються для досягнення цілей і завдань Кримінального кодексу України при мінімумі втрат та витрат для людини, суспільства, держави. 2) Покарання та інші заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до особи, яка вчинила злочин, повинні бути такими, щоб вигода від вчинення злочину була меншою, ніж кримінально-правові наслідки, що настали».

Окрім змісту та форми принципів кримінального права важливе значення має порядок їх розміщення в Кримінальному кодексі України. Авторський колектив Законопроекту запропонував наступну систему принципів кримінального права: принцип законності і принцип юридичної визначеності, принцип рівності громадян перед законом, принцип вини, принцип справедливості, принцип індивідуалізації покарання, принцип особистого характеру кримінальної відповідальності, принцип гуманізму, принцип невідворотності кримінальної відповідальності. У запропонованій системі загальноправові, міжгалузеві та галузеві принципи кримінального права розміщені непослідовно. Це ускладнює їх сприйняття, а іноді призводить до

дублювання деяких положень. З метою забезпечення більш логічного, послідовного викладення положень кримінального законодавства, доцільно було б розмістити принципи кримінального права за правилом – від більш загального до спеціального.

Існує думка, що основоположними принципами кримінального права є: принцип законності; принцип гуманізму; принцип рівності перед кримінальним законом. Вважається, що така категорія, як справедливість, має концептуальний характер і є тим фундаментом, на якому повинен будуватись закон про кримінальну відповідальність, адже справедливість – це дороговказ законодавчої діяльності. Справедливість – це, передусім, соціально-філософська категорія, яка втілена в принцип «верховенство права» [634, с. 73–74]. Погоджуючись в цілому з тією послідовністю, з якою перераховуються основоположні принципи кримінального права, не можна погодитись з тим, що справедливість є лише соціально-філософською категорією і не може бути принципом кримінального права, який має практичне значення. Як соціально-філософську категорію можна розглядати не тільки справедливість, але й гуманізм. Так, В. В. Шаблистий, посиляючись на італійського поета і мислителя Франческо Петрарку, звернув увагу на те, що «гуманізм – це новий світогляд, усвідомлення повноти величі людини, її здатність зрозуміти і перетворити на благо все багатство і розмаїття довкілля, з яким людина пов'язана нерозривно, оскільки є «вузлом», центром світу, творцем власного буття. Категоріальний аналіз поняття «гуманізм» охоплює такі ознаки, як цілісність людської особистості, свобода, щастя, рівність тощо» [677, с. 153].

Взагалі, як принципи права в цілому, так і принципи кримінального права зокрема різними авторами надаються в різній послідовності. Кожний з авторів бачить в них різний ступінь соціально-ціннісного значення та узагальнення. Цікавим та дуже точним є пояснення специфіки ціннісної орієнтації, що становить основу життєдіяльності, зроблене авторами підручника «Загальна теорія держави та права» через давню байку: «Мандрівник запитує у трьох робітників, які возять цеглу: «Що ви робите?». Один відповідає: «Цеглу вожу»,

інший: «На хліб заробляю», а третій: «Собор буду» [172, с. 289]. При одних і тих самих діях існує різна соціально-ціннісна орієнтація.

З урахуванням соціально-ціннісної орієнтації можна запропонувати наступну систему принципів кримінального права, яка могла би бути закріплена в чинному Кримінальному кодексі України (див. таблиця 8).

Таблиця 8

Принципи кримінального права	Ціннісна орієнтація	Пояснення
<i>Принцип законності</i>	Підтримання авторитету права, що встановлюється державою	Жодне право, створене державою, не може існувати без принципу законності, держава не може існувати без права, безпека людини та суспільства не можуть існувати без держави, саме тому принцип законності знаходиться на першому місці
<i>Принцип гуманізму</i>	Повага прав людини	Право створюється для людини, тому наступним принципом кримінального права є гуманізм
<i>Принцип справедливості</i>	Реалізація загальнолюдських цінностей, заснованих на ідеї балансу та рівноваги	Навколишній світ створений за принципом нескінченної організації гармонії, тому третє місце в системі принципів кримінального права займає принцип справедливості
<i>Принцип рівності перед законом</i>	Дотримання встановлених правил поведінки кожною особою	Справедливість не може існувати без реалізації принципу рівності людей перед законом, тому після принципу справедливості йде принцип рівності перед законом
<i>Принцип невідворотності кримінально-правового реагування</i>	Протидія злочинності через теорію залякування	Система спеціальних принципів кримінального права розпочинається з принципу невідворотності кримінально-правового реагування, який є відображенням основного методу кримінально-правового впливу
<i>Принцип особистої кримінальної</i>	Реалізація справедливості у сфері особистих	Особливістю кримінальної відповідальності є те, що вона встановлюється з метою захисту

<i>відповідальності</i>	відносин, обумовлена правом людини на свободу вибору	людини від людини, тому після принципу невідворотності кримінально-правового реагування розміщується принци особистої кримінальної відповідальності
<i>Принцип вини</i>	Реалізація справедливості у сфері особистих відносин, обумовлену правом людини на свободу вибору	Для реалізації справедливості у сфері особистих відносин принципу особистої кримінальної відповідальності недостатньо, тому після зазначеного принципу йде принцип вини
<i>Принцип індивідуалізації покарання та інших заходів кримінально-правового характеру</i>	Реалізація соціальної справедливості в конкретних життєвих ситуаціях	Реалізація соціальної справедливості без врахування різноманіття життєвих ситуацій неможлива, тому наступне місце, після принципу вини, займає принцип індивідуалізації покарання та інших заходів кримінально-правового характеру
<i>Принцип доцільності та економії заходів кримінально-правового характеру</i>	Отримання максимальної вигоди при мінімумі витрат	Практика застосування кримінального закону повинна бути цілеспрямованою та вигідною для людини–суспільства–держави–людства, тому завершує систему принципів кримінального права принцип доцільності та економії заходів кримінально-правового характеру

На підставі викладеного можна зробити висновок, що доктринальні принципи кримінального права, що відповідають світоглядним ідеям кримінально-правової ідеології мають бути визначені в окремих статтях КК України.

РОЗДІЛ 4

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ ТА КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

4.1 Кримінально-правова ідеологія та нормотворчість у сфері кримінального права

Вплив кримінально-правової ідеології та нормотворчість у сфері кримінального права розпочинається зі створення уявлень про загальне поняття кримінально-правової норми. Традиційно під кримінально-правовою нормою розуміють правило поведінки, яке встановлює заборону на вчинення певних діянь або наказує вчиняти певні дії або бездіяльність. Вважається, що це правило встановлено державою і закріплено в Кримінальному кодексі. На сучасному етапі розвитку науки кримінального права деякі вчені відходять від традиційного розуміння кримінально-правової норми. Наприклад, І. І. Митрофанов стверджує, що «під нормою кримінального права розуміється система встановлених (санкціонованих) Верховною Радою України і юридично забезпечених загальнообов'язкових правил поведінки та органічно пов'язаних з ними велінь, покликаних у своїй єдності регулювати окремі суспільні відносини відповідно до волі і соціальної мети народних депутатів України» [368, с. 17–18]. На думку В. О. Тулякова, «кримінально-правова норма – це текст, елемент культурного осередку, який, будучи визнаний державою, має бути певним чином інтерпретованим та інтеріорізованим у свідомості фахівців та громадян, відтворюючи відповідне правило поведінки, підкріплене відповідною заборonoю» [619, с. 26].

Спроби вчених надати інше визначення кримінально-правової норми викликані об'єктивними причинами – головним чином існуванням проблеми співвідношення понять кримінального права і кримінального законодавства, яка виникла в результаті критики офіційної ідеології Радянського Союзу, на рівні якої право визнавалося як державна воля, а норми права – як вираження цієї

волі. Вважається, що державно-вольове трактування правових аспектів соціальної дійсності виникло під впливом ідеологізації радянської теорії права. Так, Л. І. Заморська, досліджуючи нормативність права в радянському праворозумінні, дійшла наступних висновків: «По-перше, має місце конвенціональне трактування всіх соціальних регуляторів (і правових у тому числі), при якому вони розуміються як вираження волі суспільства (якої-небудь його частини), волі більшості. ... для такого підходу характерна ідеалізація соціальних норм, при якій вони більшою мірою виступають як результат свідомо-вольової діяльності, як ідеальна абстракція, створена волею і в інтересах більшості представників соціальної спільноти, а не як закономірний прояв соціальної реальності, що об'єктивно характеризує людську діяльність і суспільну свідомість. По-друге, стосовно норм правових, ідеологічне трактування нормативності з усіх правоутворюючих чинників на перше місце поставило ідеологію в сенсі ціннісних та програмних установок розвитку окремого соціального класу» [143, с. 162].

Будь-яка ідеологія є результатом свідомо-вольової діяльності, спрямованої на ідеалізацію соціальних норм. Впливовість ідеології залежить від того, наскільки вона враховує об'єктивну реальність та відповідає інтересам особистості, суспільства та держави. В 1990 році, характеризуючи радянське право, Б. М. Топорнін писав, що ідеологізація соціальних норм, у тому числі правових, порушення збалансованого взаємозв'язку інтересів особистості, суспільства в цілому, держави як законодавця – все це вивело право на тупиковий шлях розвитку. На думку науковця, відсутність зворотного зв'язку між особистістю і суспільством, особистістю і державою призвела до деформованого механізму соціальної регуляції, що досить швидко почав суперечити розвитку суспільства і став нежиттєздатним [610, с. 8]. Можна погодитись з тим, що ідеологія, яка порушує збалансований взаємозв'язок інтересів та не враховує важливість взаємовідповідальності учасників міжлюдської комунікації, є нежиттєздатною, але право без ідеології існувати не може. Саме вона створює цілісне уявлення про інститути права та механізм їх

реалізації. Будучи інструментом ідеологічного впливу, право повинно володіти властивими тільки йому специфічними ознаками, що відрізняють його від інших засобів впливу на поведінку людей (моральних, етичних та інших соціальних норм). Однією з таких ознак є те, що право має державно-нормативний характер – встановлюється державою та закріплюється в нормативно-правових актах. Надаючи визначення кримінально-правової норми, неможна не враховувати того, що «кримінальне право України, будучи публічною галуззю права, пов'язане з державою, залежить від держави, опосередковується державою та покликане створювати необхідну правову базу для здійснення в цій державі заходів, спрямованих на забезпечення, дотримання та охорону правопорядку» [578, с. 59].

Великий внесок у розмежування понять кримінального права і кримінального законодавства вніс В. О. Навроцький. Сформульовані ним критерії розмежування кримінального права, як галузі права і кримінального закону, аналізуються багатьма вченими [54, с. 694–695; 120, с. 20]. Проте не всі запропоновані нововведення можуть бути відображені в понятті кримінально-правової норми. Наприклад, висловлювання В. О. Навроцького стосовно того, що закон постійно змінюється, відображаючи інтереси політично панівних законодавців чи лобістських груп [394, с. 22–23], в більшості випадків відповідає дійсності, однак немає необхідності акцентувати увагу на цьому у визначенні кримінально-правової норми.

Вказівка у визначенні кримінально-правової норми на те, що норма кримінального права встановлюється (санкціонується) Верховною Радою України і регулює окремі суспільні відносини відповідно до волі і соціальної мети народних депутатів України, підриває її авторитет. Кримінально-правові норми повинні виходити від держави в цілому. Незважаючи на те, що їх юридична форма встановлюється Верховною Радою України, реалізація кримінально-правових норм залежить від органів виконавчої і судової влади.

Не зовсім зрозуміло, чому І. І. Митрофанов пов'язує визначення кримінально-правової норми з волею і соціальною метою народних депутатів

України. Даючи присягу перед Верховною Радою України, народні депутати зобов'язуються усіма своїми діями боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу. Клянуться додержуватися Конституції України та законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників. Однак у суспільстві склалася протилежна точка зору щодо діяльності народних депутатів. Тому більше смислове значення мала б вказівка на те, що кримінально-правова норма – це текст, елемент культурного центру, визнаний державою.

Юристи рідко звертають увагу на те, що у функціональній стилістиці смислова структура тексту не зводиться лише до сукупності, складових його граматичних одиниць (слів, пропозицій, надфразових одиниць). Як зауважує С. І. Хлодіонова, «смислова структура тексту по-різному визначається представниками різних напрямків лінгвістичної науки. Так, у семантиці тексту смислова структура розглядається як ієрархія тем і підтем тексту; лінгво-соціопсихології – як ієрархія комунікативних програм при передачі авторського задуму; в граматиці тексту – як послідовність конструктивних одиниць різної протяжності, об'єднаних лексичними, граматичними і логічними зв'язками» [660]. Будучи мовною моделлю відображення навколишньої дійсності, текст є важливим засобом міжлюдської комунікації, тому вказівка у визначенні кримінально-правової норми на те, що вона є текстом, має як теоретичне, так і практичне значення.

Ідеологічне визначення кримінально-правової норми, запропоноване В. О. Туляковим, могло б претендувати на рівень кримінально-правової доктрини, якби більше відображало специфіку кримінального права. Фактично В. О. Туляков дав загальнотеоретичне визначення норми, яке можна було б застосувати до норм всіх галузей права. Кримінально-правова норма, як і норми інших галузей права, є текстом, елементом культурного осередку, який, будучи визнаним державою, має бути певним чином інтерпретованим та інтеріорізованим у свідомості фахівців та громадян, відтворюючи відповідне

правило поведінки, підкріплене відповідною заборonoю. Однак дане визначення потребує коригування.

По-перше, кримінально-правові норми не тільки визнаються, але і встановлюються державою. Тож не дивно, що багато іноземних вчених: Л. Хулсман, М. Робінсон, П. Філмер, М. Філіпсон, Д. Сілверман, Д. Уолш, а слідом за ними і Я. Гілінський піднімають проблему, яка полягає в тому, що злочин – це юридична категорія, а криміналізація – один з багатьох шляхів конструювання соціальної реальності [81].

По-друге, уточнення потребує поняття «елемент культурного центру», яке використовується у визначенні кримінально-правової норми. Якщо виходити з того, що культурний центр – це зосередження тих чи інших цінностей, традицій і практик, що існують у суспільстві, то кримінально-правова норма як елемент культурного центру має відображати уявлення суспільства про злочинність і караність діянь, про справедливість заходів кримінально-правового впливу.

По-третє, доцільно було б зазначити у визначенні кримінально-правової норми, з якою метою вона інтерпретується та інтеріорізується у свідомості фахівців і громадян. І за змістом, і за формою кримінально-правова норма має бути такою, щоб у свідомості фахівців і громадян створювалася тверда впевненість у справедливості і обов'язковості виконання кримінального закону. Без створення такої впевненості кримінальне право є неефективним, а кримінально-правова ідеологія не здатна виконувати покладені на неї функції.

На підставі викладеного можна запропонувати наступне *визначення кримінально-правової норми, як інструменту ідеологічного впливу – це текст, що відображає правило поведінки, встановлене державою, з урахуванням уявлень суспільства про злочинність і караність діянь, про справедливість заходів кримінально-правового впливу, який має бути інтерпретованим і інтеріорізованим у свідомості фахівців і громадян так, щоб створювалася тверда впевненість у справедливості і обов'язковості виконання кримінального закону.*

Більшість фахівців в сфері кримінального права досліджує кримінально-правові норми, поділяючи їх на види за якоюсь однією підставою. Так, П. Л. Фріс за змістом закону про кримінальну відповідальність виокремлює два види норм: 1) норми загальної дії (вони визначають завдання законодавства про кримінальну відповідальність, підстави та межі кримінальної відповідальності, дію закону в просторі, в часі, за колом осіб, вік кримінальної відповідальності, види та форми вини, інші загальні положення, які застосовуються при вирішенні питань кримінальної відповідальності); 2) спеціальні норми (заборони), які встановлюють коло конкретних діянь, що визнаються суспільно небезпечними, тобто злочинними, та види і розміри (строки) покарань, що можуть застосовуватись до осіб, винних у їх вчиненні [646, с. 20]. Митрофанов І. І. за призначенням (виконуваною роллю) виокремлює такі кримінально-правові норми: 1) норми, що встановлюють покарання за вчинення конкретних кримінально-протиправних діянь (основні – виконують завдання КК у цілому); 2) норми-веління (розпорядження), що визначають дефініції, керівні ідеї та завдання кримінального права, регулюють покладення засобів кримінально-правової відповідальності, визначають обставини, що елімінують кримінальну протиправність діяння (допоміжні) [369, с. 72]. Гришук В. К. надає класифікацію кримінально-правових норм за двома критеріями: 1) за безпосереднім предметом правового регулювання; 2) за методом правового регулювання (змістом державного веління) [95, с. 59].

Дослідження кримінально-правових норм класифікованих за якоюсь однією чи навіть двома підставами не дозволяє створити цілісне уявлення про механізм дії кримінально-правових норм, а також про важливість кожної з них у загальному процесі правового регулювання. Як зазначає теоретик права, М. І. Байтін, класифікація юридичних норм сприяє виявленню та практичному застосуванню їх найбагатших, різнобічних можливостей у здійсненні та вдосконаленні правового регулювання, а отже, і постійно зростаючої ролі в розвитку суспільства [601].

В теорії держави і права виділяються наступні підстави класифікації норми права:

1) за функціональним призначенням норми права поділяються на:

– *норми відправні*: норми-начала, норми-принципи, визначально-установчі норми, норми-дефініції;

норми-правила поведінки: регулятивні та охоронні норми;

2) за предметом правового регулювання, тобто за галузевою належністю, норми поділяються на: норми конституційного, кримінального, цивільного, фінансового, трудового, банківського права тощо (усі галузеві норми поділяються на норми матеріального та процесуального права);

3) за методом правового регулювання норми права поділяються на: імперативні (категоричні), диспозитивні, рекомендаційні, заохочувальні норми;

4) за характером регулятивних приписів норми права поділяються:

– за суб'єктом нормотворчості, або юридичною силою, яка залежить від органу, що видав норму, норми права поділяються на такі: законодавчі і підзаконні;

– за рівнем визначеності виокремлюються абсолютно визначені та відносно визначені норми;

– за юридичною дією існує три різновиди норм: за дією в часі, дією у просторі та дією за колом осіб [543, с. 369].

За перерахованими підставами можна класифікувати і норми кримінального права. Усі вони мають відображати кримінально-правову ідеологію, яка відповідає інтересам людини–суспільства–держави–міжнародної спільноти–людства.

В чинному КК України *норм-начал*, які закріплювали б конституційні основи економіки і політики, громадянського суспільства і державного ладу, взаємовідносин держави і особистості, немає. У ст. 15 Конституції України передбачено, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності, що жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова. На підставі цього може скластися

враження, що в Конституції України не було закладено жодної ідеології, але насправді це не так. В ній була закладена консервативна ідеологія суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, що ясно видно з преамбули до Конституції України (див. таблиця 9).

Таблиця 9

Преамбула до Конституції України	Ідеї, закладені в преамбулі до Конституції України
Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу,	Ідея поваги українського народу, вільного від дискримінації
спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення,	Ідея самобутності української історії та культури
дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя,	Ідея гуманізму
підключає про зміцнення громадянської злагоди на землі України,	Ідея мирних, дружніх стосунків між людьми
прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу,	Ідея розвитку і зміцнення демократичної, соціальної, правової держави
усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями,	Ідея створення світу Богом Ідея динаміки та статичності Ідея відповідальності держави перед народом
керуючись Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, схваленим 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням,	Ідея легітимності проголошення незалежності України
приймає цю Конституцію – Основний Закон України.	Ідея про найвищу юридичну силу Конституції України, на основі якої приймаються закони та інші нормативно-правові акти

Проголосити ідеї і жити ними, вірити в них не одне і те ж саме. Мова кримінального законодавства України позбавлена одухотвореності. Строгість і виваженість закону є не єдиною гарантією його дотримання. Закон повинен викликати повагу, відображати турботу держави про своїх громадян, ставити позитивні і перспективні цілі, спрямовані на зміцнення громадянської злагоди в Україні. У науці кримінального права є пропозиції доповнити КК України вступною частиною, яка називалася б Преамбулою. Так, А. С. Оцяця запропонувала закріпити в КК України Преамбулу такого змісту: «Головними пріоритетами та метою існування кримінального закону є правове забезпечення охорони духовності і свободи, рівності і солідарності, людського розвитку і гідності, громадського суспільства та демократії, єдності і правової держави, сучасної української державності, міжнаціональної і міжконфесійної злагоди, взаємної поваги і толерантності, справедливості і добра» [442, с. 103]. Підтримуючи в цілому ідею про доповнення КК України вступною частиною, вважаємо за необхідне наповнити її іншим змістом.

Оцяця А. С. одна з перших в Україні звернула увагу на те, що цілі, завдання, функції кримінального права не є тотожними поняттями. «Ціль – це мислимий результат конкретної діяльності, – пише А. С. Оцяця, – результат функціонування. Досягнення цілі припускає послідовне вирішення ряду взаємозалежних задач – проблем, що вимагають вирішення; задачі, таким чином, виступають як проміжні цілі діяльності. ... функції – це засоби досягнення цілей права» [442, с. 100–101]. Проте, даючи визначення Преамбули до КК України, А. С. Оцяці не вдалося сформулювати мету як кінцевий результат дії кримінального закону. Правове забезпечення охорони загальнолюдських цінностей є одним із засобів досягнення безпечного існування особистості, суспільства, держави, міжнародної громадськості, людства. Правове забезпечення є засобом досягнення мети, але не кінцевим результатом. Такої ж позиції дотримується і український законодавець, закріпивши в ч. 1 ст. 1 КК України таке: «Кримінальний кодекс України має

своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина ...».

Преамбула, запропонована А. С. Оцяцею, передбачає наявність головних пріоритетів, ми ж вважаємо, що в основі світобудови, а значить, і в основі кримінального права повинен лежати принцип гармонійного співіснування особистості, суспільства, держави, міжнародної громадськості, людства, принцип розумного балансу інтересів перерахованих суб'єктів. Наприклад, не можна нав'язувати людям пріоритет духовних цінностей, в той час як для них першорядне значення мають матеріальні цінності. І навряд чи б хтось заперечив проти того, що людство знаходиться в постійному розвитку на шляху до нескінченної організації гармонії духовного і матеріального світу.

Оцяця А. С. дійшла висновку, що мета Преамбули, як і будь-якої вступної частини, дати розуміння сенсу Кримінального кодексу України в цілому та окремих його частин [442, с. 52]. На наш погляд, сенс Кримінального кодексу відбивається в цілях, завданнях і принципах кримінального законодавства. В Преамбулі же відображаються мотиви, керуючись якими законодавець приймає закон. Законодавче закріплення цих мотивів може допомогти зв'язати ідеї кримінального права (кримінально-правову ідеологію) з державною (загальнонаціональною) і загальнолюдською ідеологіями, показати які цінності лежать в основі діяльності законодавця, які його уявлення про світобудову. Подібні міркування не є новими для вітчизняної науки. Наприклад, в Українській радянській енциклопедії давалося таке визначення Преамбули: «Преамбула (від лат. *praeambulus* – той, що передує) являє собою вступну частину до будь-якого нормативно-правового акта. Вона не є обов'язковою частиною, але разом з тим виконує важливі функції. Її головне призначення полягає в закріпленні офіційних цілей та мотивів, що були приводом для видання такого акта, а також інші дані загального характеру» [627, с. 507].

Деякі автори вважають, що ідея А. С. Оцяці про необхідність нормативного закріплення нової структурної частини КК України – Преамбули, яка б слугувала правовим фільтром для несистемних, непотрібних змін до КК

України, що не відповідають розвитку суспільства, заслуговують на підтримку та подальший розвиток [371, с. 305]. Але автори, які дотримуються цієї позиції, не враховують те, що преамбули мають занадто загальний характер (є абстрактними), через що не можуть бути фільтром для несистемних, непотрібних змін до КК України.

В юридичній літературі є й інші пропозиції щодо преамбули КК України. Так, В. О. Туляков вважає, що в преамбулі майбутнього Кримінального закону повинні міститися посилання на конституційну обумовленість кримінально-правової заборони, зв'язаність її нормами Конституції держави й визнаними на міжнародному рівні основними принципами та фундаментальними свободами людини і громадянина [613, с. 65–71]. Тімофєєва Л. Ю., досліджуючи гуманістичну парадигму кримінального права України, запропонувала наступну редакцію преамбули: «Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України, загальновизнаних принципах та нормах міжнародного права, загальних принципах права (законності, рівності, справедливості, гуманізму). Кримінальний кодекс України регулює питання встановлення доцільного та гуманного обмеження прав та свобод суб'єктів кримінального правопорушення» [606, с. 12].

Погоджуючись з В. О. Туляковим в тому, що в преамбулі майбутнього Кримінального закону повинні міститися посилання на конституційну обумовленість кримінально-правової заборони, неможна погодитись із редакцією преамбули, запропонованої Л. Ю. Тімофєєвою. Преамбула Л. Ю. Тімофєєвої не відображає ні обставини, ні мотиви, що були приводом для видання КК України, ні його цілі та завдання. Певною мірою вона дублює ст. 3 КК України, де передбачено: «Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права». Навіть якщо розглядати запропоновану преамбулу з позиції впровадження ідей гуманізму в кримінальне право України, то вона, згадуючи

лише суб'єктів кримінальних правопорушень, не повно відображає грані гуманістичної парадигми. Як зауважує В. В. Шаблистий, істинне розуміння принципу гуманізму в загальноправовому та кримінально-правовому значенні слід формулювати крізь призму безпеки людини, оскільки сьогодні він розуміється здебільшого як безпека людини, яка порушила закон [677, с. 152].

Пропонуючи преамбулу до КК України, потрібно враховувати, що законодавча техніка повинна бути єдиною під час створення правової системи держави. Як пише Є. Л. Стрельцов, кожна галузь має свої завдання, але загальний змістовно-методологічний підхід у визначенні завдань конкретної галузі законодавства, завдань всієї системи національного законодавства має бути принципово єдиним, що, безумовно, повинно удосконалювати систему національного законодавства та кожен його складову [581, с. 12]. Що стосується преамбул до законів України, то Верховна Рада в цьому питанні не послідовна. Наприклад, у деяких кодексах відповідних галузей права преамбула існує, в деяких ні. Існуючі преамбули відрізняються і за змістом, і за призначенням, загальна об'єднуюча ідея в них відсутня (див. таблиця 10).

Таблиця 10

Назва чинних кодексів України	Преамбула	Ідеї закладені в преамбулі до відповідних кодексів України
Повітряний кодекс України	Повітряний кодекс України встановлює правові основи діяльності в галузі авіації. Державне регулювання діяльності в галузі авіації та використання повітряного простору України спрямоване на гарантування безпеки авіації, забезпечення інтересів держави, національної безпеки та потреб суспільства і економіки у повітряних перевезеннях та авіаційних роботах	Преамбула скоріше за все відображає мету та завдання кодексу, ніж мотиви, якими керувався законодавець. Ідея забезпечення національної безпеки, безпеки авіації, інтересів держави, потреб суспільства і економіки. <i>Недоліком преамбули є те, що безпека, інтереси та потреби суб'єктів перераховуються поряд зі сферами людської діяльності. Інтереси</i>

		<i>держави мають пріоритетне значення</i>
Бюджетний кодекс України	Бюджетним кодексом України визначаються правові засади функціонування бюджетної системи України, її принципи, основи бюджетного процесу і міжбюджетних відносин та відповідальність за порушення бюджетного законодавства	Преамбула відображає мету та завдання кодексу
Господарський кодекс України	Господарський кодекс України встановлює відповідно до Конституції України правові основи господарської діяльності (господарювання), яка базується на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності. Господарський кодекс України має на меті забезпечити зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва і на цій основі підвищення ефективності суспільного виробництва, його соціальну спрямованість відповідно до вимог Конституції України, утвердити суспільний господарський порядок в економічній системі України, сприяти гармонізації її з іншими економічними системами	Ідея про найвищу юридичну силу Конституції України. Ідея різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності. Ідея зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва. Ідея підвищення ефективності суспільного виробництва. Ідея підвищення соціальної спрямованості суспільного виробництва відповідно до вимог Конституції України. Ідея гармонізації суспільного господарського порядку з іншими економічними системами
Водний кодекс України	Водні ресурси забезпечують існування людей, тваринного і рослинного світу і є обмеженими та уразливими природними об'єктами. В умовах нарощування антропогенних навантажень на природне середовище, розвитку суспільного виробництва і зростання матеріальних потреб виникає необхідність розробки і додержання особливих правил	Ідея забезпечення існування людей, тваринного і рослинного світу. Ідея раціонального використання водних ресурсів та екологічно спрямованого захисту. Ідея формування водно-екологічного правопорядку і забезпечення екологічної безпеки населення

	користування водними ресурсами, раціонального їх використання та екологічно спрямованого захисту. Водний кодекс, в комплексі з заходами організаційного, правового, економічного і виховного впливу, сприятиме формуванню водно-екологічного правопорядку і забезпеченню екологічної безпеки населення України, а також більш ефективному, науково обґрунтованому використанню вод та їх охороні від забруднення, засмічення та вичерпання	України. Ідея науково обґрунтованого використання вод та їх охорони від забруднення, засмічення та вичерпання
Житловий кодекс Української РСР	В результаті перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в нашій країні було створено необхідні передумови для розв'язання однієї з найважливіших соціальних проблем – задоволення потреби трудящих у житлі. Втілюючи в життя ленінські ідеї побудови комуністичного суспільства і здійснюючи курс на підвищення матеріального та культурного рівня життя народу, Радянська держава послідовно реалізує розроблену Комуністичною партією програму житлового будівництва. Високі темпи розвитку державного і громадського фонду на основі державних планів, заходи яких вживає держава по сприянню кооперативному та індивідуальному житловому будівництву, створюють	Ідея задоволення потреб трудящих у житлі завдяки перемозі Великої Жовтневої соціалістичної революції. Ленінські ідеї спрямовані на підвищення матеріального та культурного рівня життя народу. Ідея послідовності дій Радянської держави щодо реалізації програми житлового будівництва. Ідея гарантованості прав громадян на житло. Ідея збільшення строку служби житлового фонду за рахунок дбайливого ставлення до нього. Ідея про те, що радянське житлове законодавство існує задля сприяння забезпеченню права громадян на житло, ефективному використанню та охороні житлового фонду.

	необхідні умови для забезпечення гарантованого Конституцією СРСР і Конституцією Української РСР права громадян на житло. Важливим державним завданням є забезпечення схоронності житлового фонду, збільшення строку його служби, підвищення рівня благоустрою жилих будинків. У вирішенні цього завдання активну участь беруть громадські організації і громадяни. Конституція СРСР і Конституція Української РСР зобов'язують громадян дбайливо ставитися до надаваного їм житла. Радянське житлове законодавство покликане сприяти забезпеченню права громадян на житло, ефективному використанню та охороні житлового фонду	<i>Існування преамбули до ЖК УРСР підриває авторитет України, адже сучасна держава не задовольняє потреби трудящих у житлі. В плані пропаганди ідеї, закладені в ній, мають більший вплив на свідомість людей, ніж комуністична символіка, заборонена ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»</i>

На підставі запропонованої нами моделі кримінально-правової ідеології, преамбули до Конституції України, до Загальної декларації прав людини, положень ЗУ «Про основи національної безпеки України» можна запропонувати наступну преамбулу до КК України:

«Верховна Рада України, усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями,

керуючись положеннями Конституції України та загальновизнаними принципами та нормами міжнародного права,

спираючись на багатовікову історію створення уявлень про соціальну справедливість,

прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу,

дбаючи про щастя людини, яке залежить від забезпечення безпеки людини, суспільства, держави, міжнародної спільноти, людства, необхідної для гідного їх співіснування,

враховуючи життєво важливі інтереси людини і громадянина, суспільства і держави, міжнародної спільноти та людства, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам,

з метою сприяння відновленню справедливості та усуненню наслідків протиправних посягань на інтереси людини, суспільства, держави,

приймаючи до уваги, що забезпечення безпеки людини, суспільства, держави, міжнародної спільноти, людства залежить від авторитету та влади закону,

приймає Кримінальний кодекс України».

Наступними відправними нормами, які мають загальне значення під час формування кримінального законодавства є *визначально-установчі норми*, які формулюють цілі і завдання галузей права і правових інститутів, предмет, форми і засоби правового регулювання.

З огляду на те, що держава не може функціонувати як єдиний добре злагоджений механізм без визначення чітких цілей і завдань, розділ I «Загальні положення» Кримінального кодексу України потребує реформування, так щоб на підставі кримінального закону створювалося загальне уявлення про цілі, завдання та принципи кримінального права, про механізм їх реалізації.

Ідеї, які сприяли б підвищенню авторитету кримінального закону, його доцільності та ефективності вже висловлювалися в науці кримінального права. У зв'язку з тим, що дане наукове дослідження присвячено кримінально-правовій ідеології, спробуємо об'єднати існуючі ідеї і створити на їх основі цілісну концепцію.

На підставі запропонованого нами визначення кримінально-правової норми мету Кримінального кодексу України в КК України можна було б сформулювати так: «Метою Кримінального кодексу України є формування та закріплення в суспільстві в цілому, а також у кожного індивідуума окремо твердої впевненості в справедливості і обов'язковості виконання кримінального закону».

Український законодавець не в повному обсязі відобразив у ст. 1 КК України способи здійснення поставлених завдань. За чинним кримінальним законодавством України покарання як і раніше є основним способом здійснення завдань Кримінального кодексу України. У ст. 1 КК України передбачено: «Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення... Для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили».

Відбулася зміна державного режиму, суспільство перейшло до ринкової економіки, а сутність кримінальної політики і кримінального законодавства залишилася незмінною. Така позиція законодавця не відповідає рівню розвитку науки. Нова політика держави, обумовлена переходом до ринкової економіки, стала підставою для формування концепції «компромісу у протидії злочинності». У пострадянський час багато дослідників, серед яких Х. Д. Алікперов [1, с. 7], Ю. В. Голік [84, с. 49], Л. В. Головка [86, с. 77–83], О. В. Гришук [99, с. 285–288], В. М. Дрьомін [119, с. 27–31], Л. В. Іногамова-Хегай [156, с. 57–64], С. Г. Келіна [170, с. 68–81], А. А. Магомедов [321], О. В. Малько [334, с. 28] та інші, почали писати про заохочувальні заходи в кримінально-правовій політиці і в кримінальному праві. Ідеї вчених знайшли відображення в кримінальному законодавстві.

У КК України, прийнятому в 2001 році, вже містився окремий розділ, присвячений звільненню від кримінальної відповідальності. У 2008 році український законодавець прийняв ЗУ «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної

відповідальності» [483]. Цей закон ввів поняття «інші кримінально-правові наслідки діяння» в ч. 2 ст. 4 КК України та розширив межі застосування норм про звільнення від кримінальної відповідальності. У 2013 році Загальна частина Кримінального кодексу України була доповнена розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» [476]. У 2014 і 2015 роках законодавець прийняв закони, якими обмежив можливість застосування норм Загальної частини КК України про звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення і передбачив спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності в Особливій частині КК України за злочини, передбачені ст.ст. 354, 368³, 368⁴, 369, 369² [477].

Характерною ознакою сучасної кримінальної політики України є роздвоєння між пом'якшенням і посиленням репресії. Однак український законодавець досі не вніс відповідні зміни до ст. 1 КК України. Це означає, що сутність кримінальної політики як і раніше зводиться до попередження злочинів за допомогою покарання. Як вірно зауважив О. В. Острогляд, «на даний час, багато науковців стверджують, що кримінально-правова політика практично відсутня, це також зумовлено відсутністю її концепції, а також тим, що зміни, які вносяться до КК, не дають можливості зробити однозначний висновок чи йдемо ми шляхом збільшення і посилення кримінальної репресії, чи проводимо політику лібералізації, гуманізації кримінальної відповідальності» [439, с. 44–45].

Ідея необхідності поєднання покарання з іншими заходами кримінально-правового характеру знайшла свою матеріалізацію в наукових працях. Під час дисертаційних досліджень деякі вчені пропонували внести відповідні зміни та доповнення до КК України. Так, в 2017 році І. І. Митрофанов та О. В. Степаненко незалежно один від одного на підставі своїх дисертаційних досліджень запропонували внести майже аналогічні зміни до ч. 2 ст. 1 КК України та викласти її у наступній редакції: «Для виконання завдань, передбачених частиною першої цієї статті, Кримінальний кодекс України визначає суспільно небезпечні діяння, визнані кримінально-протиправними, і

покарання, а також інші засоби кримінально-правового впливу, що можуть застосовуватися до осіб, які їх вчинили» (І. І. Митрофанов [370, с. 455]); «Для здійснення цього завдання прийнято Кримінальний кодекс України, який визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які покарання та інші заходи кримінально-правового характеру застосовуються до осіб, що їх вчинили» [572, с. 14]. Але відповідні зміни не були внесені до КК України.

На підставі викладеного завдання Кримінального кодексу України в КК України можна було б сформулювати так: «Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам та іншим суспільно небезпечним діянням, передбаченим цим Кодексом.

Для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання та (або) інші заходи кримінально-правового характеру застосовуються до осіб, що їх вчинили».

Норми-дефініції, що містять визначення правових понять та категорій мають важливе значення для кримінального законодавства. Як правило, вони є предметом дослідження під час вирішення проблем, пов'язаних з недоліками законодавчої техніки. Як зазначає К. К. Панько, дефініція може бути визначена трояким чином: 1) як спосіб структурування, упорядкування ознак; 2) як спосіб виявлення сенсу понять; 3) як знакова система синонімірування визначення поняття [453, с. 123–124]. Можна погодитись з професором К. К. Панько в тому, що в будь-якому випадку – це логічно розчленована думка, що відображає загальні та істотні ознаки подій, предметів і явищ дійсності. В кримінальному праві використовуються філософські, релігійні, економічні, соціологічні, культурологічні та інші поняття, які мають значення під час визначення інститутів кримінального права, тому під час формулювання норм-дефініцій важливе значення має не лише дотримання правил логіки, але й внутрішня та

зовнішня єдність кримінально-правових дефініцій з дефініціями інших галузей права та загальновизнаними уявленнями про ті або інші предмети, речі або явища. Гарантією єдності норм-дефініцій в кримінальному праві є кримінально-правова ідеологія.

Відсутність усвідомленого використання кримінально-правової ідеології призводить до того, що під час гармонізації кримінального законодавства України з положеннями міжнародного права виникають неузгоджені кримінально-правові норми, процес інтерпретації і інтеріоризації яких у свідомості фахівців і громадян ускладнений певними факторами.

В 2017 році Міністерство юстиції України винесло на громадське обговорення проект ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення гармонізації кримінального законодавства з положеннями міжнародного права» для забезпечення вивчення та врахування думки громадськості щодо зазначеного проекту Закону [480]. Цей проект містив, на нашу думку, ряд недоліків:

1. Деякі статті законопроекту не відповідали Конституції України. Так, у ч. 3 ст. 3 КК України слово «тільки» пропонувалося виключити та доповнити абзацом такого змісту: «Зазначене в абзаці першому цієї частини не виключає, що злочинність діяння може також визначатися міжнародним правом, у тому числі на підставі міжнародних звичаїв». Запропоновані зміни суперечили ст. 58 Конституції України, в якій передбачено: «Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення».

2. Термінологічний апарат законопроекту був неоднозначним, емоційно забарвленим та суперечливим. Наприклад, у запропонованій редакції ст. 436-2 використовувалось словосполучення «начальник не вжив усіх необхідних і розумних заходів». Слово «розумний» має оціночний характер, адже те, що розумно для однієї людини може бути нерозумним для іншої. У запропонованій редакції ст. 437 використовувалось словосполучення «здатна фактично здійснювати контроль або керівництво щодо політичних чи військових дій держави». Таке формулювання статті ускладнює визначення ознак цього складу

злочину, а саме суб'єкту злочину. Можливо автори законопроекту намагалися встановити кримінальну відповідальність за дії тих, кого не можна назвати офіційно державними або громадськими діячами, але їх рішення впливають на політичні та (або) військові дії держави. Тоді виникає питання: чому агресія вчинена особою, яка фактично здійснює контроль або керівництво щодо політичних чи військових дій держави, є більш суспільно небезпечною ніж агресія вчинена особами, які діють офіційно. У запропонованій редакції ст. ст. 437, 437-1 використовувалося слово «серйозні». Для кримінального законодавства України це новий «термін», тому використання його поряд з вже сформованою юридичною термінологією ускладнює процес розуміння кримінально-правових норм. Так, в КК України немає такого виду тілесних ушкоджень, як серйозні тілесні ушкодження.

4. Відсутність єдиної ідеї, мети та форми категоріального апарату часто призводить до конкуренції кримінально-правових норм. Особливе занепокоєння викликала запропонована редакція ст. 146-2, яка встановлювала кримінальну відповідальність за насильницьке зникнення. Зміст цієї статті частково перетинався зі змістом ст. 371 чинного КК України, яка передбачає відповідальність за завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою. Незважаючи на це Законом України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» [499] КК України було доповнено ст. 146-1, яка встановила кримінальну відповідальність за насильницьке зникнення. Деякі науковці справедливо зазначають, що ця стаття має відверто специфічну спрямованість, та не витримує критики з точки зору якості мови кримінального закону [616, с. 41].

Під час гармонізації кримінального законодавства України з положеннями міжнародного права потрібно враховувати, що: по-перше, термінологічний апарат та принципи побудови національної правової системи відрізняються від норм міжнародного права, тому найважливіше зрозуміти та реалізувати ідею та мету відповідного міжнародно-правового акту та взятих Україною на себе міжнародних зобов'язань; по-друге, міжнародно-правові акти, прийняті в різні

роки за різних обставинах іноді суперечать один одному і часто самі потребують уточнення та вдосконалення з урахуванням загальновизнаних уявлень про стандарти прав людини і відповідальність за їх порушення (потрібно враховувати загальнолюдську ідеологію); по-третє, ідея та мета міжнародно-правового акту, положення якого впроваджуються в кримінальне законодавство України повинні відповідати кримінально-правовій ідеології, яка є результатом історичного розвитку кримінального права України та розрахована на сприйняття на рівні свідомості та підсвідомості більшою частиною населення, тобто розрахована на менталітет та правову культуру саме громадян України [235, с. 187–190].

Про ідеологічне значення *норм-принципів* в системі правового регулювання ми писали у попередньому розділі.

Кримінальне право, як і інші галузі права, містить *норми-правила поведінки*, які поділяються на: *регулятивні* – ті, що встановлюють права й обов'язки суб'єктів права, спрямовані на врегулювання правомірної поведінки, формулюють позитивні приписи у праві; *охоронні* – передбачають негативну реакцію держави на неправомірну поведінку учасників правовідносин, застосування до порушника норм негативних заходів у формі державного примусу.

Охоронні норми через специфіку кримінального права складають більшу його частину. Незважаючи на це, регулятивні норми теж властиві кримінальному праву. Останнім часом вони набувають особливого значення. Наприклад, коли мова йде про визначення прав та обов'язків кримінальних правовідносин (наприклад, потерпілих, юридичних осіб та ін.).

Охоронні норми, які передбачають негативну реакцію держави на неправомірну поведінку учасників правовідносин, створюються під час криміналізації суспільно небезпечних діянь. В юридичній літературі поняття «криміналізація» має декілька визначень. Криміналізація розглядається і як процес, і як результат віднесення того чи іншого суспільно небезпечного діяння до категорії злочинів [366, с. 60]. Іноді її трактують широко (Д. О. Балобанова

[18, с. 188], Р. Р. Галіакбаров [73, с. 40–41], Є. В. Благов та О. С. Молодцов [388, с. 7], А. В. Наумов [409, с. 124] та ін.), розуміючи під нею не тільки закріплення в законі певних ознак нових складів злочинів, але й підвищення верхніх меж санкцій за вже криміналізовані діяння, окремі обмеження в застосуванні інститутів звільнення від покарання щодо деяких категорій засуджених, конструювання норм загального характеру, що тягнуть більш широкий спектр небажаних для суб'єктів правових наслідків вчиненого злочину, а іноді вузько (Г. О. Злобін та С. Г. Келіна [148, с. 108], А. А. Митрофанов [366, с. 61], О. О. Пашенко [456, с. 44], П. Л. Фріс [645, с. 20] та ін.), розуміючи під нею визначення в кримінальному законі діяння як злочину (суспільно небезпечного, винного, караного діяння). Вузьке розуміння криміналізації передбачає, що вона є складовою частиною процесів криміналізації та декриміналізації, пеналізації та депеналізації. Усі визначення криміналізації, залежно від предмету дослідження, мають право на існування. В контексті нашого дослідження буде використовуватися широке розуміння криміналізації.

Професор П. Л. Фріс звертає увагу на те, що питання визнання діяння злочинним (або навпаки, виведення діяння з кола таких, які визнаються злочинними) перебуває «на поверхні» і часто на побутовому рівні асоціюються з кримінально-правовою політикою [645, с. 20]. Але насправді криміналізація має більш глибинні підстави.

На загальнотеоретичному рівні процес криміналізації дуже складний. Він включає передумови та умови, принципи та завдання, підстави та фактори. В 70–80 роки минулого століття перерахованими термінами часто називали одні і ті ж самі явища, пов'язані з криміналізацією суспільно небезпечних діянь. Процес криміналізації описувався доволі хаотично, без чіткої системи категоріального апарату. Достатньо повно та послідовно на той час підстави криміналізації визначив О. І. Коробєєв. Усі фактори, що служать підставами встановлення кримінально-правової заборони, він класифікував на три відносно самостійні групи: 1) юридико-кримінологічні підстави, куди включаються ступінь суспільної небезпеки діянь, їхня відносна поширеність і типовість,

динаміка діянь із врахуванням причин, що їх породжують, і умов, можливість впливу на них кримінально-правовими засобами при відсутності можливості боротьби іншими заходами, а також можливості системи кримінальної юстиції; 2) соціально-економічні підстави: заподіюваний діяннями збиток, відсутність негативних наслідків кримінально-правової заборони і наявність матеріальних ресурсів для його реалізації; 3) соціально-психологічні підстави: рівень суспільної правосвідомості й психології та історичні традиції [269].

Поступово класифікація О. І. Коробєєва перейшла на рівень кримінально-правової доктрини. Вважається, що класифікаційним критерієм тут виступає зміст факторів, їхня внутрішня природа, співвіднесення їх з різними сферами життя суспільства [18, с. 79]. Але якщо розглядати запропоновану О. І. Коробєєвим класифікацію через призму ідеології, то очевидним стане, що вона відображає далеко не усі сфери життя суспільства.

Під час кримінологічних досліджень традиційно виділяються наступні основні сфери життєдіяльності: економічна, соціальна, політична, духовна. При цьому враховується, що кожна з даних сфер представляє собою діалектичний взаємозв'язок, органічну єдність діяльності і відносин учасників відповідної діяльності [275, с. 243]. Для того щоб встановити кримінально-правові заборони, розробити та здійснити заходи кримінально-правового впливу, «потрібно зрозуміти зміст того, що відбувається, його основні ознаки, передумови його виникнення тощо, а вже потім створити обґрунтований певний план подолання цих подій, перетворити заплановані заходи на реальні, надати їм систематичного та цілеспрямованого характеру» [576, с. 105]. Іншими словами, оскільки злочинність вплетена в живу тканину суспільних відносин, треба знати особливості цих відносин, закономірності, притаманні різним сферам життєдіяльності, тобто враховувати економічні, соціальні, інші закони розвитку і функціонування громадського життя [275, с. 244].

Існує думка, що підстави криміналізації – це те, що створює дійсну суспільну потребу в кримінально-правовій новелі, внутрішня необхідність виникнення кримінально-правової норми [436, с. 204]. До таких обставин

відносять, наприклад, суттєву та раптову зміну соціальних, економічних або політичних обставин в результаті надзвичайних подій або такий розвиток суспільства, що визначає особливу небезпеку деяких дій, з якими колись можна було змиритися [18, с. 71].

Корінні зміни ідеологічних основ існування держави і суспільства в кінці XX – на початку XXI ст. потребували формування нових і переоцінки існуючих підходів до забезпечення безпеки. Вважається, що в радянські часи панував аксіоматичний підхід до забезпечення безпеки. Власні структури на свій розсуд, вольовим порядком, вибудовували систему аксіом (постулатів), що характеризують безпеку країни, і потім вони ж визначали правила дії щодо забезпечення безпеки. Суспільство і конкретні люди були викинуті з цього процесу, їх інтереси практично не враховувалися, точніше нав'язувалися виходячи з кон'юнктурних міркувань [155, с. 127].

Спроби переходу суспільства з одного стану в інший завжди супроводжуються складними суперечностями та конфліктами. Заперечення існуючих раніше соціальних зв'язків та структур, кількісних та якісних параметрів та елементів системи, формує серед наукової спільноти наступні думки: «Якщо в природних системах існують цикли, в яких процеси самоорганізації протікають багато мільярдів років (наприклад, еволюція зірок), то в громадських системах відбувається значне ускладнення прямих і зворотних зв'язків, взаємодії старого і нового. Непередбачуваність розвитку соціальної системи по мірі включення людського інтелекту зростає. Можливість нових варіантів розвитку виникає в кожній точці, а траєкторія розвитку залежить від суб'єктивних переваг і пріоритетів» [155, с. 128]. Наведені міркування не ставлять під сумнів циклічність процесів соціальної самоорганізації. Взаємодія старого і нового в громадських системах завжди була складною, завжди існував міф, що траєкторія розвитку людства залежить від суб'єктивних переваг і пріоритетів, але насправді суб'єктивні переваги та пріоритети є результатом закономірного розвитку суспільства. Суб'єктивні фактори можуть грати вирішальну роль лише тоді, коли для них підготовлені об'єктивні умови [637, с.

291]. Як писали К. Маркс і Ф. Енгельс: «Де на поверхні відбувається гра випадку, там сама ця випадковість завжди виявляється підлеглою внутрішнім, прихованим законам. Вся справа лише в тому, щоб відкрити ці закони» [340, с. 323].

Для того, щоб процес криміналізації з найбільшим ступенем ймовірності відображав потреби людини, суспільства та держави в наявності відповідної кримінально-правової норми, його необхідно представити у вигляді циклічної системи. Будь-який цикл розпочинається з усвідомлення та формулювання мети. Враховуючи те, що в основу процесу криміналізації ми вирішили покласти конфліктологічний підхід, метою криміналізації є попередження конфлікту інтересів, наслідком якого є або може стати суспільно небезпечне діяння. Підставою криміналізації є конфлікт інтересів. Тілом циклу є наступні дії: 1) встановлення суб'єктів конфлікту; 2) з'ясування причин конфлікту; 3) визначення рівнів конфлікту (макро -, або мікрорівень); 4) виявлення наслідків конфлікту. Ефективність виконання тіла циклу залежить від передумов та умов. Передумовою криміналізації є загальнолюдська ідеологія, державна ідеологія, як різновид загальнолюдської ідеології, правова ідеологія, як різновид державної ідеології, кримінально-правова ідеологія, як різновид правової ідеології.

Під час криміналізації суспільно небезпечних діянь потрібно враховувати уявлення про основні права, свободи та інтереси людини, що склалися на рівні загальнолюдської ідеології. З моменту появи ідеї прав людини на загальнолюдському (міжнародному) рівні пропонувалися різні класифікації. Найбільш вдалою уявляється концепція трьох поколінь прав людини. Вважається, що в основу цієї концепції покладено історичний прогрес забезпечення прав людини і основних свобод. До першого покоління відносять права, проголошені у період буржуазних революцій – громадянські та політичні права людини і основні свободи, їх об'єднує ідея свободи індивіда, одного чи разом з іншими, від зловживань політичної влади. Це такі права, наприклад, як право на життя, свободу та особисту недоторканність, право рівності всіх людей

перед законом, свобода від рабства тощо. До другого покоління відносять права, визнані у період після Першої світової війни – проголошення економічних, соціальних і культурних прав людини і основних свобод. Ілюстрацією таких прав є, наприклад, право на соціальне забезпечення, працю, відпочинок, достатній життєвий рівень тощо. До третього покоління відносять права, сформульовані після прийняття Міжнародного Біля прав людини – проголошення колективних прав і вирішення співвідношення прав людини і прав народу, національних меншин, корінних народів, етнічних груп тощо. Нині виділяють шість колективних прав: право на політичне, економічне, соціальне і культурне самовизначення; право на економічний та соціальний розвиток; право на користування спільним спадком людства; право на мир; право на здоров'я та безпечне довкілля; право на гуманітарну допомогу [378, с. 41–42].

Під час криміналізації суспільно небезпечних діянь потрібно враховувати, що кримінально-правові норми з одного боку створюють уявлення про національну ідею, з іншого боку ґрунтуються на ній. Національна ідея є збуджуючим ферментом оновлення суспільства. Вона згуртовує народ в одне ціле на базі соціально-політичних, морально-етичних та психологічних основ його менталітету та буття. Це прагнення до ідеального самовлаштування нації в усіх сферах життя на основі національної свідомості, ціннісних настанов нації, це духовний стан народу. Вищим проявом національної ідеї є розуміння політичної мети – державотворення, культурного, економічного, духовного розвитку [685, с. 39].

Національна ідея знаходиться у нерозривному зв'язку з національними інтересами. Інтерес українського народу до національної ідеї, яка є частиною державної ідеології, залежить від діяльності держави у наступних напрямках:

1. Повага до національних джерел, розвиток національної спадщини, повне розуміння сьогоденних проблем та завдань і орієнтація при їх розв'язанні на світові демократичні стандарти.

2. Людина, її здоров'я, честь, гідність, права і свободи – вихідні (основні) цінності, що їх охороняє держава.

3. Плюралізм і державна підтримка різних форм власності, що гарантують справжню свободу і благополуччя особистості.

4. Сім'я – основний осередок суспільства, що разом з державою відповідає за виховання здорового молодого покоління.

5. Розвиток української національної культури, державної мови з урахуванням інтересів національних меншин, що проживають в Україні.

6. Використання позитивного світового досвіду, щодо розвитку інститутів демократії, вдосконалення форм і методів діяльності державного апарату і місцевого самоврядування, визнання методів взаємних консультацій і погоджень, досягнення злагоди в суспільстві – основні і першочергові заходи державного керівництва.

7. Здорове навколишнє середовище, його захист – стандарти повсякденного життя українського суспільства [685, с. 40–41].

Наступною передумовою криміналізації суспільно небезпечних діянь є правова ідеологія. Як було зазначено в попередньому розділі, правова ідеологія – це система світоглядних ідей про онтологічну цінність права та його реалізацію, про механізм впливу цих ідей на суспільну та індивідуальну свідомість та підсвідомість через символічні (словесно-теоретичні та знаково-образні) форми за допомогою державних та соціальних інститутів.

В юридичній літературі сформувалася думка, що сенс права можна розглядати в рамках трьох пізнавальних моделей: 1) внутрішньої структурної побудови права; 2) сукупності існуючих зв'язків права з усіма суб'єктами суспільних відносин (державою, суспільством, соціальними групами, особистістю); 3) взаємозв'язку права з іншими процесами і явищами суспільного життя (економікою, політикою, релігією, моральністю і т. ін.) [72, с. 122]. Усі три складові сенсу права потрібно враховувати під час криміналізації суспільно небезпечних діянь: 1) кримінальне право є частиною єдиної правової системи, яка складається з різних взаємозалежних галузей права, кожна з яких має свій предмет, метод та функції; 2) призначення кримінального права у вирішенні конфліктів, які виникають між різними суб'єктами суспільних

відносин (існування кримінального права має бути вигідним державі, суспільству, соціальним групам, особистості); 3) ефективність кримінального права залежить від того наскільки воно відповідає іншим процесам і явищам суспільного життя (економіці, політиці, релігії, моральності і т. ін.).

Під час криміналізації суспільно-небезпечних діянь потрібно враховувати наступні ідеї кримінально-правової ідеології: філософська ідея – ідея створення світу Богом, наукова ідея – ідея єдиної мети наукових теорій та єдиного розуміння сутності та змісту інститутів кримінального права, економічна ідея – ідея вигідності дотримання кримінально-правових заборон, політична ідея – ідея збалансованості інтересів людини–суспільства–держави–людства, правова ідея – ідея порядку та свободи, справедливості та невідворотності відповідальності, моральна ідея – ідея захисту загальнолюдських та соціальних цінностей, ідея культурної поведінки – ідея відповідальності, дисциплінованості, милосердя та щиросердності у спілкуванні людей (в тому числі представників влади з народом).

Умовами криміналізації є економічна, політична, соціальна, духовна обстановка в державі. Економічна обстановка – це сфера життя суспільства, пов'язана з виробництвом, обміном, розподілом матеріальних благ (факторами, які можуть впливати на рівень злочинності є: безробітність, бездомність, наявність різких відмінностей в матеріальному забезпеченні різних осіб). Політична обстановка – відносини, зв'язки і форми взаємодії між учасниками політичного процесу, а також між політичною системою в цілому і суспільством. Політична обстановка двояко впливає на рівень злочинності. З одного боку сфера формування, функціонування органів державної влади, утримання державної влади в певних руках стає полем зіткнення протилежних інтересів, в тому числі кримінальних, з іншого боку на рівень злочинності впливає те, яким чином, в законній або в протиправній формі вирішуються протиріччя політичних інтересів різних соціальних груп, політичних партій та рухів. Соціальна обстановка – це сфера життя суспільства, що включає в себе різні соціальні спільності і зв'язку між ними (суспільні, групові оцінки,

судження, думки впливають на рівень злочинності іноді не менше, ніж рівень економіки держави). Духовна сфера – це сфера відносин, що виникають при виробництві, передачі і освоєнні духовних цінностей (знань, вірувань, норм поведінки, художніх образів і т. ін.).

Кримінологи завжди підкреслювали визначальну роль економічного фактору в генезисі злочинності, але не завжди враховувалось, що економічний фактор впливає на злочинність у взаємозв'язку з політичними, соціальними, духовними факторами. Негайного, однозначного впливу на кримінальну ситуацію економічного фактору не існує. Важливо, як він сприймається населенням, в яких умовах діє [275, с. 245] та наскільки реально він впливає на загальну ситуацію в суспільстві. Тому з метою попередження злочинності держава часто намагається впливати на духовну сферу життя людини. Вплив на духовну сферу життя людини здійснюється через релігію, виховання, освіту, мистецтво, науку, право. Якщо впливу через релігію, виховання, освіту, науку і мистецтво недостатньо для попередження злочинності, держава, що дбає про свій народ, звертається до права, враховуючи те, що кримінально-правові заходи впливу є найсуворішими.

Встановлюючи кримінально-правові заборони необхідно враховувати здатність держави протидіяти проявам суспільно небезпечної поведінки шляхом використання заходів кримінально-правового впливу. Іноді застосування останніх теж може стати причиною виникнення конфліктів. Кінцем циклу криміналізації має бути зведення до мінімуму конфлікту, наслідком якого може бути суспільно небезпечне діяння. Перед кінцем конфлікту необхідно встановити лічильник, через який враховується ефективність застосування кримінально-правової норми та оцінюється доцільність подальшого існування кримінально-правової заборони. В основі лічильника має бути золотий перетин (божественна пропорція). В VI ст. до н. е. в філософській школі Піфагора окрім філософії та математики вивчали гармонію. Піфагорійці намагалися висловити усі закономірності світу через числа, вважаючи, що в основу світового порядку бог поклав саме число. Особливе значення для них мав зірчастий прямокутник

[27, с. 23]. П'ятикутна зірка була державним символом Радянського Союзу. Плани розвитку народного господарства СРСР склалися на п'ять років. В медицині п'ятикутна зірка є символом здоров'я. Зірчатий п'ятикутник можна знайти, навіть, в картинах великих художників. Наприклад, портрет Мони Лізи (Джоконда), написаний Леонардо да Вінчі привертає увагу дослідників не тільки красою шедевр, але й тим, що композиція малюнку заснована на золотих трикутниках (точніше, на трикутниках, які є частинами правильного зірчатого прямокутника). Протягом існування людства найвидатніші відкриття, музичні та художні твори, скульптури, а в кінцевому підсумку і сама людина, створені за принципом пропорційності (гармонії). На підставі цього можна припустити, що для впровадження ідеї, що лежить в основі кримінально-правової заборони, потрібно п'ять років. По закінченню п'яти років дії відповідної кримінально-правової норми необхідно встановити, чи вдалося за її допомогою звести до мінімуму небезпечний конфлікт, якщо ні, процес криміналізації поновлюється за тією ж циклічною програмою [708, с. 118–122].

Процес криміналізації суспільно небезпечних діянь можна уявити у вигляді циклічною програми (див. схема 3). Метою циклу під час криміналізації є попередження конфлікту інтересів, наслідком якого є або може стати суспільно небезпечне діяння. Тілом циклу є наступні дії: 1) встановлення суб'єктів конфлікту; 2) з'ясування причин конфлікту; 3) визначення рівнів конфлікту (макро -, або мікрорівень); 4) виявлення наслідків конфлікту. Ефективність виконання тіла циклу залежить від передумов та умов. Передумовою криміналізації є загальнолюдська, державна, правова, кримінально-правова ідеології. Умовами циклу криміналізації є: економічна, політична, соціальна, духовна обстановки в державі та суспільстві. Наступним етапом циклу є вирішення питання про можливість вирішення конфлікту через релігію, виховання, освіту, мистецтво, науку. Коли усі перераховані дії є неефективними держава звертається до права, а у виключних випадках до кримінального права. Ефективність кримінально-правових заборон залежить від дотримання правил законодавчої техніки. Після створення та впровадження

кримінально-правової норми на практиці потрібно перевірити її ефективність та доцільність подальшого використання. Тому до циклу криміналізації включено лічильник, розрахований на п'ять років. Число «п'ять» було обрано на підставі теорії гармонії, в основі якої лежить ідея про існування «золотого перетину». Якщо норма виявилася ефективною цикл завершується. Кінцем циклу є зведення до мінімуму конфліктів, небезпечних для суспільства. Якщо норма виявилася неефективною цикл криміналізації повинен розпочинатися з початку (див. схема 3).

За предметом правового регулювання, тобто за галузевою належністю, норми поділяються на норми конституційного, кримінального, цивільного, фінансового, трудового, банківського права тощо. Усі галузеві норми поділяються на норми матеріального та процесуального права.

Під впливом ліберальної ідеології та ідей євроінтеграції межа між нормами матеріального та процесуального права порушується, що на практиці призводить до дублювання норм матеріального та процесуального права, або до конкуренції норм галузей права, які за своїм призначенням повинні діяти як єдине ціле. Вплив міжнародної громадськості на національне кримінальне право існує з давніх часів, але держава по-різному впроваджувала ідеї міжнародної ідеології до власного законодавства.

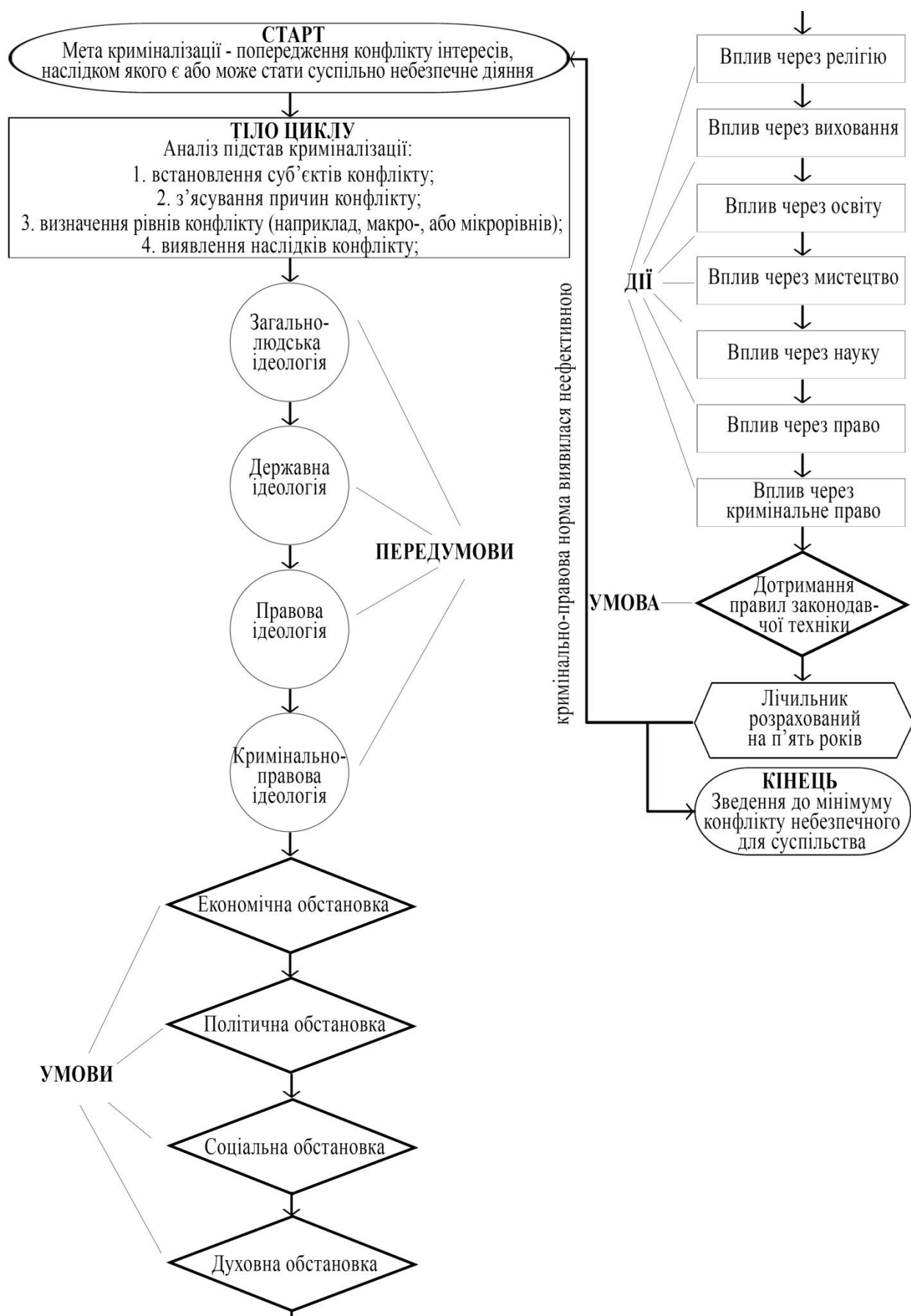

Схема 3 Цикл криміналізації

Наприклад, ідея про важливість застосування презумпції невинуватості впроваджувалась і через законодавство Радянського Союзу, але робилося це без порушення власної правової системи. У ст. 3 КК УРСР 1960 року фактично було закріплено два принципи кримінального права – принцип законності і принцип відповідальності особи за вчинене діяння при наявності її вини. У ст. 2 КК України 2001 року знайшла закріплення презумпція невинуватості. І радянський, і український законодавець, приймаючи кримінальний закон, керувався конституційними положеннями, відповідно до ст. 160 Конституції СРСР [263] і ст. 62 Конституції України [264]. Однак перехід від законодавчого закріплення принципу винної відповідальності до принципу презумпції невинуватості був обумовлений не об'єктивними причинами, а прагненням, на нашу думку, до приведення національного законодавства у відповідність міжнародно-правовим стандартам. У 1789 році презумпція невинуватості вперше була закріплена в законодавстві французької буржуазної революції (Декларації прав людини і громадянина), в 1948 році – у Загальній декларації прав людини, в 1966 році – в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права.

Радянські вчені були менш схильні до впливу міжнародної громадськості, ніж сучасні українські, тому більшість з них презумпцію невинуватості вважали виключно кримінально-процесуальним принципом. Такої точки зору дотримувалися: І. А. Лібус [309, с. 24–25], І. І. Малхазов [333, с. 9–28], В. М. Савицький [539, с. 4–5], М. С. Строгович [587, с. 89]. Деякі з них, наприклад К. М. Княгинін [176, с. 27] і В. М. Кудрявцев [290, с. 250–251], пропонували поширити дію презумпції невинуватості за межі кримінального процесу, на усі види застосування стягнень за правопорушення в дисциплінарному чи адміністративному порядку. Так чи інакше, презумпція невинуватості пов'язувалася з процесом притягнення винних осіб до відповідальності.

В той час, з нашої точки зору, за своєю природою презумпція невинуватості має кримінально-процесуальне, а не кримінально-правове значення. Про це свідчить її визначення, яке закріплено в численних

міжнародно-правових актах і в національному законодавстві. «Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, доки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту» – записано у ст. 11 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року [137]. У ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права людини від 16 грудня 1966 року міститься таке положення: «Кожен обвинувачений в кримінальному злочині має право вважатися невинним, поки винність його не буде доведена згідно з законом» [382]. У ч. 2 ст. 2 КК України передбачено: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду». Ідентичне визначення закріплено у ст. 62 Конституції України.

Очевидним є те, що перераховані норми права, по-перше, спрямовані на реалізацію норм матеріального права, а саме норм, зі змісту яких випливає принцип винної відповідальності; по-друге, регулюють кримінально-процесуальні відносини, оскільки мова йде про обвинувачуваного – одного з учасників кримінального процесу, про необхідність доведення в законному порядку його вини, а також про те, що вина повинна бути встановлена в обвинувальному вирокі суду – усе це є сферою дії норм процесуального права.

Презумпція невинуватості, вимагаючи, щоб кожен факт, кожна обставина, що належать до обвинувачення, були доведені з повною безсумнівністю, з абсолютною вірогідністю, є гарантією для обвинувачуваного від безпідставного обвинувачення й осуду, а також являє собою необхідну умову знаходження істини у справі. Саме тому презумпція невинуватості є принципом кримінального процесу, а не кримінального права. У кримінальному праві діє інший принцип, принцип винної відповідальності.

За методом правового регулювання норми права поділяються, як відомо, на чотири групи. *Імперативні (категоричні)* – змістом цих норм є застосування владних наказів щодо виконання державних приписів. *Диспозитивні* – змістом

цих норм є надання суб'єктам певного простору для волевиявлення, тобто вони передбачають варіант поведінки, але дозволяють суб'єктам у межах правової норми на власний розсуд корегувати обсяг прав та обов'язків. *Рекомендаційні* – норми, що встановлюють варіанти бажаної, на думку держави, але необов'язкової поведінки. Для забезпечення реалізації цих норм адресати вживають заходів у межах власної компетенції з урахуванням місцевих умов та можливостей. *Заохочувальні* – норми, що встановлюють заходи заохочення за здійснення бажаних і корисних для держави й суспільства діянь.

Існує думка, що «кримінальне право сьогодення в пошуку доктрини, яка б поєднувала покарання, інші заходи відповідальності та заохочувальні норми в єдину систему» [618, с. 11]. Погоджуючись з ідеєю про необхідність розумного поєднання покарання, інших заходів відповідальності та заохочувальних норм, неможна погодитись з тим, що професор В. О. Туляков називає помилкою. «Фатальна підтримка стабільності індетерміністської моделі, яка «штовхається» з усіх боків, оскільки природний детермінізм особистої поведінки суперечить біхевіористським нормативним установам визначення винності особи через суб'єктивне інкримінування є типовою помилкою теоретиків», – пише В. О. Туляков. На рівні філософії, психології, соціології конфлікт між індетермінізмом, детермінізмом, біхевіоризмом, дійсно, існує, але в кримінальному праві вони співіснують у гармонійній єдності. Індетермінізм, як свобода волі, лежить в основі інституту кримінальної відповідальності, детермінізм, як визнання загального взаємозв'язку всіх речей, об'єктів, явищ і процесів, лежить в основі інституту призначення покарання, біхевіоризм, який існує за формулою «стимул – реакція», лежить в основі застосування примусових та заохочувальних заходів кримінально-правового впливу.

Проблема полягає не в боротьбі перерахованих теорій, а в поверхневому ставленні до правотворчості, праворозуміння, правозастосування. В якості прикладу можна навести інститут примирення, як спосіб вирішення конфлікту. У разі виникнення кримінально-правових конфліктів примирення часто виявляється вимушеним заходом. Особа, яка вчинила злочин, змушена піти на

примирення для того, щоб уникнути покарання. Потерпілий, у свою чергу, йде на примирення для того, щоб отримати компенсацію за завдану йому шкоду, ймовірність отримання якої значно знижується після винесення обвинувального вироку. Юридично конфлікт вирішено, в соціальному плані ні. Причина, за якою особа вчинила злочин, залишається. Принцип невідворотності кримінальної відповідальності на практиці з презумпції перетворився на фікцію, тому злочинець буде розраховувати на те, що в інший раз він не попадеться.

Що стосується потерпілого, то відшкодування лише матеріальних збитків не означає відновлення порушених прав. Як відомо, злочином потерпілому наноситься майнова, фізична, моральна шкода. Для відшкодування завданої шкоди тільки грошової компенсації рідко буває достатнім. Адже для потерпілого часто більш важливе значення має не реально завдана йому майнова шкода, а психологічна травма або скоріше почуття невпевненості, яке неминуче з'являється в результаті вчинення злочину. Вилікувати психологічну травму і усунути почуття невпевненості можна тільки в тому випадку, якщо злочинець знайдений, покараний і (або) розкаявся у вчиненому діянні.

Метод швидкого досягнення мети при найменших витратах, характерний суспільству з ринковою економікою, знайшов відображення і в кримінально-процесуальному праві України. Досягнення взаємних поступок перетворилося на ще один спосіб вирішення конфліктів. У кримінально-процесуальному праві України з'явилося таке поняття, як угода про визнання винуватості (розділ VI КПК України).

В той же час, потрібно підкреслити, що даний спосіб вирішення конфліктів, з одного боку, сприяє реалізації принципу економії заходів кримінальної репресії, а з іншого, на нашу думку, порушує принцип справедливості, без якого існування самого кримінального права ставиться під сумнів. Саме з цієї причини спрощений порядок притягнення до кримінальної відповідальності, так звана практика компромісу сторін, на Заході і в Америці підтримується не всіма юристами. З цього приводу Н. Крісті писав: «В Америці

зараз, в XX столітті, ми відроджуємо практику ведення справ, прийняту в середньовічній Європі: увага приділяється перш за все не розгляду суті справи, а зізнанню, отриманого від обвинуваченого. Ми змушуємо обвинуваченого визнати свою винуватість. Діємо ми, природно, більш цивілізовано: не заганяємо голки під нігті, не одягаємо іспанський чобіт. В одному ми схожі на середньовічних катів: робимо все, щоб обвинувачений зрозумів, яку непомірну ціну він заплатить, якщо буде домагатися наданих Конституцією гарантій... До нього будуть застосовуватися санкції незрівнянно більш суворі...» [291, с. 157].

У юридичній літературі неодноразово піднімалося питання про те, що правосуддя не повинно перетворюватися в поле торгу ринкових відносин, не повинно «вести до перемоги тієї сторони, яка має в своєму розпорядженні більші економічні можливості і при відстоюванні інтересів нічим себе не обмежує, в тому числі нормами закону і моралі» [291, с. 216]. Незважаючи на це, інститут визнання винуватості в 2013 році з'явився в кримінально-процесуальному праві України і продовжує існувати досі.

Нерозумне впровадження диспозитивних та заохочувальних норм, наслідком якого є порушення історично сформованих принципів кримінального права, становить загрозу для подальшого його існування. За своїм ідейним сенсом кримінальне право забезпечує безпеку людини–суспільства–держави, за своїм змістом кримінальне право є карною галуззю права, для якої імперативні норми є основними. Цей факт було доведено протягом багатьох століть. Ідеології, форми правління, державні устрої, форми виробництва по черзі змінювали один одного, але кримінальне право за своєю суттю залишалося незмінним. Навіть, незважаючи на те, що в сучасних умовах часто пишуть про альтернативні заходи кримінально-правового впливу, імперативний метод для кримінального права залишається основним. Як тільки кількість рекомендаційних, диспозитивних та заохочувальних норм почне перевищувати кількість імперативних норм, кримінальне право перетвориться на якусь іншу галузь права, а людство досягне такого розвитку, коли з трьох компонентів психіки («Воно», «Я» і «Над-Я» або «Супер-Его»), виділених З. Фрейдом, почне

керуватися компонентом «Над-Я» (останній компонент особистості, що розвивається, функціонально визначаючи систему цінностей, норм і етики, розумно сумісних з тими, що прийнято в оточенні індивідуума). Супер-Его направляє людину до досконалості в думках, словах і вчинках, намагаючись переконати його в перевазі ідеалістичних ідей над реалістичними, але цієї вершини досягає невелика кількість людей. За З. Фрейдом Супер-Его підрозділяється на дві підсистеми: сумління і Его-ідеал. Сумління здобувається за допомогою батьківських покарань. Воно включає здатність до критичної самооцінки, наявність моральних заборон і виникнення почуття провини в дитини. Заохочувальний аспект Супер-Его – Его-ідеал. Він формується з позитивних оцінок батьків і призводить індивідуума до встановлення для себе високих стандартів. Супер-Его вважається цілком сформованим, коли батьківський контроль замінюється на самоконтроль [574, с. 60–61].

В сучасних умовах кількість людей здатних досягти Супер-Его зменшується. Шведський психіатр і автор декількох книг, присвячених дитячій психології, Девід Еберхард вважає, що суворе виховання залишилося в минулому. Методи стають все більш ліберальними, батьки намагаються стати для дитини більше другом, ніж наставником, а про покарання за проступок говорять як про психічну травму для дитини. Ліберальне виховання шкодить і дітям, і батькам. Нинішньому поколінню бракує строгості і жорсткості виховання. Батьки стають заручниками суспільства, в якому дитина підноситься на п'єдестал. Через це зростає ціле покоління розпещених, інфантильних дітей, у яких немає ні краплі поваги до дорослих. Вони не готові жити в реальному світі, не готові миритися з його законами, адже в реальному житті все не так, як було в дитинстві [661]. Навіть, якщо уявити, що батьки перейдуть від ліберальних до консервативних методів виховання, необхідність в примусових заходах кримінально-правового впливу (імперативних нормах) з боку держави, все одно залишиться, адже людина під впливом тих або інших обставин постійно балансує між «Воно», «Я» і «Над-Я».

Як було зазначено вище, за суб'єктом нормотворчості, або юридичною силою, яка залежить від органу, що видав норму, норми права поділяються на *законодавчі і підзаконні*. За ст. 3 КК України законодавство України про кримінальну відповідальність становить КК України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Але під час реалізації кримінальної відповідальності іноді застосовуються підзаконні акти, які містять кримінально-правові норми, але не є складовою частиною КК України. До них відносяться: Положення про порядок здійснення помилування, затверджене Указом Президента України від 21 квітня 2015 р. № 223/2015, акти про помилування Президента України щодо засуджених.

В цілому, інститут помилування – один з найдавніших правових інститутів, якому не менше чотирьох тисяч років. Він був відомий Хаммурапі – автору першого писаного кодексу, який дійшов до нас. Про помилування неодноразово згадується в Біблії [697, с. 700]. Протягом історії помилування виконувало різні задачі і по-різному сприймалося на рівні професійної та буденної свідомості. Воно сприймалося як прояв милосердя (в 1907 році П. І. Люблінській пояснював, що помилування засуджених застосовується як деякий коректив недоліку кримінальних законів або недосконалості судового ладу, якщо в окремих випадках ці недоліки потягли різку несправедливість [319, с. 131]) і як акт насильства з боку влади (в 1764 році Ч. Беккарія писав: «...Якщо врахувати, що милосердя – чеснота законодавця, а не виконавців закону, що ця чеснота повинна і проявлятися в усій красі в кодексі, а не в спеціальних судових рішеннях, то показувати людям, що злочини можуть прощатися і що покарання не обов'язковий їх наслідок, значить породжувати в них алегорію безкарності і змушувати вірити, що якщо можна домогтися пробачення, то приведення у виконання вироку непростенному, швидше, акт насильства влади, ніж результат правосуддя» [25, с. 244–245]).

Деякі автори наводять приклади, коли І. Сталін в СРСР за власним свавіллям вирішував питання життя та смерті мільйонів людей, яких він вважав

політично «неблагонадійними». Більшовицька мораль, яка визнає одних людей (робочий клас і колгоспне селянство) «гідними», а інших – «негідними» (підприємців, фермерів і їм співчуваючих), давала йому це право [80, с. 10–11]. Після розвалу Радянського Союзу почали вірити, що в основі прав людини має бути концепт прав людини, що тільки гуманізм ставить людину над ідеологією і попереду неї, а не нижче і позаду. Але ні в КК України, ні в Положенні про порядок здійснення помилування, затверджене Указом Президента України від 21 квітня 2015 р. № 223/2015 не вказані мета та задачі застосування помилування. Думка про те, що гуманізм має бути над ідеологією, є помилкою, гуманізм має бути частиною кримінально-правової ідеології, ядром якої є ідеї справедливості та невідворотності відповідальності. Іноді прощення може виявитись більшим злом, ніж покарання. І в кримінальному законі, і в підзаконних актах, які містять кримінально-правові норми має бути єдина кримінально-правова ідеологія.

Можна погодитись з Ю. В. Голіком в тому, що «... помилування є виключним інститутом природного права на пощаду, прощення через виняткові обставини вчинення злочину, винятковості обстановки, що склалася на момент подачі клопотання про помилування (наявність хвороби, що не дає права на дострокове звільнення за цим пунктом; сімейні обставини, нещасні випадки – аварії, землетруси, повені і т. ін.), вчинення засудженим вчинку, що заслуговує позитивного схвалення суспільства, позитивного ставлення жертви злочину або її представника» [697, с. 716]. В зв'язку з цим, вважаємо необхідним закріпити в Положенні про порядок здійснення помилування, затверджене Указом Президента України від 21 квітня 2015 р. № 223/2015 наступні поняття та мету помилування: «Помилування є проявом милосердя з боку держави, обумовлене природним правом людини на надію та пощаду, через виняткові обставини вчинення злочину, винятковості обстановки, що склалася на момент подачі клопотання про помилування, вчинення засудженим вчинку, що заслуговує позитивного схвалення суспільства, з метою реалізації принципів верховенства права, гуманізму та справедливості».

За рівнем визначеності в теорії права виокремлюються *абсолютно визначені та відносно визначені норми*. В ч. 4 ст. 3 КК України передбачено, що застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено. Через це в науці кримінального права, як правило, обговорюється лише питання про абсолютно визначені та відносно визначені санкції, як структурні елементи кримінально-правових норм. В чинному КК України існують терміни, визначення яких в кримінальному законодавстві немає. Так, у ч. 3 ст. 3 КК України передбачено, що злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом. Визначення інших кримінально-правових наслідків в КК України не сформульоване. Про їх види, мету та задачі застосування ми можемо зробити деякі висновки на підставі системного тлумачення кримінально-правових норм. Але іноді цього недостатньо. Наприклад, законодавець надаючи поняття та мету примусових заходів медичного характеру, не надає поняття та мету примусових заходів виховного характеру та заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб.

До 2014 року вважалося, що кримінально-правові норми класифіковані *за юридичною дією* на ті, що діють в часі, у просторі та за колом осіб, відповідають принципам міжнародного права, а тому не є предметом гострих наукових дискусій. Однак, ситуація змінилася після того, як частина території України була окупована в результаті збройної агресії Російської Федерації. Досліджуючи питання про дію кримінального закону щодо злочинів, учинених на тимчасово окупованій території України, М. А. Рубашенко і Є. С. Пономаренко дійшли висновку, що дія кримінального закону, який набрав чинності, поширюється однаковою мірою на всю територію України, у тому числі: на тимчасово окуповані території АР Крим, м. Севастополя та відповідні прилеглі до них території, що підпадають під юрисдикцію органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України; а також на окремі території Донецької та Луганської областей, на яких діє особливий правовий режим на період проведення антитерористичної

операції [532, с. 139]. Наведені висновки є юридично обґрунтованими, але М. А. Рубашенко і Є. С. Пономаренко не врахували того, що вирішення цього питання має не тільки юридичне значення, а й ідеологічне.

В ч. 3 ст. 5 ЗК «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» відповідальність за порушення визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території покладається на Російську Федерацію як на державу-окупанта відповідно до норм і принципів міжнародного права [489]. З одного боку така позиція українського законодавця є виправданою, адже Україна не має можливості реалізовувати свої закони на окупованій території, з іншого боку постає питання: покладаючи на РФ відповідальність за порушення визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території, чи передає Україна РФ обов'язок притягувати до кримінальної відповідальності осіб винних у вчиненні злочинів.

Аналіз юридичної літератури РФ показав, що науковою спільнотою обговорюється питання, про можливість застосування окупаційного (заступницького) принципу на території інших держав. Деякі з них щиро вірять, що «в історії існувало чимало прикладів, які наочно демонструють, що Росія з часів прийняття християнства є заступницькою і миротворчою державою як в міжнародних суперечках, так і в збройних конфліктах між державами. Політичне могутність і моральний авторитет дозволяли російській державі справедливо залагоджувати міжнародні суперечки» [152, с. 16–17]. Є, навіть, пропозиції закріпити основи правового механізму дії заступницького принципу в КК та КПК РФ. Отже питання про те, як України поставиться до вироків, які були винесені на її тимчасово-окупованій території, має ідеологічне значення. Від вирішення цього питання залежить легітимність державної влади України.

Аналіз кримінально-правових норм класифікованих за різними підставами показав, що усі вони формуються під впливом певної ідеології.

Держава має бути зацікавлена в тому, щоб формування кримінального законодавства відбувалося під впливом кримінально-правової ідеології.

4.2 Законодавча техніка, як гарантія втілення кримінально-правової ідеології

Високий рівень законодавчої техніки є гарантією втілення кримінально-правової ідеології на практиці. Відповідно до Методичних рекомендацій, підготовлених Головним юридичним управлінням Апарату Верховної Ради України, законодавча техніка – це система усталених теоретико-прикладних правил, вироблених на підставі багаторічної практики законотворчості, якими окреслено засоби і методи розробки та написання проектів законів, що забезпечують точну й повну відповідність положень, що викладаються, їх змісту і призначенню, вичерпний обсяг правового регулювання, ясність та доступність правового матеріалу тощо [473, с. 3].

Багаторічна практика вітчизняної законотворчості ґрунтується на тому, що правовій матерії властиві наступні ознаки: нормативність, формальна визначеність, системність [432, с. 184]. В умовах політичних, економічних, соціальних перетворень, що відбуваються в державі, коли приймається велика кількість нормативно-правових актів нових і за змістом, і за формою, недоліками законодавства стають: двозначність, громіздкість, безладність, суперечливість та ін. Такий стан законодавства є неминучим наслідком роботи зі створення права з новим ідеологічним підґрунтям. Як писав М. М. Гродзинський, у період кипучої роботи зі створення нового права вся увага зосереджується на його сутності, у зв'язку із чим вимоги законодавчої техніки відходять на другий план [102, с. 558].

Нормативність кримінального права проявляється в його нормах. Незважаючи на те, що в сучасній юридичній літературі часто протиставляється дух і буква закону, а найбільш «сміливі» дослідники висловлюють протести проти «сліпого, механічного» поклоніння праву і закликають до вибіркового застосування нормативних вимог (юридичну обов'язковість мають так звані

«правові закони») [310, с. 26–32], кримінальне право не може існувати без нормативної визначеності.

Кримінально-правовий вплив обумовлений використанням наказових суджень про належне, дозволене, заборонене, безпосередньо пов'язаний із застосуванням найбільш суворих заходів державного примусу, тому гарантією принципів справедливості та рівності має бути нормативність юридичної форми кримінального права. Як пише О. І. Бойко, «країна, яка очікує громадянського миру і порядку, повинна культивувати презумпцію бездоганності законів і обов'язковості виконання всіма всіх правових приписів. Судді (і інші практики) не обговорюють розумності законів, у прийнятому акті парламенту воля народу стає на місце розуму – *stat pro ratione voluntas populi*» [35, с. 58].

Однією з причин кризових явищ пов'язаних із застосуванням юридичної техніки є руйнування єдиної правової системи, зумовленої, багато в чому процесами деідеологізації, які почалися в незалежній Україні після розпаду Радянського Союзу. Дезорганізація правової системи в пострадянських державах змусила вчених відновити питання про системність як про необхідну властивість юридичної форми права. Добре відпрацьована правова система передбачає не тільки логічний взаємозв'язок її складових елементів, а й ідейну (ідеологічну) єдність. Наявність норм-цілей, норм-принципів у кримінальному праві не означає, що воно трансформується в ідеологію. А. І. Кліменко, посилаючись на роботи Дж. Остіна, Н. Рулана, пише про поступову трансформацію сучасного права в ідеологію, про зростаючу роль норм-цілей, норм-принципів і взагалі стандартів, які лише намічають «вектор» необхідної поведінки і не є нормою у вузькому сенсі слова; про новий тип позитивного права, що відтворюється державою, не засноване на неодмінному примусі, а скоріше такому, що передбачає інформаційно-ідеологічний вплив. О. І. Кліменко погоджується з Н. Руланом, який вважає, що право-модель – це інструмент нової законодавчої політики, яка «базується на ідеї, що нові права, користуючись офіційним закріпленням з боку засновника і законодавця, не можуть зараз застосовуватися повністю: відтепер вони менше є імперативним

зобов'язанням, а швидше є моделлю того, яким могло б бути майбутнє суспільство, приймаючи, звичайно, до уваги той факт, що вони можуть змінитися під впливом практики, що формується» [175, с. 39].

Трансформація права в ідеологію ставить під сумнів доцільність існування самого права. На жаль, під впливом тих чи інших історичних подій забуваються причини виникнення права, а саме, що право є інструментом, який створюється кожним суспільством для вирішення в ньому конфліктів шляхом застосування заходів державного примусу. Без санкцій втрачається сенс існування норм права (їх легко можна замінити нормами моралі та моральності). Не дивно, що В. М. Коган, аналізуючи соціальний механізм кримінально-правового впливу, писав: «Наскільки про це можна судити за даними, які дійшли до нас, чим древніше право, тим вище в ньому частка кримінальних заборон, тим більшою мірою воно є кримінальним» [183, с. 36]. На це ж положення звертав увагу і Є. Б. Пашуканіс, відзначаючи, що «нормальне не фіксується спочатку як таке – воно просто існує. Потреба зафіксувати і точно встановити обсяг і зміст взаємних прав і обов'язків виникає там, де спокійне і мирне існування порушено. З цієї точки зору прав Бентам, коли він говорить, що закон створює права, створюючи злочини. Юридичне спілкування отримує свою специфічну характеристику історично насамперед на фактах правопорушень, поняття крадіжки визначається раніше, ніж поняття власності» [455, с. 159].

Твердження про те, що право-модель є інструментом нової законодавчої політики, яка «базується на ідеї, що нові права, користуючись офіційним закріпленням з боку засновника і законодавця, не можуть зараз застосовуватися повністю», є неприйнятною для нашого суспільства. Саме, ідея про те, що закон має бути не тільки проголошеним, а й реалізованим, має стати інструмент нової законодавчої політики. Що стосується норм-цілей, норм-принципів, то праву вони необхідні для того, щоб сухість і виваженість закону наповнити натхненністю [246, с. 249].

Процес законодавчого оформлення кримінально-правових норм є багатоаспектним. Проблемним вважається питання про допустимі межі невизначеності та ентропії кримінального закону. Цікавими в цьому зв'язку видаються наукові дослідження Ю. В. Єрохіної. Невизначеність вона розглядає в широкому і вузькому сенсі: «Невизначеність у широкому сенсі – явище недосконалості правового регулювання, обумовлене об'єктивними та суб'єктивними факторами правотворення, що означає неточне, неповне і непослідовне закріплення та реалізацію в праві нормативно-правової волі ... Невизначеність у праві у вузькому значенні може розглядатися в якості техніко-юридичного дефекту тексту права як зовнішньої, письмової форми його вираження» [126, с. 102].

Практика застосування кримінального закону свідчить про те, що невизначеність, яка виражається в техніко-юридичному дефекті тексту норми, має бути усунена за допомогою вдосконалення процесу правотворчості. Невизначеність, яка залежить від суб'єктивних факторів (соціально-психологічних установок, а також відносної обмеженості свідомої діяльності суб'єктів правозастосування), може бути подолана шляхом інформаційного впливу, спрямованого на підвищення рівня правосвідомості та правової культури. Проте досягти повної визначеності в праві неможливо. У зв'язку з цим в юридичній літературі склалася точка зору, відповідно до якої ентропія від самого початку закладена в позитивному праві. Як пише Ю. В. Єрохіна, «ентропія є певною кількістю, що відображає кількість невизначеностей в соціальних системах, вбудованих у свою чергу в систему більш високого порядку – суспільство. У вигляді цього числа вона присутня і в самому праві як системному утворенні, і в системі регульованих правом суспільних відносин» [126, с. 103]. Очевидно, що охопити нормами права абсолютно всі варіанти поведінки неможливо. Виходячи з цього, В. Є. Еміне, С. В. Максимов, І. М. Мацкевич справедливо помітили, що право ентропічно (невизначено) за своєю суттю і не може існувати без тлумачів та правозастосовувачів [693, с. 21].

У процесі формування кримінально-правових норм між формальною визначеністю і невизначеністю має бути досягнута «золота середина». Зайва визначеність (конкретизація) кримінально-правових норм може призвести до необґрунтованого звуження об'єктів кримінально-правової охорони, наслідком зайвої невизначеності може стати недоцільне застосування кримінального закону, і те, і інше в кінцевому підсумку підриває авторитет кримінального права.

Існує думка, що правова норма може виконувати регулятивну функцію тільки тоді, коли знаходиться в режимі атрактора. «Режим атракції правової норми, – пише Ю. В. Єрохіна, – характеризується двома ознаками: внутрішньою і зовнішньою. Внутрішня виражається в стійкості взаємодії елементів логічної структури норми: гіпотези, диспозиції і санкції. Кожен з елементів виконує певну функцію по відношенню до іншого. Крім того, кожен з елементів взаємодіє із зовнішнім середовищем, з тими чи іншими фрагментами соціальної дійсності» [126, с. 104–105].

Поділяючи позицію Ю. В. Єрохіної, пропонуємо розширити розуміння системності як властивості юридичної форми стосовно кримінального права. До внутрішніх ознак системності можна віднести: 1) взаємодію елементів логічної структури кримінально-правової норми; 2) узгодженість кримінально-правових норм у Кримінальному кодексі України; 3) узгодженість кримінально-правових норм з Конституцією України; 4) узгодженість кримінально-правових норм з нормами інших галузей права; 5) узгодженість кримінально-правових норм з нормами міжнародного права. До зовнішніх ознак системності можна віднести взаємодію кримінально-правових норм із зовнішнім середовищем, з тими чи іншими фрагментами соціальної дійсності.

В основі законотворчого процесу має бути гармонійне поєднання двох основоположних ідей: 1) законодавець не винаходить, а тільки формулює, виражає у свідомих позитивних законах внутрішні закони духовних відносин; 2) «право виступає в якості потужного важеля перетворення суспільних відносин, але за умови, коли досить ясно уявляється, яким шляхом, за

допомогою яких засобів правові вимоги, нормативні приписи законів та інших юридичних актів переводяться в соціальну поведінку людей на всіх рівнях його дії – суспільства, колективу, малої соціальної групи, особистості» [163, с. 37].

Кримінальне право є однією з форм виразу кримінально-правової ідеології. Вона впливає на особистість мовою кримінального закону та практикою його застосування. Кримінальний закон може мати як символічне, так і раціональне значення. Аналіз символічної та раціональної парадигми показав, що переважне значення має раціональна парадигма. Однак без урахування символічної складової кримінального права кримінальний закон перетворюється в «мертву схему», відірвану від особистості, бо для неї першорядне значення має не інформаційна насиченість закону, а його здатність і готовність охороняти індивідуальні і суспільні інтереси. Кожен прийнятий закон, з одного боку, є символом чогось, з іншого боку, містить символи, за допомогою яких полегшується вплив мови на людей.

Використання символів іноді є небезпечним, адже «сутність правового символу полягає саме в тому, що якійсь формі надається певний, здавалося б, ніяк з самою цією формою не пов'язаний сенс» [107, с. 58]. Наприклад, внесення змін і доповнень до чинного Кримінального кодексу, що стосуються злочинів, пов'язаних з тимчасово окупованою територією України [489], свідчить про те, що в Україні ще довго буде існувати окупована територія. Подібні нововведення в законодавстві викликають песимізм і апатію у населення.

Поряд з правовими символами для кримінального права мають значення символи, не закріплені в офіційних джерелах права. Як правило, вони стосуються процедури реалізації кримінально-правових норм (сфера дії кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права). На рівні буденної свідомості люди більшою мірою схильні довіряти тому, що вони бачать або чують, ніж письмовій формі відображення змісту закону. Наприклад, за ч. 1 ст. 1 КК України кримінальний закон має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності,

громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. За задумом законодавця Кримінальний кодекс України мав стати символом охорони інтересів особистості–суспільства–держави–міжнародного співтовариства. Однак нестабільність і вибірковість дії кримінального закону, а також відсутність належного механізму його реалізації призвели до того, що Кримінальний кодекс України став символом законодавчої демагогії.

Для того щоб символічний вплив кримінального закону був ефективним, його необхідно формулювати, виходячи з принципів раціональності. Особливої уваги заслуговують запропоновані О. В. Золотухіною-Аболіною наступні риси ідеалу раціональності в осмисленні людських дій:

«а) ясне і чітке розуміння цілей, усвідомлених власними потребами, і встановлення адекватності мети реальним потребам;

б) усвідомлення причинного механізму, суспільної закономірності, яка породила дані потреби, осмислення задоволення їх як необхідності;

в) свідомий вибір засобів, адекватних меті, вибір, заснований на знанні об'єктивних властивостей предметів, що застосовуються як засіб;

г) усвідомлення умов протікання дії, здатність зорієнтувати дію відповідно до об'єктивних конкретних умов;

д) усвідомлення не тільки найближчих, очевидних результатів дії, але і віддалених, що не лежать на поверхні і не послідовні, вміння враховувати їх і коригувати мету і засоби;

е) власна здатність у застосуванні форм і способів мислення, контроль над протіканням розумового (пізнавального, оцінного та ін.) процесу, з'ясування передумов мислення» [151, с. 17].

Залежно від того, яка форма ідеологічного впливу формується із застосуванням законодавчої техніки, законодавчу техніку доцільно поділити на словесно-теоретичну та знаково-образну. Наприклад, обираючи мову та категоріальний апарат, юристи користуються словесно-теоретичною

законодавчою технікою. До правил словесно-теоретичної законодавчої техніки належать: текст закону має викладатися державною діловою мовою; законодавча термінологія має бути точною, стислою та однаковою у всьому тексті закону; якщо термінологія закону не відповідає загальновживаному її розумінню і обмежується лише певним законом, то у законі дається визначення цього терміну і т. ін. Обираючи назву кримінального закону, формуючи його систему та структуру, а також загальні положення юристи користуються знаково-образною законодавчою технікою, адже саме за її допомогою кримінальний закон набуває символічного значення.

Символічне значення може мати не тільки кримінальний закон, але й підзаконні акти. Аналіз нормативно-правових актів, в яких робилися спроби визначити напрямки протидії злочинності, показав, що всі вони були прийняті у зв'язку з кризовими явищами, що відбуваються в нашому суспільстві. Нами були проаналізовані: Постанова ВРУ від 25.06.1993 р № 3325-XII «Про Державну програму боротьби із злочинністю» [488], УП України від 17.09.1996 р. № 837/96 «Про Комплексну цільову програму боротьби зі злочинністю на 1996–2000 роки» [493], Розпорядження КМУ від 29.09.2010 року № 1911 р «Про схвалення Концепції державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року» [503], Розпорядження КМУ від 30 листопада 2011 р. № 1209-р «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року» [504]. Перераховані нормативно-правові акти мали стати символом боротьби зі «злом», а стали символом дестабілізації держави та суспільства, яка набула масштабів небезпечного соціального лиха. Тут доречно згадати відомий в соціологічній літературі ефект французького філософа Алексіса де Токвіля: «Зло, яке переносилося терпляче, як щось неминуче, здається нестерпним при думці, що його можна позбутися» [69, с. 100].

Нормативно-правові акти, які розпочинаються з негативних оцінок, викликають негативні емоції. Імпульсивний викид негативної енергії може стати причиною масового психозу і як наслідок соціальної катастрофи. Слова з

негативним забарвленням не здатні бути стимулом людської поведінки. Термінологічний сплав раціонального, емоційного, вольового в чинному законодавстві має наповнити існування сучасного суспільства оптимізмом і вірою в найкраще. Наприклад, якщо Концепція реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року розпочиналася зі слів: «Кризові процеси, що відбуваються в соціально-економічній сфері, призвели до ускладнення криміногенної ситуації, зміни структури злочинності та зумовили виникнення нових форм і способів учинення протиправних діянь...», то Концепція реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2025 року могла б розпочинатися зі слів: «Приймаючи до уваги, що відповідно до ст. 3 Конституції України утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави; враховуючи те, що соціально-економічні та політичні процеси, які відбуваються в суспільстві та державі відобразилися на динаміці та структурі злочинності і потребують застосування нових превентивних програм та форм реагування на злочинність ...».

В Методичних рекомендаціях, підготовлених Головним юридичним управлінням Апарату Верховної Ради України, виділені наступні елементами законодавчої техніки є: - методологія складання законопроекту; - визначення структури закону, адекватної його змісту; - правила і засоби викладення нормативних положень законопроекту; - мова і термінологія законопроекту [473, с. 3]. В основу методології складання законопроекту можна було б покласти циклічну програму, запропоновану нами під час дослідження впливу кримінально-правової ідеології на нормотворчість у сфері кримінального права. Як буде діяти наша циклічна програма на практиці можна перевірити, розглянувши пропозицію Н. О. Семчук, про доповнення КК України з метою кримінально-правового захисту породіллі від акушерської агресії статтею 139-1, яка передбачала б відповідальність за порушення прав пацієнта шляхом проведення медичних маніпуляцій без письмової згоди пацієнта, з покаранням, спів ставним з передбаченим ст. 139 КК [547, с. 366–368].

Обґрунтовуючи свої висновки Н. О. Семчук використовує наступне визначення акушерського насилля: «присвоєння тіла та репродуктивних процесів жінки медичним персоналом у форма антигуманного поводження, насильницької медикалізації та патологізації природних процесів, включаючи втрату жінкою своєї автономії й права вільно приймати власні рішення щодо свого тіла та сексуальності, що негативно впливає на якість подальшого життя жінки, як фізичного, так і емоційного». Із зазначеного визначення видно, що між жінкою та медичним персоналом виникає конфлікт, який призводить до фізичних та емоційних страждань жінки. Н. О. Семчук вважає, що причиною цього конфлікту є певні побоювання лікарів в тому, що якщо вони не здійснять безліч маніпуляцій, в тому числі не потрібних, то потім їх можуть звинуватити за ст. 139 КК за ненадання без поважних причин допомоги хворому медичним працівником, який зобов'язаний, згідно з установленими правилами, якщо йому завідомо відомо, що це може мати тяжкі наслідки для хворого [547, с. 366–367]. Але сучасні реалії свідчать про те, що це не єдина і не головна причина такої поведінки лікарів. Перехід до ринкової економіки відобразився на якості медичного обслуговування. Пацієнти сприймаються не тільки як хворі люди, які потребують медичної допомоги, але і як клієнти, від яких залежить заробіток медичного персоналу. Непотрібна медикалізації та патологізації природних процесів, які відбуваються в організмі жінки, проводяться: по-перше, з метою заробити гроші; по-друге, з метою клінічних випробувань нових засобів лікування. Такий стан надання медичних послуг спостерігається по всій Україні, тобто на макрорівні.

На рівні загальнолюдської ідеології сформовані певні стандарти надання медичних послуг. Так, Розділ 5 «Лікування та організація медичної допомоги» Декларації про політику в царині дотримання прав пацієнта в Європі закріплює право людини на отримання медичної допомоги відповідно до стану її здоров'я, включаючи профілактику і лікувальну допомогу. Надання медичних послуг повинно відповідати фінансовим, людським і матеріальним ресурсам даного суспільства та забезпечувати постійну доступність необхідної медичної допомоги для всіх у рівній мірі, без жодної дискримінації. У даному стандарті

визначено також право пацієнтів на якісну медичну допомогу, що відповідає як високим технологічним стандартам, так і принципам людяності у ставленні між пацієнтом і надавачем медичних послуг [549, с. 277–283]. Отже для криміналізації акушерської агресії на рівні загальнолюдської ідеології сформувалися певні передумови.

На рівні державної ідеології сформувалися уявлення, згідно яким держава зацікавлена у формуванні в суспільстві нової ціннісної основи демографічної поведінки, яка ґрунтувалася б на пріоритетах сім'ї, дітей та гендерної рівності [325, с. 3–11]. Акушерська агресія з боку медичного персоналу не відповідає демографічній політиці держави. Це означає, що існує ще одна передумова для криміналізації цього діяння.

На рівні правової ідеології склалися уявлення про важливість наступних прав людини у сфері медичної діяльності: – право кожної людини на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49 Конституції України, ст. 284 ЦК України); – право на кваліфіковану медико-санітарну допомогу як складову права на охорону здоров'я (ст. 6 Основ законодавства України про охорону здоров'я). Акушерська агресія порушує перераховані права, а значить правову ідеологію теж можна вважати однією з передумов криміналізації досліджуваного суспільно небезпечного діяння.

На рівні кримінально-правової ідеології акушерська агресія посягає на суспільні відносини у сфері надання медичних послуг, які вже є об'єктом кримінально-правової охорони, тому дуже важливо із застосуванням системного методу з'ясувати, як ст. 139-1 буде узгоджуватися з іншими статтями КК України.

Капіталістична форма економіки держави передбачає переведення законів економіки на суспільне життя, в результаті чого медична допомога все більше перетворюється на оплачувані медичні послуги, перелік, яких доволі широкий. В таких умовах ризик акушерської агресії зростає, адже прибуток медичного персоналу залежить від кількості пацієнтів (чим більше послуг можна нав'язати пацієнту, тим більшим буде прибуток).

Політична обстановка в державі свідчить про те, що сучасна медицина в Україні знаходиться в умовах реформування. Так, з 1 січня 2018 року в Україні запроваджується реалізація державних гарантій медичного обслуговування населення за програмою медичних гарантій для первинної медичної допомоги у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [487]. Політика України у сфері медицини спрямована на реалізацію принципів якості медичних послуг Всесвітньої організації охорони здоров'я, до яких належать: ефективність, раціональність, доступність, зосередженість на пацієнті, справедливість, безпечність [711]. Отже політична обстановка в державі сприяє криміналізації акушерської агресії.

Соціальна обстановка в державі свідчить про відсутність довіри населення до медичного персоналу. Так, за результатами опитування, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» у липні-серпні 2017 року, 47% опитаних зазначили, що за останні два роки загальна якість державних медичних послуг для країни погіршилася. Лише 10% побачили покращення. Третина (34%) вважають, що у рівні якості державних медичних послуг нічого не змінилося, 9% не змогли відповісти. Переважна більшість опитаних (71%) найбільше довіряють порадам щодо лікування або ведення здорового способу життя, отриманим від родичів та друзів [570]. Самолікування часто призводить до негативних наслідків для життя та здоров'я людей, тому держава має бути зацікавлена в тому, щоб протидіяти акушерській агресії, яка є однією з причин низького рівня довіри населення до медиків.

На сучасному етапі розвитку державі та суспільства рівень духовності низький. Духовність – це якість, яка розвивалась з самого зародження культури на протязі тривалої еволюції людини, в процесі історичного виховання багатьох поколінь. Залежно від ступеня усвідомлення людиною свого взаємозв'язку зі світом виділяються наступні рівні духовності: низький, середній, високий. Низький рівень характеризується байдужістю. Людина практично не усвідомлює свого взаємозв'язку зі світом. Існуючий взаємозв'язок обмежується рамками біологічного в людині. Вона зв'язана зі світом в тому розумінні, що останній дає першому можливість жити, дихати, їсти, розмножуватися.

Середній рівень характеризується причетністю. Людина даного рівня частково усвідомлює свій взаємозв'язок зі світом, який обмежується рамками раціонального в людині. Людина зв'язана зі світом силою свого розуму, який допомагає їй розібратися у всьому навколишньому, допомагає вивчити, пізнати все навколишнє. Високий рівень характеризується співпричетністю. Людина даного рівня достатньо повно усвідомлює свій взаємозв'язок зі світом. Цей зв'язок присутній на особистісному рівні. Людина взаємозв'язана зі світом як цілісна особистість [76, с. 62–63]. Низький рівень духовності вимагає втручання держави у вирішення конфліктів між пацієнтами та медичним персоналом за допомогою правових засобів впливу.

Акушерській агресії можна протидіяти через: релігію, пропагуючи ідею взаємозв'язку людини Богом; через виховання, пояснюючи важливість норм моралі в суспільстві; освіту, підвищуючи рівень культури; через мистецтво, зображуючи негативні наслідки егоїстичної поведінки людини; через науку, раціонально обґрунтовуючи те, що якості послуг залежить репутація лікаря, від репутації лікаря – кількість клієнтів, від кількості клієнтів – прибуток. Але усі перераховані заходи спрямовані у далеке майбутнє (можливо тільки через зміну покоління суспільство зможе відчути наслідки впровадження зазначених ідей та вчинення відповідних дій). Вони не здатні швидко протидіяти акушерській агресії, тому враховуючи ступінь суспільної небезпеки цього діяння, застосування кримінально-правових заходів є необхідним.

Семчук Н. О. запропонував встановити кримінальну відповідальність за порушення прав пацієнта шляхом проведення медичних маніпуляцій без письмової згоди пацієнта, але в зазначених діях прояв акушерської агресії є незначним. Права людини на особисту недоторканність та обов'язок медичних працівників отримувати письмову згоду пацієнта та/або його представників на проведення медичних маніпуляцій вже давно отримали законодавчу регламентацію, лише у виняткових випадках лікарі мають право здійснювати медичне втручання без згоди пацієнта та/або його законних представників. Зазначені права та обов'язки передбачені у наступних нормативно-правових актах:

- Конституції України – «Кожна особа має право на ...особисту недоторканність» (ч. 1 ст. 29);
- ЦК України – «У невідкладних випадках, за наявності реальної загрози життю фізичної особи, медична допомога надається без згоди фізичної особи або її батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника» (ч. 5 ст. 284);
- ЗУ «Основи законодавства України про охорону здоров'я» – «Згода пацієнта чи його законного представника на медичне втручання не потрібна лише у разі наявності ознак прямої загрози життю пацієнта за умови неможливості отримання з об'єктивних причин згоди на таке втручання від самого пацієнта чи його законних представників» (ч. 2 ст. 43) [437];
- Етичний кодекс лікаря України – «Проведення лікувально-діагностичних заходів без згоди пацієнта дозволено тільки у випадках загрози його життю та здоров'ю у разі нездатності його адекватно оцінювати ситуацію» (п. 3.5) [129].

На практиці лікарі, як правило, перед проведенням лікувально-діагностичних заходів завжди отримують згоду пацієнта. В першу чергу в отриманні такої згоди зацікавлені самі лікарі за для того, щоб уникнути претензій з боку пацієнтів, адже результат лікування часто буває несподіваним через особливості кожного людського організму. Справжню суспільну небезпеку, на наш погляд, складають діяння, коли згода пацієнта отримується під впливом обману (коли призначається непотрібне лікування, виписуються непотрібні ліки або робиться вигляд надання медичних послуг, які насправді не надаються) або з використанням безпорадного стану пацієнта, коли він через особливі фізичні та психічні страждання не усвідомлює значення своїх дій. Для таких дій більше підходить термін «шахрайство» ніж «агресія», тому вважаємо, що в сучасному суспільстві сформувалися підстави для криміналізації шахрайства, що вчиняється медичним персоналом.

Одним з правил законодавчої техніки є узгодженість кримінально-правових норм у КК України. Дії, які входять до акушерської агресії – присвоєння тіла та репродуктивних процесів жінки медичним персоналом у формі антигуманного поводження, насильницької медикалізації та патологізації

природних процесів, включаючи втрату жінкою своєї автономії й права вільно приймати власні рішення щодо свого тіла та сексуальності, є кримінально карними за чинним КК України. Наприклад, насильницьке проведення медичної операції, яка призвела до втрати репродуктивних процесів організмі жінки, можна кваліфікувати за ст. 121 КК України; невиконання чи неналежне виконання медичним або фармацевтичним працівником своїх професійних обов'язків внаслідок недбалого чи несумлінного до них ставлення, якщо це спричинило тяжкі наслідки для хворого, кваліфікуються за ст. 140 КК України; проведення клінічних випробувань лікарських засобів без письмової згоди пацієнта або його законного представника, або стосовно неповнолітнього чи недієздатного, якщо ці дії спричинили смерть пацієнта або інші тяжкі наслідки, – за ст. 141 КК України.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що законодавча техніка є гарантією впровадження кримінально-правової ідеології, якщо вона ґрунтується на циклічній програмі, запропонованій нами з урахуванням важливості загальнолюдської, державної, правової, кримінально-правової ідеології для окремо взятої особистості, суспільства, держави, включає принцип системності як властивість юридичної форми кримінального закону, включає словесно-теоретичну техніку створення закону (текст закону має викладатися державною діловою мовою; законодавча термінологія має бути точною, стислою та однаковою у всьому тексті закону; якщо термінологія закону не відповідає загальновживаному її розумінню і обмежується лише певним законом, то у законі дається визначення цього терміну і т. ін.) та знаково-образну техніку створення закону (обираючи назву кримінального закону, формуючи його систему та структуру, а також загальні положення юристи користуються знаково-образною законодавчою технікою, адже саме за її допомогою кримінальний закон набуває символічного значення).

4.3 Ідеологічне значення системи та структури кримінального закону

На рівні кримінально-правової доктрини сформувалася думка, що закони про кримінальну відповідальність систематизовані у КК України, який

складається із Загальної та Особливої частини. У Загальній частині зосереджено кримінально-правові норми, що відображають загальні положення, які мають значення для всіх діянь, як визнаних, так і не визнаних злочинами. Особлива частина містить кримінально-правові норми, котрі вказують на те, які конкретно суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання можуть бути застосовані до осіб, що їх вчинили [131, с. 24]. У підручниках з кримінального права зазначається, що Загальна та Особлива частини КК поділяються на розділи, які пронумеровані римськими цифрами та мають назви (заголовки), котрі відбивають сутність положень, що містяться у цих розділах, але, як правило, не пояснюється чому саме законодавець розмістив розділи в КК України саме в такій послідовності [131, с. 26]. Що правда у більш ранніх підручниках активно обговорювалося питання про ідеологічне значення розміщення розділів в Особливій частині КК України (підставою систематизації Особливої частини КК України вважався характер і ступень суспільної небезпеки злочинів [13, с. 47]).

Назва розділів, підрозділів або глав, а також порядок їх розміщення мають велике значення для сприйняття тексту. Психологи виявили, що у сприйманні реципієнта існує механізм, який реконструює структуру великого текстового масиву на матеріалі невеликого тексту. Цей механізм дозволяє читачу, який сприймає невеликий по обсягу текст, формувати уявлення про його структуру так, що вона переноситься на структуру і характеристики великого тексту. Таке явище можливе завдяки існуванню механізму інтер - та інтрасенсорного переносу, що забезпечує передбачення інформації яка поступає в процесі інтеріоризації зовнішніх розмовних дій [68, с. 22–26]. Отже текст кримінального закону повинен мати логічно обґрунтовану систему і структуру, яка з одного боку з найбільшою точністю відображала його сутність та зміст, а з іншого боку підкреслювала його ідейну єдність.

На момент прийняття чинного КК України система та структура його Загальної частини були логічними та послідовними, але під впливом багатьох змін та доповнень, а також із зміною ідейної сутності деяких інститутів кримінального права, ця система та структура потребують переосмислення.

Структура Розділу I КК України «Загальні положення» має бути розширена. Поряд із завданнями КК України необхідно назвати його мету. Як було зазначено у попередніх розділах, мета і завдання кримінального закону не тотожні поняття. Потім необхідно надати законодавче визначення принципів кримінального права та назвати шляхи за допомогою яких здійснюється запобігання злочинам та іншим суспільно-небезпечним діянням.

Ідея законодавчого визначення з ідеологічним забарвленням шляхів досягнення цілей та завдань кримінального законодавства чітко простежується, наприклад, в кримінальних кодексах штатів США. Так, у ст. 1 КК штату Нью-Йорк до загальних цілей кримінального закону належать: «1. Заборонити поведінку, яка невинуватно і без вибачальних причин заподіює чи створює загрозу заподіяння істотної шкоди індивідуальним або громадським інтересам; 2. Дати ясне попередження про характер забороненої поведінки і про покарання, що накладаються після засудження; 3. Визначити дію або бездіяльність та психічний стан, що їх супроводжує, які складають кожне посягання; 4. Провести розмежування на розумних підставах між серйозними і малозначними посяганнями і передбачити за них співмірні покарання; 5. Забезпечити відповідну реакцію громадськості на конкретні посягання, включаючи розгляд наслідків посягання для потерпілого та його сім'ї, а також суспільства; 6. Забезпечити публічну безпеку, попереджаючи вчинення посягання за допомогою залякувального впливу покарань, що накладаються, соціального відновлення особистості засуджених, а також їх ізоляції, коли це потрібно в інтересах охорони суспільства» [624]. Дуже схожі цілі та шляхи їх досягнення передбачені в кримінальних кодексах штату Техас [625] та інших штатах.

Загальновідомо, що за роки існування Радянського Союзу між ним та США йшла ідеологічна боротьба. Свою битву Радянський Союз програв. І хоча радянські закони відрізнялися сухістю та виваженістю, їх ідеологічний вплив посилювався численними постановами з'їздів комуністичної партії. Після розпаду Радянського Союзу залишилися лише сухість та виваженість закону і формальне ставлення до його виконання. З метою полегшення розуміння

сутності кримінального законодавства пропонуємо конкретизувати шляхи здійснення його завдань у КК України в наступній формі:

«Запобігання злочинам та іншим суспільно небезпечним діям, передбаченим цим Кодексом, здійснюється шляхом:

- 1) утримання осіб від вчинення злочинів шляхом загрози покарання;
- 2) усунення можливості для осіб вчиняти нові злочини в силу застосування покарання або загрози його застосування;
- 3) усунення можливості для осіб вчиняти нові суспільно небезпечні дії в силу застосування примусових заходів медичного характеру;
- 4) усунення можливості для осіб вчиняти нові злочини та інші суспільно небезпечні дії в силу застосування примусових заходів виховного характеру;
- 5) виправлення, ресоціалізація, адаптація осіб, що вчинили злочин у ході застосування покарання та (або) інших заходів кримінально-правового характеру;
- 6) встановлення контролю над особами, що вчинили злочини, поза застосуванням покарання та інших заходів кримінально-правового характеру;
- 7) стимулювання правозахисної поведінки особи шляхом встановлення обставин, що виключають злочинність дії;
- 8) стимулювання добровільної відмови від доведення злочину до кінця та позитивної посткримінальної поведінки».

Враховуючи те, що термін «кримінальна відповідальність» має як теоретичне, так і практичне значення, вважаємо, що вона потребує законодавчого закріплення в окремому розділі Загальної частини КК України із визначенням її поняття, підстав, меж, стадій та форм реалізації.

Назва Розділу II Загальної частини КК України «Закон про кримінальну відповідальність» має бути змінена на назву «Кримінальний закон», яка за своїм змістом ширша, ніж попередня назва і охоплює усі кримінально-правові норми, в тому числі ті, які не пов'язані з кримінальною відповідальністю.

Розділ III Загальної частини КК України під назвою «Злочин» доцільно було б поділити на дві глави: 1. Поняття, види та стадії злочину; 2. Обставини,

що виключають злочинність діяння. Вважаємо, що поняття злочину, знаходиться у нерозривній єдності з зазначеними обставинами.

Розділ IV Загальної частини КК України під назвою «Склад злочину» доцільно було б поділити на чотири глави: 1. Об'єкт злочину; 2. Об'єктивна сторона злочину; 3. Суб'єкт злочину; 4. Суб'єктивна сторона злочину. Називаючи підставу кримінальної відповідальності, український законодавець використовує термін «склад злочину», проте не дає його визначення. Ознаки об'єктивної сторони правозастосовувач встановлює, виходячи з диспозицій кримінально-правових норм Особливої частини КК України. Визначення суб'єкта злочину дається в розділі IV, визначення вини та її форм закріплено в розділі V Загальної частини КК України. Однак в жодному розділі Кримінального кодексу України не закріплено поняття об'єкта злочину. Як зауважує І. І. Чугуников, законодавець не бере до уваги той факт, що об'єкт злочину має значення для кваліфікації. Відсутність об'єкта злочину означає відсутність складу злочину, і як наслідок, підстави кримінальної відповідальності [675, с. 390]. З огляду на те, що «склад злочину виконує ряд функцій, а саме: гарантійну, що забезпечує недопущення необґрунтованого притягнення особи до кримінальної відповідальності, в діянні якої немає складу злочину; фундаментальну, яка визначає підстави кримінальної відповідальності; ціннісну, що захищає найбільш цінні відносини та інтереси; розмежувальну, яка дозволяє відмежувати злочин від інших правопорушень, у тому числі від кримінальних проступків» [364, с. 516], а також те, що, встановлюючи підставу кримінальної відповідальності, не можна обмежуватися якоюсь однією ознакою, вважаємо за необхідне закріпити в Кримінальному кодексі України поняття складу злочину і його ознак.

Розділ V Загальної частини КК України під назвою «Кримінально-правова кваліфікація» доцільно було б поділити на три глави: 1. Загальні правила кримінально-правової кваліфікації; 2. Кваліфікація злочинів вчинених у співучасті; 3. Кваліфікація повторності, сукупності та рецидиву злочинів. Пропозиція включити до Кримінального кодексу України главу «Кримінально-правова кваліфікація» була зроблена В. О. Навроцьким ще в 2000 році [396, с.

23]. Але вона не була врахована під час кодифікації КК України 2001 року. Відсутність законодавчо оформлених правил кваліфікації призводить до численних помилок на практиці та перешкоджає єдиному розумінню кримінально-правових норм, що в кінцевому випадку порушує принципи справедливості та рівності осіб перед законом.

Розділ VI Загальної частини КК України під назвою «Кримінальна відповідальність» доцільно було б поділити на дві глави: 1. Поняття та форми реалізації кримінальної відповідальності; 2. Звільнення від кримінальної відповідальності. Доцільність законодавчого закріплення поняття кримінальної відповідальності та форм її реалізації обґрунтовувалася вище.

Розділ VII Загальної частини КК України під назвою «Покарання» доцільно було б поділити на чотири глави: 1. Поняття та види покарання; 2. Призначення покарання; 3. Звільнення від покарання та його відбування; 4. Судимість.

Розділ VIII Загальної частини КК України під назвою «Заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до осіб, які не є суб'єктами злочину» доцільно було б поділити на дві глави: 1. Примусові заходи медичного характеру; 2. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Назва Розділу XIV Загальної частини чинного КК України «Інші заходи кримінально-правового характеру» є невдалою, адже не відображає правову природу та сутність кримінально-правових заходів, що застосовуються.

Розділ IX Загальної частини чинного КК України під назвою «Спеціальні заходи кримінально-правового характеру» доцільно було б поділити на дві глави: 1. Примусове лікування; 2. Спеціальна конфіскація. Примусове лікування та спеціальну конфіскацію об'єднує те, що перша застосовується лише до певної категорії осіб, друга застосовується у певних випадках визначених законом.

Розділ X Загальної частини чинного КК України доцільно було б залишити в редакції назви Розділу XV. Загальної частини чинного КК України «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх». В

преамбулі до ЗУ «Про охорону дитинства» зазначено, що охорона дитинства в Україні є стратегічним загальнонаціональним пріоритетом, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави [498].

Запропонована система та структура Загальної частини КК України допоможе створити цілісне уявлення про сутність та зміст кримінального права, зрозуміти які кримінально-правові наслідки можуть настати у разі вчинення злочинів, суспільно небезпечних та (або) суспільно корисних діянь, передбачених КК України.

Система Особливої частини сучасного КК України має відповідати уявленням про основні права, свободи та інтереси людини, що склалися на рівні загальнолюдської ідеології, національній ідеї, яка є частиною державної ідеології, історичній ролі кримінального права у вирішенні соціальних конфліктів, на усвідомлення якої спрямована кримінально-правова ідеологія. Впровадження перерахованих ідей залежить від дотримання законів: природи, соціуму, ринкової економіки.

Як було зазначено вище, за законами Природи світ існує за принципом нескінченної організації гармонії (балансу), тому кримінальний закон у рівній мірі має охороняти інтереси всіх суб'єктів міжлюдської комунікації. Злочини, що містяться в Особливій частині Кримінального кодексу, доцільно поділити на розділи не за об'єктами кримінально-правової охорони, а за суб'єктами, що охороняються кримінальним законом, при цьому розташувати їх за принципом від приватного до більш загального: Розділ I Злочини проти особи; Розділ II Злочини проти суспільства; Розділ III Злочини проти держави; Розділ IV Злочини проти людства. Всередині розділів злочини необхідно (можливо, на відміну від загального структурування) поділити на глави залежно від об'єкта кримінально-правової охорони.

Велика кількість змін та доповнень, що вносились до КК України, порушили внутрішню єдність та системність його Особливої частини. Редакція деяких статей змінилася настільки, що об'єктом відповідних злочинів виявилися зовсім інші суспільні відносини. Ця обставина не залишилася поза

увагою вітчизняних науковців. Наприклад, Н. А. Мирошніченко справедливо зазначила, що діюче кримінальне законодавство України відносить контрабанду до злочинів у сфері господарській діяльності (ст. 201 КК України), але після декриміналізації товарної контрабанди спірним видається визначення основного безпосереднього об'єкту як суспільних відносин у сфері державного регулювання переміщення товарів через митний кордон [363, с. 211].

Враховуючи те, що Україна підписала багато міжнародних конвенцій та угод, якими взяла на себе обов'язки щодо приведення національного кримінального законодавства у відповідність з міжнародними стандартами, виникла необхідність у більш детальній класифікації злочинів в Особливій частині КК України. Така класифікація потрібна для формування більш чітких уявлень про систему суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом, з тим, щоб уникнути непотрібних змін та доповнень до кримінального законодавства України. В основу класифікації злочинів в розділах Особливої частини КК України пропонуємо покласти суспільні відносини у такій послідовності, щоб створювалася єдина картина з приводу найважливіших сфер життєдіяльності особи, суспільства, держави, людства [238, с. 268–284].

В сучасному світі проблема захисту та охорони прав, свобод та інтересів людини вийшла далеко за межі окремої держави та існує на рівні історично сформованих міжнародно-правових стандартів. Як зазначають теоретики права, сьогодні об'єм прав і свобод особистості визначається не тільки конкретними особливостями того або іншого суспільства, але й розвитком загальнолюдських цінностей і культури, рівнем та ступенем інтегрованості міжнародної спільноти [472, с. 134]. Багато дослідників звертають увагу на те, що концепція особистої недоторканності знайшла своє втілення в нормах позитивного права фактично у всіх розвинених державах, а також у загальновизнаних принципах міжнародного права [101, 97–101]. Вважається, що правові основи особистої недоторканності було закладено у Великій Хартії Вільностей у 1215 році, в подальшому вони здобули свій розвиток у Петиції про права 1628 року, у Британському Хабеас Корпус Акт 1679 року та у Білі про права 13.02.1689 року. Остаточне становлення прав людини і громадянина, її особистої

недоторканності як абсолютної соціальної цінності пов'язане з проголошенням у період буржуазних революцій невід'ємних природних прав людини. У Декларації прав людини і громадянина, яка була прийнята 26.08.1789 року у Франції, проголошувалося, що люди народжуються і залишаються вільними та рівними в правах. Метою кожного державного союзу становить забезпечення природних і невідчужуваних прав людини. Такими є свобода, власність, безпека, особиста недоторканність і опір пригнобленню. У Декларації незалежності США від 04.07.1776 р. підкреслювалося, що усі люди створені рівними і всі вони обдаровані своїм Творцем деякими невідчужуваними правами, до числа яких належать: життя, свобода, особиста недоторканність і прагнення до щастя. Для забезпечення цих прав засновані серед людей уряди, що забезпечують свою справедливу владу за згодою тих, ким вони здійснюють керівництво [428, с. 44]. На підставі викладеного злочини проти особи можна поділити на злочини проти особистої недоторканності людини, злочини проти економічних прав людини, злочини проти інституту сім'ї та дитинства, злочини проти політичних прав громадян.

Перераховані види злочинів, а разом з ними і об'єкти кримінально-правової охорони майже повністю відповідають ієрархії основних прав і свобод людини, сформульованих Хартією основних прав ЄС (далі Хартія) [655]. За для того, щоб максимально відобразити в кримінальному законодавстві ідею про основні права, свободи та інтереси людини, главу першого розділу, запропонованої нами системи Особливої частини КК України, доцільно поділити на параграфи.

До злочинів, які посягають на особисту недоторканність людини пропонується віднести: 1) *злочини проти життя людини* (ст. 2 Хартії – право на життя); 2) *злочини проти здоров'я людини* (ст. 3 Хартії – право на фізичну недоторканність, ст. 4 Хартії – заборона катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання); 3) *злочини проти особистої безпеки людини* (преамбула до Хартії – володіння правами тягне за собою відповідальність та обов'язки стосовно інших людей); 4) *злочини у сфері охорони здоров'я людини, медичної та фармацевтичної діяльності* (ст. 3 Хартії

– гарантії у сфері медицини та біології, ст. 35 Хартії – охорона здоров'я); 5) *злочини проти свободи пересування людини* (ст. 5 Хартії – свобода від рабства і підневільного стану, ст. 45 Хартії – свобода пересування і вибору місця проживання); 6) *злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності людини* (ст. 6 Хартії – право на свободу та особисту недоторканність); 7) *злочини проти особистого життя людини* (ст. 7 Хартії – повага приватного та сімейного життя, ст. 8 Хартії – захист відомостей особистого характеру); 8) *злочини проти поваги особистості* (ст. 8 Хартії – захист відомостей особистого характеру, ст. 20 Хартії – рівність у правах); 9) *злочини проти свободи світогляду та віросповідання, свободи думки та слова особистості* (ст. 10 Хартії – свобода думки, совісті і релігії, ст. 11 Хартії – свобода вираження своєї думки і свобода інформації); 10) *злочини проти культурних прав особистості* (ст. 13 Хартії – свобода художньої творчості і науково-дослідницької діяльності, ст. 14 Хартії – право на освіту).

Кримінальна відповідальність за злочини проти економічних прав фізичних та юридичних осіб, які поділяються на злочини проти трудових прав людини та злочини проти власності фізичних та юридичних осіб є гарантією дотримання наступних статей Хартії: свобода професійної діяльності і право на працю (ст. 15), захист у разі незаконного звільнення (ст. 30), справедливі та рівні умови праці (ст. 31), право власності (ст. 17).

Кримінальна відповідальність за злочини проти інституту сім'ї та дитинства є гарантією дотримання наступних статей Хартії: права дитини (ст. 24), права літніх людей (ст. 25), заборона використання дитячої праці та охорона праці молодих людей (ст. 32), сімейне життя і професійна діяльність (ст. 33). Кримінальна відповідальність за злочини проти політичних прав громадян є гарантією дотримання наступних статей Хартії: свобода зібрань та об'єднання (ст. 12), право голосувати і бути кандидатом на муніципальних виборах (ст. 40), право на добре управління (ст. 41).

Розділ II Злочини проти суспільства слід поділити на наступні глави: Глава 1. Злочини проти громадської безпеки; Глава 2. Злочини проти довкілля; Глава 3. Злочини проти здоров'я населення; Глава 4. Злочини проти безпеки

руху та експлуатації транспорту; Глава 5. Злочини проти безпеки виробництва; Глава 6. Злочини проти громадського порядку та моральності; Глава 7. Злочини проти інформаційної безпеки суспільства.

В системі злочинів проти суспільства злочини проти громадської безпеки було розміщено на першому місці через те, що серед усіх злочинів саме вони найсильніше відбиваються у суспільній психології. Як зазначає В. П. Тихий «громадська безпека утворює такий стан суспільної свідомості, такий соціальний настрій, який характеризується відсутністю загроз життю, здоров'ю, майну. Люди почувають себе в безпеці, є вільними від страху. Громадська безпека утворює атмосферу громадського спокою, обстановку впевненості в надійності та ефективності забезпечення безпеки, її гарантуванні, відчуття безпеки, на яку можна покластися, в якій упевнені, яка заспокоює. Зворотною стороною потреби в громадській безпеці є стан громадського неспокою, стурбованості в надійній охороні спільноти, відчуття незахищеності від злочинних посягань, наявності небезпеки, загроз для життя і здоров'я, майна, почуття втрати безпеки, її відсутності, страх за життя і здоров'я» [605, с. 150].

Главу 1 «Злочини проти громадської безпеки» доцільно поділити на наступні параграфи, з тим щоб склалися чіткі уявлення з приводу загроз, від яких кримінальний закон охороняє громадську безпеку: § 1. *Злочини проти громадської безпеки, що ставиться під загрозу діяльністю злочинних організацій*; § 2. *Злочини, що посягають на громадську безпеку вчиненням тероризму*; § 3. *Злочини, що посягають на встановлений порядок поводження з предметами, які становлять підвищену суспільну небезпеку*; § 4. *Злочини, що посягають на громадську безпеку, що забезпечується дотриманням спеціальних правил*.

Наведена класифікації є найбільш розповсюдженою в науці кримінального права [405] та відповідає уявленням міжнародної спільноти про існуючі загрози громадській безпеці. Наприклад, виділення *злочинів проти громадської безпеки, що ставиться під загрозу діяльністю злочинних організацій*, відповідає вимогам Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності [259], *злочини, що посягають на громадську безпеку*

вчиненням тероризму, є результатом підписання наступних міжнародних конвенцій: Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом від 27.01.1977 року [130]; Міжнародної конвенції про боротьбу з бомбовим тероризмом від 16.12.1997 року [380]; Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму, підписаної 10.01.2000 року [381]; Міжнародної конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму, підписаної 14.09.2005 року [379], злочини, що посягають на встановлений порядок поводження з предметами, які становлять підвищену суспільну небезпеку, теж відповідають уявленням міжнародної спільноти про небезпечність цих діянь (про це свідчать наступні міжнародні конвенції: Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невивіркову дію [261], Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності) [508], злочини, що посягають на громадську безпеку, що забезпечується дотриманням спеціальних правил, були криміналізовані як під впливом підписання відповідних міжнародних конвенцій (наприклад, Базельської конвенції про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням [14]), так і в результаті розвитку науки кримінального права (наприклад, відповідальність за порушення правил пожежної безпеки була встановлена ст. 220-1, якою КК УРСР було доповнено в 1978 р. [406, с. 808]).

Друге місце в системі злочинів проти суспільства займають злочини проти довкілля. Така пропозиція може викликати критику з боку наукової спільноти, адже в чинному КК України злочини проти довкілля знаходяться перед злочинами проти громадської безпеки. Але якщо уважно придивитися до злочинів проти громадської безпеки, то стане очевидним, що деякі з них створюють загрозу для навколишнього природного середовища більше, ніж злочини проти довкілля. До таких злочинів належать: незаконне поводження з радіоактивними матеріалами (ст. 265), незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або

випромінює радіацію (ст. 265-1), погроза вчинити викрадання або використати радіоактивні матеріали (ст. 266), порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами (ст. 267), порушення вимог режиму радіаційної безпеки (ст. 267-1), незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини (ст. 268), незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин (ст. 269) та ін.

Злочини проти довкілля пропонується поділити на параграфи: 1) злочини проти екологічної безпеки; 2) злочини проти атмосфери; 3) злочини проти гідросфери; 4) злочини проти літосфери; 5) злочини проти біосфери. Така класифікації дозволить створити цілісне уявлення про навколишнє природне середовище. До злочинів проти екологічної безпеки пропонується віднести злочини, які порушують екологічний стан в цілому. Ця пропозиція ґрунтується на дослідженнях фахівців у сфері екологічної безпеки, на думку яких, під екологічним станом слід розуміти сукупність умов і чинників абіотичної і біотичної природи, що визначають природні процеси в екосистемах і навколишньому середовищі, а також вплив людини на навколишнє середовище. Вона характеризується кількісними значеннями певних параметрів, за допомогою яких уявляється можливим оцінити вплив оточення на здоров'я і життєдіяльність людини, стан екосистем та інших об'єктів біосфери [659, с. 10]. До злочинів проти екологічної безпеки пропонується віднести: порушення правил екологічної безпеки, невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення, приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення, проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля.

Наступним пропонується розмістити злочини проти атмосфери. В чинному КК України передбачена відповідальність за забруднення атмосферного повітря лише речовинами, відходами або матеріалами виробництва (ст. 241), але сучасний стан навколишнього природного середовища свідчить про те, що атмосферне повітря забруднюється і іншими речовинами, які іноді є більш небезпечними ніж матеріали виробництва.

Наприклад, «одне з провідних місць у забрудненні атмосфери належить автотранспорту – понад третину усього об'єму викидів забруднюючих речовин в Україні, а в деяких містах більше, ніж половину. Так, у Чернівцях – 75%, Києві та Вінниці – 77%, Львові – 79%, Івано-Франківську і Луцьку – 83%, Ялті, Полтаві та Хмельницькому – 88%, Ужгороді та Євпаторії – 91% від загальної кількості викидів. Понад 40% оксиду вуглецю, 40% вуглеводів і близько 30% оксидів азоту від загальної кількості цих речовин, які потрапляють у повітря належить різним видам транспорту» [659, с. 66]. Встановлювати кримінальну відповідальність водіїв за забруднення атмосферного повітря було б не доцільно через велику розповсюдженість діянь, що ними вчиняються. Більшу суспільну небезпеку становлять діяння, що вчиняються суб'єктами підприємницької діяльності, які забезпечують транспорт недоброякісним паливом. Вважаємо, що до злочинів проти атмосфери можна віднести: забруднення атмосферного повітря в результаті виробництва; забруднення атмосферного повітря енергетичним паливом.

Після злочинів проти атмосфери доцільно було б розмістити злочини проти гідросфери. Як писав Тур Хейердал: «Людям необхідно зрозуміти величезну відповідальність перед сучасними і майбутніми поколіннями. Держави можуть поділяти між собою сушу, але океан, що завжди рухається, без якого неможливе життя, вічно буде загальним і неподільним багатством усього людства» [83, с. 248].

Наступною сферою охорони навколишнього середовища є літосфера. У цьому питанні можна погодитись з фахівцями кафедри екології та охорони навколишнього середовища Національного університету «Одеська юридична академія», які пишуть: «Земля – основне багатство людства, її поверхневий родючий (гумусний) шар дає можливість існувати великій кількості живих істот планети (включаючи й людину). Ґрунт містить у собі поживні речовини, органічні залишки, що є основою для життєдіяльності рослинних і тваринних організмів. Завдяки цьому стало можливим сучасне сільське господарство, яке забезпечує людину продуктами харчування, одягом та усім іншим, потрібним для життя. У глибинах земної кори зосереджена переважна більшість корисних

копалин, запаси чистої прісної води, величезна геотермальна енергія. У забезпеченні стабільності функціонування біосфери головна роль належить землі завдяки діяльності її «живого покрову» [83, с. 249].

Самою молодого сферою Землі є біосфера (цілісна геологічна оболонка Землі, що населена життям і перетворена ним – визначення біосфери В. Вернадського). За образним висловом М. І. Хилько: «Біосфера дуже схожа на єдиний гігантський суперорганізм, у якому автоматично підтримується гомеостаз – динамічна сталість фізико-хімічних та біологічних властивостей середовища та стійкість його основних функцій» [659, с. 127]. Якщо враховувати те, що для біосфери властива певна ієрархічність побудови (коли кожен із величезної кількості видів організмів виконує свою роль у загальній системі) забезпечує їй виключну усталеність і саморегуляцію, то охорона кожного біологічного організму має важливе значення для держави. Чинний КК України передбачає відповідальність за вчинення суспільно небезпечних діянь як стосовно рослинного, так і стосовно тваринного світу.

Наступною главою в розділі II, запропонованої Особливої частини КК України є *Глава 3. Злочини проти здоров'я населення*. Суспільна небезпека цього злочину полягає в тому, що потерпілою стороною в результаті вчинення даних злочинів є населення України. В своїх дисертаційних дослідженнях Є. В. Фесенко пише: «Здоров'я як благо і водночас – один із компонентів цінностей, на які може посягати група злочинів, передбачених розділом XIII КК, – це фактичний або максимально досяжний в Україні стан організму людей, що в ній проживають чи перебувають, необхідний для забезпечення їх біологічного існування, здатності до активного тривалого життя і відтворення здорового людського покоління» [633, с. 14]. Є. В. Фесенко злочини у сфері охорони здоров'я населення поділяє на такі види:

«1. Злочини, що посягають на здоров'я населення та систему заходів, спрямованих на недопущення виникнення і розповсюдження серед населення захворювань масового поширення.

2. Злочини, що посягають на здоров'я населення та систему заходів, спрямованих на недопущення виникнення і розповсюдження серед населення

захворювань, викликаних шкідливим впливом певних речовин тощо, яких не віднесено до наркотичних або психотропних

3. Злочини, що посягають на здоров'я населення та систему заходів, спрямованих на недопущення виникнення і розповсюдження серед населення захворювань населення на наркоманію.

Різновидами останніх є:

а) Злочини, що посягають на встановлений порядок поведження із засобами або речовинами, що можуть викликати наркоманію.

б) Злочини, що посягають на встановлений порядок поведження з предметами, які можуть бути сировиною або технологічними компонентами для виготовлення (вироблення) наркотичних засобів.

в) Злочини, що посягають на встановлений порядок, спрямований на перекриття шляхів поширення наркоманії.

г) Злочини, що посягають на встановлений порядок, спрямований на створення умов для боротьби зі злочинністю, пов'язаною з наркотизмом» [633, с. 15].

Погоджуючись з важливістю кримінально-правової охорони здоров'я населення, не можна погодитись з практичним значенням запропонованої класифікації. Точне встановлення ознак складу злочину залежить не від предмету, а від об'єкту злочинів – особливостей суспільних відносин, що виникають на певних етапах незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів. В основу класифікації злочинів проти здоров'я населення можна покласти критерій, запропонований Н. А. Мирошніченко і О. В. Козаченко. Злочини проти наркотичної спрямованості вони запропонували поділити на п'ять видів за безпосередніми об'єктами: – *суспільні відносини, що визначають законний порядок надходження наркотичних засобів і речовин, вживання яких здатне викликати симптоми наркоманії (токсикоманії) або які використовуються не за своїм призначенням*; – *суспільні відносини, які виникають у зв'язку з незаконним отриманням наркотичних засобів, психотропних речовин*; –

суспільні відносини, що виникають в процесі створення та утримання предмета наркотизму; – суспільні відносини, які виникають в процесі вживання небезпечних засобів чи речовин або при створенні умов для незаконного вживання; – суспільні відносини, що виникають в економічній сфері і пов'язані з незаконним обігом засобів і речовин, небезпечних для здоров'я населення [365, с. 21–22]. Враховуючи те, що злочин, передбачений ст. 306 КК України, посягає на суспільні відносини, що виникають в економічній сфері, його доцільно віднести до злочинів у сфері господарської діяльності.

На підставі викладеного можна запропонувати наступну систему злочинів проти здоров'я населення: 1) *злочини проти встановленого порядку надходження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, отруйних, сильнодіючих речовин або фальсифікованих лікарських засобів;* 2) *злочини, що посягають на встановлений порядок отримання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та обладнання для їх виготовлення;* 3) *злочини, що посягають на встановлений порядок виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, отруйних, сильнодіючих речовин або лікарських засобів;* 4) *злочини, що пов'язані з вживанням або створенням умов для вживання небезпечних засобів чи речовин;* 5) *злочини, що порушують спеціальні правила охорони здоров'я населення.*

Наступне місце в системі злочинів проти суспільства займають злочини *проти безпеки руху та експлуатації транспорту*. Таке місце було обрано через визначення родового об'єкту цих злочинів, яке надається в кримінально-правовій літературі: « – це безпека руху та експлуатації транспорту, як такий стан його функціонування, за якого життя, здоров'ю, безпеці, волі людини, власності, екологічній безпеці, громадській безпеці, правам і законним інтересам підприємств, установ, організацій та громадян ніщо не загрожує, створюються умови відсутності будь-яких небезпек» [434, с. 199]. Враховуючи те, що в Розділі XI чинного КК України є статті, які передбачають відповідальність за злочини, які посягають не тільки на безпеку руху та експлуатацію транспорту, але й на правомірне його використання Главу 4

Розділу II, запропонованої нами системи злочинів Особливої частини КК України, доцільно викласти у такій редакції: «Злочини, що посягають на правомірне використання транспорту та (або) порушують безпеку руху та експлуатації транспорту». Такий підхід допоможе вирішити наукову дискусію з приводу соціальної сутності деяких транспортних злочинів (наприклад, угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна, примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків, незаконне заволодіння транспортним засобом та ін.).

Як правило, злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту класифікують на види залежно від виду транспортного засобу. Так, А. В. Савченко залежно від послідовності розташування в КК України, безпосереднього об'єкта та виду транспорту всі злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту поділяє на три види (групи): 1) злочини, що вчиняються на залізничному, водному чи повітряному транспорті (ст. ст. 276–285 КК України); 2) злочини, котрі вчиняються на автомобільному та міському електротранспорті (ст. ст. 286–290 КК України); 3) злочини, які полягають у порушенні чинних на транспорті правил і в 192 пошкодженні магістральних трубопроводів (ст. ст. 291 та 292 КК України) [592, с. 453].

На підставі викладеного, Главу 4. *Злочини, що посягають на правомірне використання транспорту та (або) порушують безпеку руху та експлуатації транспорту* пропонується поділити на наступні параграфи: § 1. *Злочини, що посягають на безпеку руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту*; § 2. *Злочини, що посягають на безпеку руху або експлуатації авто -, мото -, електротранспортних засобів*; § 3. *Злочини, що посягають на правомірне використання транспортних засобів*.

П'яте місце в запропонованій системі злочинів проти суспільства займають злочини проти безпеки виробництва. Ці злочини створюють небезпеку не тільки для працівників підприємств, установ, організацій, але й для сторонніх осіб (усього суспільства в цілому). Як зазначає В. І. Борисов, підставою формування суспільних відносин, які охороняються від злочинів проти безпеки виробництва, «є певні соціальні інститути, що складаються у

суспільстві в процесі (з приводу) суспільно-виробничої діяльності людей. При здійсненні такої діяльності у її виконавців виникає потреба в створенні на виробництві стану (умов, середовища), який би гарантував збереження здоров'я, життя, забезпечував роботу (в частині цих благ), без побоювання, страху. Таке прагнення тим більш зрозуміле, коли, в процесі виробництва поширені професійні захворювання, травматизм, загибель людей. Побоювання за своє здоров'я, життя у зв'язку з діяльністю деяких підприємств, із здійсненням окремих небезпечних робіт, використанням небезпечних матеріалів, речовин можуть відчувати і сторонні виробництву особи, повсякденне життя чи діяльність яких проходить поблизу (поруч, побіля) таких виробництв. Слід також відмітити, що у зв'язку з виробництвом та порушенням на ньому правил безпеки можуть мати місце й пошкодження, знищення майна як виробників (державних чи приватних підприємств), так і сторонніх осіб. Шкоду може бути завдано і навколишньому природному середовищу» [38, с. 148].

Шосте місце в системі злочинів проти суспільства займають злочини проти громадського порядку та моральності. Як правило, під громадським порядком розуміється стан і результат дотримання невизначеною кількістю осіб – членів суспільства загальновизнаних правил і норм поведінки переважно правового, а також не правового (етичного) характеру, що забезпечують нормальні умови життєдіяльності людини, діяльність підприємств, установ і організацій. Моральністю вважається стан і результат дотримання невизначеною кількістю осіб – членів суспільства правил переважно етичного, а також правового характеру, які визначають вимоги до поведінки людей у суспільстві, їх духовних і душевних якостей та стосуються взаємної поваги, сором'язливості, поваги до культурних та інших цінностей суспільства [120, с. 703].

Незважаючи на те, що деякі злочини одночасно посягають і на громадський порядок, і на моральність (наприклад, хуліганство, жорстоке поводження з тваринами та ін.), злочини передбачені розділом XII Особливої частини чинного КК України поділяють на ті з них, що посягають: 1) переважно на громадський порядок; 2) переважно на моральність [120, с. 703]. За цим же

критерієм *Главу 6. Злочини проти громадського порядку та моральності* пропонується поділити на параграфи: *§ 1. Злочини, проти громадської порядку; § 2. Злочини, проти моральності.*

В главі 7 Розділу II, запропонованої системи Особливої частини КК України можна виділити *злочини проти інформаційної безпеки суспільства*. В Україні на рівні дисертаційних досліджень є пропозиції передбачити в КК України відповідальність за такі суспільно небезпечні діяння:

втручання в інформаційний простір України – умисне втручання у медіапростір та кібернетичний простір України з метою здійснення інформаційних впливів на свідомість населення;

захоплення інформаційного простору України – захоплення трансляції мовлення загальнонаціонального засобу масової інформації України з метою впливів на свідомість аудиторії;

посягання на інформаційну інфраструктуру – умисні посягання на інформаційну інфраструктуру України, вчинені на шкоду Україні, які призвели до пошкодження елементів інформаційної інфраструктури, блокування або перекручення їх функціонування;

використання засобів масової інформації для втягнення населення в релігійні секти – використання засобів масової інформації та соціальних мереж для втягнення населення у релігійні секти, культи, рухи, заборонені в Україні; *використання засобів масової інформації для втягнення населення у фінансові піраміди* – використання засобів масової інформації та соціальних мереж для втягнення населення у фінансові піраміди;

умисне поширення хибної соціально значущої інформації – умисне поширення такої, що не відповідає дійсності, інформації у засобах масової інформації, вчинене журналістом або іншою, прирівняної до нього особою;

кібертерористичний акт – вчинення дій по несанкціонованому втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж та мереж електрозв'язку з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями

громадян, юридичними особами або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (кібертерориста), а також погроза вчинення зазначених дій з цією метою;

втручання в систему електронного урядування – умисні втручання в систему комунікацій, порталів та офіційних сайтів органів державної влади та самоврядування України, а також офіційних персональних сторінок співробітників таких органів [540, с. 499].

В юридичній літературі є й інші наукові позиції (не так кардинально налаштованих науковців). Наприклад, за словами М. В. Карчевського, незважаючи на те що кількісні та якісні показники інформатизації дозволяють прогнозувати посилення розвитку негативних соціальних наслідків у сфері формування інформаційних ресурсів, розширення кримінально-правових засобів у цій сфері, доповнення кримінального законодавства новими нормами про відповідальність за поширення «суспільно небезпечної інформації», є недоцільним через прогнозовану неефективність таких норм, неналежність вирішення даних соціальних проблем до кримінально-правового поля [169].

Враховуючи те, що в грудні 1998 року Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію про кіберзлочинність, яка закликає держав-членів інформувати Генерального секретаря ООН про свої погляди і оцінки щодо проблем інформаційної безпеки, визначення основних понять, пов'язаних з інформаційною безпекою і розвитком міжнародних принципів, що поліпшують глобальний інформаційний простір і телекомунікації і що допомагають боротися з інформаційним тероризмом і злочинністю, *Глава 7. Злочини проти інформаційної безпеки суспільства* доцільно поділити на параграфи: § 1. *Злочини, що посягають на інформаційний простір України*; § 2. *Злочини, що порушують роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку*.

До злочинів, що посягають на інформаційний простір України пропонується віднести: умисне пошкодження ліній зв'язку; створення паніки та масового психозу з використанням засобів масової інформації та мережі Інтернет; комп'ютерний тероризм. Звісно криміналізація перерахованих

злочинів потребує додаткового дослідження та аргументації. До злочинів, що порушують роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, пропонується віднести злочини, передбачені в розділі XVI Особливої частини чинного КК України.

Після злочинів проти суспільства пропонується розмістити в третьому розділі злочини проти держави [242, с. 354–355]. В першій главі цього розділу пропонується передбачити відповідальність за злочини проти конституційного устрою та безпеки держави. Главу першу доцільно поділити на наступні параграфи: *§ 1. Злочини, що посягають на внутрішню та зовнішню безпеку держави; § 2. Злочини, що посягають на інформаційну безпеку держави; § 3. Злочини, що посягають на недоторканність державних кордонів; § 4. Злочини, що порушують порядок комплектування та діяльність Збройних Сил України та інших військових формувань.* Від усіх перерахованих об'єктів кримінально-правової охорони залежить безпека держави, її незалежність та суверенітет.

До злочинів, що посягають на внутрішню та зовнішню безпеку держави, пропонується віднести: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади; посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України, диверсію; посягання на життя державного чи громадського діяча.

За п. 4 Доктрини інформаційної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017, актуальними загрозами національним інтересам та національній безпеці України в інформаційній сфері є: – здійснення спеціальних інформаційних операцій, спрямованих на підрив обороноздатності, деморалізацію особового складу Збройних Сил України та інших військових формувань, провокування екстремістських проявів, підживлення панічних настроїв, загострення і дестабілізацію суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації, розпалювання міжетнічних і міжконфесійних конфліктів в Україні; – проведення державою-агресором спеціальних інформаційних операцій в інших державах з метою створення

негативного іміджу України у світі; – інформаційна експансія держави-агресора та контрольованих нею структур, зокрема шляхом розширення власної інформаційної інфраструктури на території України та в інших державах; – інформаційне домінування держави-агресора на тимчасово окупованих територіях; – недостатня розвиненість національної інформаційної інфраструктури, що обмежує можливості України ефективно протидіяти інформаційній агресії та проактивно діяти в інформаційній сфері для реалізації національних інтересів України; – неефективність державної інформаційної політики, недосконалість законодавства стосовно регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері, невизначеність стратегічного наративу, недостатній рівень медіа-культури суспільства; – поширення закликів до радикальних дій, пропаганда ізоляціоністських та автономістських концепцій співіснування регіонів в Україні [501].

На підставі зазначеної Доктрини до злочинів, що посягають на інформаційну безпеку держави, пропонується віднести: державну зраду; шпигунство; розголошення державної таємниці; розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості; втрату документів, що містять державну таємницю; передачу або збирання відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни.

В преамбулі до ЗУ «Про державний кордон України» сказано, що Державний кордон України є недоторканим. Будь-які порушення його рішуче припиняються [486]. Враховуючи те, що охорона державного кордону України є невід'ємною складовою загальнодержавної системи захисту державного кордону, вважаємо доцільним до злочинів, що посягають на недоторканність державних кордонів, віднести: незаконне переправлення осіб через державний кордон України; порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї; незаконне перетинання державного кордону України; порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю; порушення правил міжнародних польотів.

Враховуючи необхідність забезпечення власної воєнної безпеки та оборони, усвідомлюючи свою відповідальність у справі підтримання міжнародної стабільності, як суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава Україна зацікавлена у формуванні Збройні Сили України та інших військових формувань із необхідним рівнем їх бойової готовності та боєздатності. До злочинів, що порушують порядок комплектування та діяльність Збройних Сил України та інших військових формувань, пропонується віднести: ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу; ухилення від призову за мобілізацією; ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період чи у разі проведення цільової мобілізації; ухилення від військового обліку або спеціальних зборів; перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань.

В главі 2 Розділу III, запропонованої системи злочинів Особливої частини КК України, доцільно розмістити злочини проти державної символіки та об'єктів національної, культурної спадщини, до яких можна віднести: наругу над державними символами; незаконне підняття Державного Прапора України на річковому або морському судні; контрабанду культурних цінностей; незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини; знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду. Від збереження перерахованих об'єктів кримінально-правової охорони залежить реалізація національної ідеї заснованої на самобутності українського народу з власною державою.

Важливе значення для економіки держави має господарська діяльність. В юридичній літературі виділяються різні види злочинів у сфері господарської діяльності. Так, В. М. Киричко, О. І. Перепелиця та В. Я. Тацій залежно від безпосереднього об'єкта злочини у сфері господарської діяльності поділяють на такі групи: 1) злочини у сфері кредитно-фінансової, банківської і бюджетної систем України (статті 199, 200, 201, 204, 210, 211, 212, 212-1, 216 КК); 2) злочини у сфері підприємництва, конкурентних відносин та іншої діяльності

суб'єктів господарювання (статті 203-1, 203-2, 205, 205-1, 206, 206-2, 209, 209-1, 213, 229, 231 і 232 КК); 3) злочини у сфері банкрутства (ст. 219 КК); 4) злочини у сфері використання фінансових ресурсів та обігу цінних паперів (статті 222, 222-1, 223-1, 223-2, 224, 232-1 і 232-2 КК); 5) злочини у сфері обслуговування споживачів та захисту їх права (ст. 227 КК); 6) злочини у сфері приватизації державного і комунального майна (ст. 233 КК) [281, с. 203; 282, с. 154–156].

З урахуванням сучасного стану розвитку нашої економіки Є. Л. Стрельцов пропонує таку систему злочинів у сфері господарської діяльності: 1) злочини в бюджетній галузі (статті 210, 211 КК); 2) злочини у сфері господарювання і підприємництва (статті 201, 202, 203, 203-1, 205, 206, 213, 214, 230-1 КК); 3) злочини в галузі приватизації державного і комунального майна (статті 233, 234, 235 КК); 4) злочини в кредитно-фінансовій і банківській сфері (статті 199, 200, 207, 208, 209, 209-1, 215, 222, 223, 224 КК); 5) злочини в податковій галузі (статті 204, 212, 216 КК); 6) злочини у сфері конкуренції (статті 217, 228, 229, 231, 232 КК); 7) злочини у галузі надання послуг (статті 225, 226, 227 КК); 8) злочини у сфері банкрутства (статті 218, 219, 220, 221 КК) [280, с. 130–131].

Вважаємо, що Главу 3. *Злочини у сфері господарської діяльності* доцільно, поділити на наступні параграфи: § 1. *Злочини у сфері кредитно-фінансової діяльності*; § 2. *Злочини у сфері підприємницької діяльності*; § 3. *Злочини у сфері обслуговування споживачів*. Злочини у сфері кредитно-фінансової діяльності включають злочини у сфері кредитно-фінансової, банківської і бюджетної систем України, у сфері використання фінансових ресурсів та обігу цінних паперів, у сфері приватизації державного і комунального майна. Такий висновок було зроблено на підставі п. 3 Положення про Міністерство фінансів України, в якому передбачено, що основними завданнями Мінфіну є: 1) забезпечення формування та реалізація державної фінансової та бюджетної політики, державної політики у сфері організації та контролю за виготовленням цінних паперів, документів суворої звітності, бухгалтерського обліку, випуску та проведення лотерей; 2) забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері державного фінансового контролю, казначейського обслуговування бюджетних коштів, запобігання і

протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму; 3) забезпечує формування єдиної державної податкової і митної політики, державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового та митного законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску, державної політики у сфері видобутку, виробництва, використання та зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння, їх обігу та обліку; 4) забезпечення концентрації фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку України [467].

Враховуючи те, що в ст. 43 Конституції України передбачено, що кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, а також те, що держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, в системі злочинів у сфері господарської діяльності пропонується окремо виділити злочини у сфері підприємницької діяльності та злочини у сфері обслуговування споживачів.

В главі 4 розділі III, запропонованої системи злочинів Особливої частини КК України доцільно розмістити злочини проти порядку управління. В чинному КК України ці злочини називаються злочинами проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів. В КК УРСР 1960 року ці злочину були об'єднанні в главі VIII Злочини проти порядку управління. В Радянському Союзі цим злочинам надавалася значна увага. Вважалося, що вся діяльність органів управління в країні базується на суворому дотриманні законів і інших підзаконних актів і здійснюється за широкої участі громадськості. Сенс і зміст соціалістичної демократії, – як зазначалося на з'їзді КПРС, – полягає в участі все більш широких мас в управлінні країною, громадськими справами. В даний час створені всі умови для більш раціональної організації апарату управління. Партія, спираючись на підтримку громадськості, рішуче бореться і буде боротися за підвищення культури роботи апарату управління. Тому будь-які

порушення порядку управління не можуть бути терпимі і з ними треба вести боротьбу всіма наявними в нашому розпорядженні засобами. З найбільш тяжкими з них радянська держава веде боротьбу шляхом застосування заходів кримінального покарання через те, що такі злочини завдають істотної шкоди порядку управління, нормальному функціонуванню державних, громадських та інших органів, що реалізують в своїй діяльності завдання комуністичного ладу [12, с. 930–931].

Якщо убрати із зазначеного обґрунтування доцільності існування кримінальної відповідальності за злочини проти порядку управління вказівку на те, що державні, громадські та інші органи реалізують в своїй діяльності завдання комуністичного ладу, то воно повністю відповідає потребами сучасної держави та суспільства. Злочини, передбачені в розділі XV чинного КК України, посягають не на авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, а на встановлений порядок управління, тоді як на авторитет зазначених органів впливають службові особи, які вчиняють корупційні правопорушення.

Залежно від особливостей суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом, який передбачає відповідальність за злочини проти порядку управління, а також з метою полегшення розуміння сутності цих злочинів, *Главу 4. Злочини проти порядку управління* пропонується поділити на наступні параграфи: § 1. *Злочини, що перешкоджають законній діяльності органів державної влади, організацій та об'єднань громадян*; § 2. *Злочини, що посягають на життя, здоров'я, власність працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань*; § 3. *Злочини у сфері використанні документів і засобів отримання інформації*; § 4. *Злочини пов'язані з привласненням владних повноважень та порушенням правомірної діяльності фізичних та юридичних осіб*. Злочини проти журналістів пропонується віднести до злочинів проти свободи світогляду та віросповідання, свободи думки та слова особистості.

Наступною главою в системі злочинів проти держави доцільно розмістити злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Як зазначає Д. Г. Михайленко, «інституційна

безпека держави як складник національної безпеки прямо залежить від стану функціонування управлінських і пов'язаних із ними структур як публічного, так і приватного сектору. Невиконання владними інституціями своїх функцій протягом тривалого часу не тільки унеможливилює сталий розвиток суспільства, а й призводить до системних деформацій, породжує злочинність кризового типу» [371, с. 6].

В главі 6 розділу III, запропонованої системи Особливої частини КК України, доцільно розмістити злочини проти правосуддя, адже без незалежного та неупередженого правосуддя неможлива побудова демократичної, соціальної та правової держави. Обґрунтованою вважається позиція професорів В. І. Борисова та В. І. Тютюгіна, які констатують, що злочини проти правосуддя посягають не тільки безпосередньо на нормальну діяльність суду по відправленню правосуддя, а й перешкоджають виконанню функцій тими органами, установами та окремими особами, уповноваженими законом, які сприяють здійсненню судочинства [150, с. 8]. Виходячи з цього, підтримуємо пропозицію вказаних науковців поділити злочини проти правосуддя за усі передбачені за їх безпосередніми об'єктами на наступні групи: злочини, які посягають на конституційні принципи діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду; злочини, які посягають на життя, здоров'я, особисту безпеку, власність суддів, народних засідателів, присяжних та інших учасників судочинства; злочини, які посягають на відносини, що забезпечують одержання достовірних доказів та істинних висновків у справі; злочини, які посягають на відносини, що забезпечують своєчасне розкриття та прискінення злочинних посягань; злочини, які посягають на відносини, що забезпечують належне виконання рішень, вироків, ухвал, постанов суду і призначеного ним покарання [150, с. 8–10].

Враховуючи ті зміни, які були внесені до кримінального законодавства України пропонуємо *Глава 6. Злочини проти правосуддя* поділити на наступні параграфи: § 1. *Злочини, що посягають на конституційні принципи здійснення правосуддя*; § 2. *Злочини, що посягають на життя, здоров'я, власність, особисту безпеку суддів, народних засідателів, присяжних та інших учасників*

провадження; § 3. Злочини, що порушують порядок одержання достовірних доказів та істинних висновків під час здійснення провадження; § 4. Злочини, що посягають на своєчасне розкриття та припинення злочинних посягань; § 5. Злочини, що порушують належне виконання судових рішень та заходів впливу, що ними призначені.

Важливе значення в системі злочинів проти держави мають злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини). Їх пропонується розмістити в главі 7 розділу III, запропонованої системи Особливої частини КК України. Як зазначає М. І. Панов, від стану законності та військового правопорядку у Збройних Силах та інших військових формуваннях, що діють відповідно до законодавства України, залежить ефективність виконання покладених на них конче важливих державних завдань [149, с. 4]. Професор М. І. Панов вважає, що механізм посягання на родовий об'єкт полягає у тому, що при вчиненні військового злочину шкода йому заподіюється завжди шляхом порушення перш за все тієї чи іншої сфери (сторони) встановленого порядку несення або проходження військової служби, тобто шляхом посягання на безпосередній об'єкт. Відповідно до цього і залежно від безпосередніх об'єктів, на які посягають військові злочини, він виділяє такі їх види (групи): I. Злочини проти порядку підлеглості та військової гідності; II. Злочини проти порядку проходження військової служби; III. Злочини проти порядку збереження та користування військовим майном; IV. Злочини проти порядку експлуатації військової техніки; V. Злочини проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб; VI. Злочини у сфері охорони державної таємниці: розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості (ст. 422 КК); VII. Військові службові злочини; VIII. Злочини проти порядку несення військової служби на полі бою та в районі бойових дій; IX. Злочини, відповідальність за які передбачена міжнародними конвенціями та договорами [149, с. 20–21].

Погоджуючись з точкою зору М. І. Панова, пропонуємо *Глава 7. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)*

поділити на наступні параграфи: § 1. Злочини проти порядку підлеглості і військової честі; § 2. Злочини проти порядку проходження військової служби; § 3. Злочини проти порядку користування військовим майном і його зберігання; § 4. Злочини проти порядку експлуатації військової техніки; § 5. Злочини проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб; § 6. Злочини у сфері військової службової діяльності; § 7. Злочини у сфері військової службової діяльності проти порядку несення служби на полі бою і в районі воєнних дій; § 8. Злочини, відповідальність за які передбачена міжнародними конвенціями та договорами.

Відповідальність за злочини проти людства пропонується передбачити в четвертому розділі. В чинному КК України ці злочини називаються злочинами проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Враховуючи позицію законодавця більшість вчених злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку поділять на такі види: 1) злочини проти миру; 2) злочини проти безпеки людства; 3) злочини проти міжнародного правопорядку [682, с. 80–83]. Вважаємо, що назва розділу XX чинного КК України є не точною, адже безпека людства ставиться під загрозу і злочинами проти миру, і злочинами проти міжнародного порядку. На підставі цього, злочини проти людства пропонується поділити на такі глави: *Главу 1. Злочини проти біологічного існування людства* (геноцид, екоцид, розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення; застосування зброї масового знищення); *Главу 2. Злочини проти миру* (пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, пропаганда війни, планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни; порушення законів та звичаїв війни; посягання на життя представника іноземної держави; злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист); *Главу 3. Злочини проти міжнародного правопорядку* (незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала, піратство, найманство).

Із запропонованої системи Особливої частини КК України видно, що вона має ідеологічне значення як через підстави класифікації злочинів, так і через категоріальний апарат за допомогою якого ці злочини визначаються.

РОЗДІЛ 5

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПРАКТИКА

5.1 Вплив кримінально-правової ідеології на кримінально-правову практику

Кримінально-правова ідеологія впливає на практику через джерела кримінального права. В умовах політичного, економічного, соціального перетворення держави і суспільства питання про джерела кримінального права набуває все більшого значення, і в той же час стає більш дискусійним. Зі зміною уявлень щодо права змінюються уявлення про його джерела. Деякими науковцями джерела права ототожнюються з його формою. Фахівці у сфері теорії права звертають увагу на те, що негативні моменти, пов'язані з ототожненням понять джерела та форми права, виявляються в наступному: по-перше, незважаючи на багатозначність і невизначеність цих термінів, вони мають різну етимологічну природу, а саме: джерело характеризує походження, генезис якого-небудь явища, свого роду його «виробляючий початок»; по-друге, ототожнення джерела і форми права призводить до необхідності спільного розгляду абсолютно різних за своєю природою явищ, починаючи від джерела (форми) як матеріальних умов життя суспільства, включаючи формально-юридичний зміст цих термінів і закінчуючи джерелом (формою) в плані пізнання історії розвитку права [164, с. 3–10].

Ототожнення джерел та форми права в науці кримінального права призводить до об'єднання джерел правотворчості та правозастосування. Так, О. С. Кузембаєв у своєму дисертаційному дослідженні запропонував наступне визначення джерела кримінального права: «Джерело кримінального права – це ієрархічно побудована система ланок, що містить у актах уповноважених суб'єктів права норми кримінального права у письмовій формі (закон, нормативно-правовий акт, судовий прецедент), а також у актах волевиявлення

владних суб'єктів, що є неписаними нормативними актами (звичай, доктринальне право, правосвідомість), а також фактори (обставини та явища), які впливають на правоутворення та його генезис (утворення, формування, встановлення, зміну, скасування) кримінально-правових норм, та визначають їхній зміст як в момент створення (правотворчості), так і в момент реалізації зазначених норм на основі яких виникають, змінюються та припиняються кримінально-правові відносини» [293, с. 220–221].

Об'єднання джерел правотворчості і правозастосування в одному визначенні ускладнює процес розуміння кримінального права. Для правозастосовувачів джерела правотворчості не мають значення. Вони чекають від науковців та законодавця визначення джерел кримінального права, яке б містило наступні ознаки: «ясність і чіткість, простоту і доступність мови правових актів; поєднання лаконічності з необхідною повнотою, конкретності з необхідною абстрактністю вираження відповідних правових приписів; послідовність у викладенні юридичної інформації: взаємозв'язок, узгодженість і внутрішню єдність правового матеріалу» [256, с. 328]. У свою чергу науковці у своїх дослідженнях та законодавець під час законотворчості не обмежуються джерелами кримінального права у розумінні правозастосовувачів, для яких джерела кримінального права – це писані нормативно-правові акти, в яких містяться кримінально-правові норми.

Існує думка, що форми (джерела) права можуть існувати в ідеологічному сенсі, коли вони розуміються як сукупність ідей, правосвідомість, концепції, політико-правові погляди і т. ін. [164, с. 3–10]. З цією думкою неможна погодитись. Ідеї, як уявний прообраз якої-небудь дії, предмета, явища, існують крізь і в усьому, ні форма, ні джерела права не можуть існувати без ідеї. Джерела формування кримінально-правової ідеології можуть мати різне походження, сутність, зміст та форму – головне, щоб вони відображали усі аспекти людського існування.

У зв'язку з тим, що кримінальне право має прикладний характер, його джерелами доцільно вважати акти та інші положення, до яких звертається

правозастосовувач при вирішенні конкретних кримінальних справ. Виходячи з цього, кримінально-правова ідеологія впливає на практику через наступні джерела кримінального права:

1. *Конституцію України*. Пленум Верховного Суду України в п. 2 Постанови № 9 від 01.11.1996 р. «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» вказав: «Оскільки Конституція України, як зазначено в її ст. 8, має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії, суди при розгляді конкретних справ мають оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта з точки зору його відповідності Конституції і в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії. Судові рішення мають ґрунтуватись на Конституції, а також на чинному законодавстві, яке не суперечить їй» [491]. Отже, правозастосовувач при вирішенні кримінальних справ зобов'язаний керуватися і Конституцією, і кримінальним законом. Ідеологічне значення для правозастосовувачів має ст. 8 Конституції, згідно якої в Україні визнається і діє принцип верховенства права, а конституційні права та свободи людини і громадянина є безпосередньо діючими.

2. *Міжнародні договори*. Згідно ст. 9 Конституції України, ст. 19 ЗУ «Про міжнародні договори України» [495] чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Міжнародно-правові акти мають ідеологічне значення на практиці у наступних випадках: 1) коли вони містять норми-принципи; 2) коли вони закріплюють основні права, свободи та інтереси людини; 3) коли вони рекомендують або зобов'язують держав-учасниць відповідних конвенцій криміналізувати певні діяння небезпечні для міжнародної спільноти та людства.

3. *Кримінальний кодекс України 2001 р.* являє собою систематизований збір законів, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Про ідеологічне значення КК України

мова йшла у попередньому розділі. Було зроблено висновок, що кримінально-правова ідеологія впливає на правозастосовувачів мовою закону.

4. *Кримінальний кодекс України 1960 р.* продовжує залишатися як джерелом кримінального права, так і джерелом кримінально-правової ідеології. Джерелом кримінального права він є при наявності трьох умов: 1) якщо злочин вчинено до моменту набрання чинності КК України 2001 р.; 2) якщо КК України 2001 р. не скасовує злочинність діяння, не пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином не поліпшує становище особи, яка вчинила злочин; 3) якщо не минули строки давності притягнення до кримінальної відповідальності. Джерелом кримінально-правової ідеології він є тоді, коли досліджується ідеологічна спадщина попередньої епохи.

5. *Кримінально-процесуальний кодекс України* є джерелом кримінального права і засобом ідеологічного впливу. Джерелом кримінального права він є, коли мова йде: 1) про міжгалузеві принципи (наприклад, зміст принципу презумпції невинуватості закріплено в ст. 2 КК України та ст. 17 КПК України; принцип невідворотності кримінальної відповідальності впливає з ст. ст. 1, 6–8 КК України та ст. 2 КПК України); 2) про міжгалузеві інститути (наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання та його відбування); 3) про кваліфікацію кримінальних правопорушень, в тих випадках, коли бланкетні диспозиції кримінально-правових норм відсилають до кримінально-процесуального законодавства; 4) про призначення покарання при множинності кримінальних правопорушень (наприклад, від вирішення питання про визнання вироків судів іноземних держав, залежить наявність або відсутність множинності кримінальних правопорушень, а значить вид і розмір покарання за них). Кримінально-правова ідеологія впливає на правозастосовувачів не тільки через мову відповідного закону, але й через процедуру його виконання, формуючи у людей не тільки знання про закон, але й створюючи образ кримінального права на рівні емоційно-чуттєвого сприйняття навколишньої дійсності.

6. *Нормативні акти, які містять кримінально-правові норми, але не є складовою частиною Кримінального кодексу України.* До них відносяться: Закон України «Про застосування амністії в Україні» від 1 жовтня 1996 р., закони України про амністію, які стосуються певної категорії осіб, Положення про порядок здійснення помилування, затверджене Указом Президента України від 21 квітня 2015 р. № 223/2015, акти про помилування Президента України щодо засудженого. Передбачаючи можливість повного або часткового звільнення від покарання, перераховані нормативні акти свідчать про милосердя з боку держави щодо осіб, які вчинили злочин.

7. *Рішення Конституційного Суду України* мають особливе ідеологічне значення. Наприклад, за юридичною значимістю для кримінального права України їх можна поділити на два види: 1) рішення у справах про конституційність Кримінального кодексу України; 2) рішення у справах про офіційне тлумачення Конституції та Кримінального кодексу України.

Наслідком прийняття рішення про неконституційність окремих положень Кримінального кодексу України з одного боку є втрата юридичної сили відповідних положень кримінального закону, з іншого боку зміна ідейного змісту положення визнаного неконституційним. Наприклад, у своєму Рішенні від 2 листопада 2004 р. № 15-рп / 2004 у справі № 1-33 / 2004 щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) Конституційний Суд України зазначив, що встановлення законодавцем недиференційованого покарання та неможливість його зниження не дозволяє застосовувати покарання до осіб, які вчинили злочини невеликої тяжкості, з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину, розміру заподіяних збитків, форми вини і мотивів злочину, майнового стану підсудного та інших істотних обставин, що є порушенням принципу справедливості покарання, його індивідуалізації та домірності [530]. Після того як положення ч. 1 ст. 69 КК України було визнане неконституційним та втратило чинність, до КК України були внесені відповідні зміни [483].

Рішення Конституційного Суду сприяють інтерпретації кримінально-правових норм. Обов'язковими в процесі з'ясування змісту кримінального закону є рішення Конституційного Суду України у справах про офіційне тлумачення Конституції та Кримінального кодексу України. До таких рішень можна віднести Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2000 р. № 6-рп / 2000 у справі № 1-3 / 2000 щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотну дію кримінального закону в часі).

8. *Рішення Європейського суду з прав людини* почали розглядатися в якості джерел права після набрання чинності Закону України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» [500]. Україна повністю визнала на своїй території дію ст. 46 Конвенції щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції.

Наступним кроком на шляху до євроінтеграції стало прийняття Закону України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» [475]. Згідно ст. 17 вказаного Закону суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права.

В кримінальному праві України рішення Європейського Суду з прав людини виступають в якості джерел права в процесі інтерпретації положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Виконуючи зазначені функції Європейського Суду з прав людини впливає на формування кримінально-правової ідеології.

9. *Судовий прецедент* є основним джерелом права в англо-американській правовій сім'ї, але з початком судових реформ в Україні і набранням чинності нового КПК України статус судового прецеденту змінився. І хоча питання про належність актів судової влади до джерел кримінального права в Україні

продовжує залишатися дискусійним, правозастосовувач зобов'язаний користуватися чинним законодавством.

Так, за ч. 2 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. обов'язковість урахування (преюдиційність) судових рішень для інших судів визначається законом. Наприклад, у ст. 439 КПК України передбачено, що вказівки суду, який розглянув справу в касаційному порядку, є обов'язковими для суду першої чи апеляційної інстанції при новому розгляді. Постанови Пленуму Верховного Суду України, які до 2016 року мали рекомендаційний характер, набули обов'язкового значення. За ч. 5 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. За ч. 6 ст. 13 названого Закону висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права. Забезпечуючи однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій Верховний Суд України сприяє впровадженню єдиної кримінально-правової ідеології.

10. Нормативні акти, до яких відсилають бланкетні диспозиції кримінально-правових норм. У процесі кваліфікації окремих видів кримінальний правопорушень часто виникає необхідність в зверненні до законів і підзаконних актів інших галузей права (наприклад, не можна кваліфікувати кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина без урахування нормативних актів конституційного, цивільного, сімейного, трудового права). Обумовлено це тим, що кримінальне право охороняє найбільш важливі суспільні відносини, що стосуються всіх сфер життєдіяльності людини. При цьому дуже важливо, щоб кримінальне право сприймалося як частина єдиної правової системи, а кримінально-правова ідеологія як різновид правового ідеології.

11. Правовий звичай юридично не є джерелом кримінального права, але фактично він застосовується під час вирішення кримінальних справ. Наприклад, дотепер на законодавчому рівні не закріплено положення про встановлення віку кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення у день свого народження (правозастосовувач виходить з того, що особа вважається такою, що досягла певного віку, не в день свого народження, а починаючи з наступної доби). Правовий звичай є частиною кримінально-правової ідеології. Не маючи юридичної форми, він як і кримінально-правова ідеологія існує у свідомості людей і визначає їх діяльність. Правовий звичай завжди ґрунтується на певній ідеї. У наведеному прикладі це ідея гуманізму.

12. Правова доктрина вважається джерелом кримінального права України в тих випадках, коли її положення стають загальновизнаними і в силу цього використовуються правозастосовувачем. До таких положень належать: поняття складу кримінального правопорушення (його об'єктивних і суб'єктивних ознак), правила кваліфікації кримінальних правопорушень. На законодавчому рівні перераховані поняття не закріплені.

Джерела кримінального права часто залежать від того, ідеї якої школи кримінального права стали загальновизнаними. Так, найбільш популярними є ідеї класичної школи кримінального права. Саме її представники (Ш.-Л. Монтеск'є, Ч. Беккарія, І. Кант, Ф. Гегель, А. Фейєрбах, В. Блекстон і ін.) виступали за формалізацію кримінально-правових положень, простоту і чіткість їх формулювання. Під впливом їх ідей виник один з основоположних принципів кримінального права «немає злочину без вказівки про те в законі».

Історичні події свідчать про те, що на противагу класичній школі періодично виникали інші школи кримінального права. На основі ідей Ч. Ломброзо, Е. Феррі, Р. Гарофало виникла антропологічна школа кримінального права. Її сутність полягала в біологічній природі злочину, в необхідності захисту суспільства від осіб, які перебувають в злочинному стані. Кримінальні суди пропонувалося замінити адміністративно-медичними органами. При

такому підході джерелом кримінального права вважався б не стільки кримінальний закон, скільки науково-медичні теорії щодо антропологічної природи людини.

На зміну антропологічних досліджень прийшла соціологічна школа кримінального права. Її прихильники (Ф. Ліст, К. Штос, Е. Дюркгейм, І.Я. Фойницький, М. П. Чубинський та ін.) виходили з соціальної природи злочину, обумовленої антропологічними, фізичними, соціальними факторами. Для втілення ідей соціологічної школи права знадобилися б соціальні джерела права, які виходять за межі кримінального права. Наявність в кримінальному праві поняття «небезпечного стану» особи, а також відмова від поняття злочину і покарання призвело б до заміни принципу законності принципом доцільності.

Радикальні ідеї про відмову від класичної школи кримінального права і заміні її антропологічною або соціологічною виявилися неприйнятними для сучасного суспільства. В результаті почали з'являтися нові напрямки в кримінальному праві. Одним з таких напрямків є неокласицизм. Неокласична школа кримінального права базується на основних положеннях класичної школи. На відміну від класиків представники неокласицизму допускають пом'якшення покарання з урахуванням обставин, що пом'якшують вину, іншими словами вони пропонують враховувати особистість злочинця, залишаючись в рамках закону.

За дотримання принципу законності виступають і представники теорії нового соціального захисту. Вони пропонують інтегрувати деякі положення соціального захисту в класичне кримінальне право як його складової частини. У питаннях протидії злочинності перевага як і раніше віддається не юридичним, а соціальним заходам (лікуванню, перевихованню і т. ін.), але з дотриманням принципу законності.

Ідеї класичної школи кримінального права отримали розвиток також в кримінально-правовому аболіціонізмі. Найбільш серйозну проблему для кримінального права представники даної теорії бачать в надлишковій криміналізації відхиляючої поведінки. Кримінальне право, на їх думку, є мірою

свободи індивіда і має застосовуватися державою у виняткових випадках. При цьому аболіціоністи не виступають проти принципу законності, вони виступають за обмеження вторгнення закону в життєдіяльність людини і суспільства.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що кримінально-правова ідеологія з одного боку формує джерела кримінального права, з іншого боку впливає на практику через вже сформовані джерела кримінального права. Однак, право є не єдиним засобом впливу на особистість, тому, виступаючи в ролі «посередника» між державою і особистістю, воно повинно на рівні «медіума» відчувати значення міфів, релігії, культури, моралі, моральності, етики та естетики, політики в житті людини [222, с. 83].

На жаль, правова реальність свідчить про те, що на практиці кримінально-правова ідеологія часто конкурує з політикою. Як пише О. І. Екімів, «недосвідчені в політиці люди думають, що існує якась чиста правова істина, незалежна від політичних інтересів» [691, с. 3]. Деякі сучасні вчені пишуть про те, що кримінально-правова політика повинна бути заснована на принципах і нормах моралі. Так, Д. О. Балобанова вважає, що кримінально-правова політика – це «заснована на визначених принципах та нормах моралі законотворча та правозастосовча діяльність державної влади, яка спрямована на досягнення поставлених перед кримінальним правом завдань та яка здійснюється в межах предмета та методу кримінально-правового регулювання» [17, с. 98]. Незважаючи на важливість принципів та норм моралі в житті суспільства, вказувати на них у визначенні кримінально-правової політики недоцільно через те, що кримінально-правова політика, яка не заснована на принципах і нормах моралі, все одно вважається політикою.

Професор В. К. Грищук визначає кримінальну політику України, як вид державної політики, який здійснюється згідно з Конституцією України та чинним законодавством на науковій основі і є сукупністю форм і методів протистояння злочинності і ставить за мету забезпечення законності і правопорядку, розбудову суверенної і незалежної, демократичної, соціальної і

правової держави, громадського суспільства в Україні [96, с. 6–7]. Дане визначення скоріше показує, якою має бути кримінально-правова політика, ніж якою вона є насправді.

Найбільш об'єктивним і таким, що відповідає практиці, уявляється визначення кримінально-правової політики України, яке запропонував професор П. Л. Фріс. «Кримінально-правова політика, – за його думкою, – це самостійний напрямок внутрішньої правової політики України, який на підставі загальної теорії боротьби зі злочинністю розробляє стратегію і тактику, формулює основні задачі, принципи, напрями і цілі кримінально-правової дії на злочинність, засоби їх досягнення, і виражається в нормах кримінального закону, практиці їх застосування, актах офіційного тлумачення кримінально-правових норм та постановах Пленуму Верховного Суду України (складові кримінально-правової політики)» [648, с. 9, 26].

Все це дає змогу стверджувати, що задачі, принципи, напрями і цілі кримінально-правового впливу на злочинність багато в чому залежать від кримінально-правової ідеології. Саме вона допомагає наповнити кримінально-правову політику змістом, робить її більш послідовною і ефективною. І хоча дослідження ідеології часто виявляються політизованими, а сама ідеологія є приводом для вправ у красномовстві політиків, взаємозв'язок ідеології і політики очевидний [220, с. 166–169; 221, с. 71–74]. Цінними є спостереження З. Баумана щодо думок Дестютта де Трасі – засновника Французького національного інституту в кінці XVIII століття. «На думку де Трасі, очолюваний ним інститут повинен був служити головній меті Просвітництва – давати поради правителям щодо встановлення нового, розумного суспільного устрою на основі «ідеології», тобто точних, наукових знань про те, як складаються наші уявлення і як можна формувати у свідомості людей лише правильні думки», – пише З. Бауман [23, с. 86–87].

Запропоновані нами принципи кримінально-правової ідеології (принцип збалансованості особистих, суспільних, державних інтересів, інтересів міжнародної громадськості і всього людства; принцип достатньої захищеності

безпеки громадян, громадянського суспільства і держави, необхідної для гідного співіснування перерахованих суб'єктів; принцип взаємної відповідальності особистості, суспільства, держави) [231, с. 183–189] не збігаються з принципами кримінально-правової політики. Якщо принципами кримінально-правової політики є основоположні, керівні ідеї і засади в області боротьби зі злочинністю методами матеріального кримінального закону, які спрямовують процес формування кримінально-правових засобів ведення цієї боротьби й практику їх застосування [648, с. 14], то принципами кримінально-правової ідеології є керівні ідеї, які спрямовують процес формування системи світоглядних ідей про сутність та зміст охоронної функції кримінального права, а також про механізм її реалізації. Звісно, ідеї боротьби зі злочинністю теж сприяють «створенню» кримінально-правової ідеології в суспільстві, і впливають на правосвідомість населення, але правовими вони є лише тоді, коли не суперечать загальній кримінально-правовій ідеології, в іншому випадку вони будуть перешкоджати впровадженню кримінально-правової ідеології, адже не усі ідеї боротьби зі злочинністю на практиці виявляються правовими. Наприклад, український законодавець з метою виконання державної антикорупційної політики, а також враховуючи те, що Верховна Рада України 18 жовтня 2006 року ратифікувала Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти корупції 2003 року, статтею 20 якої передбачено, що за умови дотримання своєї конституції та основоположних принципів своєї правової системи кожна держава-учасниця цієї конвенції розглядає можливість вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочином умисного незаконного збагачення, тобто значного збільшення активів посадової особи органу публічної влади, яке перевищує її законні доходи, які вона не може раціонально обґрунтувати, передбачив кримінальну відповідальність за незаконне збагачення в ст. 368-2 КК України. Рішенням Конституційного Суду України від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019 у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу

України ст. 368-2 була визнана неконституційною. Конституційний Суд України звернув увагу на те, що за вказаною конвенцією держава-учасниця розглядає можливість криміналізації незаконного збагачення «за умови дотримання своєї конституції та основоположних принципів своєї правової системи» [529]. Як виявилось, основоположні принципи правової системи України не були дотриманні.

На підставі викладеного можна зробити наступні висновки:

кримінально-правова ідеологія впливає на практику через наступні джерела кримінального права: Конституцію України; міжнародні договори; КК України 2001 р.; КК України 1960 р.; КПК України; нормативні акти, які містять кримінально-правові норми, але не є складовою частиною Кримінального кодексу України; рішення Конституційного Суду України; рішення Європейського суду з прав людини; судовий прецедент; нормативні акти, до яких відсилають бланкетні диспозиції кримінально-правових норм; правовий звичай; правова доктрина;

кримінально-правова ідеологія впливає на формування джерел кримінального права;

кримінально-правова ідеологія впливає на практику за допомогою кримінально-правової політики, яка має бути її частиною.

5.2 Суб'єкти впровадження кримінально-правової ідеології

В юридичній літературі стосовно кримінально-правової політики виділяють суб'єктів кримінально-правової політики та учасників кримінально-правової політики. Суб'єктами кримінально-правової політики визнаються ті державні інституції, які формують кримінально-правову політику. До них належать: Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів України; Конституційний Суд України; Вищий спеціалізований суд України; Верховний Суд України. Учасники кримінально-правової політики, на відміну від суб'єктів, не формують кримінально-правову політику, а лише діють у сфері кримінально-правової охорони та регулювання. Як учасники кримінально-

правової політики виступають: суди загальної юрисдикції; правоохоронні органи (прокуратура, МВС, СБУ, органи податкової міліції, органи Державної кримінально-виконавчої служби та ін.); громадяни (як при додержанні ними кримінально-правових приписів, так і у випадках притягнення їх до кримінальної відповідальності за порушення норм КК) [39, с. 8].

Як зазначалося в попередніх розділах, кримінально-правова ідеологія та кримінально-правова політика не тотожні поняття. Якщо кримінально-правова ідеологія – це сукупність світоглядних ідей про охоронну функцію кримінального права, то кримінально-правова політика – це напрями діяльності держави у сфері протидії злочинності. Виходячи з цього суб'єктами кримінально-правової ідеології є не тільки суб'єкти наділені владними повноваженнями, але й інші суб'єкти організації спільної діяльності людей.

До суб'єктів кримінально-правової ідеології наділених владними повноваженнями належать: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, КС України, Верховний Суд України, Європейський суд з прав людини.

Верховна Рада України за своєю природою є представницьким органом державної влади і здійснює законодавчу владу [531]. Приймаючи закони Верховна Рада України має визначати мету, забезпечувати існування ідеалів та цінностей, впроваджувати інновації без яких подальший розвиток людини, суспільства та держави загальмовується. Усі закони, що приймаються Верховною Радою України, мають бути частиною єдиної правової системи України, яка має загальну мету, завдання, світоглядні ідеї та принципи, як напрями діяльності правової держави. Присягаючи на вірність Україні, народні депутати України, зобов'язуються усіма своїми діями боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу, додержуватися Конституції України та законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників [264]. Народні депутати України, приймаючи участь у формуванні державної ідеології, часто знаходяться під впливом ідеології тієї соціальної групи, до якої вони належать, але обов'язок

діяти в інтересах усіх співвітчизників змушує народних депутатів рахуватися із загальнолюдською ідеологією, сформованою на міжнародному рівні. Про існування загальнолюдської ідеології свідчать міжнародні конвенції та угоди. Наприклад, уряди держав – членів Ради Європи, які підписали Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, підтвердили свою глибоку віру в ті основоположні свободи, які становлять підвалини справедливості та миру в усьому світі і які найкращим чином забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з іншого боку, завдяки спільному розумінню і додержанню прав людини, від яких вони залежать [262].

За ст. 106 Конституції України Президент України: 1) забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави; 2) звертається з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України; 3) представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України... [264]. Виконуючи покладені на нього повноваження, Президент України є активним суб'єктом кримінально-правової ідеології. Так, 7 серпня 2019 року Президент України підписав Указ № 584/2019, яким затвердив Положення про Комісію з питань правової реформи [466]. У складі Комісії з числа її членів були утворені різні робочі групи, в тому числі робоча група з питань розвитку кримінального права.

Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Він відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених Конституцією України, тому ефективність його діяльності щодо впровадження державної ідеології залежить від того наскільки злагодженою є робота Кабінету Міністрів України, Президента України, Верховної Ради України. 26 травня 2015 року Указом Президента України була затверджена Стратегія національної безпеки України (далі – Стратегія), в якій передбачено: «Політика національної безпеки України ґрунтується на повазі до норм і

принципів міжнародного права. Україна захищатиме свої фундаментальні цінності, визначені Конституцією та законами України, – незалежність, територіальну цілісність і суверенітет, гідність, демократію, людину, її права і свободи, верховенство права, забезпечення добробуту, мир та безпеку. Їх захист забезпечать ефективні Збройні Сили України, інші військові формування, утворені відповідно до законів України, розвідувальні, контррозвідувальні і правоохоронні органи держави, динамічний розвиток економіки України» [575].

В Стратегії не згадується важливість кримінально-правового забезпечення ідей суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. Між тим кримінально-правові засоби впливу є важливим інструментом реалізації захисної функції держави, адже саме в КК України передбачена відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України та інші злочини, що посягають на життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян. За ст. 116 Конституції України Кабінет Міністрів України забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України [264]. Незважаючи на це Концепція кримінально-правової політики досі не прийнята. Можна погодитись із висновками О. В. Острогляд, згідно яким відсутність концепції кримінально-правової політики свідчить про те, що держава не бачить кінцевої (чи проміжної) мети чи результату, до якого вона прагне, проводячи окремі заходи в сфері боротьби зі злочинністю [439, с. 45].

Особливе значення під час формування та реалізації кримінально-правової ідеології має КС України. За ст. 147 Конституції України КС України здійснює офіційне тлумачення Конституції України та вирішує питання про відповідність Конституції України законів України. За ст. 91 ЗУ «Про Конституційний Суд України» закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення КС рішення

про їх неконституційність [494]. Стаття 147 Конституції України існує в редакції ЗУ «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року [481]. Внесення змін стосовно діяльності КС України викликало дискусію серед науковців з приводу його ролі серед інших державних органів. Так, за словами В. Л. Мусіяка «до внесення 2 червня 2016 року змін до Конституції щодо правосуддя конституційно-правова доктрина базувалася на сприйнятті КСУ як органу конституційного судочинства. Юрисдикція КСУ мала забезпечувати – як його основне завдання – конституційний контроль за дотриманням владою (правлячою політичною елітою) Конституції. Якийсь час так і було. Проте поступово КСУ набув неофіційного статусу політичного органу, поклавши в основу своєї діяльності політичну доцільність. ... Після внесення змін до Конституції КСУ остаточно втратив офіційні ознаки належності до органів судочинства, у його компетенції тепер – виключно конституційний контроль» [393]. Деякі вчені позитивно оцінюють внесення зазначених змін. Зокрема, О. Ю. Водянніков, наголошує, що «КС був виведений із системи судочинства і поставлений над всіма трьома гілками влади. КС – це не суд, це такий арбітр, який має захищати Конституцію, це його головна функція в конституційній демократії» [64]. На думку І. Е. Берестової, конституцієдавець розглядає КС України як специфічний орган, який останнім на національному рівні здійснює виключні спеціальні повноваження, спрямовані на захист прав і основних свобод людини і громадянина [29, с. 157].

У ЗУ «Про Конституційний Суд України» не визначені мета та завдання діяльності КС України, це ускладнює розуміння його дійсної ролі серед інших органів державної влади. На підставі системного аналізу Конституції України (преамбули та Розділу XII), а також ЗУ «Про Конституційний Суд України» можна зробити висновок, КС України є органом конституційної юрисдикції, що забезпечує конституційний устрій держави, згідно якому Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою.

Верховний Суд України здійснюючи аналіз судової статистики, узагальнення судової практики; надаючи висновки щодо проектів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням системи судоустрою; звертаючись до Конституційного Суду України щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції України; забезпечуючи однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та способів, визначені процесуальним законом; забезпечуючи апеляційні та місцеві суди методичною інформацією з питань правозастосування [502], приймає участь у формуванні та впровадженні державної ідеології взагалі та кримінально-правової ідеології зокрема.

Визначальну роль у формуванні кримінально-правової ідеології відіграє Європейський Суд з прав людини, який є міжнародним судовим органом, до юрисдикції якого входить вирішення питань, які стосуються тлумачення і застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, включаючи міждержавні справи і скарги окремих осіб. Забезпечуючи дотримання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ЄСПЛ сприяє формуванню у свідомості та підсвідомості людей ідей правової ідеології. Як зазначає В. А. Завгородній, практиці ЄСПЛ як джерелу правового впливу притаманні наступні ознаки: а) є основою реального функціонування Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод; б) являє собою сукупність ідей (правових позицій), на яких ґрунтується правовий вплив; в) здійснює інформаційний, психологічний, виховний (ціннісно-орієнтаційний), правоохоронний, соціальний та регулятивний вплив на свідомість та поведінку суб'єктів юридичної діяльності; г) забезпечує формування у свідомості людей нових суджень, правових установок, правових мотивів та правового інтересу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод; д) є місцем (середовищем) звідки черпаються знання про Конвенцію, як правове явище, що є джерелом права; є) породжує правові наслідки, оскільки зумовлює виплату

справедливої сатисфакції та необхідність вжиття заходів індивідуального та загального характеру [136, с. 79].

Кримінально-правова ідеологія, яка є результатом історичного розвитку національного кримінального права не суперечить правовій ідеології, яка впроваджується ЄСПЛ. Більшість рішень ЄСПЛ стосуються порушення прав людини під час кримінального провадження, а саме: умов тримання під вартою, включно з ненаданням медичної допомоги; жорстокого поводження з боку міліції та відсутності ефективного розслідування; щодо порушень під час попереднього ув'язнення [626]. Розглядаючи названі справи, ЄСПЛ впливає на формування кримінально-процесуальної ідеології, яка нерозривно пов'язана із кримінально-правовою ідеологією.

Загальновідомо, що середовище безпосередньої контактної взаємодії людей впливає на формування та впровадження ідеології іноді більше, ніж середовище створене суб'єктами, наділеними владними повноваженнями на макрорівні. Безпосередня контактна взаємодія людей відбувається в сім'ї, дружній компанії, шкільному класі, студентській групі, виробничому, трудовому колективі, церкві та інших громадських організаціях. Отже поряд із суб'єктами, наділеними владними повноваженнями, у формування та впровадженні кримінально-правової ідеології приймають участь суб'єкти, від яких залежить організація спільної діяльності людей, а саме: сім'я, освіта, громадськість, церква, та інші громадські організації.

Розповсюдженою є точка зору, згідно, якої сім'я як основний елемент суспільства була і залишається берегинею людських цінностей, культури та історичної спадкоємності поколінь, чинником стабільності і розвитку. Але у реальному житті сім'я часто не відповідає створеному ідеалу [268]. Щодо формування та впровадження кримінально-правової ідеології вона може виконувати як позитивну, так і негативну роль. Негативну роль, як правило, виконує сім'я, яка не може впоратися із функцією соціалізації. Таку сім'ю називають дисфункціональною, тобто соціально небезпечною. Але існує думка, що сім'я як соціальний інститут дисфункціональною бути не може. Невірно

говорити про інститут сім'ї як про соціально небезпечне явище. Якщо невиконання якої-небудь функції стає патологічно непереборним, тоді ситуація з даною сім'єю оцінюється як клінічна, тобто така, що потребує невідкладного втручання державних служб соціальної допомоги або державного нагляду [316, с. 67]. Найбільш суспільно небезпечні діяння членів деструктивної сім'ї є кримінально карними (наприклад, ст. 126-1 КК України передбачає відповідальність за домашнє насильство, ст. 137 КК України – за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей, ст. 150 КК України – за експлуатацію дітей; ст. 151-1 КК України – за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, ст. 151-2 – за примушування до шлюбу, ст. 156 КК України – за розбещення неповнолітніх, ст. 164 КК України – за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, ст. 165 КК України – за ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків, ст. 166 КК України – за злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, ст. 167 КК України – за зловживання опікунськими правами). Отже, з одного боку сім'я є суб'єктом формування та впровадження кримінально-правової ідеології, з іншого боку є об'єктом ідеологічного впливу.

Сім'я є не єдиним інститутом через який здійснюється виховання. В преамбулі до ЗУ «Про освіту» зазначається: «основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави є освіта. Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня

громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [496]. Юридичні заклади освіти впливають на формування знань, інших компетентностей, світогляду, розвиток інтелектуальних і творчих здібностей, емоційно-вольових та/або фізичних якостей майбутніх суддів, працівників правоохоронних органів та інших осіб, професійна діяльність яких пов'язана із застосуванням права. Отже, їх роль у формуванні та впровадженні ідеології в загалі, та кримінально-правової ідеології зокрема є значною.

Важливу роль у формуванні та впровадженні кримінально-правової ідеології в сучасному суспільстві має громадськість [201, с. 73–76]. За законодавством України (ЗУ «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [505] та ЗУ «Про волонтерську діяльність» [484]) громадськість може залучатися до протидії злочинності. Формуванню та впровадженню кримінально-правової ідеології сприяють наступні напрями волонтерської діяльності:

надання допомоги громадянам, які постраждали внаслідок надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру, дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, у результаті соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам злочинів, біженцям, внутрішньо переміщеним особам;

допомога рятувальникам, медикам і працівникам правоохоронних органів в прочісуванні місцевості при пошуках зниклих людей, опитуванні населення і т. ін.;

сприяння уповноваженому органу з питань пробації у здійсненні нагляду за засудженими та проведенні з ними соціально-виховної роботи.

Останнім часом спостерігається тенденція до об'єднання зусиль різних суб'єктів (суб'єктів, наділених владними повноваженнями, сім'єю, освітою та громадськістю) у впровадженні кримінально-правової ідеології. Так, Міністерством соціальної політики спільно з Всеукраїнським громадським центром «Волонтер» за підтримки Представництва ЮНІСЕФ в Україні у 2016

році реалізується проект «Попередження конфліктів та злочинів на ґрунті ненависті та формування толерантності у взаєминах у середовищі підлітків та молоді». В рамках цього проекту розроблено та апробовано на базі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді програму «Будуємо майбутнє разом». Основною метою програми є формування у підлітковому та молодіжному середовищі толерантності, попередження конфліктів у взаєминах, зменшення рівня соціальної напруги та правопорушень на фоні збройного конфлікту в Україні [383].

Вважається, що церква виконує в суспільстві наступні соціальні функції: соціально-політичну, світоглядну, компенсаторну, морально-етичну, культурну, міжнародну функції. Можна погодитись з тим, що деякі соціальні функції церкви містять в собі загальнолюдські аспекти, які створюють основу для співпраці церковних та світських організацій, віруючих та невіруючих у боротьби за підвищення життєвого рівня людей, морального оздоровлення суспільства в спільній боротьбі проти явищ, які спотворюють свідомість та поведінку людей [117, с. 76–86]. Важливою є роль церкви у ресоціалізації засуджених в місцях позбавлення волі. За дослідженнями В. В. Проскура Церква та її представники виконують 39 видів діяльності щодо засуджених в місцях позбавлення волі [507, с. 21–22]. Усі види діяльності відповідно до функцій Церкви В. В. Проскура надав у таблиці 11.

Таблиця 11

Спектральний розподіл видів діяльності щодо засуджених відповідно до функцій Церкви

№ з/п	Функції	Види діяльності
1	Богослужіння	Проведення богослужінь (1), молебнів (2), сповідей (1), обрядів (хрещення, миропомазання тощо) (2), привезення в УВП релігійних святинь (зокрема, мощів святих та часток Хреста Господнього) (2), проведення хресної ходи зі святинями по УВП (1), освячення Хреста на місці, де розпочнеться будівництво церкви (1)

2	Церковне управління	Створення і підтримка благодійних фондів (1), залучення вітчизняними релігійними організаціями ресурсів від своїх одновірців із-за кордону (1)
3	Нормотворча	Викладання предметів духовно-морального спрямування у слідчому ізоляторі (1)
4	Виховна	Проведення проповідей (1), благословення подій (наприклад, початку нового навчального року у школі для неповнолітніх ув'язнених) (1)
5	Благодійна	Збирання пасхальних кошиків для дітей, матері яких відбувають покарання (1), благодійний продаж ікон для забезпечення потреб засуджених (1), відкриття програми соціальної реабілітації алко- та наркозалежних для звільнених з УВП (1), надання підтримки з боку Всеукраїнської громадської організації «Асоціація Християнських центрів реабілітації осіб, залежних від наркотиків та алкоголю» (1)
6	Місіонерська	Демонстрація фільмів на релігійну тематику (1), залучення до заходів колишніх засуджених (1), роздавання молитвословів та пам'ятних ікон (1)
7	Правозахисна	Участь у розробці законопроектів (1), створення робочої групи з метою удосконалення законодавства у сфері пенітенціарної політики за участю представників конфесій (2), взаємодія з парламентськими комітетами Верховної Ради України (3), звернення до Президента України щодо прав жінок-матерів (1)
8	Взаємодія з іншими суб'єктами пенітенціарної допомоги	Участь у міжконфесійних об'єднаннях (1), проведення виїзних засідань Української міжконфесійної християнської місії «Духовна та благодійна опіка в місцях позбавлення волі» (5), обговорення досвіду співпраці Церкви і ДПтС України (1), обговорення питань будівництва храмів в УВП (1), планування спільних заходів Української міжконфесійної християнської місії «Духовна та благодійна опіка в місцях позбавлення волі» і ДПтС (1), підготовка пропозицій для ДПтС щодо вдосконалення душпастирської опіки (1), підписання Угоди про співпраці Церкви з ДПтС (1)
9	Волонтерська	Залучення колишніх засуджених до служіння в пенітенціарних закладах (1), залучення парафіян до служіння в пенітенціарних закладах (1)

10	Дозвіллєва	Організація виставок робіт осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі (2), постановка в УВП вистав та мюзиклів (1), конкурсне оцінювання мистецьких творів в'язнів, організація концертів християнської пісні (1), організація гуртка з виготовлення виробів релігійної тематики (1), організація спортивних заходів (футбольних матчів тощо) (1)
11	Просвітницька	Проведення курсу тренінгів, присвячених профілактиці негативних явищ (зокрема, з боку БФ «Карітас») (1), прийняття рішення про випуск фільму для запобігання самогубствам (1)
12	Методична	Видання методичних рекомендацій (посібників) для служителів церкви у місцях ув'язнення (1), проведення науково-практичних конференцій та круглих столів (2), розробка проекту Концепції релігійної опіки осіб, позбавлених волі (1)

Інші громадські організації теж можуть приймати участь у формуванні морально-етичних основ суспільства, але тільки Церква має авторитет, завойований релігійною ідеологією протягом багатьох століть.

Наступними суб'єктами формування та впровадження кримінально-правової ідеології є суб'єкти, діяльність яких пов'язана зі створенням та розповсюдженням інформації. До таких суб'єктів належать науковці, представники різних видів мистецтв та засоби масової інформації.

Традиційною функцією науки вважається пізнавальна функція, яка здійснюється з метою отримання абсолютної істини. В процесі еволюції суспільства роль науки поступово змінюється. У доіндустріальному суспільстві наукова діяльність спрямована на отримання знань, незалежно від мети їх подальшого використання. В індустріальному суспільстві наукова діяльність спрямована на отримання знання з метою економічного прогресу, який планувалося досягти через науково-технічну революцію. У постіндустріальному суспільстві, яке часто називають інформаційним суспільством наука, поряд із пізнавальною функцією починає виконувати ідеологічну функцію. Сучасні науковці пишуть про важливість створення умов для формування на основі інформаційного суспільства суспільства знань, тобто

суспільства, яке спроможне використовувати інформацію та знання як результат наукового пошуку в напрямку гармонійного розвитку всіх сфер суспільного прогресу [632, с. 20–26].

В умовах ліберальної капіталістичної ідеології роль науки стає більш прагматичною:

по-перше, на замовлення держави науковці займаються розробкою різних програм (економічного, соціального, правового розвитку країни), які спрямовані на удосконалення управлінсько-регулятивної діяльності держави;

по-друге, на законодавчому рівні (ст. 73 ЦПК України [667], ст. 70 ГПК України [92], ст. 69 КАС України [184]) з'явився новий учасник судового процесу – експерт з питань права. Незважаючи на те, що в КПК України експерт з питань права не згадується, до профільних кафедр юридичних вузів надходить безліч запитів щодо цілого ряду питань (в тому числі, пов'язані з конкретними кримінальними справами), які вирішуються на практиці неоднозначно. Ми підтримуємо думку В. О. Навроцького, яка полягає в тому, що залучення фахівців у галузі права до юридичної оцінки щодо конкретних справ є запорукою прийняття справедливих та обґрунтованих рішень. Висновок фахівця зобов'язує не до прийняття рішення на користь того чи іншого учасника процесу, а заставляє задуматися та мотивувати свої дії насамперед тих учасників процесу, які наділені владними повноваженнями [395].

Дуже популярною серед населення на буденному рівні є діяльність представників різних видів мистецтв (художньої літератури, музики, кіномистецтва, театру, живопису, архітектури, скульптури) та засобів масової інформації. Як і наука, вони можуть виконувати пізнавальну, світоглядну (ідеологічну), інформаційну, аксіологічну, прогностичну та інші функції, але тільки наука здатна надати об'єктивну, раціонально обґрунтовану та аргументовану інформацію про навколишній світ. Іноді в юридичній літературі обговорюється деструктивний вплив на особу перерахованих суб'єктів. Так, за словами О. М. Макеєвої, у засобах масової інформації інколи активно обговорюються недосконалі законопроекти, тим самим, формується уява про

низьку якість законодавчої бази і невисоку кваліфікацію законодавців; бувають випадки невдалого або неправильного використання юридичних термінів. На радіо і телебаченні має місце негативний аспект звернення до випусків новин і аналітичних передач, що полягає у вибірковості подання правової інформації: непопулярні закони, резонансні справи, журналістські розслідування на замовлення, показ художніх фільмів та кримінальної хроніки, які пропагують стандарти правової поведінки, несумісні із правовими цінностями українського суспільства [326, с. 34]. Популярною серед державних діячів та політиків є ідея про легалізацію цензури. Певні спроби правового обмеження свободи суб'єктів комунікації вже були зроблені на рівні законотворчості. Так, народними депутатами України на розгляд Верховної Ради України було внесено проект ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії загрозам національній безпеці в інформаційній сфері». У зазначеному законопроекті пропонується доповнити КК України новим розділом XIV-2 «Заходи щодо блокування інформаційних ресурсів (сервісів) в інформаційно-телекомунікаційних мережах (системах)» [478]. У Висновку Головного науково-експертного управління на вказаний законопроект справедливо зазначається, що питання, які планується вирішити за допомогою КК України, не є предметом регулювання законодавства України про кримінальну відповідальність, оскільки вони не визначають злочинність діяння, його караність, інші кримінально-правові наслідки (звільнення від кримінальної відповідальності, призначення покарання, звільнення від нього та від його відбування, судимість тощо), а також за своїм змістом не відносяться до інших заходів кримінально-правового характеру (на кшталт примусових заходів медичного характеру, заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб тощо) [60].

Проект фактично ініціює введення в мережі Інтернет державної цензури, яка не буде підконтрольна і відповідальна перед громадськістю. В цьому контексті цензура сприймається негативно – як контроль влади за змістом та розповсюдженням інформації. Але насправді певний контроль з боку держави за змістом та розповсюдженням інформації існує та має існувати:

по-перше, за розповсюдження суспільно небезпечної інформації в КК України передбачена відповідальність (наприклад, за публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій (ч. 2, 3 ст. 109), за публічні заклики до вчинення терористичного акту, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами (ст. 258-2), за ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300), за ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301) та ін.);

по-друге, вивчаючи інформацію в засобах масової інформації та Інтернеті можна виявити злочини, які з будь-яких причин залишаються латентними;

по-третє, вивчаючи інформацію в засобах масової інформації та Інтернеті можна вчасно виявити соціальні конфлікти та застосувати потрібні заходи правового впливу.

Учасників кримінально-правової ідеології можна поділити на види за двома підставами:

залежно від ставлення до кримінального закону:

особи, які діють в межах кримінального закону;

особи, які порушують кримінальний закон;

залежно від ролі під час здійснення правосуддя:

особи, які беруть участь в кримінальному провадженні;

особи, які беруть участь у виконанні покарання та реалізації інших заходів кримінально-правового впливу.

Кримінально-правова ідеологія у реальному житті (на практиці) виявляється під час соціально-правового спілкування людей, які виконують в суспільстві різні соціальні ролі, та по-різному ставляться до кримінального права. На загальнотеоретичному рівні відомо, що в системі суспільних відносин особистість виступає одночасно як об'єкт впливу та суб'єкт діяльності. Як

писав М. П. Орзіх: «З одного боку, вона «привласнює собі свою всебічну сутність всебічним чином ...», отримуючи суспільно і індивідуально цінну інформацію з природного та соціального середовища, а з іншого – таке привласнення відбувається на основі активної участі в діяльності товариства, свого класу, свого мікросередовища (сім'я, школа, виробничий колектив і т. ін.)» [431, с. 112]. Можна погодитись з М. П. Орзіхом в тому, що особистість може сприймати дійсність не тільки адекватно, але й неточно, неповно, помилково. Незважаючи на це вона все одно приймає участь у кругообігу інформації в суспільстві, створюючи стереотип правомірної або неправомірної поведінки. На підставі викладеного можна зробити висновок, що серед осіб, які знаходяться під впливом кримінально-правової ідеології, є як особи, які діють в межах кримінального закону [233, с. 232–234], так і особи, які порушують кримінальний закон (як правило, кримінально-правова ідеологія такими особами сприймається у спотвореному вигляді).

Під безпосереднім впливом кримінально-правової ідеології діють як особи, які беруть участь у кримінальному провадженні, так і особи, які беруть участь у виконанні покарання та реалізації інших заходів кримінально-правового впливу. За п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України учасниками кримінального провадження – є сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, секретар судового засідання, судовий розпорядник. Усі перераховані суб'єкти користуючись наданими їм правами та виконуючи покладені на них обов'язки створюють уявлення про охоронну функцію кримінального права, сприяють або

перешкоджають реалізації кримінально-правової ідеології. Наприклад, деякі сучасні науковці звертають увагу на те, що характеристика суддівського розсуду можлива через такі категорії, як правомірна поведінка і зловживання правом [323, с. 98]. Звісно, зловживання правом з боку суддів під час здійснення кримінального провадження руйнує в свідомості громадян образ кримінального права, заснованого на історично сформованих загальноправових, міжгалузевих, галузевих принципах права. Зловживання правом під час здійснення правосуддя може відбуватися з боку будь-якого учасника кримінального провадження, але тільки суд від імені держави встановлює істину та приймає рішення зі справи, які після набрання ними законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України.

В ст. 1 КВК України сказано, що завданнями кримінально-виконавчого законодавства України є визначення принципів виконання кримінальних покарань, правового статусу засуджених, гарантій захисту їхніх прав, законних інтересів та обов'язків; порядку застосування до них заходів впливу з метою виправлення і профілактики асоціальної поведінки; системи органів і установ виконання покарань, їх функцій та порядку діяльності; нагляду і контролю за виконанням кримінальних покарань, участі громадськості в цьому процесі; а також регламентація порядку і умов виконання та відбування кримінальних покарань; звільнення від відбування покарання, допомоги особам, звільненим від покарання, контролю і нагляду за ними [288]. Аналіз кримінально-виконавчого законодавства України свідчить про те, що особи, які беруть участь у виконанні покарання та реалізації інших заходів кримінально-правового впливу, діють з метою реалізації кримінально-правової ідеології, їх перелік доволі широкий і не обмежується державними органами.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що суб'єкти впровадження кримінально-правової ідеології поділяються на два види: 1) суб'єкти, які беруть участь у формуванні та впровадженні кримінально-

правової ідеології; 2) учасники кримінально-правової ідеології, які діють під впливом кримінально-правової ідеології з метою її реалізації. Суб'єкти, які беруть участь у формуванні та впровадженні кримінально-правової ідеології, поділяються на два види: 1) суб'єкти наділені владними повноваженнями (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, КС України, Верховний Суд України, Європейській суд з прав людини); 2) суб'єкти, від яких залежить організація спільної діяльності людей (сім'я, освіта, громадськість, церква, та інші громадські організації). Учасники кримінально-правової ідеології поділяються на види за двома підставами: 1) залежно від ставлення до кримінального закону: особи, які діють в межах кримінального закону; особи, які порушують кримінальний закон; 2) залежно від ролі під час здійснення правосуддя: особи, які беруть участь в кримінальному провадженні; особи, які приймають участь у виконанні покарання та реалізації інших заходів кримінально-правового впливу.

5.3 Впровадження кримінально-правової ідеології

В кримінально-правовій літературі неодноразово зверталася увага на те, що «основна мета кримінального права повинна на кожному етапі державного будівництва тісно «погоджуватися» з конкретно-історичними факторами саме цього етапу розвитку, «бачення» перспективи розвитку, соціальними, політичними, економічними, загально-правовими завданнями розвитку держави. Головна мета кримінального права на сучасному етапі полягає в необхідності кримінально-правового забезпечення конституційно закріпленого в ст. 1 Конституції України визначення, що «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава», що потрібно робити з врахуванням предмету кримінального права» [583, с. 546–547]. Досягнення мети кримінального права без відповідної кримінально-правової ідеології є неможливим. Одним з найважливіших кроків на шляху до матеріалізації кримінально-правової ідеології, відповідаючої життєво важливим інтересам людини, суспільства, держави є створення Концепції кримінально-правового

забезпечення національних інтересів України в умовах глобалізації, яка могла б існувати на рівні нормативно-правового акта [240, с. 139–150].

Ідеологічне значення мають не тільки основні положення цієї Концепції, але й мотиви її прийняття обумовлені Конституцією України, ЗУ «Про національну безпеку України» та міжнародними зобов'язаннями, які Україна взяла на себе, підписавши відповідні угоди. Мотиви прийняття Концепції кримінально-правового забезпечення національних інтересів України в умовах глобалізації можна було б відобразити в преамбулі наступного змісту:

«Приймаючи до уваги, що відповідно до ст. 1 Конституції України Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою,

керуючись державною політикою у сферах національної безпеки і оборони, яка відповідно до пункту 1 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України» спрямована на захист: людини і громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій,

виходячи з того, що Україна підписала міжнародні договори, за якими взяла на себе певні обов'язки у протидії злочинності,

враховуючи процеси всесвітньої економічної, політичної, правової, культурної інтеграції та уніфікації,

відчуваючи важливість стратегічних дій, спрямованих на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності,

приймається Концепція кримінально-правового забезпечення національних інтересів України в умовах глобалізації».

Ефективність кримінально-правового впливу залежить від злагодженості правотворчої та правозастосовної діяльності, тому метою Концепції є визначення та регулювання правотворчої та правозастосовної діяльності,

спрямованої на кримінально-правову охорону життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

Особливістю кримінально-правової ідеології є те, що вона допомагає забезпечує виконання захисної функції держави, тому завданням Концепції є захист кримінально-правовими засобами національних інтересів України в умовах глобалізації. Задля досягнення мети Концепції потрібно прийняти кримінальне законодавство України, яке: відповідало б сучасним потребам людини, суспільства, держави; ґрунтувалось би на сучасних досягненнях наук кримінального права; володіло б ознаками: нормативності, формальної визначеності, системності; було б частиною єдиного механізму кримінально-правового впливу, що здійснюється з боку держави та громадськості. Результативність впровадження ідей Концепції залежить від об'єднання зусиль держави, громадськості та міжнародної спільноти у протидії злочинності.

В основу Концепції потрібно покласти розроблені нами принципи кримінально-правової ідеології: верховенство права, законність, гуманізм, справедливість, рівність, невідворотність державного реагування на протиправні діяння, доцільність правової системи держави, економія матеріальних ресурсів держави. Перераховані принципи відрізняються від принципів кримінального права. За своєю сутністю та змістом вони є світоглядними, а не керівними ідеями, які сприймаються як план дій на практиці. Основною метою їх існування є формування високої правової культури серед суб'єктів кримінально-правового забезпечення ідей суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави в умовах глобалізації та учасників впровадження ідей Концепції.

Задля належного та ефективного кримінально-правового забезпечення національних інтересів України в умовах глобалізації потрібно визначити комплексні стратегічні дії на різних рівнях наукової та практичної діяльності. Для цього скористаємося рівнями, виділеними П. Л. Фрісом, стосовно

кримінально-правової політики. П. Л. Фріс виділив наступні рівні кримінально-правової політики: *доктринальний, програмний, законодавчий, науковий, правовиконавчий та правозастосувальний* [648, с. 10]. На перерахованих рівнях реалізація кримінально-правової ідеології могла б полягати у таких діях.

На доктринальному рівні повинен існувати єдиний підхід до визначення понять кримінального права та застосування кримінального законодавства. Обрати потрібний підхід без вироблення системи поглядів на причини виникнення, сутність і характер кримінальних конфліктів, принципи і шляхи запобігання їх виникненню та вирішенню неможливо, тому до стратегічних дій на цьому рівні належать: вироблення системи поглядів на причини виникнення, сутність і характер кримінальних конфліктів, принципи і шляхи запобігання їх виникненню та вирішенню; дотримання єдиного підходу до визначення понять кримінального права та застосування кримінального законодавства.

Об'єднати правотворчу та правозастосувальну діяльність у сфері кримінального права можна за допомогою кримінально-правової політики, тому *на програмному рівні* потрібно розробити і прийняти Концепцію формування та реалізації кримінальної політики держави за Конституцією України та Законом України «Про національну безпеку України».

На законодавчому (правотворчому) рівні потрібно розробити та прийняти: новий Кримінальний кодекс України, який би відповідав сучасному рівню розвитку науки та життєво необхідним потребам людини, суспільства, держави, людства; Кодекс України про проступки [207, с. 508–513; 208, с. 184–185; 209, с. 1–14], який дозволив би наблизити законодавство України до міжнародних стандартів щодо правового забезпечення охорони основних прав, свобод та інтересів людини; Закон України «Про медіацію», який дозволив би поширити практику мирного вирішення спорів позасудовими методами та забезпечити збалансовані взаємовідносини між інститутом медіації та судовою системою.

Розробляючи новий КК України особливу увагу слід звернути на злочини, які мають політичний та ідеологічний характер. Саме такі злочини посягають

на державний та суспільний устрій, основні права, свободи та інтереси багатьох людей.

Історія становлення кримінального права свідчить про те, що серед злочинів завжди існували абсолютні злочини, які не залежать від історичної епохи, соціально-економічних та політичних умов існування суспільства та держави, злочини проти ідеології, політичні злочини. Наприклад, на основі порівняльного аналізу діянь, які визнавалися злочинними в різні епохи протягом більше тисячі років у кримінальному праві Франції, Німеччини, Австрії, Італії та Росії, починаючи з так званих варварських правд і закінчуючи законодавством першої третини XX століття, П. О. Сорокін і М. С. Тімашов виділили найбільш поширені, або абсолютні, види злочинів: вбивство, тілесні ушкодження, побої і насильство, вигнання плоду, образа, наклеп, крадіжка, грабіж, розбій, бандитизм, пошкодження майна загальнонебезпечним способом, шахрайство, зґвалтування, підробка грошових знаків, неправдивий донос, посягання на вищі органи держави, зрада [183, с. 38]. Абсолютні злочини виникли за кілька століть до Різдва Христового, коли Бог через Мойсея передав людям десять заповідей. Крім десяти заповідей Господь дав Мойсею ще 613 законів, що містилися в П'ятикнижжі та які, у свою чергу, слугували коментарем до основних 10 заборон. Всі заборони, які зазначаються в П'ятикнижжі Мойсея, умовно розподіляються на певні групи, які мають схожість зі злочинами, що передбачалися і передбачаються в кримінально-правових актах минулих століть та сьогодення: злочини проти життя; злочини проти волі, честі, гідності, моральності та проти сім'ї; тілесні ушкодження; злочини проти релігії; злочини проти власності: крадіжка, грабіж, шахрайство; лжесвідчення; військові злочини [442, с. 31–39].

З розвитком суспільства суспільні відносини змінюються та ускладнюються, тому через певний час перелік абсолютних злочинів або конкретизується (наприклад, в сучасному кримінальному праві відповідальність передбачена не тільки за зґвалтування, але і за насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом) або доповнюється (наприклад,

поряд з такими злочинами, як крадіжка, грабіж, шахрайство існують такі злочини як вимагання, привласнення, розтрата, заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем та ін.).

Абсолютні злочини можна об'єднати в більш загальні групи: злочини проти особистої недоторканності людини (вбивство, тілесні ушкодження, побої і насильство, вигнання плоду, образа, наклеп, згвалтування) та власності особи (крадіжка, грабіж, розбій, пошкодження майна загальнонебезпечним способом, шахрайство); злочини проти громадської безпеки (бандитизм), злочини проти безпеки держави (підробка грошових знаків, неправдивий донос, посягання на вищі органи держави, зрада). Згодом в класичній системі абсолютних злочинів з'явилися злочини проти ідеології та політичні злочини, перелік яких доволі часто змінюється. Наприклад, до того як в Західній Європі церква була відокремлена від держави кримінально карними були такі діяння, як: самогубство, атеїзм, єресь і розкол, перехід в іншу віру, чаклунство, невиконання релігійних обрядів, контакт з євреями [183, с. 39]. Перераховані злочини з усією впевненістю можна назвати злочинами проти ідеології, адже релігія є однією з її різновидів. Релігія не тільки пояснює людині її роль у цьому світі, але і намагається керувати нею, а значить, починає конкурувати зі світськими нормами моралі та моральності, а також політикою держави, тому поступово релігійна ідеологія припинила бути офіційною, віддавши першість державній ідеології.

На сучасному етапі розвитку кримінального права до злочинів проти ідеології належать: дії спрямовані на повалення конституційного ладу, терористичні акти та інші злочини, пов'язані з їх вчиненням, метою яких є залякування населення або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного, наруга над державними символами, геноцид.

В ст. 109 КК України передбачена відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення

державної влади. В одній статті передбачена відповідальність і за злочини проти ідеології, і за політичні злочини.

В юридичній літературі, нажаль, визначення дій, спрямованих на насильницьку зміну або повалення конституційного ладу, та дій, спрямованих на насильницьке захоплення державної влади, дається доволі абстрактно. Так, в Науково-практичному коментарі до Кримінального кодексу України за редакцією С. С. Яценка під насильницькими діями щодо конституційного ладу пропонується розуміти захоплення важливих державних об'єктів (банків, приміщень органів державної влади, засобів масової інформації та зв'язку тощо) шляхом погрози застосування зброї або її застосуванням чи шляхом застосування фізичної сили. Під насильницькими діями щодо державної влади пропонується розуміти погрозу застосування чи застосування зброї або фізичної сили (захоплення заручників, нанесення тілесних ушкоджень, вбивство тощо) до глави держави або керівників органів державної влади [407, с. 227].

Застосування запропонованих визначень може викликати ряд проблемних питань: по-перше, чим все ж таки відрізняється зміна чи повалення конституційного ладу від захоплення державної влади; по-друге, чи охоплює склад злочину, передбачений ч. 1 ст. 109 КК України, захоплення заручників, нанесення тілесних ушкоджень, вбивство глави держави або керівників органів державної влади.

Більш вдалою щодо розмежування насильницьких дій щодо конституційного ладу та державної влади є позиція, згідно якої насильницьке захоплення влади передбачає заволодіння із застосуванням сили владними повноваженнями незаконним, найчастіше озброєним шляхом, окремими особами, угрупованнями, партіями, рухами та ін., такими повноваженнями не володіючими, тоді як насильницька зміна конституційного ладу здійснюється скасуванням із застосуванням сили положень чинної Конституції та формуванням нової системи державної влади [297, с. 22].

Єдиного визначення конституційного ладу в юридичній літературі немає. Одні автори надають розгорнуте визначення цього поняття, зазначаючи, що конституційний лад – це встановлені конституцією України: повновладдя народу, суверенітет держави, цілісність і недоторканість її території, демократизм, республіканська форма правління, принципи і форми організації і діяльності органів державної влади і органів місцевого самоврядування, рівність всіх націй і народностей, права і свободи громадян, взаємовідносини громадян і держави [407, с. 227]. Інші автори надають стисле визначення конституційного ладу, обмежуючись вказівкою на те, що це устрій держави і суспільства, а також їх інститутів відповідно до конституційно-правових норм [278, с. 21]. Обидва визначення розкривають сутність конституційного ладу і відрізняються лише за об'ємом. З більш розгорнутого визначення конституційного ладу видно, що повалення конституційного ладу відбувається через руйнування його основних ідей (ідеології, на якій він ґрунтується).

В ст. 258 КК України передбачена відповідальність за різні види терористичного акту залежно від мети його вчинення. Терористичний акт вчиняється хоча б з однією метою, зазначеною в диспозиції ч. 1 ст. 258 КК України: а) порушення громадської безпеки; б) залякування населення; в) провокація воєнного конфлікту; г) провокація міжнародного ускладнення; д) вплив на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами; ж) привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста). Залежно від мети вчинення терористичний акт може бути злочином проти ідеології або політичним злочином. Терористичний акт, метою якого є залякування населення або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного, належить до злочинів проти ідеології, адже насильницькі дії вчиняються заради впливу на свідомість населення (громадськості).

Наруга над державними символами є класичним злочином проти ідеології. Дуже точно з приводу значення державних символів висловився О. Халдей: «Гімн і герб – це ім'я народу, відображення його шляху, його суть, виражена священними символами, що дають (або позбавляють) життєву енергію соціуму, його здатність уникнути розпаду та розчинення в інших соціумах. Прапор – це не просто вид сигналу військам у разі відсутності радіозв'язку. Прапор – це такий же сакральний символ, як герб і гімн. Ритуал тому і використовується в найважливіших галузях життєдіяльності, що має не інформаційне, а запрограмоване значення. Це не мова комунікації, а мова програмування. Будь-які символи відіграють роль засобів програмування майбутнього, спираючись на існуючу єдність минулого із сьогоденням» [652].

Особлива значення серед злочинів проти ідеології має геноцид. За чинним КК України геноцид є злочином, який посягає не стільки на саму ідеологію, скільки на її носіїв (національні, етнічні, расові чи релігійні групи). Незважаючи на це, геноцид залишається одним з найнебезпечніших злочинів проти ідеології. За словами професора Н. Наймарка: «Геноцид – це частина людської цивілізації від самого її початку. Первісні роди, клани і племена винищували одне одного з тою самою жорстокістю, з якою й модерні нації намагаються ліквідувати групи тих, кого вони вважають за ворогів» [544]. Наявність певної соціальної групи (авторитет якої є визнаним) часто заважає утвердженню ідентичності інших соціальних груп, саме через це одна соціальна група намагається на знищення іншої соціальної групи. Геноцид є злочином, який спрямований у майбутнє. Можна погодитись з Н. Наймарком, що геноцид можна і потрібно розглядати в історичній перспективі. Його потрібно осмислювати крізь час і континенти і відслідковувати взаємозв'язки та динамічні значення, які він включає. Н. Наймарк дійшов висновку, що: геноцид – це процес, який має свою тривалість, а не одномоментна подія. Він дещо схожий на каменепад. Так, випадок вірмен спричинив геноцид сирійських християн і понтійських греків. Щодо Другої світової війни, то помилково згадувати тільки про геноцид євреїв, тому що геноцид євреїв дав поштовх і був

пов'язаний із геноцидом синті й ромів і навіть з винищенням радянських (російських і українських) військовополонених, а також інвалідів. Тобто, одне масове вбивство сприяє іншому [544].

В чинному КК України передбачена відповідальність за злочини ідеологічного характеру, метою яких є впровадження забороненої ідеології, але категоріальний апарат для визначення цих злочинів обраний невдало, наслідком чого є порушення принципів справедливості та гуманізму [249, с. 179–181]. Наприклад, назва ст. 436-1 КК України не відповідає змісту статті (жодна частина цієї статті не передбачає відповідальність за пропаганду комуністичної та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, хоча у назві статті вона згадується). За ступенем суспільної небезпечності злочин, передбачений ст. 436-1 КК України, вважається більш небезпечним, ніж злочини, передбачені ч. 2, 3 ст. 109 КК України та ст. 436 КК України. Стаття 109 КК України передбачає відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, ст. 436 КК України передбачає відповідальність за пропаганду війни. На практиці саме ці злочини виявляються більш суспільно небезпечними, ніж виготовлення, поширення, а також публічне використання символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів без мети пропаганди комунізму та нацизму. Про це свідчать наступні кримінальні справи.

Так, Апеляційним судом Одеської області (справа 1-88 – 2003 р.) було встановлено, що влітку 2001 року Я. створив групу осіб з метою розповсюдження на території України матеріалів із закликами до вчинення дій, спрямованих на насильницьку зміну або повалення конституційного ладу та захоплення державної влади, а також матеріалів із закликами до вчинення умисних дій з метою зміни меж території і державного кордону України шляхом відокремлення ряду областей України і створення окремого утворення у вигляді «Причорноморської Радянської Соціалістичної Республіки».

До складу організованої підсудним Я. групи увійшло вісім людей. Як організатор групи Я. вчиняв дії щодо об'єднання співучасників, розподілу між ними ролей, щодо забезпечення їх транспортом, фінансами, копіювальною технікою, дотримання дисципліни та заходів конспірації, керівництва їх діями, встановлення зв'язків з громадянами Російської Федерації з метою виготовлення на її території друкованих матеріалів з наступною доставкою на територію України.

Наприкінці 2001 року Я., знаходячись в Москві, вступив у змову з П. щодо розповсюдження в Україні газети «Совет рабочих депутатов», окремі статті якої містили заклики до насильницької зміни та повалення конституційного ладу, а також до захоплення державної влади, в тому числі в Україні, шляхом збройного повстання. В червні 2002 року Я. через П. домовився про видання спеціального випуску для розповсюдження в Україні газети «Рада робітничих депутатів», яка є додатком до газети «Совет рабочих депутатов».

В серпні 2002 року П. організував через С. доставку 500 екземплярів газети «Совет рабочих депутатов» № 5 за липень 2002 року із Москви в Миколаїв.

В цій газеті була надрукована стаття «Як перевернути Україну», написана підсудним Я. під псевдонімом «Микола Закарпатський» і стаття «За радянську республіку Крим», підписана від імені «революційних комуністів Криму».

Триста екземплярів з цієї партії газети Я. із Миколаїва доставив в Одесу, де в вересні 2002 року розповсюдив їх невстановленим особам. Іншу частину екземплярів Я., П., С. і А. розповсюдили в Києві.

Того ж року в Москві тиражем 5 тисяч екземплярів вийшла газета «Рада робітничих депутатів» за серпень–вересень, в якій були надруковані статті, раніше написані та подані до редакції газети «Совет рабочих депутатов» підсудним Я.: «Режим Кучми – режим геноциду», «Як перевернути Україну». Окрім того, в цій газеті були надруковані статті «Чого бажають комуністи-революціонери України» і «За радянську республіку Крим», невстановлених в

ході слідства авторів. Цю газету Я. теж планував розповсюдити на території України.

В усіх названих статтях містилися заклики до насильницької зміни і повалення конституційного ладу, захоплення державної влади в Україні шляхом збройного повстання.

Дії Я. суд кваліфікував за ч. 3 ст. 109 КК як розповсюдження матеріалів із закликами до насильницької зміни, повалення конституційного ладу та захоплення державної влади, вчинене повторно організованою групою осіб з використанням засобів масової інформації.

Крім того, 12 липня 2002 року Я. за місцем свого проживання за допомогою комп'ютера та принтера виготовив для розповсюдження в Україні 72 листівки під назвою «Соратники по боротьбі» від імені «Комуністів-революціонерів», в яких містилися заклики до громадян України до збройного повстання задля повалення конституційного ладу України і захоплення державної влади збройним шляхом. Ці листівки Я. розповсюдити не встиг. Вони були виявлені та вилучені в його квартирі під час проведення обшуку працівниками Служби безпеки України 15 грудня 2002 року.

В цій частині обвинувачення суд кваліфікував дії Я. за ст. 15 і ст. 109 ч. 3 КК як замах на розповсюдження матеріалів із закликами до насильницької зміни, повалення конституційного ладу та захоплення державної влади, вчинений повторно.

Матеріали цієї кримінальної справи свідчать про те, що Я. займався пропагандою комуністичної ідеології, але навіть, якщо б цей злочин було вчинено після набрання чинності ст. 436-1 КК України, для притягнення його до кримінальної відповідальності не було б підстав через те, що він не виготовляв, не поширював, а також публічно не використовував символіку комуністичного режиму. Він навіть не використовував назву комуністичної партії, визначення якої дається в п. 1 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки».

Між тим є багато кримінальних справ, за матеріалами яких ступінь суспільної небезпечності вчинених діянь та осіб, що їх вчинили, є незначний. Особливо це стосується злочинів, які були вчинені 9 травня, під час святкування Дня Перемоги над нацизмом у Другій світовій війні. Багато років люди святкували цей день як День Перемоги Червоної Армії і радянського народу над нацистською Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років тому комуністична символіка для них є символом перемоги. Про це свідчать наступні кримінальні справи (див. таблиця 13).

Таблиця 13

Назва суду та номер кримінальної справи	Фабула справи	Покарання
Приморський районний суд м. Одеси Справа № 522/8680/18 Провадження № 1-кп/522/1231/18 [57]	09.05.2018 року ОСОБА_1, діючи умисно з метою використання символіки комуністичного режиму, в період часу з 08 години 00 хвилин по 14 годину 00 хвилин, знаходячись за місцем свого мешкання, за адресою: АДРЕСА_1 закріпив з зовнішньої сторони будинку на власне вікно, яке розташоване на п'ятому поверсі, прапор червоно кольору, на якому зображений серп та молот з написом на російській мові «СССР», «9 МАЯ», який відповідно до положень п. «В» п. 4 ч.1 ст.1 ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» є символікою комуністичного тоталітарного режиму.	ОСОБА_2 визнати винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 436-1 КК України, і призначити йому покарання за ч. 1 ст. 436-1 КК України у виді позбавлення волі строком на 1 (один) рік без конфіскації майна. На підставі ст. 75 КК України звільнити від відбування призначеного покарання ОСОБА_1 з випробуванням строком на 1 (один) рік.

Приморський районний суд м. Одеси у складі Справа № 522/8678/18 Провадження № 1-кп/522/1230/18 [58]	09.05.2018 ОСОБА_1, діючи умисно з метою використання символіки комуністичного режиму, знаходячись за місцем свого мешкання за адресою: АДРЕСА_3, приблизно о 09 годині 00 хвилин закріпив на ліве заднє пасажирське вікно свого транспортного засобу «BMW 735I» чорного кольору, реєстраційний номер НОМЕР_1, з номерними знаками «PATRON», який належить йому на праві приватної власності, прапор червоного кольору, на якому зображені серп та молот, танк, п'ятикутна червона зірка з зображенням серпа та молота, зображення георгіївської стрічки та напис на російській мові «НА БЕРЛИН!!!», які відповідно до положень п. «В» п.4 ч.1 ст.1 ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» є символікою комуністичного тоталітарного режиму.	ОСОБА_1 визнати винним за ч. 1 ст. 436-1 КК України і призначити йому узгоджене сторонами угоди покарання за ч. 1 ст. 436-1 КК України, із застосуванням вимог ст. 69 КК України у виді штрафу у розмірі 100 (сто) неоподаткованих мінімумів доходів громадян, а саме 1700 (тисячу сімсот) гривень.
Біляївський районний суд Одеської області Справа № 496/2421/17 Провадження № 1-кп/496/249/17 [59]	09.05.2017, близько 09 години, більш точного часу слідством не встановлено, ОСОБА_1, реалізуючи злочинний намір, спрямований на публічне використання символіки комуністичного тоталітарного режиму, прибув на урочистий захід, присвячений дню увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні, що проходив біля Меморіалу Слави за адресою: АДРЕСА_3, де почав публічно	ОСОБА_1 визнати винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 436-1 КК України. Призначити покарання ОСОБА_1 за ч. 1 ст. 436-1 КК України у вигляді позбавлення волі строком на 2 роки без конфіскації майна. На підставі ст. 75 КК України, звільнити від відбування покарання з

	демонструвати прапор червоного кольору, закріплений на дерев'яній палиці, із зображенням п'ятикутної білої зірки, серпа і молота та з написом «150 стр. ордена Кутузова II ст. идрицк. див. 79 с.к.Зу.а.1б.ф.».	випробувальним строком на 1 рік, разом і з покладенням обов'язків, передбачених п. п. 1, 2, ч. 1, п. 2 ч. 2 ст. 76 КК України.

Професор Є. Л. Стрельцов багато років постійно наголошує, що зі стародавніх часів фахівці вважали кримінальне право «ultima ratio», тобто «останнім засобом», який має у своєму арсеналі будь-яка цивілізована країна для подолання найбільш суспільно небезпечних діянь. «Жорсткі» можливості в разі їх розумного використання можуть зробити дуже багато для подолання негативних явищ, а в разі нерозумного застосування можуть мати наслідки, які дуже часто потім взагалі неможливо виправити [576, с. 105]. Необґрунтоване застосування занадто суворого виду відповідальності підриває авторитет держави та викликає соціальну напругу, яка може призвести до соціальних конфліктів.

З метою реалізації принципів справедливості, гуманізму, економії заходів кримінальної репресії відповідальність за порушення ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» потрібно строго диференціювати (виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки доцільно віднести до проступків, тоді як за пропаганду комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів передбачити кримінальну відповідальність).

Наступним рівнем реалізації кримінально-правової ідеології є *правовиконавчий рівень*. На цьому рівні, з метою розширення сфери дотримання кримінально-правових норм та своєчасної протидії настанню суспільно небезпечних наслідків протиправних діянь, доцільно розробити та затвердити Типове положення про волонтерську діяльність на базі вищих навчальних закладів України [245, с. 43].

Враховуючи те, що на практиці часто виникає необхідність надання висновків щодо того, як слід вирішувати питання застосування кримінального закону під час вирішення конкретних справ, *на правозастосовному рівні* доцільно доповнити КПК України нормами про можливість залучення фахівців у галузі права до вирішення кримінальних справ. Необхідно вирішити: хто має право надавати такі висновки; хто може звертатися до фахівців у галузі права за висновком з приводу конкретної справи; як оформляти таке звернення – форму якого акта воно повинно мати; які матеріали мають бути надані фахівцю; який акт має бути складений за результатами дослідження; ступінь обов'язковості такого акта; як посылатися на відповідний акт у процесуальних документах [395].

На науковому рівні реалізовувати кримінально-правову ідеологію через конфліктологічний підхід потрібно шляхом виявлення причин та умов соціальних конфліктів; визначення шляхів їх вирішення на підставі наукового прогнозування очікуваних результатів. Серед таких результатів мають бути:

Повноцінний розвиток України в умовах єдиної стійкої правової системи, яка відповідає культурно-історичним, соціально-демографічним, політичним, економічним чинникам сучасного розвитку держави.

Підвищення авторитету України за рахунок кримінально-правової охорони життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

Гуманізація каральної системи держави шляхом наближення її до міжнародних стандартів.

Економія матеріальних (фінансових) ресурсів держави шляхом декриміналізації деяких злочинів та виділення проступків, залучення медіаторів та представників громадськості до вирішення кримінальних конфліктів.

Суб'єктами кримінально-правового забезпечення національних інтересів України в умовах глобалізації є суб'єкти впровадження кримінально-правової ідеології наділені владними повноваженнями: Верховна Рада України,

Президент України, Кабінет Міністрів України. Учасниками впровадження положень, запропонованої нами Концепції є наступні учасники кримінально-правової ідеології: органи судової влади; правоохоронні органи та інші органи державної влади; органи місцевого самоврядування; науковці; навчальні заклади; засоби масової інформації, громадські організації.

ВИСНОВКИ

Під час проведеного дисертаційного дослідження були зроблені наступні висновки:

Методологія науки кримінального права – це обумовлена філософсько-світоглядним підходом система загальнонаукових, групових, спеціальних і міждисциплінарних методів наукового пізнання форми і змісту кримінально-правових інститутів як специфічних суспільних явищ, що адекватно відображають діалектичний розвиток сучасного суспільства.

Ідеологічну основу пізнання сутності та змісту кримінального права можуть складати такі методологічні підходи, які можна класифікувати залежно від уявлень про взаємовідносини людини і Природи (соціальний натуралізм), людини та суспільства (антропологічний, комунікативний, інтегративний підходи), людини та держави (формаційний та цивілізаційний підходи). Самостійне значення має аксіологічний підхід, який іноді називають ідеологічним підходом через те, що він створює уявлення як про цінність самого права, так і про цінності в праві.

Ідеологічну основу пізнання форми кримінального права можуть складати такі методологічні підходи: юридична семіотика, предметом якої є юридичні знакові системи; герменевтика, завданням якої є пояснення відносин між текстом та інтерпретатором, минулим і сьогоденням, сьогоденням і майбутнім; системно-структурний підхід, за допомогою якого створюються і зберігаються субординаційно-координаційні зв'язки певних понять, категорій, явищ.

Ідеологія – це система філософських, наукових, естетичних, етичних, правових, політичних, економічних, соціологічних ідей про Всесвіт, суспільство, людину, місце і роль індивідів у всесвіті, сенс життя особистості у світі, а також про механізм впливу світоглядних ідей на суспільну та індивідуальну свідомість і підсвідомість через символічні (словесно-теоретичні та знаково-образні) форми за допомогою державних та інших соціальних інститутів.

Правова ідеологія – це система світоглядних ідей про онтологічну цінність права та його реалізацію, механізм впливу цих ідей на суспільну та індивідуальну свідомість та підсвідомість через символічні (словесно-теоретичні та знаково-образні) форми за допомогою державних та інших соціальних інститутів. Правова ідеологія, як і ідеологія взагалі, виконує такі функції: гносеологічну, онтологічну, аксіологічну (оціночну), інформаційну, герменевтичну, прогностичну (футурологічну), орієнтаційну, регулятивну, захисну, інтегративну (мобілізаційну і консолідуючу), когнітивну. Виступаючи різновидом державної ідеології, правова ідеологія виконує функцію легітимності влади. На функціональному рівні правова ідеологія відрізняється від усіх інших ідеологій функцією попередження та вирішення конфліктів. Демонструючи та забезпечуючи порядок та справедливість у суспільстві, а також можливість відповідальної реалізації власної свободи індивідами, правова ідеологія сприяє попередженню та вирішенню конфліктів.

Кримінально-правова ідеологія – це система світоглядних ідей про сутність та зміст охоронної функції кримінального права, а також про механізм її реалізації через символічні (словесно-теоретичні та знаково-образні) форми за допомогою державних та інших соціальних інститутів, що впливають на суспільну та індивідуальну свідомість і підсвідомість людей. Вона є складовою частиною загальної ідеології протидії злочинності. Цей загальний напрямок, окрім кримінально-правової ідеології, включає кримінально-процесуальна, кримінально-виконавча ідеології.

На загальнолюдському рівні кримінально-правова ідеологія виконує такі функції: гносеологічну функцію – через кримінально-правову ідеологію пізнається кримінальний закон і практика його реалізації; онтологічну функцію – кримінально-правова ідеологія відображає фундаментальні цілі, завдання, функції та принципи, що визначають існування і розвиток кримінального права; інформаційну функцію – кримінально-правова ідеологія інформує суспільство про злочини і покарання, встановлені державою; герменевтичну функцію – кримінально-правова ідеологія полегшує процес розуміння і тлумачення тексту

кримінального закону; прогностичну функцію – за допомогою кримінально-правової ідеології можна обґрунтувати уявлення про можливе втілення в майбутньому певних правових ідеалів; аксіологічну функцію – кримінально-правова ідеологія, з одного боку, відображає, з іншого боку, створює систему цінностей, що мають значення для особистості, суспільства, держави, міжнародної громадськості і всього людства; орієнтаційну функцію – кримінально-правова ідеологія орієнтує на досягнення високих ідеалів, здатних забезпечити безпеку особистості, суспільства, держави; регулятивну функцію – виступаючи основою взаємовідносин різних суб'єктів ідеологічного впливу, кримінально-правова ідеологія передбачає зміни та розвиток відповідної системи; інтегративну (мобілізаційну і консолідуючу) функцію – кримінально-правова ідеологія, об'єднуючи суспільство навколо ідеї про нетерпимість вчинення злочинів, викликає прагнення до мобілізації і консолідації суспільства проти злочинного світу; когнітивну функцію – впливаючи на візуально-просторове сприйняття навколишньої дійсності, кримінально-правова ідеологія сприяє самідентифікації людини з певною соціальною групою, суспільством в цілому та державою. На державному рівні кримінально-правова ідеологія сприяє утворенню та існуванню державності. На загальноправовому рівні кримінально-правова ідеологія має виконувати функцію легітимності влади. Створюючи уявлення про охоронну функцію кримінального права, кримінально-правова ідеологія пропагує ідею про нетерпимість до різного роду злочинів, про справедливість та ефективність кримінального закону. Тим самим вона впливає на почуття безпеки людей, допомагає усвідомити, як можна скористатися кримінальним законом з метою захисту власних інтересів. Допомагаючи долати страх перед злочинністю, кримінально-правова ідеологія виконує захисну функцію.

Метою кримінально-правової ідеології є підвищення авторитету кримінального права. Завданням кримінально-правової ідеології є: 1) створення та підтримання уявлень про мету, завдання, принципи кримінального права, його інститути та механізм реалізації кримінально-правових норм; 2) обрання та

застосування найефективніших словесно-теоретичної та знаково-образних форм впливу на суспільну та індивідуальну свідомість та підсвідомість людей; 3) створення та підтримання єдиного ціннісно-сміслового ядра діяльності державних інститутів; 4) створення підґрунтя для співробітництва державних інститутів з іншими соціальними інститутами.

Принципами кримінально-правової ідеології є: верховенство права – держава у процесі законотворчої діяльності обмежена загальносоціальним правом, під яким слід розуміти право, яке відповідає загальнолюдським та соціальним цінностям; законність – закони і підзаконні акти неухильно та повсюдно виконуються усіма учасниками міжлюдської комунікації, насамперед, державними органами та громадськими об'єднаннями (ніщо так не підриває авторитет закону, як публічне його порушення, тому будь-яка позазаконна діяльність державних органів та громадських об'єднань повинна заборонятися); гуманізм – збалансованість життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави (забезпечення основних прав, свобод та інтересів людини залежить від збалансованості життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави); справедливість – взаємоповага та взаємна відповідальність (взаємоповага та взаємна відповідальність є необхідними умовами життя будь-якого суспільства, адже справедливість – це прагнення до рівноваги); рівність – юридична захищеність осіб незалежно від статі, раси, національності, походження, майнового і службового становища, ставлення до релігії, переконань, належності до громадських об'єднань, а також будь-яких інших ознак та обставин (у правовій державі кожна особа має право на вільне здійснення, охорону та захист законних прав, свобод та інтересів); невідворотність державного реагування на протиправні діяння – держава бере на себе обов'язок реагувати на всі випадки вчинення протиправних діянь шляхом кримінально-правового та процедурно-процесуального забезпечення відповідної діяльності (здатність держави реагувати на протиправні діяння є тим «лакмусовим» папірцем, який дозволяє оцінити державу як правову чи неправову); доцільність правової системи держави – кожна галузь права має свою мету та завдання, які

відповідають загальнодержавним стратегічним планам та меті (наявність загальної мети та завдань різних галузей права є гарантією функціонування правової системи України як єдиного механізму); економії матеріальних ресурсів держави – досягнення поставлених цілей шляхом економії каральної системи держави (застосування каральної системи держави (як і будь-яких інших заходів державного впливу) потребує різноманітних витрат (матеріальних засобів, коштів, часу, зусиль та ін.), тому досягнення поставлених цілей має бути вигідним та економічно виправданим).

Кримінально-правова ідеологія та кримінально-правова доктрина взаємозалежні, але не тотожні поняття. Якщо кримінально-правова ідеологія являє собою систему світоглядних ідей (форм осягнення дійсності в думці, які включають усвідомлення мети і способів подальшого пізнання й перетворення світу), то доктрина є знаннями, що сформувалися під впливом цих ідей, знаннями, які є результатом пізнавального процесу, що не викликає сумнівів, знаннями, які отримали право на істину, відповідальну перед зовнішнім (матеріально-практичним) і внутрішнім (логічна аргументація та моделювання) досвідом. Термін «кримінально-правова наука» може використовуватися в трьох значеннях: сфера людської діяльності, спрямована на розробку, формулювання та (або) систематизацію знань; система знань; соціальний інститут, який об'єднує вчених з їх знаннями, кваліфікацією та досвідом. Ідеологію та принципи науки кримінального права не можна ототожнювати з кримінально-правовою ідеологією. Ідеологія науки кримінального права – це система ідей про загальнотеоретичні та етико-психологічні напрямки наукової діяльності у сфері кримінального права. Принципами наукової діяльності на загальнотеоретичному рівні є: раціоналізм, обґрунтованість, всебічність, об'єктивність, системність (цілісність), спадкоємність результатів наукової творчості. Принципами наукової діяльності на етико-психологічному рівні є: прагнення до істини (навіть якщо вона статична), солідарність заради істини, усвідомлення відповідальної ролі кожного в загальному процесі світобудови. Кримінально-правова ідеологія співвідноситься з кримінальним правом та законодавством як зміст та форма.

Кримінально-правова ідеологія повинна відігравати провідну, визначальну роль стосовно кримінального права та законодавства.

На підставі існуючої моделі становлення релігійних учень (релігійної ідеології) запропонована така модель становлення кримінально-правової ідеології:

— етична база — взаємоповага та взаємна відповідальність особистості—суспільства—держави, що ґрунтуються на справедливих нормах моралі. Критерієм справедливості норм моралі мають бути збалансованість особистих, суспільних, державних інтересів, інтересів міжнародної громадськості та всього людства;

— система дій — структурно кримінально-правовий вплив включає: 1) формування кримінально-правової ідеології на рівні індивідуальної, групової, суспільної, державної, міжнародної правосвідомості; 2) кримінально-правова ідеологія повинна втілювати досягнення культури, які мають відображатися на рівні правової думки, юридичної техніки і практики. Процес втілення досягнень різних форм культури через право має відбуватися обережно, зважаючи всі можливі наслідки; 3) формування правових принципів кримінально-правової ідеології, які відрізняються від загально-правових принципів кримінального права своїм функціональним призначенням. Функціональне призначення принципів права полягає в тому, що вони є наміром, планом, яким законодавець і правозастосовувач керуються в процесі правотворчої та правозастосовної діяльності. Функціональне призначення правових принципів ідеології — створення певного прообразу навколишньої дійсності. На відміну від правових принципів кримінально-правової ідеології загально-правові принципи, які діють у кримінальному праві, мають конкретизований характер і стосуються певної поведінки суб'єктів кримінальних правовідносин; 4) усі стадії, які проходить кримінально-правова норма в процесі свого народження та існування, мають здійснюватися науковцями, законодавцем та правозастосовувачами під впливом кримінально-правової ідеології; 5) механізм втілення у життя кримінально-

правової ідеології залежить від якості кримінального закону та діяльності суб'єктів кримінально-правових відносин;

- міф – кримінальне право – символ справедливості та невідворотності кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення;

- раціональне обґрунтування догми – створення кримінально-правової догми через раціональне обґрунтування та пояснення кримінально-правових міфів.

Запропоновану під час дисертаційного дослідження кримінально-правову ідеологію можна назвати ідеологією Екоса, яка передбачає розвиток кримінального права від просто порядку до благого порядку, що ґрунтується на гармонійному співіснуванні людини, суспільства, держави, міжнародної спільноти та всього людства. На шляху до ідеального світу потрібно створити світ таких ідей: філософська ідея – ідея створення світу Богом; наукова ідея – ідея повернення до правових ідей попередніх поколінь українського народу шляхом наповнення їх новим соціальним змістом; економічна ідея – ідея економічної еквівалентності злочину та покарання; політична ідея – ідея забезпечення існування національної ідеї; правова ідея – ідея формальної визначеності, системності та нормативності кримінального права; моральна ідея – ідея відродження єдиної для всіх громадян України системи цінностей; ідея культурної поведінки – ідея відповідальності, дисциплінованості, взаємоповаги у спілкуванні людей (у тому числі представників влади з народом).

10. Реалізація кримінально-правової ідеології повинна відбуватися через такі ідеї:

по-перше, взаємоповага та взаємна відповідальність особистості–суспільства–держави виявляється в тому, що злочин є суспільно-небезпечним діянням. Для визначення суспільної небезпеки злочину недостатньо встановити об'єкт і учасників конфлікту, необхідно встановити небезпеку злочину (конфлікту) для суспільства в цілому. Небезпека конфлікту залежить від: просторових меж (чим більше територія поширення конфлікту, тим небезпечніше конфлікт), тривалості існування конфлікту (чим довше існує

конфлікт, тим важче його вирішити), внутрішньосистемних зв'язків, які порушує конфлікт. Внутрішньосистемні зв'язки припускають наявність суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом. Конфлікт, який зачіпає інтереси тільки окремих учасників, знаходиться за межами дії кримінального права;

по-друге, підвищити авторитет кримінального закону можна шляхом створення «маленького» Кримінального кодексу з невеликим набором найбільш суспільно небезпечних діянь;

по-третє, обґрунтованою вважається позиція авторів Концепції впровадження проступку шляхом прийняття Закону (Кодексу) України про проступки. Виключення з КК України діянь, які не становлять суспільної небезпеки, дозволить підвищити ступінь реалізації невідворотності відповідальності шляхом економії заходів кримінально-правового впливу;

по-четверте, кримінальна відповідальність в її негативному та позитивному аспектах є кримінально-правовою оцінкою діяння (як злочину, так і правомірної поведінки) особи з боку держави;

по-п'яте, термін «кримінальна відповідальність» використовується в багатьох статтях КК України, від правильного його тлумачення залежить вирішення кримінальної справи на практиці, він має не тільки кримінально-правове, а й процесуальне значення, тому також як і покарання кримінальна відповідальність є міждисциплінарним інститутом, який потребує законодавчого визначення.

11. Норми кримінального права мають бути у своїй ідеальній реалізації безперечним підтвердженням існування кримінально-правової ідеології. До таких норм належать: норми-засади (преамбула КК України); визначально-установчі норми (цілі та завдання КК України); норми-дефініції (термінологічний апарат КК України); норми-принципи (закріплення в КК України принципів кримінального права); норми правила-поведінки (охоронні норми, які передбачають негативну реакцію держави на неправомірну (заборонену) поведінку суб'єктів правовідносин, та регулятивні норми, які

встановлюють права та обов'язки суб'єктів кримінальних правовідносин). Серед імперативних, диспозитивних та рекомендаційних норм основними для кримінального права є і мають залишатися імперативні норми. Проявом кримінально-правової ідеології є не тільки кримінальний закон, але й підзаконні акти (наприклад, укази про помилування Президента України щодо засуджених). Ідеологічне значення має вирішення питання про дію кримінально-правових норм в часі, у просторі та за колом осіб.

12. Процес криміналізації суспільно небезпечних діянь можна уявити у вигляді циклічної програми. Метою циклу під час криміналізації є попередження конфлікту інтересів, наслідком якого є або може стати суспільно небезпечне діяння. Тілом циклу є наступні дії: 1) встановлення суб'єктів конфлікту; 2) з'ясування причин конфлікту; 3) визначення рівнів конфлікту (макро- або мікрорівень); 4) виявлення наслідків конфлікту. Ефективність виконання тіла циклу залежить від передумов та умов. Передумовою криміналізації є загальнолюдська, державна, правова, кримінально-правова ідеології. Умовами циклу криміналізації є: економічна, політична, соціальна, духовна обстановки в державі та суспільстві. Наступним етапом циклу повинно стати вирішення питання про можливість вирішення конфлікту через релігію, виховання, освіту, мистецтво, науку. Коли всі перераховані дії є неефективними, держава звертається до права, а у виключних випадках – до кримінального права. Ефективність визначення кримінально-правових заборон залежить від дотримання правил законодавчої техніки. Після створення та впровадження кримінально-правової норми на практиці потрібно перевірити її ефективність та доцільність подальшого використання. Тому до циклу криміналізації включено лічильник, розрахований на п'ять років. Число «п'ять» було обрано на підставі дослідження теорії гармонії, в основі якої лежить ідея про існування «золотого перетину». Якщо норма виявилася ефективною, цикл завершується. Кінцем циклу є зведення до мінімуму конфліктів, небезпечних для суспільства. Якщо норма виявилася неефективною, цикл криміналізації повинен розпочинатися з початку.

13. Законодавча техніка має бути гарантією впровадження кримінально-правової ідеології, якщо вона ґрунтується на циклічній програмі, що запропонована в дисертаційному дослідженні з урахуванням важливості загальнолюдської, державної, правової, кримінально-правової ідеології для окремо взятої особистості, суспільства, держави, включає принцип системності як властивість юридичної форми кримінального закону, словесно-теоретичну техніку створення закону (текст закону має викладатися державною діловою мовою; законодавча термінологія має бути точною, стислою та однаковою у всьому тексті закону; якщо термінологія закону не відповідає загальновживаному її розумінню і обмежується лише певним законом, то у законі дається визначення цього терміну і т. ін.) та знаково-образну техніку створення закону (обираючи назву кримінального закону, формуючи його систему та структуру, а також загальні положення, законодавець користується знаково-образною законодавчою технікою, адже саме за її допомогою кримінальний закон набуває символічного значення).

14. Кримінально-правова ідеологія впливає на кримінально-правову практику: 1) через такі джерела кримінального права: Конституцію України; міжнародні договори; КК України 2001 р.; КК України 1960 р.; КПК України; нормативно-правові акти, які містять кримінально-правові норми, але не є складовою частиною КК України; рішення Конституційного Суду України; рішення Європейського суду з прав людини; судовий прецедент; нормативно-правові акти, до яких відсилають бланкетні диспозиції кримінально-правових норм; правовий звичай; правова доктрина; 2) за допомогою кримінально-правової політики, яка має бути її частиною.

15. Суб'єкти впровадження кримінально-правової ідеології поділяються на два види: 1) суб'єкти, які беруть участь у формуванні та впровадженні кримінально-правової ідеології; 2) учасники кримінально-правової ідеології, які діють під впливом кримінально-правової ідеології. Суб'єкти, які беруть участь у формуванні та впровадженні кримінально-правової ідеології, поділяються на два види: 1) суб'єкти наділені владними повноваженнями (Верховна Рада України,

Президент України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України, Верховний Суд України, Європейський суд з прав людини); 2) суб'єкти, від яких залежить організація спільної діяльності людей (сім'я, освіта, громадськість, церква, та інші громадські організації). Учасники кримінально-правової ідеології поділяються на види за двома підставами: 1) залежно від ставлення до кримінального закону: особи, які діють у межах кримінального закону; особи, які порушують кримінальний закон; 2) залежно від ролі під час здійснення правосуддя: особи, які беруть участь у кримінальному провадженні; особи, які беруть участь у виконанні покарання та реалізації інших заходів кримінально-правового впливу.

16. Запропоновано проект Концепції кримінально-правового забезпечення національних інтересів України в умовах глобалізації, в якому передбачена преамбула, визначені мета, завдання та принципи Концепції, шляхи кримінально-правового забезпечення національних інтересів України в умовах глобалізації, основні засади, структура нового КК України, очікувані результати впровадження Концепції, суб'єкти кримінально-правового забезпечення національних інтересів України та учасники впровадження Концепції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аликперов Х. Д. Проблема допустимости компромисса в борьбе с преступностью: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук.: спец. 12.00.08 / Академия МВД РФ. Москва, 1992. 36 с.
2. Андрушко В. А. Этические модальности у Лоренцо Валлы. *Рациональность, рассуждения, коммуникация*. Киев, 1987. С. 52–58.
3. Астемиров З. А. Понятие юридической ответственности. *Советское государство и право*. 1976. № 6. С. 59–67.
4. Астемиров З. А. Проблемы теории уголовной ответственности и наказания. Махачкала: РИО ДГУ, 1987. 90 с.
5. Афанасьев В. В. Консервативная идеология Освальда Шпенглера. *Полис («Политическое издание»)*. 2005. № 5. С. 166–174.
6. Баберовскі Йорг. Червоний терор. Історія сталінізму: пер. з нім. Київ: К.І.С., 2007. С. 241–245. 248 с.
7. Бабиніна К. С. Кримінальне право України в православному вимірі (стан, динаміка та перспективи): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.16 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2016. 216 с.
8. Бавсун М. В. Место уголовно-правового воздействия в структуре правовой идеологии. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2011. № 4. С. 26–33.
9. Бавсун М. В. Методологические основы уголовно-правового воздействия: монография. Москва: Юрлитинформ, 2012. 200 с.
10. Бавсун М. В. Уголовно-правовое воздействие : идеология, цели и средства реализации: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Омская академия. Омск, 2013. 40 с.
11. Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации. Одесса: АО БАХВА, 1996. 192 с.

12. Бажанов М. И. Избранные труды [сост.: В. И. Тютюгин, А. А. Байда, Е. В. Харитонов, Е. В. Шевченко; отв. ред. В. Я. Таций]. Харьков: Право, 2012. 1244 с.
13. Бажанов М. І. Кримінальне право України. Особлива частина: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш, Л. М. Кривоченко, В. А. Ломако, М. І. Панов, В. В. Сташис, В. Я. Таций, В. П. Тихий; ред.: М. І. Бажанов; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Київ: Юрінком Інтер; Харків: Право, 2001. 414 с.
14. Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням 1989 р.: Україна приєдналася 01.07.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_022.
15. Байков А. Ф. Правовая идеология: сущность и реализация в условиях правового государства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Уральская гос. юрид. академия. Екатеринбург, 2006. 24 с.
16. Балакин В. С. Советская наука в конце XX века: история сопротивления и восприимчивости ученых к воздействию внешнего социокультурного фактора. *Вестник Южно-Уральского государственного университета*. 2013. Т. 13. № 2. С. 8–11.
17. Балобанова Д. О. Розвиток поняття кримінальної політики. *Актуальные проблемы криминологии и криминальной психологии* (к 10-летию ОНЮА): сб. науч. ст. Одесса: Феникс, 2007. С. 94–99.
18. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2007. 200 с.
19. Балух В. Процеси над відьмами: традиції та регіональна специфіка. *Релігія та соціум*. 2013. № 1 (9). С. 37–45 (дата звернення 04.01.2019).
20. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. Київ: Атіка, 2004. 296 с.
21. Баулін Ю. В. Сучасне кримінальне право України: підсумки, тенденції, перспективи розвитку. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків: Право, 2012. Вип. 23. С. 29–42.

22. Баулін Ю. В. Кримінально-правова система України: загальна характеристика. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11–12 жовт. 2012 р.). Харків: Право, 2012. С. 62–64.
23. Бауман З. Идеология в мире постмодерна. *Политическая наука. Политическая идеология в современном мире*: сб. науч. тр. Москва, 2003. С. 86–91.
24. Бачинин В. А. Философия права и преступления. Харьков: Фолио. 1999. 607 с.
25. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. Москва: Фирма «Стелс» БИМА, 1995. 304 с.
26. Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации. Ленинград, 1986. 176 с.
27. Бендукидзе А. Д. Золотое сечение. *Квант*. 1973. № 8. С. 22–27. URL: http://kvant.mccme.ru/1973/08/zolotoe_sechenie.htm.
28. Бербешкина З. А. Справедливость как социально-философская категория. Москва: Мысль, 1983. 358 с.
29. Берестова І. Конституційний Суд України в системі юрисдикційних органів: загальні положення. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 154–159. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/9/29.pdf>.
30. Берман Г. Дж. Индивидуалистская и коммунитарная теория справедливости: исторический подход. *Вера и закон: примирение религии и права*. Москва: Московская школа политических исследований, 2008. С. 301.
31. Берман Г. Дж. Мировое право: экуменическая юриспруденция Святого Духа. *Представительная власть – XXI век: законодательство, комментарии, проблемы*. 2005. Вып. № 1 (61). С. 9–13.
32. Беседин А. А. Правовая идеология как элемент правовой системы современного общества: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Московский ун-т МВД России. Москва, 2011. 24 с.

33. Бибик С. П., Сюта Г. М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання. Харків: Фоліо, 2006. 623 с.
34. Богданова Н. А. Система науки конституционного права. Москва: Юристъ, 2001. 256 с.
35. Бойко А. И. Не наступайте на российские грабли! *Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань*: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнарод. симпозіуму (м. Львів, 23–24 вересня 2011 р.) Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. С. 53–60.
36. Бойко А. И. Система и структура уголовного права. В 3 т. Т. III: Структура уголовного права и его идентификация в национальной юриспруденции. Ростов н/Д: СКАГС, 2008. 400 с.
37. Бондаренко В. Н. О взаимодействии философской метафизики и права (статья первая). *Евразийский юридический журнал*. 2015. № 1 (80). URL: <https://eurasialaw.ru/2015g/1-80-2015g> (дата звернення 01.07.2016).
38. Борисов В. І. Родовий об'єкт злочинів проти безпеки виробництва. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 1995. № 3. С. 144–152.
39. Борисов В. І., Фріс П. Л. Ефективність кримінально-правової політики. *Вісник Асоціації кримінального права*. 2014. № 1 (2). С. 1–18. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/2_1.pdf.
40. Бородин С. В. Теоретические проблемы советской уголовной политики. *XXV съезд КПСС и дальнейшее укрепление социалистической законности*. Москва, 1977. С. 24–36.
41. Бостан С. К. «Методологічний підхід» в структурі методології юридичної науки. *Актуальні питання публічного та приватного права*: тези доп. III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 3 жовт. 2012 р.). Запоріжжя: КПУ, 2012. С. 26–29.
42. Ботвінов Р. Г. Правоохоронна функція держави: сутність та форми реалізації. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2016. Вип. 1. С. 27–35.

43. Бочкарев С. А. Метафизика и ее место в структуре уголовно-правового знания. *Вестник ТГУ*. 2014. Выпуск 8 (136). С. 150–161.
44. Бочкарев С. А. Состояние уголовного права: «пороги» и «пороки» научного осмысления. *Российский журнал правовых исследований*. 2015. № 1 (2). С. 58–71.
45. Бошно С. В. Доктрина как форма и источник права. *Журнал российского права*. 2003. № 12. С. 70–79.
46. Брандес М. Э. Идеология и миф: общие черты. *Политическая наука. Политическая идеология в современном мире*: сб. науч. тр. Москва, 2003. С. 45–59.
47. Вавженчук С. Я. Співвідношення понять «захист» та «охорона» трудових прав в чинному законодавстві. *Форум права*. 2010. № 1. С. 45–49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_1_9 (дата звернення 08.07.2018).
48. Вайгель В. Економічний аналіз права: чому він водночас необхідний та спірний. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2007. Вип. 45. С. 32–43.
49. Варламова Н. В. Тип правопонимания как теоретическая парадигма интерпретации права. *Правовые идеи и институты в историко-теоретическом дискурсе*. Москва, 2008. С. 60–.
50. Васильев А. А. Насильство в сім'ї: від фонового явища до злочину. *Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія*: зб. тез доп. Всеукр. наук.практ. конф. (27 квіт. 2018 р., м. Харків) / МВС України, Харків. нац. унт внутр. справ; Кримінол. асоц. України. Харків: ХНУВС, 2018. С. 26–28.
51. Ващенко К. О., Корнієнко В. О. Політологія для вчителя. URL: <http://posibnyky.vntu.edu.ua/politolog/8..htm> (дата звернення 08.07.2018).
52. Вереша Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України. Київ: Атіка, 2005. 224 с.

53. Вечерова Є. М. Кримінально-правова доктрина: окремі теоретико-етимологічні аспекти питання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2014. № 10–2, том 2. С. 66–68.

54. Вечерова Є. Нормативність як кримінально-правовий феномен: до постановки питання. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані: монографія / за ред. О. В. Козаченко, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 684–701.

55. Вибрані праці / П. Л. Фріс. Івано-Франківськ: Фоліант, 2014. 651 с.

56. Вильнянский С. И. Толкование и применение гражданско-правовых норм. *Методические материалы ВЮЗИ*. 1948. Вып. 2. С. 42–61

57. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 30.05.2018 р. у справі № 522/8680/18 (провадження № 1-кп/522/1231/18). URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/7441777> (дата звернення 25.09.2018).

58. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 30.05.2018 р. у справі 522/8678/18 (провадження № 1-кп/522/1230/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74417778> (дата звернення 25.09.2018).

59. Вирок Біляївський районний суд Одеської області від 04.09.2017 р. у справі № 496/2421/17 (провадження № 1-кп/496/249/17). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68688602> (дата звернення 25.09.2018).

60. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії загрозам національній безпеці в інформаційній сфері» Головного науково-експертного управління від 05.09.2018 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62236.

61. Власова Ю. Б. Взаимодействие права и идеологии в современных условиях: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Акад. управления МВД России. Москва, 2006. 194 с.

62. Власова Ю. Б. Взаимодействие права и идеологии в современных условиях: На материалах Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Акад. управления МВД России. Москва, 2005. 22 с.

63. Вобликов В. Ю. Правопонимание в современной российской теории права. *Теоретический журнал «Credo»*. 2006. №3. URL: <http://credonew.ru/content/view/572/31> (дата звернення 08.07.2018).

64. Водяніков О. Відчиняючи двері Конституційного Суду: конституційна скарга як нова можливість захисту конституційних прав. URL: https://ukr.lb.ua/blog/oleksandr_vodennikov/371421_vidchinyayuchi_dveri_konstitutsiynogo.html (дата звернення 12.01.2019).

65. Волошенюк О. В. Метаправо, або Деякі проблеми сучасної юридичної термінології. *Форум права*. 2016. № 3. С. 26–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_3_7 (дата звернення 06.01.2017).

66. Вольтер. Избранные страницы / Вольтер; пер. с фр. Н. Хмельницкой. СПб.: АО тип. дела в СПб., 1914. 202 с.

67. Вопросы вины и ответственности в советском уголовном праве (Дискуссия в Институте права Академии наук СССР). *Советское государство и право*. 1951. № 1. С. 70–75.

68. Воржева Ю. С. Психологічні особливості сприйняття тексту. *Квалілогія книги*. 2010. № 2. С. 22–26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kk_2010_2_6.

69. Ворошилов В. В. Журналистика. Учебник. СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 1999. 304 с.

70. Всеобщая декларация прав человека: Принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml (дата звернення 01.07.2018).

71. Вышеславцев Б. П. Этика преображенного Эроса. Москва: Республика, 1994. 368 с.

72. Гаврилова Ю. Смысл права: Философские и правовые проблемы определения понятия. *Власть*. 2013. № 12. С. 121–123.

73. Галиакбаров Р. Р. Проблемы криминализации многосубъектных общественно опасных деяний. *Актуальные проблемы криминализации и декриминализации общественно опасных деяний*. Омск, 1980. С. 40–51.
74. Гарин И., Кузина С. Ученые раскрыли тайну вещей снов. *Комсомольская правда Украины*. 2007. 12 нояб. URL: <http://kp.ua/life/13598-uchenye-raskryly-tainu-veschkh-snov> (дата звернення 16.09.2016).
75. Гегель Г. В. Ф. Наука логики. В 3-х тт. Т.1. Москва: Мысль, 1970. 501 с.
76. Гелета О. Критерії та рівні духовно-морального розвитку особистості у процесі роботи православних недільних шкіл на Волині. *Педагогічний часопис Волині*. 2016. № 2 (3). С. 60–65.
77. Герцензон А. А. Актуальные проблемы теории советской криминологии. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва, 1967. Вып. 6. С. 28–36.
78. Герцензон А. А. Уголовное право и социология. Москва: Юрид. литература, 1970. 286 с.
79. Гетьман І. В. Тенденції в методологічній компоненті сучасної юридичної науки. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 119. С. 14–21.
80. Гивишвили Г. В. Гуманизм и гражданское общество. Москва: Российское гуманистическое общество 2003. 239 с.
81. Гилинский Я. И. Проблемы законотворчества и правоприменения в обществе постмодерна – личный блог Гилинский _Я_И. URL: <http://crimpravo.ru/blog/3713.html> (дата звернення 23.11.2017).
82. Гилинский Я. И. Уголовное право: кому оно нужно? – личный блог Гилинский _Я_И. URL: <http://crimpravo.ru/ru/blog/386.html/> (дата звернення 25.12.2016).
83. Голець Н. Ю., Малик Ю. О., Захарко Я. М., Петрушка І. М. Чинники, що викликають екологічну кризу планети. *Національний університет «Львівська політехніка»*. С. 247–249. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/10967/1/59.pdf>.

84. Голик Ю. В. Уголовно-правовое стимулирование позитивного поведения: вопросы теории. Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1992. С.80.
85. Голик Ю., Иногамова-Хегай Л., Комиссаров В., Номоконов В. О национальной концепции уголовного права. *Уголовное право*. 2006. № 2. С. 18–20.
86. Головкин Л. В. Новые основания освобождения от уголовной ответственности и проблемы их процессуального применения. *Государство и право*. Москва: Наука, 1997, № 8. С. 77–83.
87. Гончаревський В. Цивілізаційний підхід до історії: сучасний український досвід (1991–2009). Київ: Логос, 2011. 220 с.
88. Гончаров В. Від старої теорії тлумачення до нової: основні виклики та рішення. *Філософія права і загальна теорія права*. 2014. № 1–2. С. 53–69.
89. Горбуза А. Д. Понятие методологии уголовно-правовой науки. *Уголовно-правовые меры борьбы с преступностью в условиях перестройки*: межвуз. сб. науч. тр. Свердловск: Свердл. юридич. ин-т им. Р. А. Руденко, 1990. С. 4–13.
90. Горелов А. А. История мировых религий: Уч. пособ. 5-е изд., стереотип. Москва: Флинта: МПСИ, 2011. URL: <https://religion.wikireading.ru/73310>.
91. Горобец К. В. Аксиосфера права: философский и юридический дискурс: моногр. Одесса: Фенікс, 2013. 218 с.
92. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
93. Графский В. Г. Интегральная (синтезированная) юриспруденция: актуальный и все еще незавершенный проект. *Правоведение*. 2003. № 3. С. 54–55.
94. Григорьян Б. Т. Философская антропология: критический очерк. Москва: Мысль, 1982. 188 с.
95. Грищук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. Київ: Ін Юре, 2007. С. 59.

96. Грищук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посібник. Київ: Ін Юре, 2006. 568 с.
97. Грищук В. К. Философско-правовая парадигма ответственности человека: монография. Хмельницький: Хмельницький університет управління и права, 2015. 610 с.
98. Грищук В. Поняття, види, підстави, форми і стадії реалізації кримінальної відповідальності. *Проблеми державотворення і захист прав людини в Україні*: матеріали X регіональної наук.-практ. конф. Львів: Юрид. фак. Львівського нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2004. С. 371–373.
99. Грищук О. В. Юридичні наслідки примирення між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим. *Державно-правова реформа в Україні*: Матеріали наук.-практ. конф. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України. 1997. С. 285–288.
100. Грищук О. В., Соломчак Х. Б. Позитивна правова відповідальність людини: детермінаційні аспекти: монографія. Хмельницький: [б. в.], 2016. 349 с.
101. Грובהва В. П. Щодо визначення змісту категорії «особиста недоторканність». *Форум права*. 2009. № 2. С. 97–101.
102. Гродзинский М.М. Законодательная техника и уголовный кодекс. *Вестник советской юстиции*. №19 (125). Харків, 1928. С. 558–563.
103. Губерський Л. В. Культура. Ідеологія. Особистість. Методолого-світоглядний аналіз / Л. В. Губерський, В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. Москва; Київ: Знання України, 2002. 580 с.
104. Перевезенцев С. В. Философия эпохи возрождения. *Слово: образовательный портал*. URL: <https://www.portal-slovo.ru/history/41259.php> (дата звернення 23.12.2019).
105. Гуртовенко О. Позитивно-правова криміналізація в світлі принципу збалансованості положень кримінального права. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2017*: збірник наукових праць / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2017. С. 46–50.

106. Гуторова В. Н. Охоронна функція кримінального права. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф, (м. Харків, 9–10 жовт. 2014. р.). Харків: Право, 2014. С. 31–35.

107. Давыдова М. Л. Правовые символы и символы в праве: понятие, значение, классификация. *Юридическая техника*. 2008. № 2. С. 56–63.

108. Дашков Г. В., Здравомыслов Б. В., Красиков Ю. А., Побегайло Э. Ф., Рарог А. И., Пашин С. А. Уголовное уложение вместо УК РФ. *Записки криминалистов*. 1993. № 1. С. 218–244.

109. Дегтярьова Н.І. Історико-філософські трансформації концепту ідеології. *Грані*. 2015. № 7. С. 108–113.

110. Декларация о ликвидации всех форм нетерпимости на основе религии или убеждений: Принята Генеральной Ассамблеей ООН 25 ноября 1981 г. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/toler/13.php (дата звернення 01.07.2018).

111. Декларация прав ребенка: Принята резолюцией 1386 (XIV) Генеральной Ассамблеей ООН 20.11.1959 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/childdec.shtml (дата звернення 01.07.2018).

112. Демидов Ю. А. Предмет и методология науки уголовного права. *Личность преступника и уголовная ответственность*: межвуз. науч. сборник. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1981. С. 5. URL: <http://lawdiss.org.ua/books/a1447.doc.html> (дата звернення 18.09.2016).

113. Денисов С. Ф. Періодизація вітчизняної кримінально-правової науки. *Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка)*. 2014. С. 162–165.

114. Денисов С. Ф., Денисова Т. А. Мораль, правова ідеологія, кримінальний закон та сучасна дійсність. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18–19 жовт. 2018 р.). Харків: Право, 2018. С. 138–142.

115. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 / Інституті держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України. Запоріжжя, 2010. 38 с.
116. Дичковська Г. Інтегративна ідеологія: конфронтаційні лінії та смислові тотожності між Сходом і Заходом України. *Визвольний шлях*. 2007. № 8. С. 3–10.
117. Добрускин М. Е. О социальных функциях Церкви (на материалах Русской православной церкви). *Социологические исследования*. 2002. № 4. С. 76–86.
118. Дремин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества. Одесса: Юридическая литература, 2009. 616 с.
119. Дрьомін В. М. Соціальні та правові підстави застосування в Україні покарань, альтернативних позбавленню волі. *Право України*. 2000. № 6. С. 27–31
120. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. 944 с.
121. Душенко К. В. Закон. Право. *Большая книга афоризмов*. Изд. 10-е, исправленное. Москва: ЭКСМО, 2007. 1056 с.
122. Душенко К. В. Словарь современных цитат: 5200 цитат и выражений XX и XXI вв., их источники, авторы, датировка. 4-е изд., испр. и доп. Москва: ЭКСМО, 2006. 832 с.
123. Евдеева Н. В. Интегративные теории правопонимания в современной России: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нижегородский гос. ун-т им. Н. И. Лобачевского. Нижний Новгород, 2005. 26 с.
124. Економічна теорія: Політекономія: підручник / за ред. В. Д. Базилевича; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченко. 9-те вид., доповн. Київ: Знання, 2014. 710 с.

125. Елеонский В. А. Поощрительные нормы уголовного права и их значение в деятельности органов внутренних дел: учеб. пособие. Хабаровск, 1984. 108 с.
126. Ерохина Ю. В. Новые смыслы понятия «правовая энергия». *Российский журнал правовых исследований*. 2016. № 1 (6). С. 99–108.
127. Ершов В. В. Обращение к читателям журнала «Российское правосудие». *Российское правосудие*. 2006. № 1. С. 7–29.
128. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) [та ін.]; АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ: Наук. думка, 1982. Т. 5: Р-Т / уклад.: Р. В. Болдирєв [та ін.]. 2006. 702 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001340> (дата звернення 06.04.2018).
129. Етичний кодекс лікаря України, прийнятий і підписаний на Всеукраїнському з'їзді лікарських організацій та Х З'їзді Всеукраїнського лікарського товариства від 27.09.2009 р. URL: http://meduniv.lviv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=197&Itemid=206&lang=uk. (дата звернення: 10.07.2018).
130. Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом (ETS N 90): ратифіковано Законом № 2990-III від 17.01.2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_331 (дата звернення: 12.10.2019).
131. Ємельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин: наук.-практ. посіб. Харків: Право, 2018. 142 с.
132. Жалинский А. О современном состоянии уголовно-правовой науки. *Уголовное право*. 2005. № 1. С. 21–25.
133. Жалинский А. Э. Уголовное право в ожидании перемен: теоретико-инструментальный анализ. Москва: Проспект, 2009. 400 с.
134. Жалинский А. Э. Уголовное право в эпоху перемен: ситуация обновления. *Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому*

развитию: материалы VI Российского конгресса уголовного права (г. Москва, 26-27 мая 2011 г.). Москва: Проспект. 2011. С. 429–431.

135. Житний О. О. Кримінальний закон: засіб захисту безпеки суспільства чи джерело небезпеки для нього? Політика в сфері боротьби зі злочинністю: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту (м. Ів.-Франківськ, 8–10 червня 2017 р.). Ів.-Франківськ, 2017. С. 51–53.

136. Завгородний В. А. Поняття та аспекти впливу практики Європейського Суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні. *Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи*: матеріали I Міжнарод. наук.-практ. конф. (13 черв. 2018 р.). Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. С. 76–80.

137. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення 05.08.2018).

138. Загинець З. А. Кримінально-правові та кримінально-процесуальні аспекти квазікримінальної відповідальності юридичних осіб. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю*: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. Івано-Франківськ, 2017. С. 53–57.

139. Загородников Н. И. Советская уголовная политика в деятельности органов внутренних дел. Москва: МВШ милиции МВД СССР, 1979. 100 с.

140. Загуменна Ю. О. Особливості реалізації правоохоронної функції держави органами внутрішніх справ України. *Європейські перспективи*. 2009. № 4. С. 187–194.

141. Задоя К. П. Правова природа заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб. *Право і громадянське суспільство*. 2014. № 4. С. 42–53.

142. Заздравнова О. И. Идеология в эволюционирующем социуме. Харьков: ХТУРЭ, 1999. 207 с.

143. Заморська Л. Нормативність в радянському праворозумінні. *Право України*. 2011. № 11–12. С. 152–163.
144. Захарцев С. И. К вопросу об интегральной юриспруденции. *Мониторинг правоприменения*. 2013. № 2. С. 33–37.
145. Зацерковний В. І. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. / В. І. Зацерковний, І. В. Тішаєв, В. К. Демидов. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.
146. Звечаровский И. Э. Современное уголовное право России: понятие, принципы, политика. СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. 98 с.
147. Злобин Г. А. О необходимости концептуального подхода к совершенствованию законодательства. *Конституция СССР и дальнейшее укрепление законности и правопорядка*. Москва: Наука, 1979. С. 122–124.
148. Злобин Г. А., Келина С. Г. Некоторые теоретические вопросы криминализации общественно опасных деяний. *Проблемы правосудия и уголовного права*. Москва: Институт государства и права АН СССР, 1978. 187 с.
149. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): навч. посіб. / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін.; за ред. М. І. Панова. Харків: Право, 2011. 184 с.
150. Злочини проти правосуддя: навч. посіб. за заг. ред. проф. В. І. Борисова, проф. В. І. Тютюгіна. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 155 с.
151. Золотухина-Аболина Е. В. Рациональное и ценностное (проблемы регуляции сознания). Ростов на Дону: Издательство Ростовского университета, 1988. 144 с.
152. Зюбанов М. А. Система принципов действия уголовного закона в пространстве. *Вестник КРСУ*. 2009. Том 9. № 1. С. 14–17. URL: rch.kyrlibnet.kg/uploads/Zubanol%20U.A..pdf (дата звернення 23.02.2019).
153. Ивакин А. А. Повесть о Бытии: мыслящем и мысленном: монография. Одесса: Фенікс, 2016. 296 с.
154. Иванова А. С. Начала «идеологии»: Антуан Дестют де Траси и его наука об идеях. Вопросы философии. 2019. URL:

http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=809 (дата звернення 13.08.2019).

155. Иззатдуст Э. Социальные катастрофы и безопасность. Философский взгляд. *Государственная служба*. Октябрь 2004. № 5 (31). С. 126–133.

156. Иногамова-Хегай Л. В. Конкуренция норм об освобождении от наказания. *Государство и право*. 2000. № 2. С. 57–64.

157. Иншаков С. М. Зарубежная криминология. Москва: Издат. группа ИНФРА. М.–НОРМА, 1997. 383 с.

158. Исаев М. М. Общая часть уголовного права РСФСР. Ленинград: Госиздат, 1925. 199 с.

159. Исмагилов Р. А. Похоронная культура как объект уголовно-правовой охраны: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Тюмен. юрид. ин-т МВД России. Тюмень, 2011. 26 с.

160. История политических и правовых учений. учебник для вузов / под общ. ред. В. С. Нерсисянца. Москва: Издательская группа НОРМА–ИНФРА. М, 1999. 736 с.

161. Каган М. С. Система и структура. Состояние проблемы. *Системные исследования. Ежегодник*. 1983. Москва: Наука, 1983. С. 86–106.

162. Казимирчук В. П. Право и методы его изучения. Москва: Юридическая литература, 1965. 204 с.

163. Казимирчук В. П. Социальный механизм действия права. *Советское государство и право*. 1970. № 10. С. 35–39.

164. Калинин А. Ю., Комаров С. А. Форма (источник) права как категория в теории государства и права. *Правоведение*. 2000. № 6 (233). С. 3–10.

165. Калітинський В. М. Сучасні різновиди правових ідеологій: філософсько-правовий вимір: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Хмельницький ун-т управління та права. Львів, 2016. 212 с.

166. Кант И. Критика чистого разума / пер. Н. Лосского, сверен и отредактирован Ц. Арзаканяном и М. Иткиным; прим. Ц. Арзаканяна. Москва:

Мысль, 1994. URL: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/kanti02/index> (дата звернення 30.02.2016).

167. Кармин А. С. Культурология. Издательство «Лань», 2003. 928 с.

168. Карнаушенко Л. В. Интегративное правопонимание: особенности, возможности, возражения. *История государства и права*. 2013. № 21. URL: <http://www.center-bereg.ru/l180.html> (дата звернення 08.07.2018).

169. Карчевский Н. В. Уголовно-правовое отражение социальных тенденций информатизации. *IT Право: проблеми і перспективи розвитку в Україні*. URL: <http://aphd.ua/publication-158/> (дата звернення 16.08.2018).

170. Келина С. Г. Освобождение от уголовной ответственности как правовое последствие совершения преступления. *Уголовное право: новые идеи*. Москва: Наука, 1994. С. 68–81.

171. Келина С. Г., Кудрявцев В. Н. Принципы советского уголовного права. Москва: Наука, 1988. 176 с.

172. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права: підручник. Київ: Кондор, 2006. 609 с.

173. Кириленко Г. Г., Шевцов Е. В. Философия. Природа человека и его сущность. URL: http://society.polbu.ru/kirilenko_philosophy/ch55_i.html (дата звернення 25.04.2018).

174. Кісь Р. Аспекти національної ідеї. *Українська національна ідея*. Наук. зб. бюлетень Всеукраїнського наукового та професійного товариства ім. М. Міхновського. Київ: Українська видавнича спілка, 1998. № 4. 84 с.

175. Клименко А. И. Правовая идеология в контексте пространственно-временных характеристик современного общества. *Пространство и время*. 2012. № 4 (10). С. 36–41.

176. Княгинин К. Н. Охранительные правоприменительные акты: вопросы теории и технологии. Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1991. 108 с.

177. Кобзева Е. В. Идеологические и правовые границы российского уголовного закона: о необходимости их выделения и соблюдения. *Вестник*

Саратовской государственной юридической академии. 2014. № 5 (100). С. 73–79.

178. Ковалев М. И. Советское уголовное право: курс лекций. Вып. 1: Введение в уголовное право. Свердловск, 1971. С. 69–94.

179. Коваль О. Я. Легітимність державної влади: співвідношення правових і моральних аспектів реалізації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський державний ун-т внутрішніх справ. Львів, 2017. 230 с.

180. Ковальський В. С. Охоронна та регулятивна функції в кримінальному праві: проблема їх співвідношення та взаємозв'язку. *Кримінальне право в умовах глобалізації*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25 травня 2018). Одеса: Гельветика, 2018. С. 20–24.

181. Ковальський В. С. Функції права: ціннісний та сутнісний виміри. *Альманах права.* 2012. Вип. 3. С. 58–62. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63823/11-Kovalskiy.pdf?sequence=1> (дата звернення 10.09.2019).

182. Ковлер А. И. Антропология права. Москва: НОРМА, 2002. 480 с.

183. Коган В. М. Социальный механизм уголовно-правового воздействия. Москва: Наука, 1983. 182 с.

184. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення 08.07.2018).

185. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/page> (дата звернення 08.07.2018).

186. Кожевников С. Н., Кузнецов А. П. Принципы права: понятие, сущность, конкретизированная характеристика. *Следователь.* 2000. № 2. С. 39–46.

187. Козаченко О. В. Дефініція кримінальної відповідальності. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2016* : зб. наук. пр. / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 33–36.

188. Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи: культурно-антропологічний вибір: монографія. Миколаїв: Іліон, 2011. 504 с.
189. Козаченко О. В. Сучасне розуміння принципу невідворотності у кримінальному праві. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15–16 травня 2015 р.). У 2 т. Т. 2. Одеса: Юридична література, 2015. С. 166–168.
190. Козлихин И. Ю. Интегральная юриспруденция: дискуссионные вопросы. *Философия права в России: история и современность*: материалы третьих философско-правовых чтений памяти академика В. С. Нерсисянца. Москва: Норма, 2009. С. 242–253.
191. Козюбра М. І. Праворозуміння: поняття, типи та рівні. *Право України*. 2010. № 4. С. 10–21.
192. Коломиец Ю. Влияние марксистско-ленинской идеологии на понятие уголовного права. *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке*: материалы 6-й Межд. науч.-практ. конф. (Москва, 29–30 янв. 2009 г.). Москва: Изд-во «Проспект», 2009. С. 111–114.
193. Коломиец Ю. Малозначительность деяния в уголовном праве. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Випуск 1. Том 3. С. 45–49.
194. Коломиец Ю. Метафизика и уголовное право. *Підприємництво, господарство и право*. 2016. № 2. С. 138–143.
195. Коломиец Ю. Современное понимание идеологии. *Юридичний вісник*. 2016. № 4. С. 143–147. URL: <http://yurvisnyk.in.ua/index.php/yuridichnij-visnik-4-2016.html>.
196. Коломиец Ю. Теоретико-методологические основы познания права. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані*: монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 701–727.
197. Коломиец Ю. Уголовно-правовая идеология: чьи интересы выражаются? *Новітні кримінально-правові дослідження – 2017*: збірник наукових праць / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2017. С. 261–264.

198. Коломиец Ю. Человек, техника, наука, уголовное право. *VISEGRAD JOURNAL on human rights*. 2017/4. № 2/1. С. 113–119.

199. Коломиец Ю. Ю. Общественно ли опасно преступное деяние? *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу* (м. Одеса, 16–17 травня 2013 р.) / відп. за вип. В. М Дрьомін; НУ «ОЮА»; Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса: Фенікс, 2013. Т. 2. С. 273–275.

200. Коломиец Ю.Ю. «Дух» уголовного права. *Безпека людини, суспільства, держави: матеріали наук.-практ. конф.* (м. Київ, 28 жовт. 2017 р.). Київ: Київський кооперативний інститут бізнесу і права, 2017. С. 135–138.

201. Коломиец Ю.Ю. Влияние гражданского общества на законотворчество в сфере уголовного права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. Збірник наукових праць. Одеса, 2014. Вип. 10–2, т. 2. С. 73–76.

202. Коломиец Ю.Ю. Возможен ли православный социализм в постсоветских государствах. *Політико-правові реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції*. (Херсон, 9–10 жовт 2015 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 22–25.

203. Коломієць Ю.Ю. Філософсько-теоретична (ідеологічна) обумовленість методів наукового пізнання кримінального права. Теоретичні аспекти кримінальної юриспруденції: монографія / авт. кол.: С.В. Ківалов, В.О. Туляков, Н.А. Мирошніченко та ін.; за ред. С.В. Ківалова, В.О. Тулякова; НУ ОЮА. Одеса: Юридична література, 2016. С. 49–64.

204. Коломиец Ю.Ю. Государственная идеология: целесообразность существования. *Справедливість у юриспруденції: теорія та практика: збірник матеріалів міжнар. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція»* (м. Київ, 23 лют. 2017 р.). Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2017. С. 10–15.

205. Коломиец Ю.Ю. Идеологическая обусловленность методов научного познания права. *Legea si Viata*. Chisinau. Nr/ 1/3 (289) 2016. С. 50–52.

206. Коломиец Ю.Ю. Идеологическая обусловленность понятия уголовного права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 5. С. 141–146.

207. Коломиец Ю.Ю. Идеологические основы внедрения института проступков в уголовное право Украины. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса: Юридична література, 2012. Вип. 67. С. 508–513.

208. Коломиец Ю. Внедрение института проступков в уголовное право Украины. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права*: матер. Міжнар. наук. конф. – викл. складу (Одеса, 30 лист. 2012 р.). Т. 2 / відп. за випуск д.ю.н., проф. В. М. Дрьомін / Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2012. С. 184–185.

209. Коломієць Ю.Ю. Ідеологія впровадження інституту проступків у національне право України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2018. Вип. 2 (11). С. 1–14. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/12/01_Kolomiets.pdf (дата звернення 08.07.2018).

210. Коломиец Ю.Ю. Идеологические основы разрешения уголовных конфликтов. *Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування*: колективна монографія / за заг. ред. Ю. П. Аленіна; відпов. за вип. І. В. Гловюк. Одеса: Гельветика, 2018. С. 1094–1116.

211. Коломиец Ю.Ю. Идеология и уголовное право. *Актуальні проблеми теорії кримінальної законотворчості та практики правозастосування*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Одеса, 27 грудня 2016 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2016. С. 111–116.

212. Коломиец Ю.Ю. Идея гуманизма в уголовном праве Украины. *Держава та регіон. Серія: Право*. 2017. № 4 (58). С. 54–59.

213. Коломиец Ю.Ю. Классовый характер уголовного права СССР. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої ювілею академіка С.В. Ківалова (16–17 травня 2014 р., м. Одеса): у

2 т. Т. 1 / відп. ред. В.М. Дрьомін. Одеса: Юридична література, 2014. С. 524–526.

214. Коломиец Ю.Ю. Классовая природа преступления. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали*. Міжнарод. наук.-практ. конф. (20 травня 2016 р., м. Одеса). У 2 т. Т. 2. Одеса: Юридична література, 2016. С. 187–189.

215. Коломиец Ю.Ю. Марксизм как методологическая основа исследования права. *Право и политика: история и современность: материалы* Междунар. науч.-практ. конф. (Омск, 20 нояб. 2015 г.). Омск: Омская академия МВД России, 2016. С. 86–89.

216. Коломиец Ю.Ю. Метод пророчества К. Маркса в науке. *Суспільні науки сьогодні: постулати минулого і сучасні теорії: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Дніпропетровськ, 6–7 листоп. 2015 р.). Дніпропетровськ: НО «Відкрите суспільство», 2015. С. 56–60.

217. Коломиец Ю.Ю. Методология науки уголовного права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 1(6). С. 1–9. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/07/01_Kolomiets.pdf (дата звернення 08.07.2018).

218. Коломиец Ю.Ю. Познание существа уголовного права. *O noua perspectiva a proceselor de integrare Europeana a Moldovei si Ucrainei: aspectul juridic: conferinta internationala stiintifico-practica* (2016; Chisinau). Chisinau: Tipogr. «Cetatea de Sus», 2016. С. 126–129.

219. Коломиец Ю.Ю. Политика и уголовное право: идеи баланса и экономической эквивалентности. *Development and modernization of the legal systems of Eastern Europe: experience of Poland and prospects of Ukraine: Collective monograph*. Vol. 2. Lublin: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2017. P. 194–212.

220. Коломиец Ю.Ю. Политика, наука, идеология и уголовное право. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю: матеріали Міжнарод. наук.-практ.*

конф. з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту (Івано-Франківськ, 8–10 черв. 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 166–169.

221. Коломієць Ю.Ю. Кримінально-правова ідеологія та правотворчість у сфері кримінального права. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 7 берез. 2019 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 71–74.

222. Коломиец Ю.Ю. Предпонимание и понимание уголовного права. *ИДЕЯ І ДІЯ: погляд Ф./П./П./С./*: колективна монографія / за заг. ред. О. А. Івакіна, Д. В. Яковлева. Херсон: Гельветика, 2017. С. 72–85.

223. Коломиец Ю.Ю. Предыдущая и современная идеологии: концепты и контрасты. *Концепты и контрасты*: монографія / Н. В. Петлюченко, С. И. Потапенко, О. А. Бабелюк, Е. Л. Стрельцов и др.; под. ред. Н. В. Петлюченко. Одесса: Издательский дом «Гельветика», 2017. С. 324–330.

224. Коломиец Ю.Ю. Равенство и равноправие в уголовном праве. *Правове життя сучасної України*: тези доповідей Міжнарод. наук.-практ. конф. професорсько-викладацького і аспірантського складу. Одеса: Фенікс, 2009. С. 521–523.

225. Коломиец Ю.Ю. Современное понимание негативной уголовной ответственности. *Закон, проступок, відповідальність*: [присвячено 85 річчю д.ю.н., проф. Л. В. Багрій-Шахматова] / відп. ред. В. О. Туляков. Одеса: Юридична література, 2014. С. 19–24.

226. Коломиец Ю.Ю. Идея о неотвратимости наказания в уголовном праве постсоциалистических государств. *Актуальные проблемы государственного и правового строительства в Азербайджанской Республике*. Баку: Адильоглы, 2008. С. 373–376.

227. Коломиец Ю.Ю. Наказание в круговороте форм правления. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса: Юридична література, 2010. Вип. 54. С. 145–152.

228. Коломиец Ю.Ю. Интегративный подход к пониманию права: целесообразность использования. *Правові системи сучасності: взаємодія та*

конфлікти: міжнарод. круглий стіл (м. Одеса, 16 липня 2016 р.). Одеса: Фенікс, 2016. С. 54–57. URL: <http://eurolaw.org.ua/files/zbirnik-tez-19072016.pdf> (дата звернення 08.10.2018).

229. Коломиец Ю.Ю. Марксистско-ленинское идеологическое наследие в уголовном праве. *Гуманітарний дискурс: політика, управління, влада*: монографія. Одеса: Гельветика, 2015. С. 167–182.

230. Коломиец Ю.Ю. Принцип справедливости в уголовном праве бывшего СССР и Украины. *Про злочини та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 250-річчю трактату Чезаре Беккарія (м. Одеса, 13 черв. 2014 р.) МОН України; НУ ОЮА; ПРЦ НАПрН України; Одес. Відділ. ГО «Всеукр. асоц. кримін. права». Одеса: Юридична література, 2014. С. 185–190.

231. Коломиец Ю.Ю. Уголовно-правовая идеология: ее идеи. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук*. 2017. № 10. С. 183–189.

232. Коломієць Ю. Особистість державного злочинця. *Актуальные проблемы криминологии и криминальной психологии*: Сб. науч. статей / Под ред. М.Ф. Орзиха, В.Н. Дремина. Одеса: Фенікс, 2007. С. 187–192.

233. Коломієць Ю. Працівники правоохоронних органів – суб'єкти кримінально-правових відносин. *Правове життя сучасної України*: матер. Міжнар. наук. конф. – викл. складу (Одеса, 20–21 квіт. 2012 р.). Т. 2 / відп. за випуск д.ю.н., проф. В. М. Дрьомін / Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2012. С. 232–234.

234. Коломієць Ю.Ю. Вплив марксистсько-ленінської ідеології на поняття, сутність та зміст кримінальної політики. *Актуальні проблеми держави та права*. Одеса: Юридична література, 2009. Вип. 47. С. 139–144.

235. Коломієць Ю.Ю. Вплив революційних ідей українського законодавця на зміст та форму кримінального права. *Правове життя сучасної України* : у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17 трав. 2019 р.) /

відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 187–190.

236. Коломієць Ю.Ю. Духовно-моральні основи кримінального права. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). У 2 т. Одеса: Гельветика, 2017. С. 234–236.

237. Коломієць Ю.Ю. Ідеологічна обумовленість в кримінальному праві України принципів законності та верховенства права. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2 т. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. Т. 2. С. 183–186.

238. Коломієць Ю.Ю. Ідеологічна обумовленість системи Особливої частини кримінального законодавства. *Сучасне кримінальне право України: наукові нариси*: монографія / за ред. Н. А. Мирошніченко, Є. Л. Стрельцова; передмова С.В. Ківалова. Одеса: Юридична література, 2017. с. 268–284.

239. Коломієць Ю.Ю. Інтегративна ідеологія України. *Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук*: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Київ, 3–4 лют. 2017 р.). Київ : ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2017. С. 92–96.

240. Коломієць Ю.Ю. Концепція кримінально-правового забезпечення ідей суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави в умовах глобалізації. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук*. 2018. № 17. С. 139–150.

241. Коломієць Ю.Ю. Кримінально-правова ідеологія: філософсько-правове дослідження. Арциз: ФОП Петров, 2019. 467 с.

242. Коломієць Ю.Ю. Національна безпека як об'єкт кримінально-правової охорони. *Правове життя сучасної України*: Тези доповідей Всеукр. наук. конф. «Правове життя сучасної України». Одеса: Фенікс, 2008. С. 354–355.

243. Коломієць Ю.Ю. Невідворотність кримінальної відповідальності: правова природа та зміст: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2005. 212 с.

244. Коломієць Ю.Ю. Поняття ідеології: її сутність, зміст, форма. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. Київ, 2018. Т. 29 (68). № 3. С. 1–6.

245. Коломієць Ю.Ю. Реформування кримінального законодавства України через спрощення досудового розслідування. *Кримінальне правопорушення: національний та зарубіжний виміри: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф.* (Одеса, 24 трав. 2019 року). Одеса: Юридична література, 2019. С. 41–43.

246. Коломієць Ю.Ю. Символізм та раціональність кримінального закону. *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків. 12–13 жовт. 2017 р.). Харків: Право, 2017. С. 246–249.

247. Коломієць Ю.Ю. Функції кримінально-правової ідеології. *Кримінальне право в умовах глобалізації: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 25 трав. 2018). Одеса: Гельветика, 2018. С. 118–120.

248. Коломієць Ю.Ю. Впровадження інституту проступків у кримінальне право України. *Наукове та законодавче забезпечення реалізації концепції кримінальних проступків: монографія* / За заг. ред. С. В. Ківалова, В. О. Тулякова. Одеса: Юридична література, 2014. С. 34–43.

249. Коломієць Ю.Ю. Дії спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 15–16 травня 2015 р.): 2 т. Т. 2. Одеса: Юридична література, 2015. С. 179–181.

250. Коломієць Ю.Ю. Загальна характеристика функцій кримінально-правової ідеології. *Приватне та публічне право*. 2018. № 3. С. 67–71.

251. Коломієць Ю.Ю. Ідеологія, наука та кримінально-правова доктрина. Концептуальні основи кримінальної законотворчості: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 жовт. 2017 р.). Одеса: Гельветика, 2017. С. 29–300.
252. Коломієць Ю.Ю. Модель кримінально-правової ідеології. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. AUGUST 2018. № 4 (32). С. 114–117.
253. Коломієць Ю.Ю. Можливість добровільної відмови при незакінченому злочині. *Актуальні проблеми держави та права*. Одеса: Юридична література, 2008. Вип. 44. С. 283–289.
254. Коломієць Ю.Ю. Становлення вчення про позитивну кримінальну відповідальність. *Актуальні проблеми держави та права*. Одеса: Юридична література, 2007. Вип. 32. С. 160–163.
255. Коломієць Ю.Ю. Форма та зміст принципів кримінального права України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук*. 2018. № 15. С. 113–119.
256. Комаров С. А., Калинин А. Ю. Теоретическая модель и юридическая конструкция: проблемы соотношения. *Юридическая техника*. 2013. № 7 (ч. 2). С. 327–330.
257. Комплексные социально-правовые исследования: опыт и проблемы. Москва: Наука, 1977. 227 с.
258. Конвенция об охране и поощрении разнообразия форм культурного самовыражения: принята 20 октября 2005 года Генеральной конференцией ООН по вопросам образования, науки и культуры. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cultural_expression.shtml (дата звернення 01.07.2018).
259. Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності: прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15.11.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789 (дата звернення 07.10.2018).

260. Конвенція ООН проти корупції від 31.10.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. №49. Ст. 2048. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (дата звернення 07.10.2018).

261. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невивіркову дію: текст Конвенції українською мовою з поправкою, внесеною 21.12.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266 (дата звернення 09.04.2019).

262. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 09.04.2019).

263. Конституция Союза Советских социалистических республик (с изменениями и дополнениями, внесенными Законом СССР от 1 декабря 1988 г.). Москва: Известия Советов народных депутатов СССР, 1988. 63 с.

264. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2/page> (дата звернення 08.07.2018).

265. Концепція реформування кримінальної юстиції України: затверджена Указом Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008> (дата звернення 04.09.2018).

266. Корабльова В. М. Соціальні смисли ідеології: монографія. Київ: ВАДЕКС, 2014. 350 с.

267. Коржанський М. Й. Уголовне право. Частина загальна: Курс лекцій. Київ: Наукова думка та Українська видавнича група, 1996. 92.

268. Корнійчук В. Щаслива сім'я – запорука міцної держави. *Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки*. URL: <https://eenu.edu.ua/uk/articles/shchasлива-simya-zaporuka-micnoyi-derzhavi>.

269. Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации. Владивосток: Изд-во ДВГУ, 1987. 268 с.

270. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу: монографія. Київ: Атіка, 2008. 352 с.
271. Котельников М. Е. Диалектика науки и идеологии в историческом развитии марксизма (социально-философский анализ): автореф. дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.11 / Ин-т философии Российской академии наук. Москва, 2009. 50 с.
272. Красницький І. В. Поняття, підстави та форми кримінальної відповідальності за кримінальним правом Франції та України: порівняльний аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Львівській національний університет ім. Ів. Франка. Львів, 2005. 18 с.
273. Кретьова І. Ю. Тлумачення права: доктрини, розвинуті Європейським Судом з прав людини: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 236 с.
274. Крижанівський А. Ф. Професійна і компетентна правосвідомість як середовище юридичного цинізму. *Правове життя сучасної України: тези доповідей Міжнародної наук. конф. професорсько-викладацького і аспірантського складу*. Одеса: Фенікс, 2009. С. 79–81.
275. Криминология. Учебник для юридических вузов / Под общ. ред. А. И. Долговой. Москва: Издательская группа НОРМА–ИНФРА.М, 1999. 784 с.
276. Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ, Харків: Юрінком Інтер – Право, 2001. 414 с.
277. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ; Харків: Юрінком Інтер–Право, 2002. 416 с.
278. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник / За ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 480 с.

279. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2010. 177 с.

280. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / [Бабій А. П., Доброход І. С., Кармазін Ю. А. та ін.]; за ред. Є. Л. Стрельцова. Харків: Одиссей, 2009. 496 с.

281. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / [Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. та ін.]; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-е вид. Київ: Право, 2015. 680 с.

282. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / [Бажанов М. І., Тацій В. Я., Сташис В. В., Зінченко І. О. та ін.]; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ: Юрінком-Інтер. Х.: Право, 2001. 496 с.

283. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 28.11.2019).

284. Кримінальний кодекс України: офіц. видання. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 400 с.

285. Кримінальний кодекс РСФРР, 1927 р. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82> (дата звернення 28.08.2019).

286. Кримінальний кодекс УСРР: в редакції від 8 черв. 1927 р. Харків: Юридвидав Наркомюсту УСРР, 1927. 128 с.

287. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 20.12.2018).

288. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення 20.12.2018).

289. Кудрявцев В. Н. Науку уголовного права пора модернизировать. *Уголовное право*. 2006. № 5. С. 130–131.

290. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология. Москва: Наука, 1982. С. 250–251.

291. Кудрявцев В. Н. Стратегии борьбы с преступностью. Москва: Юристъ, 2003. 287 с.
292. Кудрявцев В. Н., Келина С. Г. О принципах советской уголовной политики. *Проблемы советской уголовной политики: межвуз. темат. сб.* Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1985. С. 4–12.
293. Кузембаев О. С. Джерела кримінально-правового регулювання в Україні: доктринальні аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2017. 305 с.
294. Кузембаев О. С. Інфляція в кримінальному законі та індекс «БІГ МАКА» у визначенні спів розмірності кримінальної відповідальності. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конференції (м. Одеса, 20 травня 2016 р.). У 2 т. Т. 2.* Одеса: Юридична література, 2016. С. 217–219.
295. Курс советского уголовного права. Часть Общая. Ленинград: Изд-во Ленинград. ун-та, 1968. Т. 1. 646 с.
296. Курс уголовного права. Общая часть. Т. 1. Учение о преступлении: учебник для вузов / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. Москва: ИКД «Зерцало-М», 2002. 624 с.
297. Курс уголовного права. Особенная часть. Том 5: Учебник для вузов / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. Москва: ИКД «Зерцало-М», 2002. 512 с.
298. Кучма Л. Україна є. Україна – буде! *Урядовий кур'єр*. 1996. 29 серп. № 161–162. С. 3–6.
299. Кучук А. Аксіологічний підхід до дослідження правових явищ. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 9. С. 116–120.
300. Кэрролл Шон Б. Закон «джунглей». В поисках формулы жизни / пер. с англ. О. Сивченко. СПб.: Питер, 2017. 304 с.
301. Лакатос Имре. Методология программы научных исследований. URL: http://scorcher.ru/art/theory/anty_paradigm.php (дата звернення 08.07.2018).
302. Лафарг П. Сочинения. Москва, 1931. Т. 3. 215 с.

303. Легуша С. М. Структура правової свідомості. *Правова держава: щорічник наукових праць Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*. 2007. Вип. 18. С. 95–101.

304. Лейбниц Г.-В. Сочинения в четырех томах. Т. I / ред. и сост., авт. вступ., ст. и примеч. В. В. Соколов; пер. Я. М. Боровского и др. Москва: Мысль, 1982. 636 с. URL: http://monada2006.narod.ru/Doc/Leibnitz_t1.htm (дата звернення 16.09.2016).

305. Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Москва: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1958. Т. 1. 662 с.

306. Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Москва: Госполитиздат, 1961. Т. 25. 646 с.

307. Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Москва: Госполитиздат, 1962. Т. 34. 584 с.

308. Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Москва: Госполитиздат, 1963. Т. 37. 747 с.

309. Либус И. А. Презумпция невиновности в советском уголовном процессе. Ташкент: Узбекистан, 1981. 232 с.

310. Лившиц Р. З. О легитимности закона. *Теория права: новые идеи*. Москва: ИГП РАН, 1995. Вып. 4. С. 18–26.

311. Линде А. Н. Значение коммуникативного подхода Ю. Хабермаса в развитии современной теории политической коммуникации. *Общество: політика, економіка, право*. 2016. С. 1–6. URL: http://dom-hors.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/pep/2016/2/politics/linde.pdf (дата звернення 16.07.2017).

312. Лісовий В. Що таке національна (українська) ідея? Націоналізм: Антологія / упор. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2000. 872 с.

313. Лобанова Л. В. О некоторых новеллах уголовного законодательства и балансе форм и методов уголовно-правовой политики. *Современная уголовная политика: поиск оптимальной модели: материалы VII Российского конгресса уголовного права (31 мая–1 июня 2012 г.)*. Москва: Проспект, 2012. С. 145–151.

314. Лобас М. Г. Міжнародні організації: роль, класифікація, функції. *Агроінуом*. 2009. № 1–4. С. 12–14.
315. Лотман Ю. М. Беседы о русской культуре: Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века). СПб.: Искусство-СПб., 2002. 413 с.
316. Лукашевич М. П. Соціологія сім'ї: теорія і практика: навч. посібник. Київ: ІПК ДСЗУ, 2012. 186 с.
317. Лукманова Р. Х. Гармония как философская категория. *Вестник Башкирского государственного университета*. 2012. Т. 17. № 1 (I). С. 645–649.
318. Луман Н. Л. Общество как социальная система / пер. с нем. А. Антоновский. Москва: Логос, 2004. 232 с.
319. Люблинский П. И. Право амнистии: историко-догматическое и политическое исследование. Одесса: Сенатская тип., 1907. 363 с.
320. Ляпунов Ю. Уголовное право: предмет и метод регулирования и охраны. *Уголовное право*. 2005. № 1. С. 48–52.
321. Магомедов А. А. Уголовная ответственность и освобождение от нее: эволюция правовых воззрений и современность: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Московский ун.-т МВД России. Москва, 1998. 58 с.
322. Мадаев Е. О. Доктрина в правовой системе Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Сибирск. акад. права, экономики и управления. Иркутск, 2012. 254 с.
323. Макаренко А. С. Суддівський розсуд при призначенні покарання в Україні: монографія. Одеса: Юридична література, 2013. 272 с.
324. Макаренко О. М. Сутність і роль державної ідеології в розбудові держави в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2012. № 1 (43). С. 268–276.
325. Макарова О. В. Демографічна політика: сучасні реалії та перспективи. *Демографія та соціальна економіка*. 2007. № 1. С. 3–11.
326. Макєєва В. О. Засоби масової інформації як суб'єкти правової комунікації. *Юридичний вісник*. 2019. № 1 (50). С. 30–36.

327. Максимов С. И. Что есть право? *Правоведение*. 2013. № 1 (306). С. 238–245.

328. Малинова О. Ю. Концепт идеологии в современных политических исследованиях. *Политическая наука. Политическая идеология в современном мире*: Сб. науч. тр. / РАН. ИНИОН; Центр социал. науч. информ. исслед; Отд. полит. науки; Рос. ассоц. полит. науки; Ред. и сост. вып. О. Ю. Малинова. Москва. 2003. С. 8–31.

329. Малиновский Б. Научная теория культуры (фрагменты). *Вопросы философии*. 1983. № 2. С. 116–124.

330. Малицкий В. С. Идеология: сущность, структура, исторические типы: автореф. дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.11 / Рост. гос. ун-т. Ростов-на-Дону, 2006. 41 с.

331. Малеин Н. С. О законности в условиях переходного периода. *Теория права: новые идеи*. Москва: ИГП РАН, 1995. Вып. 4. С. 26–32.

332. Маломуж С. І. Малозначність діяння в кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 20 с.

333. Малхазов И. И. Важная гарантия социалистического правосудия. Ростов-н/Д: Комунна, 1961. 51 с.

334. Малько А. В. Поощрение как правовое средство. *Правоведение*. 1996. № 3. С. 26–36.

335. Мальцев В. В. Социальная ответственность личности, уголовное право и уголовная ответственность. *Известия вузов. Правоведение*. СПб., 2000. № 6 (233). С. 152–169.

336. Мамычев А., Сухомлинов А., Щеглов Б. Уровни легитимности государственной власти и правового действия. *Власть*. 2009. № 12. С. 136–138.

337. Мандриченко Ж. В. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. Одеса: Фенікс, 2009. 228 с.

338. Маркін В. Секс за Кримінальним кодексом: нова редакція. *Юридична газета*. 20 лютого 2018. URL: <http://yur->

gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/seks-za-kriminalnim-kodeksom-nova-redakciya.html (дата звернення 10.12.2018).

339. Марков Б. В. Философская антропология: очерки истории и теории. СПб.: Лань. 1997. 384 с.

340. Маркс К., Энгельс Ф. Собрание сочинений. Т. 21. (Собрание сочинений Маркса и Энгельса). Москва: Директ-Медиа, 2014. 793 с.

341. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Издание второе. Москва: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1955. Т. 1. 723 с.

342. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Издание второе. Москва: Политиздат, 1955. Т. 2. 651 с.

343. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Издание второе. Москва: Политиздат, 1959. Т. 13. 771 с.

344. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Издание второе. Москва: Госполитиздат, 1961. Т. 18. 842 с.

345. Маркс К. Сочинения: в 39 томах / Маркс К., Энгельс Ф. Москва: Издательство политической литературы, 1955. Т. 3. 650 с.

346. Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения. В 3 т. Москва: Политиздат, 1979. Т. 1. 640 с.

347. Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения. В 3 т. Москва: Политиздат, 1979. Т. 3. 643 с.

348. Мартышин О. В. Совместимы ли основные типы понимания права? *Государство и право*. 2003. № 6. С. 13–21.

349. Материалы XXV съезда КПСС. Москва: Политиздат, 1976. 256 с.

350. Материалы XXVI съезда КПСС. Москва: Политиздат, 1982. 223 с.

351. Матузов Н. И. О принципе «все, не запрещенное законом, дозволено». *Советское государство и право*. 1989. № 8. С. 3–9.

352. Матурана У., Варела Ф. Древо познания. Москва: Прогресс-Традиция, 2001. 224 с.

353. Мацко С. В. Государственная идеология и право современной России: теоретик-правовое исследование: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 /

Гос. образовательное учреждение «Уфимский юридический институт». Уфа, 2003. 204 с.

354. Мацнев Н. И. О понятии уголовной ответственности. *Правоведение*. 1980. № 4. С. 50–55.

355. Мачехин А. Е. В поисках смысла. Мудрость тысячелетий / сост. А. Е. Мачехин. Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. 912 с. URL: <http://bib.getenjoyment.net/poiskah-smyislamudrost-tyisyacheletiy.html> (дата звернения 02.04.2018).

356. Международная конвенция для защиты всех лиц от насильственных исчезновений: принята резолюцией 61/177 Генеральной Ассамблеи от 20.12.2006 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disappearance.shtml (дата звернения 01.07.2018).

357. Международный пакт о гражданских и политических правах: принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16.12.1966 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml (дата звернения 01.07.2018).

358. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах: принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16.12.1966 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml (дата звернения 01.07.2018).

359. Мережко А. А. Юридическая герменевтика и методология. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 159–162.

360. Меркулова В. О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2003. 33 с.

361. Мигул І. Політичні ідеології: порівняльний аналіз. Київ: Фонд «Українська перспектива», 1997. 52 с.

362. Минская В. С., Чечель Г. И. Виктимологические факторы и механизм преступного поведения. Иркутск: Изд-во Иркутск, гос. ун-та, 1988. 152 с.

363. Мирошниченко Н. А. Об'єкт та предмет кримінально-караної контрабанди. *Традиції та новації юридичної науки*: минуле, сучасність, майбутнє: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 211–213.

364. Мирошниченко Н. А. Підстави кримінальної відповідальності. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу. Одеса: Фенікс, 2014. Т. 1. С. 515–517.

365. Мирошниченко Н. А., Козаченко О. В. Кримінально-правові проблеми боротьби з розповсюдженням наркоманії: Навчальний посібник. Одеса: Юридична література, 2004. 100 с.

366. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація. Одеса: Вид-во Одеського юридичного інституту НУВС, 2004. 132 с.

367. Митрофанов І. Види кримінально-правових норм у механізмі реалізації кримінальної відповідальності. *Юридична Україна*. URL: <http://www.pravnuk.info/urukrain/1260-vidi-kriminalno-pravovix-norm-u-mexanizmi-realizaci-kriminalno-vidpovidalnosti.html> (дата звернення 14.02.2019).

368. Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України: навч. посіб. Одеса: Фенікс, 2015. 576 с.

369. Митрофанов І. І. Поняття кримінально-правових норм та їх види в механізмі реалізації кримінальної відповідальності. *Європейські перспективи*. 2016. Вип. 1. С. 68–75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2016_1_13 (дата звернення 14.02.2019).

370. Митрофанов І. І. Теоретичні засади механізму реалізації кримінальної відповідальності: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.08 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2017. 460 с.

371. Михайленко Д. Г. Протидія корупційним злочинам засобами кримінального права: концептуальні основи: монографія. Одеса: Гельветика, 2017. 582 с.

372. Михайлов А. М. Генезис континентальной юридической догматики: моногр. Москва: Юрлитинформ, 2012. 496 с.

373. Михайлов А. М. Понятие правовой идеологии и его место в составе теоретико-правового значения. *Вестник Российского университета дружбы народов*. Серия: Юридические науки. 2017. Т. 21. № 3. С. 355–379. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-pravovoy-ideologii-i-ego-mesto-v-sostave-teoretiko-pravovogo-znaniya> (дата звернення 16.04.2017).

374. Михайлов А. М. Правовая идеология в юридической науке и социальной практике. *Коммуникативная теория права и современные проблемы юриспруденции*: К 60-летию Андрея Васильевича Полякова. Коллективная монография: в 2 т. Т. 2. Актуальные проблемы философии права и юридической науки в связи с коммуникативной теорией права / под ред. М. В. Антонова, И. Л. Честнова; предисл. Д. И. Луковской, Е. В. Тимошиной. СПб.: ООО Издательский Дом «Алеф-Пресс», 2014. С. 321–341.

375. Михальченко М. І. Ідеологія. Соціальна філософія: Короткий Енциклопедичний Словник. Київ; Харків: ВМП «Рубікон», 1997. 400 с.

376. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність : запасний гравець Європи. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. 488 с. URL: http://ipiend.gov.ua/?mid=129#_Toc45099236 (дата звернення 20.04.2018).

377. Михеев Р. И., Протченко Б. А. Правоотношения, порождаемые деяниями невменяемого. *Советское государство и право*. 1984. № 11. С. 85–87.

378. Мицик В. В. Права людини у міжнародному праві. Міжнародно-правовий механізм захисту: підручник для вузів. Київ: Видавничий дім «Проміні», 2010. 722 с.

379. Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму: підписана від імені України 14.09.2005 р. у м. Нью-Йорк. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d68 (дата звернення 20.03.2018).

380. Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом: прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 15.12.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_374 (дата звернення 25.05.2018).

381. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму: підписану від імені України 08.06.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518 (дата звернення 25.05.2018).

382. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: прийнятий 16.12.1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН. Док. ООН A/RES/2200 A (XXI). URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення 05.08.2018).

383. Міністерство соціальної політики України: офіційний веб-портал. URL: <https://www.msp.gov.ua/> (дата звернення 09.09.2018).

384. Мозговий Л. І. Філософія. Кредитно-модульний курс: навч. посіб / Л. Мозговий, І. В. Бичко, Р. О. Додонов; за ред. Р. О. Додінова, Л. І. Мозгового. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 456 с.

385. Мозоль Н. І. Сучасні концепції праворозуміння: поняття, характеристика та особливості. *Науковий вісник Академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 36–41.

386. Мокринский С. П. Система и методы науки уголовного права. *Вестник права*. 1906. Часть III. С. 21–53.

387. Молитва: Символ веры (по-русски и по-немецки). URL: <http://www.hamburg-hram.de/letopis/molitva-simvol-veryi/3.html> (дата звернення 01.07.2018).

388. Молодцов А. С., Благов Е. В. Понятие и основные направления уголовной политики и участие общественности в борьбе с преступностью: Текст лекцій. Ярославль: Ярославський гос. ун-т, 1987. 50 с.

389. Монбриаль Т. де. Действие и система мира; пер. с франц. Москва: Московский государственный институт международных отношений (Университет); «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2005. 488 с.

390. Молчанова О. М. Вплив вини, сорому та докорів сумління на розвиток совісті в юнацькому віці. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2011. Випуск 5. С. 44–51.

391. Музика А. А. Rule of law checklist: світоглядна практична ідея верховенства права. *Кримінальне право в умовах глобалізації: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25 трав. 2018 р.)*. Одеса: НУ «Одеська юридична академія», 2018. С. 43–45.

392. Музика А. А. Казки Кримінального кодексу та реальність. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: тези доповідей та повідомлень учасників міжнародного симпозиуму, 21–22 вересня 2012 року*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. С. 156–161.

393. Мусіяка В. Чи є Конституційний суд судом. URL: <https://dt.ua/internal/chi-ye-konstituciyniy-sud-sudom-243696.html> (дата звернення 23.11. 2019).

394. Навроцький В. Кримінальне право і кримінальне законодавство: співвідношення понять. *Право України*. 2011. № 9. С. 20–24.

395. Навроцький В. О. Правова експертиза у кримінальних справах. URL: https://uba.ua/documents/doc/v_navrockiy_speech.pdf (дата звернення 27.11. 2019).

396. Навроцький В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2000. 35 с.

397. Навроцький В. Чи перебуває українське кримінальне право в стані кризи? *Юридичний вісник України*. 2009. 19–25 верес. №. 38 (742). С. 6–7.

398. Надобко С. В. Поняття історичних типів виникнення держави та їх співвідношення із типологією. *Наукова індустрія Європейського континенту: матеріали VIII Міжнародної наук.-практ. конф. (Чехія, 27 лист. – 5 груд 2012р.)*. Чехія: Прага, 2012. Т. 10. С. 7–9.

399. Назаретян А. П. Нелинейное будущее: сингулярность XXI века как элемент мегаистории. *Век глобализации*. 2015. № 2. С. 18–34. URL: http://www.socionauki.ru/journal/files/vg/2015_2/018-034.pdf (дата звернення 20.06.2018).

400. Наймарк Н. Світова історія геноциду. *Лекція*. Транскрипт і переклад: Ігор Бігун. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2015/10/15/148576/> (дата звернення 18.09.2018).

401. Наково-практичний коментар Кримінального кодексу України: за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 січня 1997 р. / За ред. В. Ф. Бойка, Я. Ю. Кондратьєва, С. С. Яценка. Київ: Юрінком, 1997. 960 с.

402. Нарижный Ю. Философия постмодернизма. URL: <http://postmodern.in.ua/?p=1695> (дата звернення 17.06.2017).

403. Наставная А. В. Методология интегративного правопонимания: доктринальный анализ. *Теоретико-методологические и конституционные основы устойчивого развития национальной правовой системы в условиях глобальных и региональных процессов в контексте защиты прав человека и построения правового государства*: материалы междунар. науч.-практ. конф. Минск: Юридический факультет БГУ, 2015. С. 134–137.

404. Насырова Т. Я. Телеологическое (целевое) толкование советского закона. Теория и практика. Ижевск: Издательство Казанского университета, 1988. 142 с. URL: <http://pandia.ru/text/77/500/11550.php> (дата звернення 03.07.2018).

405. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. та доповн. Київ: Юридична думка, 2012. 1316 с.

406. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. В. Ф. Бойка, Я. Ю. Кондратьєва, С. С. Яценка. Київ: Юрінком, 1997. 960 с.

407. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Відп. ред. С. С. Яценко. Київ: А.С.К., 2003. 976 с.
408. Наумов А. В. Идеологические основы уголовного закона. *Уголовно-правовой запрет и его эффективность в борьбе с современной преступностью: сборник научных трудов* / под ред. Н. А. Лопашенко. Саратов: Сателлит, 2008. С. 73–78.
409. Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть: Курс лекций. Москва: БЕК, 1996. 560 с.
410. Негодаев И. А. Философия техники. *Библиотека «Полка букиниста»*. URL: http://society.polbu.ru/negodaev_engineeringphilo/ch15_i.html (дата звернення 19.03.2017).
411. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм. Москва: Госюриздат, 1960. 512 с.
412. Недюха М. П. Правова ідеологія українського суспільства: монографія. Київ: МП Леся, 2012. 400 с.
413. Немытина М. В. Проблемы современного правопонимания. *Современные методы исследования в правоведении* / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. Саратов: СЮИ МВД России, 2007. URL: <http://web-local.rudn.ru/web-local/prep/rj/index.php?id=1920&p=25461> (дата звернення 08.07.2018).
414. Николин В. В., Николина О. И. Проблема соотношения природы человека и второй природы. *Омский научный вестник*. 2013. № 5 (122). С. 88–92.
415. Новак-Каляєва Л. Парадокси теорії та практики реалізації концепції прав людини: досвід Великої французької революції. *Науковий вісник*. 2012. Вип. 10. С. 1–10. URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik10/fail/Novak-Kaljaeva.pdf (дата звернення 8.07.2018).
416. Новый завет Господа нашего Иисуса Христа. Москва: Изд-во Московской патриархии, 1990. 651 с.

417. Ной И. С. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве. Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1962. 156 с.

418. Ной И. С. Метод уголовного права. *Личность преступника и уголовная ответственность*: Межвуз. науч. сборник. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1981. 136 с. URL: <http://lawdiss.org.ua/books/a1447.doc.html> (дата звернення 18.09.2016).

419. Ной И. С. Сущность и функции уголовного наказания в Советском государстве. Саратов: СГУ, 1973. 193 с.

420. О красном терроре: Постановление СНК выд 05.09.1918 г. Российский государственный архив социально-политической истории. Ф. 19. Оп. 1. Д. 192. Л. 10. URL: <http://rusarchives.ru/projects/statehood/08-38-postanovlenie-krasny-terror-1918.shtml> (дата звернення 07.08.2018).

421. О порядке ссылки в отдаленные северные районы СССР членов семей изменников родине, бежавших или перелетевших за границу: Инструкция Народного комиссариата внутренних дел СССР. URL: <https://ru.wikisource.org/wiki/> (дата звернення 07.08.2018).

422. О привлечении к ответственности изменников родины и членов их семей: Постановление политбюро ЦК ВКП(б) от 07.12.1940 г. Документ №140. URL: <https://ru.wikisource.org/wiki/> (дата звернення 07.08.2018).

423. Оборотов Ю. Н. Традиции и новации в правовом развитии. Одесса: Юридическая литература, 2001. 160 с.

424. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.

425. Овчинникова А. П. Системный подход и методология юриспруденции. *Правове життя сучасної України*: тези доповідей Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 18–19 квіт. 2008 р.). Одеса: Фенікс, 2008. С. 7–8.

426. Овчинникова А. П. Современный культурный контекст юридической деятельности. *Правове життя сучасної України*: тези доповідей Міжнарод. наук. конф. професорсько-викладацького і аспірантського складу. Одеса: Фенікс, 2009. С. 75–76.

427. Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 57 000 слов / под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. 18-е изд., стереотип. Москва: Рус. яз., 1987. 797 с.
428. Олійник В. С. Конституційне право людини на особисту недоторканність і його забезпечення органами внутрішніх справ України: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.02 «Конституційне право» / Київськ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2006. 225 с.
429. Олійник О. Проблемні питання сучасної системи покарань: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 191–196.
430. Онопенко П. В. Правоохоронні функції української держави: зміст і реалізація: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2005. 19 с.
431. Орзих М. Ф. Избранные труды: юбилейное издание к 90-летию со дня рождения / М. Ф. Орзих; сост. А. Р. Крусян, А. А. Езеров; вступ. ст. С. В. Кивалов. Одесса: Юридична література, 2015. 568 с.
432. Орзіх М. П. Особистість і право: монографія / передм. С. В. Кивалова. Вст. ст. автора. Одеса: Юридична література, 2005. 312 с.
433. Орловская Н. А. Основания и принципы построения уголовно-правовых санкций: монография. Одесса: Юридична література, 2011. 624 с.
434. Осадчий В. І. Об'єкт транспортних злочинів. *Вісник Національного технічного університету України «Політологія. Соціологія. Право»*. 2012. Випуск 2 (14). С. 194–201.
435. Осипов П. П. Теоретические основы построения и применения уголовно-правовых санкций (аксиологические аспекты). Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. 135 с.
436. Основания уголовно-правового запрета: Криминализация и декриминализация / Под ред. В. Н. Кудрявцева, А. М. Яковлева. Москва: Наука, 1982. 304 с.

437. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення 01.07.2019).

438. Основные принципы и руководящие положения, касающиеся права на правовую защиту и возмещение ущерба для жертв грубых нарушений международных норм в области прав человека и серьезных нарушений международного гуманитарного права: Приняты резолюцией 60/147 Генеральной Ассамблеи от 16.12.2005 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/principles_right_to_remedy.shtml (дата звернення 01.07.2018).

439. Острогляд О. В. Концепція кримінально-правової політики України: Окремі аспекти. Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу: матеріали IV Всеукр. наук.- практ. семінару (м. Івано-Франківськ, 4 груд. 2015 р.). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2015. С. 41–46. URL: <http://iful.edu.ua/wp-content/uploads/2016/05/Teorseminar-zbirnyk.pdf> (дата звернення 14.08.2018).

440. От критической теории к теории коммуникативного действия. Эволюция взглядов Ю. Хабермаса. Тексты / сост. А. Я. Алхасов. Ульяновск, 2001. 150 с. URL: <http://window.edu.ru/resource/310/26310/files/180.pdf> (дата звернення 16.07.2017).

441. Оцяця А. С. Охоронна функція кримінального права України: концептуальні основи: автореф. дис. ... канд. юридичних наук: 12.00.08 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. 19 с.

442. Оцяця А. С. Охоронна функція кримінального права України: концептуальні основи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. 201 с.

443. Павлов В. И. Классическая доктрина конституционализма и современная антропология права в ситуации кризиса ценностей. *Теоретико-методологические и конституционные основы устойчивого развития*

национальной правовой системы в условиях глобальных и региональных процессов в контексте защиты прав человека и построения правового государства: материалы междунар. науч.-практ. конф. Минск: Юридический факультет БГУ, 2015. С. 129–132.

444. Павлов В. Методологічні підстави антропологічної концепції права. *Мего-Інфо* – *Юридична бібліотека* №1. URL: <http://mego.info/матеріал/методологічні-підстави-антропологічної-концепції-права-в-павлов?page=> (дата звернення 30.04.2018).

445. Павлухин А. Н., Чистяков А. А. Уголовная ответственность как научная категория российской правовой доктрины. Генезис, состояния, перспективы: монография. Москва: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2003. С. 26–50.

446. Палеха Р. Р. От монистических концепций правопонимания к интегративным. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2010. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/ot-monisticheskikh-kontseptsiy-pravoponimaniya-k-integrativnum> (дата звернення 08.07.2018).

447. Панов М. І. Глобалізаційні процеси та їх вплив на стан і розвиток кримінального права. *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 12–13 жовт. 2017 р.). Харків: Право, 2017. С. 18–25.

448. Панов М. І. Понятійні апарати наук кримінального циклу: співвідношення і взаємозв'язок. *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 4 (23). С. 37–45.

449. Панов М. І. Правова ідеологія і реформи в Україні. *Юридичний вісник України*. 2015. № 38 (26 вересня – 2 жовтня). С. 13.

450. Панов М. І., Анісімов Г. М. Наука кримінального права і проблема її міждисциплінарних зв'язків. *Юридична наук*. 2015. № 1. С. 133–142.

451. Панов М. І., Гуторова Н. О. Методологічні засади дослідження проблем особливої частини кримінального права. *Проблеми законності*. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2009. Вип. 100. С. 291–304.

452. Панов М., Герасіна Л. Правова політика як універсальний феномен соціального буття. *Право України*. 2001. № 8. С. 36–40.
453. Панько К. К. Анализ понятия дефиниции в уголовном праве. *Юридическая техника*. 2007. № 1. С. 123–129.
454. Патей-Братасюк М. Г. Антропоцентрична теорія права : навчальний посібник. Київ, 2010. 396 с.
455. Пашуканис Е. Б. Избранные произведения по общей теории права и государства / редкол.: Братусь С. Н., Гинцбург Л. Я., Кудрявцев В. Н. (отв. ред.), Мамут Л. С., Нерсисянц В. С. Москва: Наука, 1980. 271 с.
456. Пашченко О. О. Криміналізація та соціальна обумовленність. *Вісн. Асоц. кримінал. права України*. 2017. № 1 (8). С. 41–76. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/07/03_Pashchenko.pdf (дата звернення: 20 січня 2019).
457. Перевезенцев С. В. Философия эпохи возрождения. *Слово: образовательный портал*. URL: <https://www.portal-slovo.ru/history/41259.php> (дата звернення 23.12.2019).
458. Перерва Ю. М. Законотворчість як вид правотворчої діяльності. *Право і безпека*. 2005. № 4'4. С. 27–30. URL: file:///D:/Documents/Downloads/Pib_2005_4_4_10.pdf (дата звернення 10.02.2019).
459. Петришин О. В., Гетьман І. В. Правове спілкування як центральна дефініція перспективної методології розуміння права. *Держ. буд-во та місц. самоврядування: зб. наук. пр. / відп. ред. Ю. П. Битяк*. Харків: Право, 2011. Вип. 22. С. 3–17.
460. Пиголкин А. С. Толкование нормативных актов в СССР. Москва: Госюриздат, 1962. 166 с.
461. Пиленко А. А. Право изобретателя. Москва: Статут, 2001. 688 с.
462. Підгородинський В. М. Зміст та значення понять «честь» та «гідність» у законах божому та кримінальному. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2017. Вип. 4. Т. 2. С. 87–90.

463. Платон. Законы. *Платон*. Сочинения в 3 т. Москва: Мысль, 1972. Т. 3. Ч. 2. 830 с.

464. Подорожний Д. Де в Біблії написано, що Бог дав людині свободу вибору? URL: <http://www.god.in.ua/?p=5486> (дата звернення 5.07.2018).

465. Поис А. Основные законы природы – всеобщие, универсальные, фундаментальные законы – законы Вселенной, законы Мироздания. URL: <http://www.pois.ru/zak.htm#f> (дата звернення 08.07.2018).

466. Положення про Комісію з питань правової реформи: затверджене Указом Президента України від 07.08.2019 р. № 584/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949> (дата звернення 08.09.2019).

467. Положення про Міністерство фінансів України: затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 375. URL: <https://www.minfin.gov.ua/page/polozhennja-pro-ministerstvo-finansiv-ukraini> (дата звернення 08.09.2019).

468. Поляков А. В. В поисках интегративного типа правопонимания. *История государства и права*. 2003. № 6. С. 7–8.

469. Поляков А. В. Петербургская школа философии права и задачи современного правоведения. *Правоведение*. 2001. № 2. С. 4–23.

470. Полянський Є. Ю. Кримінально-правова доктрина США: монографія. Одеса: Юридична література, 2014. 304 с.

471. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / Пер. з англ. О. Коваленко. Київ: Основи, 1994. Т. 1. С. 214.

472. Права человека. Учебник для вузов / Отв. ред. Е. А. Лукашева. Москва: Изд-во НОРМА, 2001. 573 с.

473. Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки: Методичні рекомендації. Київ, 2014. 39 с. URL: http://static.rada.gov.ua/site/bills/info/zak_rules.pdf (дата звернення 02.08.2018).

474. Правові засади європейської та євроатлантичної інтеграції України: досягнення та перспективи: матеріали учасників заочної наук.-практ. конф.

(Львів, 31 жовтня 2017 р.). Львів: ННППІ НУ «Львівська Політехніка», 2017. 157 с.

475. Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#o145> (дата звернення 02.04.2019).

476. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб: Закон України від 23.05.2013 року № 314-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-18> (дата звернення 02.04.2019).

477. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції: Закон України від 12.02.2015 р. № 198-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 17. ст. 118.

478. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії загрозам національній безпеці в інформаційній сфері: Проект Закону 6688 від 12.07.2017 р. № 6688. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62236 (дата звернення 02.08.2017).

479. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України: Закон України від 16.04.2014 р. № 4712 (реєстрація), від 02.09.2014 р. № 1655-VII (включено до порядку денного). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50664 (дата звернення 02.08.2018).

480. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення гармонізації кримінального законодавства з положеннями міжнародного права: проект Закону України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/pro-vnesennya-zmin-do>

deyakih-zakonodavchih-aktiv-schodo-zabezpechennya-garmonizatsii-kriminalnogo-zakonodavstva-z-polojennymi-mijnarodnogo-prava (дата звернення 01.03.2018).

481. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19/paran6#n6> (дата звернення 06.10.2017).

482. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 р. № 2227-VIII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T172227.html (дата звернення 10.03.2018).

483. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності: Закон України від 15.04.2008 р. № 270-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270-17> (дата звернення 10.03.2018).

484. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17> (дата звернення 09.09.2018).

485. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 р. № 3781-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/3781-12> (дата звернення 08.07.2018).

486. Про державний кордон України: Закон України від 04.11.1991 р. № 1777-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12> (дата звернення 08.07.2018).

487. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19.10.2017 р. № 2168-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19> (дата звернення 18.09.2018).

488. Про Державну програму боротьби із злочинністю. Постанова Верховної Ради України від 25.06.1993 р. № 3325-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3325-12> (дата звернення 18.09.2018).

489. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014, № 26, ст. 892.

490. Про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Конвенції Ради Європи, відкрита для підпису в Стамбулі (Туреччина) 11.05.2011 р. URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e> (дата звернення 11.08.2019).

491. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 р. № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96> (дата звернення 11.08.2019).

492. Про захист усіх осіб від насильницьких зникнень: Міжнародна конвенція від 20.12.2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l54 (дата звернення 17.05.2019).

493. Про Комплексну цільову програму боротьби зі злочинністю на 1996-2000 роки. Указ Президента України від 17.09.1996 № 837/96. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/837/96> (дата звернення 17.05.2019).

494. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19/print> (дата звернення 08.07.2018).

495. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення 18.04.2019).

496. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення 18.04.2019).

497. Про охоронну діяльність: Закон України від 22.03.2012 р. № 4616-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4616-17> (дата звернення 08.07.2018).

498. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення 08.07.2018).

499. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти: Закон України від 12.07.2018 р. № 2505-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 38. ст. 280.

500. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.04.1997 р. № 475/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 25.02.2019).

501. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29.12.2016 р. «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 25.02.2017 р. № 47/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017> (дата звернення 21.03.2018).

502. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення 25.02.2019).

503. Про схвалення Концепції Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року. Розпорядження від 29.09.2010 р. № 1911-р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1911-2010-%D1%80> (дата звернення 14.06.2018).

504. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року. Розпорядження КМУ від 30.10.2011 р. № 1209-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1209-2011-%D1%80> (дата звернення 14.06.2018).

505. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06.2000 р. № 1835-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14> (дата звернення 09.09.2018).

506. Программа Коммунистической партии Советского Союза: Новая редакция. Принята съездом КПСС. Москва: Политиздат, 1986. 80 с.

507. Проскура В. В. Роль Церкви у ре соціалізації засуджених до позбавлення волі. *Український соціум*. 2015. № 2 (53). С. 17–25.

508. Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності: Україна приєдналася 02.04.2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_792 (дата звернення 10.09.2018).

509. Пузиков Р. В. Юридическая доктрина в сфере правового регулирования (проблемы теории и практики): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Тамбовский гос. ун-т им. Г. Р. Державина. Тамбов, 2003. 213 с.

510. Путівник по Писаннях. Церква Ісуса Христа святих останніх днів. 2018. URL: <https://www.lds.org/?lang=ukr> (дата звернення 01.07.2018).

511. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: [Навч. посібник]. Харків: Консул, 2002. 160 с.

512. Радутний О. Е. Глобалізаційні процеси законотворчої діяльності та штучний інтелект (на прикладі кримінального права). *Кримінальне право в умовах глобалізації*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 25 травня 2018 року). Одеса: НУ «Одеська юридична академія», 2018. С. 159–164.

513. Радько Т. Н. Теоретические и методологические проблемы функций социалистического права: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Всесоюзный научно-исследовательский институт советского законодательства.. Москва, 1978. 40 с.

514. Разгильдиев Б. Т. Задачи уголовного права Российской Федерации и их реализация. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1993. 150 с.

515. Резолюция 66/281. Международный день счастья: принята Генеральной Ассамблеей ООН 28 июня 2012 года. URL: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=%20A/RES/66/281&Lang=R (дата звернення 18.03.2018).

516. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Меріт проти України» (Заява № 66561/01) від 30.03.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_110 (дата звернення 26.09.2019).

517. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Науменко проти України» (Заява № 41984/98) від 09.11.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_353 (дата звернення 26.09.2019).

518. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Трегубенко проти України» (Заява № 61333/00) від 02.11.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_355 (дата звернення 26.09.2019).

519. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ткачов проти України» (Заява № 39458/02) від 13.12.2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_335 (дата звернення 26.09.2019).

520. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Гайкович проти України» (Заява № 38931/02) від 20.12.2007 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/SO4073> (дата звернення 26.09.2019).

521. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Загородній проти України» (Заява № 27004/06) від 24.11.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_739 (дата звернення 26.09.2019).

522. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Довженко проти України» (Заява № 36650/03) від 12.01.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_845 (дата звернення 26.09.2019).

523. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ливада проти України» (Заява № 21262/06) від 26.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_997/sp:max20 (дата звернення 26.09.2019).

524. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Чопенко проти України» (Заява № 17735/06) від 15.01.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a59 (дата звернення 26.09.2019).

525. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Жизіцький проти України» (Заява № 57980/11) від 19.02.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a72 (дата звернення 26.09.2019).

526. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Макаренко проти України» (Заява № 622/11) від 30.01.2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c45 (дата звернення 27.09.2019).

527. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Гелетей проти України» (Заява № 23040/07) від 24.04.2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c52/sp:max10 (дата звернення 27.09.2019).

528. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Зеленчук і Цицюра проти України» (Заяви № 846/16 та № 1075/16) від 22.05.2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c79 (дата звернення 27.09.2019).

529. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України від 26 лютого 2019 р. № 1-п/2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#p68> (дата звернення 18.09.2019).

530. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання): Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04> (дата звернення 22.09.2019).

531. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статей 75, 82, 84, 91, 104 Конституції України (щодо повноважності Верховної Ради України) від 17 жовтня 2002 р. Справа № 1-6/2002 N 17-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-02> (дата звернення 22.09.2019).

532. Рубашенко М. А., Пономаренко Є. С. Дія кримінального закону щодо злочинів, учинених на тимчасово окупованій території України. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2016, № 1(6). С. 131–140. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/06/07_Rubashchenko.pdf (дата звернення 23.02.2019).

533. Руссо Ж.-Ж. О причинах неравенства / пер. с фр. Н. С. Южакова; под ред. и с предисл. С. Н. Южакова. СПб.: Светоч, 1907. 166 с.

534. Рыбак А. З. Криминология в человеческом измерении: Новая методология. Взгляды на преступное (преступность, преступление, преступника) в мировоззренческих системах – личный блог Рыбак _А_З. URL: <http://crimpravo.ru/blog/3657.html> (дата звернення 23.11.2017).

535. Рябчинська О. П. Методологія досліджень проблем кримінального права: постановка проблеми. *Право і безпека*. 2013. № 1 (48). С.157–163.

536. Рязанов М. Ю. Відродження слов'янської правової культури в Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 6–2. С. 35–40.

537. Савенко М. Д. Буква і дух у тлумаченні правових норм. *Наукові записки: Юридичні науки*. 2008. Т. 77. С. 13–16.

538. Савинова Н. А. Информационная (технологическая) сингулярность уголовного права. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2 т. Одеса: Гельветика, 2017. Т. 2. С. 199–202.

539. Савицкий В. М. Считается невиновным... . Москва: Знание, 1984. С. 4–5.

540. Савінова Н. А. Кримінально-правова політика забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2013. 509 с.

541. Саїдов А. Методологічні проблеми антропології права. *Мего-Инфо – Юридична бібліотека №1*. URL: <http://mego.info/матеріал/методологічні-проблеми-антропології-права-асаїдов?page=2> (дата звернення 25.04.2018).

542. Сальников В. П. Правовая культура: теоретико-методологический аспект: автореф. дис. на соискание уч. степени доктора юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений» / Виктор Петрович Сальников. Ленинград, 1990. 35 с.

543. Саміло Г. О. Теорія держави і права: Навчальний посібник. Запоріжжя: Просвіта, 2010. 348 с.

544. Світова історія геноциду. Лекція Нормана Наймарка. Транскрипт і переклад: Ігор Бігун. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2015/10/15/148576/>.

545. Святоцький О. Українська державність: поняття, основні ознаки, символи, атрибути, витоки та етапи становлення. *Голос України*. 23 лютого 2019 р. № 6961. URL: <http://www.golos.com.ua/article/314085> (дата звернення 14.10.2019).

546. Семеніхін І. В. Правова доктрина: загальнотеоретичний аналіз / [наук. ред. О. В. Петришин]. Харків: Юрайт, 2012. 88 с.

547. Семчук Н. О. Кримінально-правовий захист породілі від акушерської агресії (по матеріалах ГО «Природні права України». *Юриспруденція в сучасному інформаційному просторі*: матеріали IX Міжнародної наук.-практ. конф. (Київ, 1 берез. 2019 р.). Том 1. Тернопіль: Вектор, 2019. С. 366–368.

548. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / за наук. ред. В. І. Борисова. Харків: Право, 2006. 208 с.

549. Сенюта І. Я. Права людини на медичну допомогу: деякі теоретико-практичні аспекти. *Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення)*. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції 17-18.04.2008, м. Львів. С. 277–283.

550. Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасека О. В. Загальна психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 296 с.

551. Сердюк О. В. Методологічні дослідження в правознавстві: зміна парадигм. *Актуальні проблеми держави та права*. 2005. Вип. 24. С. 217–224.
552. Сердюк П. П. Теорія кримінальної відповідальності в сучасному кримінальному праві: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.08 / Класичний приватний ун-т. Запоріжжя, 2013. 40 с.
553. Сидоренко О. М. Догма права у правовому житті. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2015*: зб. наук. пр. / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2015. С. 183–186. URL: <http://hdl.handle.net/11300/4775> (дата звернення 10.07.2018).
554. Ситник О. М. Становлення ідеології: український аспект: монографія. Донецьк: Вербер (Донецька філія), 2009. 244 с.
555. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 520 с.
556. Славин Б. Правда и ложь идеологии: марксизм и постмодернизм. *Свободная мысль*. URL: <http://svom.info/entry/622-pravda-i-lozh-ideologii-marksizm-i-postmodernizm/> (дата звернення 06.04.2018).
557. Словарь по этике / под ред. И. С. Кона. Изд. 3-е. Москва: Политиздат, 1975. 392 с.
558. Словарь терминов и понятий по обществознанию / автор-сост. А. М. Лопухов. 7-е изд. переб. и доп. Москва, 2013. URL: <http://ponjatija.ru/node/11660> (дата звернення 08.07.2018).
559. Смирнов В. Г. Уголовная ответственность и уголовное наказание. *Правоведение*. 1963. № 4. С. 78–89.
560. Смирнов В. Г. Функции советского уголовного права. Ленинград: Изд-во Ленинград. ун-та, 1965. 188 с.
561. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. Москва: Советская энциклопедия, 1988. 1600 с.
562. Современная украинская энциклопедия. Харьков: Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга», 2004. Т. 5. 416 с.

563. Современная украинская энциклопедия. Харьков: Книжный клуб «Клуб семейного досуга», 2005. Т. 9. 416 с.
564. Современная украинская энциклопедия. Харьков: Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга», 2005. Т. 13. 416 с.
565. Современный философский словарь / под общ. ред. Б. Е. Кемерова. Лондон; Франкфурт-на-Майне; Париж; Люксембург; Москва; Минск: ПАНПРИНТ, 1998. 1064 с.
566. Современный философский словарь / под ред. д.ф.н., проф. В. Е. Кемерова. Бишкек: Одиссей, 1996. 608 с.
567. Сорокин В. В. Понятие и сущность права в духовной культуре России: монография. Москва: Проспект, 2007. 480 с.
568. Сорокин В. В. Право – феномен духовной культуры России (субъективные мысли по проблеме правопонимания). *Актуальные проблемы правоведения*. 2009. № 1. С. 129–138.
569. Сорокин П. А. Главные тенденции нашего времени. *Партнерство цивилизаций*. 2014. № 1–2. С. 281–297.
570. Соціологічна група рейтинг. Як лікуються українці: 71% найбільше довіряють порадам родичів і друзів. URL: <https://glavcom.ua/publications/yak-likuyutsya-ukrajinci-71-naybilshe-doviryaje-poradam-rodichiv-i-druziv-433590.html> (дата звернення 19.09.2019).
571. Сталин И. В. О диалектическом и историческом материализме. URL: https://www.marxists.org/russkij/stalin/t14/t14_55.htm (дата звернення 08.07.2018).
572. Степаненко О. В. Принцип доцільності в кримінально-правовій доктрині та кримінальному законодавстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 20 с.
573. Степаненко О. В. Принцип доцільності в кримінально-правовій доктрині та кримінальному законодавстві України: дис. ... канд. юрид. наук:

12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 249 с.

574. Столяренко Л. Д. Основы психологии. Издание третье, переработанное и дополненное. Серия «Учебники, учебные пособия». Ростов-на-Дону: «Феникс», 2000. 672 с.

575. Стратегія національної безпеки України: затверджена Указом Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення 18.07.2019).

576. Стрельцов Є. Деякі роздуми про правову сутність та соціальні завдання кримінального права. *Право України*. 2010. № 9. С. 102–109.

577. Стрельцов Є. Л. Великі ідеї великих людей та їх реалізація в соціальному житті. *Про злочин та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конференції, присвяченої 250-річчю трактату Чезаре Беккарія (м. Одеса, 13 черв. 2014 р.). Одеса: Юридична література, 2014. С.32–33.

578. Стрельцов Є. Л. Кримінальне право України: думка прагматика. *Кримінальне право в умовах глобалізації*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25 травня 2018 р.). Одеса: НУ «Одеська юридична академія», каф. кримінального права, 2018. С. 59–62.

579. Стрельцов Є. Л. Нехідність дотримання кримінально-правових постулатів, або Щодо дискусії про встановлення відповідальності за незаконне збагачення. *Юридичний вісник України*. 2019 (8–14 березня). № 10 (1235). С. 6.

580. Стрельцов Є. Л. Новітній розвиток української державності: деякі теоретичні міркування. Будемо нову Україну. Збірник конференції. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2015. С. 328–336.

581. Стрельцов Є. Л. Основне завдання законодавства – регулювання чи регламентування суспільних відносин: деякі міркування. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 10. С. 8–15.

582. Стрельцов Є. Л. Правова реформа у Ватікані. *Юрид. вісн. України*. 2013. 20–26 лип. № 29 (942). С. 9.
583. Стрельцов Є. Л. Сучасні завдання кримінально-правової науки. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1 (41). С. 545–547.
584. Стрельцов Є. Л. Сучасність і перспективи розвитку кримінального права України: 20 років потому. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса: Юридична література, 2012. Т. XI. С. 365–373.
585. Стрельцов Є. Правовий вплив на неправомірну поведінку: кримінально-правовий аспект. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані*: монографія / за ред. проф. О. В. Козаченко, проф. Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 7–22.
586. Строгович М. С. Методологические вопросы юридической науки. *Вопросы философии*. 1965. № 12. С. 3–14.
587. Строгович М. С. Право обвиняемого на защиту и презумпция невиновности. Москва: Наука. 1984. 143 с.
588. Строгович М. С. Сущность юридической ответственности. *Советское государство и право*. 1979. № 5. С. 72–78.
589. Сулима Е. Н. Идеологические парадигмы современности: моногр. / Е. Н. Сулима, М. А. Шепелев. Днепропетровск: Изд-во ДНУ имени Олеся Гончара, 2012. 712 с.
590. Сурский М. (М. М. Исаев). Социологическая школа в уголовном праве как защитница интересов господствующего класса. *Ученые записки ВИЮН*. Юриздат, 1940. Вып. 1. С. 19–20.
591. Сухинина Л. В. Иррациональное в современном научном познании: автореф. дис. ... канд. философ. наук: 09.00.01 / ФГБОУ ВПО «Тюменская государственная сельскохозяйственная академия». Тюмень, 2011. 14 с.
592. Сучасне кримінальне право України: [курс лекцій] / А. В. Савченко, В. В. Кузнєцов, О. Ф. Штанько [2-е вид., виправ. та доповн.]. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. 636 с.

593. Таганцев Н. С. Русское уголовное право: лекции. Часть общая. Т. 1. Спб., 1902. 823 с.
594. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть общая. Москва: Наука, 1994. Т. 1. 380 с.
595. Таран В. О. Ідеологія перехідного суспільства (соціально-філософський аналіз ідеологічного процесу в пострадянській Україні): монографія. Запоріжжя: ЗЮІ МВС України, 2000. 316 с.
596. Тарасов Н. Н. Методологические проблемы юридической науки. Екатеринбург: Изд-во Гуманитар. ун-та, 2005. 264 с.
597. Тарбагаев А. Н. О понятии позитивной уголовно-правовой ответственности. *Вестник Ленинградского ун-та*. 1981. Вып. 1. № 5. С. 86–89.
598. Тарбагаев А. Н. Понятие и цели уголовной ответственности. Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1986. 120 с.
599. Тацій В., Борисов В., Тютюгін В. Актуальні проблеми сучасного розвитку кримінального права України. *Право України*. 2010. № 9. С. 4–15.
600. Тацій В., Тютюгін В., Капліна О., Гродецький Ю., Байда А. Концепція впровадження проступку шляхом прийняття Закону (Кодексу) України про проступки (Проект для обговорення). *Юридичний вісник України*. 2014. 24-30 трав. № 21 (986). С. 12–13.
601. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2000. 776 с.
602. Теория государства и права: учебник / под ред. В. К. Бабаева. Москва: Юристъ, 2003. 592 с. URL: <http://textbook.news/gosudarstva-prava-teoriya/formalno-yuridicheskiy-normativno.html> (дата звернення 30.03.2017).
603. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
604. Тер-Акопов А. А. Безопасность человека. Теоретические основы социально-правовой концепции. Москва: Норма, 1998. 272 с.
605. Тихий В. П. Відповідальність за злочини проти громадської безпеки. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*. 2017. № 1 (1). С. 148–154.

606. Тимофеева Л. Ю. Гуманістична парадигма кримінального права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. 20 с.

607. Ткачук А. С. Правова ідеологія та правова психологія як структурні елементи правосвідомості. *Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць*. 2012. Вип. 46. С. 58–66.

608. Толстенко В. Л. Правова ідеологія у розвитку сучасної Української держави і суспільства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Відкритий міжнар. ун-т розв. людини «Україна». Київ, 2012. 215 с.

609. Томпсон Д. Б. Идеология и современная культура. URL: <http://bo0k.net/index.php?bid=4554&chapter=4&p=chapter> (дата звернення 25.12.2016).

610. Топорин Б. Н. Декларация прав человека: новые подходы. Права человека: проблемы и перспективы / отв. ред. Е. А. Лукашева. М.: ИГПАН, 1990. 193 с.

611. Тоффлер Э. Третья волна. Москва: АСТ, 2010. URL: http://modernlib.ru/books/toffler_elvin/tretya_volna/read/ (дата звернення 17.06.2017).

612. Троско Р. А. Содержание, структура и функции научной идеологии: особенности анализа в современной социальной философии: автореф. дис. ... канд. филос. наук: спец. 09.00.11 / Алтайский гос. ун-т. Барнаул, 2006. 19 с.

613. Туляков В. А. Актуальные проблемы современной уголовно-правовой политики. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* Харків: Право, 2012. С. 65–71.

614. Туляков В. А. Некоторые вопросы современной уголовно-правовой доктрины. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса, 2011. Вип. 1. С. 23–25.

615. Туляков В. А. Уровни уголовно-правового регулирования. *Актуальні проблеми держави та права*. 2013. Вип. 69. С. 141–147.

616. Туляков В. О. «Чорні лебеді» кримінального права ті методологія правового регулювання. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18–19 жовт. 2018 р.). Харків: Право, 2018. С. 38–41.

617. Туляков В. О. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми). Одеса: Юридична література, 2000. 336 с.

618. Туляков В. О. *Кримінальне право сьогодення: ренесанс моделі сталого розвитку*. Вісник Асоціації кримінального права України. 2014. № 2 (3). С. 1–19. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/3_1.pdf (дата звернення 01.05.2018).

619. Туляков В. О. Сингулярність кримінального права та державний примус. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані*: монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 23–30.

620. Туляков В. О. Сингулярність у кримінальному праві. *Юридичний вісник України*. 2016. № 45 (1113). С. 7.

621. Туляков В. О. Соціальна функція кримінального права. *Юридичний журнал «Право України» (україномовна версія)*. 2017. Випуск 2/2017. С. 75–83.

622. Уголовное право Российской Федерации: учебник. Москва: Балина, 1999. 559 с.

623. Уголовное право. Общая часть / Под ред. Л. Д. Гаухмана, Л. М. Колодкина. Москва: Московский институт МВД РФ, 1997. 320 с.

624. Уголовный кодекс штата Нью-Йорк США. URL: <https://constitutions.ru/?p=8102> (дата звернення 14.08.2018).

625. Уголовный кодекс штата Техас. URL: https://www.kniga.com/index.php?route=product/product/mini&product_id=152409 (дата звернення 14.08.2018).

626. Україна – на 4-му місці за невиконанням системних рішень ЄСПЛ. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2016/03/30/7047043/>.

627. Українська радянська енциклопедія. В 12 т. / за ред. М. Бажанова. 2-ге вид. Київ: Гол. редакція УРЕ, 1974–1985. Т. 9. 558 с.

628. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред.. В. О. Навроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.

629. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Второго Отдѣленія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, 1845. 922 с. URL: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01002889696#?page=2> (дата звернення 10.06.2018).

630. Ухвала Соснівського районного суду м. Черкаси від 26.10.2015 р. у справі № 712/10570/14-к (провадження № 1-кп/712/35/15). URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/amp/court-document/52844127/> (дата звернення 12.07.2017).

631. Фальковський А. О. Аксіологічний підхід в методології сучасної юриспруденції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2011. 17 с.

632. Федорова Н. Є. Еволюція функцій науки та особливості їх прояву в індустріальну епоху. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського*. Сер.: Економічні науки. 2013. № 4. С. 20–26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdnuete_2013_4_4 (дата звернення 26.09.2019).

633. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів, що забезпечують його охорону: автореф. дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2004. 35 с.

634. Фещенко О. С. Сучасний погляд на принципи кримінального права. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренко*. 2013. № 4. С.68–76.

635. Филимонов В. Д. Охранительная функция уголовного права. СПб.: Юрид. центр. Пресс, 2003. 198 с.

636. Философия уголовного права / сост., ред. и вступ. ст д-ра юрид. наук, проф. Ю. В. Голика. СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. 348 с.

637. Философский словарь / под. ред. М. М. Розенталя. Москва: Политическая литература, 1975. 496 с.
638. Философский энциклопедический словарь. Москва: ИНФРА.М., 2000. 576 с.
639. Финешин Е. Юридическая антропология. Краткая история становления (2010 г.). URL: <https://www.proza.ru/2013/06/26/1488> (дата звернення 25.04.2018).
640. Філософський енциклопедичний словник / наук. ред. Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
641. Франк Л. В. Потерпевший от преступления и проблемы развития отечественной виктимологии. Душанбе: Ирфон, 1977. 444 с.
642. Фріс П. Кримінально-правова ідеологія (до питання про поняття). *Новітні кримінально-правові дослідження – 2017: збірник наукових праць* / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2017. С. 29–32.
643. Фріс П. Л. Ідеологія кримінального права й кримінально-правова політика. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10–11 жовтня 2013 р.)*. Харків: Право, 2013. С. 113–117.
644. Фріс П. Л. Ідеологія кримінально-правової політики та кримінальне законодавство. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 8–9 жовт. 2015 р.)*. Харків: Право, 2015. С. 65–68.
645. Фріс П. Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінальноправовій політиці. *Вісн. Асоц. кримінал. права України*. 2014. № 1 (2). С. 19–28. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/2_2.pdf (дата звернення: 20 січня 2019).
646. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. Київ: Атіка, 2004. 488 с.
647. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика і моделювання кримінального закону. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю: Матеріали*

Міжнарод. наук.-практ. конф. з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту (м. Івано-Франківськ, 8–10 червня 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 99–102.

648. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец.: 12.00.08 / Нац. академія внутрішніх справ України. Київ, 2005. 35 с.

649. Фромм Э. Душа человека. Москва: Политическая литература, 1992. 434 с.

650. Хавронюк М. Дещо про сутність кримінального права (інакший погляд). *Юридичний вісник України*. 2013. 9–15 берез. URL: <http://pravo.org.ua/ua/news/4726-> (дата звернення 08.07.2018).

651. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Київський національний ун-т внутрішніх справ. Київ, 2007. 36 с.

652. Халдей А. О влиянии сакральных символов на хозяйственную практику. *REGNUM*. 29 августа 2019. URL: <https://regnum.ru/news/polit/2703416.html> (дата звернення 10.10.2019).

653. Халипов В. Ф. Власть: кратологический словарь. Москва: Республика, 1997. 431 с.

654. Харитонов О. В. До питання про науковознавчі підходи до розуміння кримінально-правової науки. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10-11 жовт. 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 183–187.

655. Хартия основных прав Европейского Союза: Торжественная прокламация (Ницца, 7 декабря 2000 года). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524 (дата звернення 25.06.2019).

656. Хилюк С. В. Nulla poena sine lege як складова принципу законності у практиці Європейського Суду з прав людини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 334–345.

657. Хиліук С. В. Методологія дисертаційних досліджень з питань Особливої частини кримінального права України. *Кримінальне право України*. 2006. № 5. С. 43–53.

658. Хиліук С. В. Розвиток науки кримінального права України після встановлення її державної незалежності (питання Особливої частини): автореф. дис.. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Львівський нац. ун-т. Львів, 2008. 18 с.

659. Хилько М. І. Екологічна безпека України: Навчальний посібник. Київ, 2017. 266 с.

660. Хлодионова С. И. Культура научной речи: смысловая структура научного текста. *Сфера услуг: инновации и качество*. 2012. № 6. URL: http://journal.kfrgteu.ru/files/1/2012_6_21.pdf (дата звернення 02.08.2018).

661. Ходюк Е. Шведский психиатр: «Из рук вон плохо воспитываете детей, товарищи! Ребенок – не фарфоровая кукла...». URL: <https://takprosto.cc/sovremennye-metody-vozpitanija/>.

662. Холопов Ю. Н. Гармония: Теоретический курс: Учебник. СПб.: Издательство «Лапы», 2003. 544 с.

663. Хохряков Г. Ф. Криминология: учебник / отв. ред. В. Н. Кудрявцев. Москва: Юристъ, 1999. 511 с.

664. Царьков И. И. Развитие правопонимания в европейской традиции права. СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. 346 с.

665. Цендровский О. Ю. Культурно-мировоззренческие основания глобального сетевого общества XXI в. *Человек и культура*. 2015. № 5. С. 1–57. URL: http://www.e-notabene.ru/ca/article_16316.html (дата звернення 17.06.2017).

666. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page> (дата звернення 08.07.2018).

667. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення 08.07.2018).

668. Цыганкова Д. Ю. Правовая идеология и информационная функция государства: теоретико-правовой аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Академия управления МВД России. Москва, 2012. 182 с.
669. Человеколюбием исправлять. *Преступление и наказание*. 1999. № 11. С. 38–40.
670. Черданцев А. Ф. Толкование советского права. Москва: Юрид. лит., 1979. 168 с.
671. Черкашина М. В. Основные векторы развития правопонимания в начале XX века. *Труды МГТА: электронный журнал*. 2015. Вып. 27. URL: http://www.e-magazine.meli.ru/vipusk_27.html (дата звернення 08.07.2018).
672. Четвернин В. А. Проблемы теории права для особо одаренных студентов. 2010. URL: http://teoria-prava.hse.ru/files/library/problems_2010.pdf (дата звернення 03.07.2018).
673. Чоловік убив гвалтівника доньки прямо в залі суду. URL: <https://www.0342.ua/news/2485505/colovik-ubiv-gvaltivnika-donki-pramo-v-zali-sudu> (дата звернення 15.09.2019).
674. Чугуников И. И. Правоотношения и формы их реализации в уголовном праве Украины: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Одесская национальная юридическая академия. Одесса, 2001. 203 с.
675. Чугуников І. І. Об'єкт злочину як підстава для побудови системи Особливої частини Кримінального кодексу України. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2010. С. 389–406.
676. Чугуніков І. І. Проблеми співвідношення права і закону та тенденції розвитку вітчизняного законодавства. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м.Одеса, 18 травня 2018 р.). У 2 т. Т. 2. Одеса: Гельветика, 2018. С. 217–221.
677. Шаблистий В. В. Теоретико-прикладні засади кримінально-правового забезпечення безпеки людини в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук

12.00.08 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2016. 470 с.

678. Шаблистий В. В. Функціональне призначення кримінального права та кримінального законодавства: шляхи подолання дисгармонії. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 1 (4). С. 1–17.

679. Шабуров А. С. Социальная ответственность личности как элемент состава правомерного поведения. *Вопросы совершенствования уголовно-правовых мер борьбы с преступностью*. Свердловск: СЮИ, 1983. С. 3–8.

680. Шай Р. Я. Правоохоронна функція правової держави: теоретико-практичні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2012. 20 с.

681. Шакун В. І. Суспільство і злочинність. Київ АТІКА, 2003. 784 с.

682. Шамара А. В. Система преступлений против мира и безопасности человечества в уголовном законодательстве Украины – их классификация в теории уголовного права. // *Научный вестник Международного гуманитарного университета. Сер.: Юриспруденция*. 2014. № 11. Том. 2. С. 80–83.

683. Шамилева Р. К. Проблема справедливости в истории и современности: социально-правовой аспект: автореф. дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.11 / Московский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Москва, 2009. 56 с.

684. Шварцмантель Д. Идеология и политика: пер. с англ. Харьков: Гуманитарный Центр, 2009. 312 с.

685. Шелест Д. С., Юрченко М. М. Політико-правові основи етнодержавотворення в Україні. Одеса: Астропринт, 1999. 204 с.

686. Шемякина Л. И. Европейский позитивизм и народники. *Современные научные исследования: актуальные теории и концепции*: XIV Международная науч.-практ. конф. Москва: Олимп, 2016. С. 189–190.

687. Шляхтун В. В. Політологія (теорія та історія політичної науки): підручник. Київ: Либідь, 2002. 576 с. URL: <https://refdb.ru/look/1358846-pall.html> (дата звернення 29.01.2017).

688. Шпайхер Т. В Европе назвали украинских депутатов «творцами законодательного мусора». *Экономические новости*. 13.03.2016 г. URL: http://news.eizvestia.com/news_politics/full/655-v-evrope-nazvali-ukrainskih-deputatov-tvorcami-zakodatelno-musora (дата звернення 18.05.2018).

689. Шпенглер О. Закат Европы. Новосибирск: Наука, 1993. 378 с.

690. Шульгин Н. Ф. Теоретические вопросы позитивного и негативного аспектов уголовной ответственности. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць*. / відп. ред. Л.І. Корміч. Одеса: Юрид. л-ра, 2000. Вип. 8. 452 с.

691. Экимов А. И. Политические интересы и юридическая наука. *Государство и право*. 1996. № 12. С. 3–9.

692. Элькин П. С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права. Москва: Юридическая литература, 1967. 192 с.

693. Эминов В. Е., Максимов С. В., Мацкевич И. М. Коррупционная преступность и борьба с ней: учеб. пособие. Москва: Юрист, 2001. 128 с.

694. Энциклопедия уголовного права. Т. 1 Понятие уголовного права. Издание профессора Малинина, СПб., 2005. 699 с.

695. Энциклопедия уголовного права. Т. 2. Уголовный закон. Издание профессора Малинина. СПб., 2005. 847 с.

696. Энциклопедия уголовного права. Т. 9. Назначение наказания. Издание профессора Малинина, СПб ГКА, СПб., 2008. 911 с.

697. Энциклопедия уголовного права. Т. 10. Освобождение от уголовной ответственности и наказания. Издание профессора Малинина. СПб ГКА, СПб., 2008. 880 с.

698. Юридическая конфликтология / Отв. ред. В. Н. Кудрявцев. Москва: Институт государства и права РАН, 1995. 315 с.

699. Юридичний словник / за ред. Б. М. Бабія, Ф. Г. Бурчака, В. М. Корецького, В. В. Цветкова. Київ: Головна редакція української радянської енциклопедії, 1983. 871 с.

700. Ююкина М. В. Принцип гуманизма в уголовном, уголовно-исполнительном праве и уголовной политике и его реализация при назначении

наказания: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Тамбовский гос. ун-т им. Г. Р. Державина. Тамбов, 2006. 20 с.

701. Ядов В. А. Идеология как форма духовной деятельности общества. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1961. 122 с.

702. Яковлев М. В. Идеология (Противоположность марксистско-ленинской и буржуазных концепций). Москва: Мысль, 1979. 271 с.

703. Якуба Е. А. Социология. Харьков: Константа, 1996. 192 с.

704. Яремчук О. М. Генезис та розмежування понять «дизайн» і «проектування». *Культура і сучасність*. 2018. № 1. С. 217–221.

705. Яркова Е. Н. История и методология юридической науки: учебное пособие. Тюмень: Изд-во Тюменского гос. ун-та, 2012. 463 с.

706. Ясперс К. Смысл и назначение истории: пер. с нем. Москва: Политиздат, 1991. 527 с.

707. Holmes O. Wendell. The Theory of Legal Interpretation. *Harvard Law Review*. Volume 417. 1899. URL: https://archive.org/stream/jstor-1321531/1321531_djvu.txt (дата звернення 01.07.2018).

708. Kolomiets Y. Cyclicalit of process of criminalization (Циклічність процесу криміналізації). *ReOS 04 / 2018*. С. 118–122.

709. Kolomiyets Y. The rule of law principle in the national and international criminal law. *Legal Policy of EU Countries: Comparative Aspects: Turkey-Ukraine comparative criminal law symposium-II* (Туреччина, Стамбул, 15–17 берез. 2011 р.). Odessa/Ukraine. – Hukuk, 2012. С. 325–327.

710. Maslow Abraham H. Motivation and Personality (2nd ed.). N.Y.: Harper & Row, 1970; СПб.: Евразия, 1999. Терминологическая правка В. Данченко. Київ: PSYLIB, 2004. Перевод А. Б. Татлыбаевой. URL: <http://www.psylib.org.ua/books/masla01/txt04.htm> (дата звернення 29.01.2017).

711. Quality of care: a process for making strategic choices in health systems. Geneva: WHO, 2006. 36 p.

712. Robinson M. Why Crime? An Integrated Systems Theory of antisocial Behavior. NJ: Pearson Prentice Hall, 2004. p. 2. URL:

<https://www.pearson.com/us/higher-education/program/Robinson-Why-Crime-An-Integrated-Systems-Theory-of-Antisocial-Behavior/PGM175518.html> (дата звернення 06.09.2017).

713. Stein R. Rule of Law: What Does it Mean? *Minn. J. Int'l L.* 2009. Vol. 18. 293 p.

ДОДАТКИ

Додаток 1.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Коломієць Ю.Ю. Кримінально-правова ідеологія: філософсько-правове дослідження. Арциз: ФОП Петров, 2019. 467 с.

Розділи у колективних монографіях:

1. Коломієць Ю.Ю. Впровадження інституту проступків у кримінальне право України. *Наукове та законодавче забезпечення реалізації концепції кримінальних проступків*: монографія / за заг. ред. С. В. Ківалова, В. О. Тулякова. Одеса: Юридична література, 2014. 176 с. (с. 34–43).

2. Коломиец Ю.Ю. Марксистско-ленинское идеологическое наследие в уголовном праве. *Гуманітарний дискурс: політика, управління, влада*: колективна монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2015. 468 с. (с. 167–182).

3. Коломиец Ю. Теоретико-методологические основы познания права. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані*: монографія / за ред. проф. О. В. Козаченка, проф. Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. 768 с. (с. 701–727).

4. Коломієць Ю.Ю. Ідеологічна обумовленість системи Особливої частини кримінального законодавства. *Сучасне кримінальне право України: наукові нариси*: монографія / за ред. Н. А. Мирошніченко, Є. Л. Стрельцова; передмова С.В. Ківалова. Одеса: Юридична література, 2017. 488 с. (с. 268–284).

5. Коломиец Ю.Ю. Предпонимание и понимание уголовного права. *ІДЕЯ І ДІЯ: погляд Ф./П./П./С./*: колективна монографія: / за заг. ред. О. А. Івакіна, Д. В. Яковлева. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 204 с. (с. 65–78).

6. Коломиец Ю.Ю. Предыдущая и современная идеологии: концепты и контрасты. *Концепты и контрасты*: монография / Н. В. Петлюченко, С. И. Потапенко, О. А. Бабелюк, Е. Л. Стрельцов и др.; под. ред. Н. В. Петлюченко. Одесса: Издательский дом «Гельветика», 2017. 632 с. (с. 324–330).

7. Коломиец Ю.Ю. Политика и уголовное право: идеи баланса и экономической эквивалентности. *Development and modernization of the legal systems of Eastern Europe: experience of Poland and prospects of Ukraine*: Collective monograph. Vol. 2. Lublin: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2017. 336 p. (p. 194–212).

8. Коломиец Ю.Ю. Идеологические основы разрешения уголовных конфликтов. *Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування*: колективна монографія / За заг. ред. Ю. П. Алєніна; відпов. за вип. І. В. Гловюк. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 1148 с. (С. 1094–1116).

Наукові статті у фахових виданнях:

1. Коломієць Ю.Ю. Становлення вчення про позитивну кримінальну відповідальність. *Актуальні проблеми держави та права*. Одеса: Юридична література, 2007. Вип. 32. С. 160–163.

2. Коломієць Ю.Ю. Можливість добровільної відмови при незакінченому злочині. *Актуальні проблеми держави та права*. Одеса: Юридична література, 2008. Вип. 44. С. 283–289.

3. Коломієць Ю.Ю. Вплив марксистсько-ленінської ідеології на поняття, сутність та зміст кримінальної політики. *Актуальні проблеми держави та права*. Одеса: Юридична література, 2009. Вип. 47. С. 139–144.

4. Коломиец Ю.Ю. Наказание в круговороте форм правления. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса: Юридична література, 2010. Вип. 54. С. 145–152.

5. Коломиец Ю.Ю. Идеологические основы внедрения института проступков в уголовное право Украины. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса: Юридична література, 2012. Вип. 67. С. 508–513.

6. Коломиец Ю.Ю. Влияние гражданского общества на законотворчество в сфере уголовного права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. Збірник наукових праць. Одеса, 2014. Вип. 10–2, т. 2. С. 73–76.
7. Коломиец Ю. Малозначительность деяния в уголовном праве. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 1, т. 3. С. 45–49.
8. Коломиец Ю. Метафизика и уголовное право. *Підприємництво, господарство и право*. Київ, 2016. №. 2. С. 138–143.
9. Коломиец Ю.Ю. Методология науки уголовного права. *Вісник асоціації кримінального права України*. Електронне наукове видання. 2016. Вип. 1 (6). С. 1–9. URL: http://nauka.nlu.edu.ua//page_id=1809.
10. Коломиец Ю. Современное понимание идеологии. *Юридичний вісник*. 2016. № 4. С. 143–147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2016_4_22.
11. Коломиец Ю.Ю. Уголовно-правовая идеология: ее идеи. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук*. 2017. № 10. С. 183–189.
12. Коломиец Ю.Ю. Идея гуманизма в уголовном праве Украины. *Держава та регіон*. Серія: Право. 2017. № 4 (58). С. 54–59.
13. Коломиец Ю.Ю. Идеологическая обусловленность понятия уголовного права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 5. С. 141–146.
14. Коломієць Ю.Ю. Поняття ідеології: її сутність, зміст, форма. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія «Юридичні науки». Київ. 2018, т. 29 (68). № 3. С. 1–6.
15. Коломієць Ю.Ю. Форма та зміст принципів кримінального права України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук*. 2018. № 15. С. 113–119.
16. Коломієць Ю.Ю. Загальна характеристика функцій кримінально-правової ідеології. *Приватне та публічне право*. 2018. № 3. С. 67–71.

17. Коломієць Ю.Ю. Концепція кримінально-правового забезпечення ідей суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави в умовах глобалізації. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук*. 2018. № 17. С. 139–150.

18. Коломієць Ю.Ю. Ідеологія впровадження інституту проступків у національне право України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2018. Вип. 2 (11). С. 1–14. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/12/01_Kolomiets.pdf.

19. Коломієць Ю.Ю. Преамбула до нового Кримінального кодексу України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2019. Вип. 1 (12). С. 1–17. URL: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2019.12.189367>.

Статті в зарубіжних наукових виданнях:

1. Коломиец Ю.Ю. Идея о неотвратимости наказания в уголовном праве постсоциалистических государств. Актуальные проблемы государственного и правового строительства в Азербайджанской Республике. Баку: Адильоглы, 2008. С. 373–376.

2. Коломиец Ю.Ю. Идеологическая обусловленность методов научного познания права. *Legea si Viata*. Chisinau. Nr/ 1/3 (289) 2016. С. 50–52.

3. Коломиец Ю. Человек, техника, наука, уголовное право. *VISEGRAD JOURNAL on human rights*. 2017/4. № 2/1. С. 113–119.

4. Коломієць Ю.Ю. Модель кримінально-правової ідеології. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. AUGUST 2018. № 4 (32). С. 114–117.

5. Kolomiets Y. Cyclicity of process of criminalization (Циклічність процесу криміналізації). *ReOS 04 / 2018*. С. 118-122.

Статті в інших виданнях:

1. Коломієць Ю. Особистість державного злочинця. Актуальные проблемы криминологии и криминальной психологии: Сб. науч. статей / Под ред. М.Ф. Орзиха, В.Н. Дремина. Одеса: Фенікс, 2007. С. 187–192.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Коломієць Ю.Ю. Національна безпека як об'єкт кримінально-правової охорони. *Правове життя сучасної України*: Тези доповідей Всеукр. наук. конф. «Правове життя сучасної України». Одеса: Фенікс, 2008. С. 354–355.
2. Коломиец Ю.Ю. Равенство и равноправие в уголовном праве. *Правове життя сучасної України*: тези доповідей Міжнарод. наук.-практ. конф. професорсько-викладацького і аспірантського складу. Одеса: Фенікс, 2009. С. 521–523.
3. Коломиец Ю. Влияние марксистско-ленинской идеологии на понятие уголовного права. *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке*: материалы 6-й Межд. науч.-практ. конф. (Москва, 29–30 янв. 2009 г.). Москва: Изд-во «Проспект», 2009. С. 111–114.
4. Kolomiyets Y. The rule of law principle in the national and international criminal law. *Legal Policy of EU Countries: Comparative Aspects: Turkey-Ukraine comparative criminal law symposium-II* (Туреччина, Стамбул, 15–17 берез. 2011 р.). Odessa/Ukraine. – Hukuk, 2012. С. 325–327.
5. Коломиец Ю. Внедрение института проступков в уголовное право Украины. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права*: матер. Міжнар. наук. конф. – викл. складу (Одеса, 30 лист. 2012 р.). Т. 2 / відп. за випуск д.ю.н., проф. В. М. Дрьомін / Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2012. С. 184–185.
6. Коломієць Ю. Працівники правоохоронних органів – суб'єкти кримінально-правових відносин. *Правове життя сучасної України*: матер. Міжнар. наук. конф. – викл. складу (Одеса, 20–21 квіт. 2012 р.). Т. 2 / відп. за випуск д.ю.н., проф. В. М. Дрьомін / Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2012. С. 232–234.
7. Коломиец Ю.Ю. Общественно ли опасно преступное деяние? *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (Одеса, 16–17 трав. 2013 р.) / відп. за вип. В.М Дрьомін; НУ

«ОЮА»; Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса: Фенікс, 2013. Т. 2. С. 273–275.

8. Коломиец Ю.Ю. Принцип справедливости в уголовном праве бывшего СССР и Украины. *Про злочини та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 250-річчю трактату Чезаре Беккарія (Одеса, 13 черв. 2014 р.) / МОН України; НУ ОЮА; ПРЦ НАПрН України; Одес. відділ. ГО «Всеукр. асоц. кримін. права». Одеса: Юридична література, 2014. С. 185–190.

9. Коломиец Ю.Ю. Классовый характер уголовного права СССР. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої ювілею академіка С.В. Ківалова (Одеса, 16–17 трав. 2014 р.): у 2 т. Т. 1 / відп. ред. В. М. Дрьомін. Одеса: Юридична література, 2014. С. 524–526.

10. Коломиец Ю.Ю. Метод пророчества К. Маркса в науке. *Суспільні науки сьогодні: постулати минулого і сучасні теорії*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Дніпропетровськ, 6–7 лист. 2015 року). Дніпропетровськ: НО «Відкрите суспільство», 2015. С. 56–60.

11. Коломиец Ю.Ю. Возможен ли православный социализм в постсоветских государствах. *Політико-правові реформи та становлення громадянського суспільства в Україні*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. (Херсон, 9–10 жовт 2015 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 22–25.

12. Коломієць Ю.Ю. Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Одеса, 15–16 трав. 2015 р.): 2 т. Т. 2. Одеса: Юридична література, 2015. С. 179–181.

13. Коломиец Ю.Ю. Идеология и уголовное право. *Актуальні проблеми теорії кримінальної законотворчості та практики правозастосування*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. Інтернет-конференції (Одеса, 27 груд. 2016

р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2016. С. 111–116.

14. Коломиец Ю.Ю. Интегративный подход к пониманию права: целесообразность использования. *Правові системи сучасності: взаємодія та конфлікти*: міжнарод. круглий стіл (Одеса, 16 лип. 2016 р.). Одеса: Фенікс, 2016. С. 54–57. URL: <http://eurolaw.org.ua/files/zbirnik-tez-19072016.pdf>.

15. Коломиец Ю.Ю. Марксизм как методологическая основа исследования права. *Право и политика: история и современность*: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Омск, 20 нояб. 2015 г.). Омск: Омская академия МВД России, 2016. С. 86–89.

16. Коломиец Ю.Ю. Познание существа уголовного права. О noua perspectiva a proceselor de integrare Europeana a Moldovei si Ucrainei: aspectul juridic: conferinta internationala stiintifico-practica (2016; Chisinau). Chisinau: Tipogr. «Cetatea de Sus», 2016. С. 126–129.

17. Коломиец Ю.Ю. Классовая природа преступления. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Одеса, 20 трав. 2016 р.): у 2 т. Т. 2. Одеса: Юридична література, 2016. С. 187–189.

18. Коломієць Ю.Ю. Духовно-моральні основи кримінального права. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали науко-практ. конф. (Одеса, 19 трав. 2017 р.) У 2-х т. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 234–236.

19. Коломиец Ю.Ю. Государственная идеология: целесообразность существования. *Справедливість у юриспруденції: теорія та практика*: збірник матеріалів Міжнар. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (Київ, 23 лют. 2017 р.). Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2017. С. 10–15.

20. Коломієць Ю.Ю. Интегративна ідеологія України. *Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 3–4 лют. 2017 р.). Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2017. С. 92–96.

21. Коломієць Ю.Ю. Ідеологія, наука та кримінально-правова доктрина. *Концептуальні основи кримінальної законотворчості*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Одеса, 19 жовт. 2017 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 290–300.

22. Коломиец Ю.Ю. Политика, наука, идеология и уголовное право. Політика в сфері боротьби зі злочинністю: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту (Івано-Франківськ, 8–10 черв. 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 166–169.

23. Коломієць Ю.Ю. Символізм та раціональність кримінального закону. *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків. 12–13 жовт. 2017 р.). Харків: Право, 2017. С. 246–249.

24. Коломиец Ю.Ю. «Дух» уголовного права. *Безпека людини, суспільства, держави*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 28 жовт. 2017 р.). Київ: Київський кооперативний інститут бізнесу і права, 2017. С. 135–138.

25. Коломієць Ю.Ю. Ідеологічна обумовленість в кримінальному праві України принципів законності та верховенства права. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Одеса, 18 трав. 2018 р.) У 2-х т. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. Т. 2. С. 183–186.

26. Коломієць Ю.Ю. Функції кримінально-правової ідеології. Кримінальне право в умовах глобалізації: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., (Одеса, 25 трав. 2018). Одеса: НУ «Одеська юридична академія», кафедра кримінального права, 2018. С. 118–120.

27. Коломієць Ю.Ю. Кримінально-правова ідеологія та правотворчість у сфері кримінального права. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 7 берез. 2019 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 71–74.

28. Коломієць Ю.Ю. Реформування кримінального законодавства України через спрощення досудового розслідування. *Кримінальне правопорушення*:

національний та зарубіжний виміри: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Одеса, 24 трав. 2019 року). Одеса: Юридична література, 2019. С. 41–43.

29. Коломієць Ю.Ю. Вплив революційних ідей українського законодавця на зміст та форму кримінального права. *Правове життя сучасної України* : у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 187–190.

Інші публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Коломиец Ю.Ю. Современное понимание негативной уголовной ответственности. *Закон, проступок, відповідальність*: [присвячено 85 річчю д.ю.н., проф. Л. В. Багрій-Шахматова] / відп. ред. В. О. Туляков. Одеса: Юридична література, 2014. С. 19–24.

2. Коломиец Ю. Уголовно-правовая идеология: чьи интересы выражаются? *Новітні кримінально-правові дослідження – 2017*: збірник наукових праць / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2017. С. 261–264.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертацію виконано на кафедрі кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія». Положення і висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» та на засіданні Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. Основні результати наукового дослідження оприлюднено на 30 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, засіданнях круглих столах і симпозіумах, зокрема: Всеукраїнській науковій конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 18–19.04.2008 р.); Міжнародній науково-практичній конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 5–6.06.2009 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Уголовное право: стратегия развития в XXI

веке» (м. Москва, 29–30.01.2009 р.); Турецько-Українському симпозиумі з порівняльного кримінального права «Legal Policy of EU Countries: Comparative Aspects» (Туреччина, м. Стамбул, 15–17.03.2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права» (м. Одеса, 30.11.2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 16–17.05.2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій ювілею академіка С.В. Ківалова «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 16–17.05.2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 250-річчю трактату Чезаре Беккарія «Про злочини та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини» (м. Одеса, 13.06.2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (м. Одеса, 15–16.05.2015 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Політико-правові реформи та становлення громадянського суспільства в Україні» (м. Херсон, 9–10.10.2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Суспільні науки сьогодення: постулати минулого і сучасні теорії» (м. Дніпропетровськ, 6–7.11.2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Право и политика: история и современность» (м. Омск, 20.11.2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «O noua perspectiva a proceselor de integrare Europeana a Moldovei si Ucrainei: aspectul juridic» (м. Кишинів, 25.03.2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 20.05.2016 р.); Міжнародному круглому столі «Правові системи сучасності: взаємодія та конфлікти» (м. Одеса, 16.07.2016 р.); Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Актуальні проблеми теорії кримінальної законотворчості та практики правозастосування» (м. Одеса, 27.12.2016 р.); Міжнародній юридичній науково-практичній конференції «Справедливість у юриспруденції: теорія та практика» (м. Київ, 23.02.2017 р.),

Міжнародній науково-практичній конференції «Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук» (м. Київ, 3–4.02.2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19.05.2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (м. Івано-Франківськ, 8–10.06.2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації» (м. Харків, 12–13.10.2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Концептуальні основи кримінальної законотворчості» (м. Одеса, 19.10.2017 р.); Науково-практичній конференції «Безпека людини, суспільства, держави» (м. Київ, 28.10.2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції» (м. Одеса, 18.05.2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Кримінальне право в умовах глобалізації» (м. Одеса, 25.05.2018); Міжнародній науково-практичній конференції «Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку» (м. Одеса, 07.03.2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17.05.2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Кримінальне правопорушення: національний та зарубіжний виміри» (м. Одеса, 24.05.2019 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Правова освіта та правова наука в умовах сучасних трансформаційних процесів» (м. Запоріжжя, 20.11.2019 р.).

КОНЦЕПЦІЯ

кримінально-правового забезпечення національних інтересів України в умовах глобалізації

Приймаючи до уваги, що відповідно до ст. 1 Конституції України Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, керуючись державною політикою у сферах національної безпеки і оборони, яка відповідно до пункту 1 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України» спрямована на захист: людини і громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства - його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави - її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища - від надзвичайних ситуацій,

виходячи з того, що Україна підписала міжнародні договори, за якими взяла на себе певні обов'язки у протидії злочинності,

враховуючи процеси всесвітньої економічної, політичної, правової, культурної інтеграції та уніфікації,

відчуваючи важливість стратегічних дій, спрямованих на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності,

приймається Концепція кримінально-правового забезпечення національних інтересів України в умовах глобалізації (далі – Концепція).

I. Мета та завдання Концепції

1. Метою Концепції є визначення та регулювання правотворчої та правозастосовної діяльності, спрямованої на кримінально-правову охорону життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення,

запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

2. Завданнями Концепції є:

2. 1. Захист кримінально-правовими засобами національних інтересів України в умовах глобалізації.

2.2. Створення кримінального законодавства України, яке:

- відповідає сучасним потребам людини, суспільства, держави;
- ґрунтується на сучасних досягненнях науки кримінального права;
- має ознаки: нормативність, формальна-визначенність, системність;
- є частиною єдиного механізму кримінально-правового впливу, що здійснюється з боку держави та громадськості.

2.3. Об'єднання зусиль держави, громадськості та міжнародної спільноти у протидії злочинності.

II. Принципи Концепції

В основу Концепції покладені принципи:

1) верховенства права – держава у процесі законотворчої діяльності обмежена загальносоціальним правом;

2) законність – закони і підзаконні акти неухильно та повсюдно виконуються усіма учасниками міжлюдської комунікації, насамперед державними органами та громадськими організаціями;

3) гуманізм – збалансованість життєвоважливих інтересів людини, суспільства, держави;

4) справедливості – взаємоповага та взаємна відповідальність між людиною і суспільством; людиною і державою; державою і суспільством;

5) рівності – юридична захищеність осіб незалежно від статі, раси, національності, походження, майнового і службового становища, ставлення до релігії, переконань, належності до громадських об'єднань, суспільних та державних інститутів, а також будь-яких інших ознак та обставин;

6) невідворотності державного реагування на протиправні діяння – держава бере на себе обов'язок реагувати на всі випадки вчинення

протиправних діянь шляхом кримінально-правового та процедурно-процесуального забезпечення відповідної діяльності;

7) доцільності правової системи держави – кожна галузь права має свою мету та завдання, які відповідають загальнодержавним стратегічним планам та меті;

8) економії матеріальних ресурсів держави – досягнення поставлених цілей шляхом економії каральної системи держави.

ІІІ. Шляхи кримінально-правового забезпечення національних інтересів України в умовах глобалізації.

За для належного та ефективного кримінально-правового забезпечення національних інтересів України умовах глобалізації визначені наступні комплексні стратегічні дії на різних рівнях наукової та практичної діяльності:

1. На доктринальному рівні: вироблення системи поглядів на причини виникнення, сутність і характер кримінальних конфліктів, принципи і шляхи запобігання їх виникненню та вирішенню; дотримання єдиного підходу до визначення понять кримінального права та застосування кримінального законодавства.

2. На програмному рівні: розробка і прийняття Концепції формування та реалізації кримінальної політики держави за Конституцією України та Законом України «Про національну безпеку України».

3. На законодавчому (правотворчому) рівні пропонується розробити та прийняти:

3.1. **Новий Кримінальний кодекс України**, який би відповідав сучасному рівню розвитку науки та життєво необхідним потребам людини, суспільства, держави, людства.

Основні засади нового Кримінального кодексу України

Верховна Рада України, усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями,

керуючись положеннями Конституції України та загальновизнаними принципами та нормами міжнародного права,

спираючись на багатовікову історію створення уявлень про соціальну справедливість,

прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу,

дбаючи про щастя людини, яке залежить від забезпечення безпеки людини, суспільства, держави, міжнародної спільноти, людства, необхідної для гідного їх співіснування,

враховуючи життєво важливі інтереси людини і громадянина, суспільства і держави, міжнародної спільноти та людства, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам,

з метою сприяння відновленню справедливості та усуненню наслідків протиправних посягань на інтереси людини, суспільства, держави,

приймаючи до уваги, що забезпечення безпеки людини, суспільства, держави, міжнародної спільноти, людства залежить від авторитету та влади закону,

приймає Кримінальний кодекс України.

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Розділ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Мета та завдання Кримінального кодексу України

1. Метою Кримінального кодексу України є формування та закріплення в суспільстві в цілому, а також у кожного індивідуума окремо впевненості в справедливості і обов'язковості виконання кримінального закону.

2. Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам та іншим суспільно небезпечним діянням, передбаченим цим Кодексом.

3. Для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання та (або) інші заходи кримінально-правового характеру застосовуються до осіб, що їх вчинили.

4. Запобігання злочинам та іншим суспільно небезпечним діянням, передбаченим цим Кодексом, здійснюється шляхом:

- 1) утримання осіб від вчинення злочинів шляхом погрози покарання;
- 2) усунення можливості для осіб вчиняти нові злочини в силу застосування покарання або загрози його застосування;
- 3) усунення можливості для осіб вчиняти нові суспільно небезпечні діяння в силу застосування примусових заходів медичного характеру;
- 4) усунення можливості для осіб вчиняти нові злочини та інші суспільно небезпечні діяння в силу застосування примусових заходів виховного характеру;
- 5) виправлення, ресоціалізація, адаптація осіб, що вчинили злочин в ході застосування покарання та (або) інших заходів кримінально-правового характеру;
- 6) встановлення контролю над особами, що вчинили злочини, поза застосуванням покарання та інших заходів кримінально-правового характеру;
- 7) стимулювання правозахисної поведінки особи шляхом встановлення обставин, що виключають злочинність діяння;
- 8) стимулювання добровільної відмови від доведення злочину до кінця та позитивної посткримінальної поведінки.

Стаття 3. Принцип законності

1. Особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене цим Кодексом, несе обов'язки і користується правами, передбаченими законом.

2. Особа, яка вчинила суспільно корисне діяння, спрямоване на запобігання настанню суспільно небезпечних наслідків, а також потерпілі користуються правами і несуть обов'язки відповідно до закону.

3. Кримінальна протиправність діяння, його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються кримінальним законом. Застосування кримінального закону за аналогією не допускається. Кримінальний закон тлумачиться в точній відповідності з його текстом.

Стаття 4. Принцип гуманізму

1. Кримінальний кодекс України є гарантією забезпечення безпеки людини, суспільства, держави і всього людства, необхідну для гідного співіснування перерахованих суб'єктів.

2. Кожна людина має дотримуватися кримінально-правових заборон, а в разі їх порушення зобов'язана притерпіти заходи кримінально-правового характеру.

3. Громадянське суспільство може реалізовувати свої права, свободи та інтереси в межах історично сформованих принципів кримінального права.

4. Держава зобов'язана гарантувати відновлення соціальної справедливості і свободу від протиправних зловживань влади».

Стаття 5. Принцип справедливості

1. Злочинність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки як суспільно-небезпечного, так і суспільно-корисного діяння встановлюються законодавцем з метою досягнення справедливості на загальнолюдському рівні.

2. Покарання та інші заходи кримінально правового характеру, що застосовуються до особи, яка вчинила злочин, повинні бути справедливими, тобто відповідати тяжкості злочину, обставинам його вчинення та особі винного.

3. Ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за той самий злочин більше одного разу.

Стаття 6. Принцип невідворотності кримінально-правового реагування

1. Держава бере на себе обов'язок реагувати на всі випадки вчинення суспільно небезпечних діянь, передбачених цим Кодексом.

2. Особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене цим Кодексом, підлягає негативній кримінальній відповідальності та (або) іншим заходам кримінально-правового характеру (за виключенням добровільної відмови при незакінченому злочині).

3. Звільнення від негативної кримінальної відповідальності, покарання та його відбування можливо у виняткових випадках, тільки при наявності підстав та умов, передбачених Законом.

4. Особа, яка вчинила суспільно корисне діяння, спрямоване на запобігання настанню суспільно небезпечних наслідків, підлягає позитивній кримінальній відповідальності.

Стаття 7. Принцип рівності перед законом

1. Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний захист своїх прав, свобод та інтересів з боку кримінального закону.

2. Особи, які вчинили злочини, рівні перед законом і підлягають негативній кримінальній відповідальності незалежно від статі, раси, національності, походження, майнового і службового становища, ставлення до релігії, переконань, належності до громадських об'єднань, а також будь-яких інших ознак та обставин.

Стаття 8. Принцип особистої відповідальності

Фізична особа підлягає покаранню та іншим заходам кримінально-правового характеру за злочин, вчинений її власним діянням (дією або бездіяльністю) як безпосередньо, так і опосередковано за умови, що діяння охоплювалося її свідомістю та волею.

Стаття 9. Принцип вини

1. Негативна кримінальна відповідальність за невинне заподіяння шкоди не допускається.

2. Особа підлягає негативній кримінальній відповідальності лише за ті злочини, які охоплювались її свідомістю і волею, та щодо яких встановлено її вину.

3. Незнання закону не звільняє від негативної кримінальної відповідальності, за винятком тих випадків, коли закони та інші нормативно-правові акти, не були доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, а також містять прогалини та (або) колізії.

Стаття 10. Принцип індивідуалізації покарання та інших заходів кримінально-правового характеру

З метою забезпечення справедливості на загальнолюдському рівні існують різні види покарань та заходів кримінально-правового характеру, застосування яких повинно бути необхідним та достатнім в кожному конкретному випадку вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого цим Кодексом.

Стаття 11. Принцип доцільності та економії заходів кримінально-правового характеру

1. Покарання та інші заходи кримінально-правового характеру обираються для досягнення цілей і завдань Кримінального кодексу України при мінімумі втрат та витрат для людини, суспільства, держави.

2. Покарання та інші заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до особи, яка вчинила злочин, повинні бути такими, щоб вигода від вчинення злочину, була меншою, ніж кримінально правові наслідки, що настали.

Розділ II

КРИМІНАЛЬНИЙ ЗАКОН

Розділ III

ЗЛОЧИН

Глава 1. Поняття, види та стадії злочину

Глава 2. Обставини, що виключають злочинність діяння

Розділ IV

СКЛАД ЗЛОЧИНУ

Глава 1. Об'єкт злочину

Глава 2. Об'єктивна сторона злочину

Глава 3. Суб'єкт злочину

Глава 4. Суб'єктивна сторона злочину

Розділ V

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ

Глава 1. Загальні правила кримінально-правової кваліфікації

Глава 2. Кваліфікація злочинів вчинених у співучасті

Глава 3. Кваліфікація повторності, сукупності та рецидиву злочинів

Розділ VI

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Глава 1. Поняття та форми реалізації кримінальної відповідальності

Глава 2. Звільнення від кримінальної відповідальності

Розділ VII

ПОКАРАННЯ

Глава 1. Поняття та види покарання

Глава 2. Призначення покарання

Глава 3. Звільнення від покарання та його відбування

Глава 3. Судимість

Розділ VIII

ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО ОСІБ, ЯКІ НЕ Є СУБ'ЄКТАМИ ЗЛОЧИНУ

Глава 1. Примусові заходи медичного характеру

Глава 2. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб

Розділ IX

СПЕЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ

Глава 1. Примусове лікування

Глава 2. Спеціальна конфіскація

Розділ X

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Розділ I Злочини проти особи

Глава 1. Злочини проти особистої недоторканності людини

§ 1. Злочини проти життя людини

§ 2. Злочини проти здоров'я людини

§ 3. Злочини проти особистої безпеки людини

§ 4. Злочини у сфері охорони здоров'я людини, медичної та фармацевтичної діяльності

§ 5. Злочини проти свободи пересування людини

§ 6. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності людини

§ 7. Злочини проти особистого життя людини

§ 8. Злочини проти поваги особистості

§ 9. Злочини проти свободи світогляду та віросповідання, свободи думки та слова особистості

§ 10. Злочини проти культурних прав особистості

Глава 2. Злочини проти економічних прав фізичних та юридичних осіб

§ 1. Злочини проти трудових прав людини

§ 2. Злочини проти власності фізичних та юридичних осіб

Глава 3. Злочини проти інституту сім'ї та дитинства

Глава 2. Злочини проти політичних прав громадян

Розділ II Злочини проти суспільства

Глава 1. Злочини проти громадської безпеки

§ 1. Злочини, проти громадської безпеки, що ставиться під загрозу діяльністю злочинних організацій

§ 2. Злочини, що посягають на громадську безпеку вчиненням тероризму

§ 3. Злочини, що посягають на встановлений порядок поведінки з предметами, які становлять підвищену суспільну небезпеку

§ 4. Злочини, що посягають на громадську безпеку, що забезпечується дотриманням спеціальних правил

Глава 2. Злочини проти довкілля

§ 1. Злочини проти екологічної безпеки

§ 2. Злочини проти атмосфери

§ 3. Злочини проти гідросфери

§ 4. Злочини проти літосфери

§ 5. Злочини проти біосфери

Глава 3. Злочини проти здоров'я населення

§ 1. Злочини проти встановленого порядку надходження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, отруйних, сильнодіючих речовин або фальсифікованих лікарських засобів

§ 2. Злочини, що посягають на встановлений порядок отримання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та обладнання для їх виготовлення

§ 3. Злочини, що посягають на встановлений порядок виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, отруйних, сильнодіючих речовин або лікарських засобів

§ 4. Злочини, що пов'язані з вживанням або створенням умов для вживання небезпечних засобів чи речовин

§ 5. Злочини, що порушують спеціальні правила охорони здоров'я населення

Глава 4. Злочини, що посягають на правомірне використання транспорту та (або) порушують безпеку руху та експлуатації транспорту

§ 1. Злочини, що посягають на безпеку руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту

§ 2. Злочини, що посягають на безпеку руху або експлуатації авто -, мото-, електротранспортних засобів

§ 3. Злочини, що посягають на правомірне використання транспортних засобів

Глава 4. Злочини проти безпеки виробництва

Глава 5. Злочини проти громадського порядку та моральності

§ 1. Злочини, проти громадської порядку

§ 2. Злочини, проти моральності

Глава 6. Злочини проти інформаційної безпеки суспільства

§ 1. Злочини, що посягають на інформаційний простір України

§ 2. Злочини, що порушують роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку

Розділ III Злочини проти держави

Глава 1. Злочини проти конституційного устрою та безпеки держави

§ 1. Злочини, що посягають на внутрішню та зовнішню безпеку держави

§ 2. Злочини, що посягають на інформаційну безпеку держави

§ 3. Злочини, що посягають на недоторканність державних кордонів

§ 4. Злочини, що порушують порядок комплектування та діяльність Збройних Сил України та інших військових формувань

Глава 2. Злочини проти державної символіки та об'єктів національної, культурної спадщини

Глава 3. Злочини у сфері господарської діяльності

§ 1. Злочини у сфері кредитно-фінансової діяльності

§ 2. Злочини у сфері підприємницької діяльності

§ 3. Злочини у сфері обслуговування споживачів

Глава 4. Злочини проти порядку управління

§ 1. Злочини, що перешкоджають законній діяльності органів державної влади, організацій та об'єднань громадян

§ 2. Злочини, що посягають на життя, здоров'я, власність працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань

§ 3. Злочини у сфері використанні документів і засобів отримання інформації

§ 4. Злочини пов'язані з привласненням владних повноважень та порушенням правомірної діяльності фізичних та юридичних осіб

Глава 5. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

Глава 6. Злочини проти правосуддя

§ 1. Злочини, що посягають на конституційні принципи здійснення правосуддя

§ 2. Злочини, що посягають на життя, здоров'я, власність, особисту безпеку суддів, народних засідателів, присяжних та інших учасників провадження

§ 3. Злочини, що порушують порядок одержання достовірних доказів та істинних висновків під час здійснення провадження

§ 4. Злочини, що посягають на своєчасне розкриття та припинення злочинних посягань

§ 5. Злочини, що порушують належне виконання судових рішень та заходів впливу, що ними призначені

Глава 7. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)

§ 1. Злочини проти порядку підлеглості і військової честі

§ 2. Злочини проти порядку проходження військової служби

§ 3. Злочини проти порядку збереження та користування військовим майном

§ 4. Злочини проти порядку експлуатації військової техніки

§ 5. Злочини проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб

§ 6. Злочини у сфері військової службової діяльності

§ 7. Злочини у сфері військової службової діяльності проти порядку несення служби на полі бою і в районі воєнних дій

§ 8. Злочини, відповідальність за які передбачена міжнародними конвенціями та договорами

Розділ IV Злочини проти людства

Глава 1. Злочини проти біологічного існування людства

Глава 2. Злочини проти миру

Глава 3. Злочини проти міжнародного правопорядку.

3.2. Кодекс України про проступки, який дозволив би наблизити законодавство України до міжнародних стандартів щодо правового забезпечення охорони основних прав, свобод та інтересів людини.

3.3. Закон України «Про медіацію», який дозволив би поширити практику мирного вирішення спорів позасудовими методами та забезпечити збалансовані взаємовідносини між інститутом медіації та судовою системою.

3.4. Закріпити в Положенні про порядок здійснення помилування, затверджене Указом Президента України від 21 квітня 2015 р. № 223/2015 наступні поняття та мету помилування: «Помилування є проявом милосердя з боку держави, обумовлене природним правом людини на надію та пощаду, через виняткові обставини вчинення злочину, винятковості обстановки, що склалася на момент подачі клопотання про помилування, вчинення засудженим вчинку, що заслуговує позитивного схвалення суспільства, з метою реалізації принципів верховенства права, гуманізму та справедливості».

4. На правовиконавчому рівні – з метою розширення сфери дотримання кримінально-правових норм та своєчасній протидії настанню суспільно небезпечних наслідків протиправних діянь розробити та затвердити Типове положення про волонтерську діяльність на базі вищих навчальних закладів України.

5. На правозастосовному рівні доцільно доповнити КПК України нормами про можливість залучення фахівців у галузі права до вирішення кримінальних справ.

6. На науковому рівні: виявлення причин та умов соціальних конфліктів; визначення шляхів їх вирішення на підставі наукового прогнозування очікуваних результатів.

IV. Очікувані результати впровадження Концепції:

1. Повноцінний розвиток України в умовах єдиної стійкої правової системи, яка відповідає культурно-історичним, соціально-демографічним, політичним, економічним чинникам сучасного розвитку держави.

2. Підвищення авторитету України за рахунок кримінально-правового забезпечення ідей суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави в умовах глобалізації.

3. Зміцнення кримінально-правової охорони життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

4. Гуманізація каральної системи держави шляхом наближення її до міжнародних стандартів.

5. Економія матеріальних (фінансових) ресурсів держави шляхом декриміналізації деяких злочинів та виділення проступків, залучення медіаторів та представників громадськості до вирішення кримінальних конфліктів.

V. Суб'єкти кримінально-правового забезпечення національних інтересів України: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України.

VI. Учасники впровадження Концепції: органи судової влади; правоохоронні органи та інші органи державної влади; органи місцевого самоврядування; науковці; навчальні заклади; засоби масової інформації, громадські організації.

«Затверджую»

Керівник **Херсонської** місцевої
прокуратури **К. В. Гуляков**

1 листопада 2019 р.

Акт

про апробацію і впровадження результатів дисертаційної роботи **«Кримінально-
правова ідеологія в юридичній доктрині та кримінальному законодавстві
України»**

здобувача наукового ступеня доктора юридичних наук
зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-
виконавче право

Коломієць Юлії Юріївни

Цей акт засвідчує факт упровадження матеріалів дисертаційного дослідження Коломієць Юлії Юріївни «Кримінально-правова ідеологія в юридичній доктрині та кримінальному законодавстві України» у процес підготовки працівників Херсонської місцевої прокуратури упродовж 2019 р.

Дисертація «Кримінально-правова ідеологія в юридичній доктрині та кримінальному законодавстві України» має практичне значення, оскільки надає працівникам прокуратури можливість засвоєння проблематики формування та реалізації кримінально-правова ідеології в юридичній доктрині та кримінальному законодавстві України, що сприяє професійному розвитку юристів-практиків, допомагає поглибити їх знання, що, в свою чергу, сприяє поліпшенню ефективності боротьби із злочинністю.

Матеріали дослідження Коломієць Юлії Юріївни реалізуються при проведенні занять з підвищення кваліфікації працівників прокуратури.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

вул. 40 років Жовтня, 27, м. Херсон, 73003. Тел.: +38(0552) 32-67-05, 32-67-31; факс 49-21-14; e-mail: office@ksu.ks.ua; http://www.kspu.edu
МФО 820172 код за ЄДРПОУ 02125609 р/р 3522 7222 000120; 3521 2022 000120 банк Держказначейська служба України, м. Київ

25.11.2019 р. № 13-30/1641
На № _____ від _____ 201__ р.

Акт

про апробацію і впровадження результатів дисертаційної роботи
**«Кримінально-правова ідеологія в юридичній доктрині та кримінальному
законодавстві України»**

здобувача наукового ступеня доктора юридичних наук
зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-
виконавче право

Коломієць Юлії Юріївни

Упродовж 2018-2019 н.р. на кафедрі галузевого права Херсонського державного університету здійснювалася апробація і впровадження результатів дисертації здобувача наукового ступеня доктора юридичних наук Коломієць Юлії Юріївни на тему «Кримінально-правова ідеологія в юридичній доктрині та кримінальному законодавстві України».

Основні положення та висновки дисертації використовувалися під час читання курсів лекцій із навчальних дисциплін «Кримінальне право» для студентів РВО «бакалавр» спеціальності «Правознавство», «Актуальні проблеми кримінального права» для студентів РВО «магістр» спеціальності «Правознавство» та «Актуальні проблеми застосування кримінального права та процесу» для студентів РВО «магістр» спеціальності «Правоохоронна діяльність».

Упровадження результатів наукового пошуку дисертанта у процес підготовки майбутніх правознавців у Херсонському державному університеті допомогло студентам поглибити знання з проблеми формування та реалізації кримінально-правова ідеології в юридичній доктрині та кримінальному законодавстві України, що, в свою чергу, сприяло поліпшенню ефективності навчально-виховного процесу.

Зважаючи на зазначене вище, колектив кафедри галузевого права підготував висновки про доцільність упровадження результатів дослідження Коломієць Юлії Юріївни «Кримінально-правова ідеологія в юридичній доктрині та кримінальному законодавстві України» у практику освітнього процесу закладів вищої освіти (протокол від 19 листопада 2019 р. № 1).

Проректор з навчальної та науково-педагогічної роботи,
доктор економічних наук, професор

Н. А. Тюхтенко

Саїнчин О.С.
(0552) 493024

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Ректор Національного університету

«Одеська національна юридична академія»

професор Заторрач В. Є.

2019 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертації

Коломієць Юлії Юрївни

«Кримінально-правова ідеологія в юридичній доктрині та кримінальному законодавстві України»

на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

зі спеціальності 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право»

у навчальний процес

Національного університету «Одеська юридична академія»

Комісія у складі: **голови** – проректора з навчальної роботи, професора Г.О. Ульянової, **членів комісії** – в. о. декана факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції), доцента В.Я. Цитряка; завідувача кафедри кримінального права, професора Є.Л. Стрельцова, начальника навчально-методичного відділу Л.В. Кузнецової, склали цей акт про те, що монографія та наукові статті за результатами дисертації доцента, к.ю.н., доцента кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» Ю.Ю. Коломієць «Кримінально-правова ідеологія в юридичній доктрині та кримінальному законодавстві України», поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» впровадженні у навчальний процес Національного університету «Одеська юридична академія» у рамках викладання занять всіх видів зі студентами з дисциплін: «Кримінальне право України», «Сучасні проблеми Загальної частини кримінального права України», «Підстави кримінальної відповідальності», а також у науково-дослідній роботі студентів університету.

Рекомендовано до використання у навчальному процесі наступні публікації Ю.Ю. Коломієць:

1. Коломієць Ю. Ю. Становлення вчення про позитивну кримінальну відповідальність. *Актуальні проблеми держави та права*. Одеса: Юридична література, 2007. Вип. 32. С. 160–163.
2. Коломієць Ю. Особистість державного злочинця. *Актуальные проблемы криминологии и криминальной психологии*: Сб. науч. статей / Под ред. М.Ф. Орзиха, В.Н. Дремина. Одеса: Фенікс, 2007. С. 187–192.
3. Коломієць Ю. Ю. Можливість добровільної відмови при незакінченому злочині. *Актуальні проблеми держави та права*. Одеса: Юридична література, 2008. Вип. 44. С. 283–289.
4. Коломієць Ю.Ю. Идея о неотвратимости наказания в уголовном праве постсоциалистических государств. *Актуальные проблемы государственного и правового строительства в Азербайджанской Республике*. Баку: Адильоглы, 2008. С. 373–376.
5. Коломієць Ю. Ю. Національна безпека як об'єкт кримінально-правової охорони. *Правове життя сучасної України*: Тези доповідей Всеукр. наук. конф. «Правове життя сучасної України». Одеса: Фенікс, 2008. С. 354–355.
6. Коломієць Ю. Ю. Вплив марксистсько-ленінської ідеології на поняття, сутність та зміст кримінальної політики. *Актуальні проблеми держави та права*. Одеса: Юридична література, 2009. Вип. 47. С. 139–144.
7. Коломієць Ю. Ю. Наказание в круговороте форм правления. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса: Юридична література, 2010. Вип. 54. С. 145–152.
8. Коломієць Ю. Ю. Идеологические основы внедрения института проступков в уголовное право Украины. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса: Юридична література, 2012. Вип. 67. С. 508–513.
9. Коломієць Ю. Працівники правоохоронних органів – суб'єкти кримінально-правових відносин. *Правове життя сучасної України*: матер. Міжнар. наук. конф. – викл. складу (Одеса, 20–21 квіт. 2012 р.). Т. 2 / відп. за випуск д.ю.н., проф. В. М. Дрьомін / Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2012. С. 232–234.
10. Kolomiyets Y. The rule of law principle in the national and international criminal law. *Legal Policy of EU Countries: Comparative Aspects: Turkey-Ukraine comparative criminal law symposium-II* (Туреччина, Стамбул, 15–17 берез. 2011 р.). Odessa/Ukraine. – Hukuk, 2012. С. 325–327.
11. Коломієць Ю. Ю. Влияние гражданского общества на законотворчество в сфере уголовного права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. Збірник наукових праць. Одеса, 2014. Вип. 10–2, т. 2. С. 73–76.
12. Коломієць Ю. Малозначительность деяния в уголовном праве. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 1, т. 3. С. 45–49.
13. Коломієць Ю. Ю. Впровадження інституту проступків у кримінальне право України. *Наукове та законодавче забезпечення реалізації*

- концепції кримінальних проступків: монографія / за заг. ред. С. В. Ківалова, В. О. Тулякова. Одеса: Юридична література, 2014. 176 с. (с. 34–43).
14. Коломієць Ю. Ю. Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Одеса, 15–16 трав. 2015 р.): 2 т. Т. 2. Одеса: Юридична література, 2015. С. 179–181.
 15. Коломієць Ю. Ю. Метафізика и уголовное право. *Підприємство, господарство и право*. Київ, 2016. № 2. С. 138–143.
 16. Коломієць Ю. Ю. Методология науки уголовного права. *Вісник асоціації кримінального права України*. Електронне наукове видання. 2016. Вип. 1 (6). С. 1–9. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/page_id=1809.
 17. Коломієць Ю. Ю. Современное понимание идеологии. *Юридичний вісник*. 2016. № 4. С. 143–147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2016_4_22.
 18. Коломієць Ю. Ю. Идеологическая обусловленность методов научного познания права. *Legea si Viata*. Chisinau. Nr/ 1/3 (289) 2016. С. 50–52.
 19. Коломієць Ю. Ю. Уголовно-правовая идеология: ее идеи. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук*. 2017. № 10. С. 183–189.
 20. Коломієць Ю. Ю. Идея гуманизма в уголовном праве Украины. *Держава та регіон*. Серія: Право. 2017. № 4 (58). С. 54–59.
 21. Коломієць Ю. Ю. Идеологическая обусловленность понятия уголовного права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 5. С. 141–146.
 22. Коломієць Ю. Ю. Духовно-моральні основи кримінального права. *Традиції та новаті юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали науко-практ. конф. (Одеса, 19 трав. 2017 р.) У 2-х т. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 234–236.
 23. Коломієць Ю. Ю. Інтегративна ідеологія України. *Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 3–4 лют. 2017 р.). Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2017. С. 92–96.
 24. Коломієць Ю. Ю. Ідеологічна обумовленість системи Особливої частини кримінального законодавства. *Сучасне кримінальне право України: наукові нариси*: монографія / за ред. Н. А. Мирошніченко, Є. Л. Стрельцова; передмова С.В. Ківалова. Одеса: Юридична література, 2017. 488 с. (с. 268–284).
 25. Коломієць Ю. Ю. Человек, техника, наука, уголовное право. *VISEGRAD JOURNAL on human rights*. 2017/4. № 2/1. С. 113–119.
 26. Коломієць Ю. Ю. Поняття ідеології: її сутність, зміст, форма. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія «Юридичні науки». Київ. 2018, т. 29 (68). № 3. С. 1–6.
 27. Коломієць Ю. Ю. Форма та зміст принципів кримінального права України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук*. 2018. № 15. С. 113–119.
 28. Коломієць Ю. Ю. Загальна характеристика функцій кримінально-правової ідеології. *Приватне та публічне право*. 2018. № 3. С. 67–71.

29. Коломієць Ю. Ю. Концепція кримінально-правового забезпечення ідей суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави в умовах глобалізації. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук*. 2018. № 17. С. 139–150.
30. Коломієць Ю. Ю. Ідеологія впровадження інституту проступків у національне право України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2018. Вип. 2 (11). С. 1–14. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/12/01_Kolomiets.pdf.
31. Коломієць Ю.Ю. Модель кримінально-правової ідеології. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. AUGUST 2018. № 4 (32). С. 114–117.
32. Kolomiets Y. Cyclicalitly of process of criminalization (Циклічність процесу криміналізації). *ReOS 04 / 2018*. С. 118–122.
33. Коломієць Ю. Ю. Ідеологічна обумовленість в кримінальному праві України принципів законності та верховенства права. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Одеса, 18 трав. 2018 р.) У 2-х т. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. Т. 2. С. 183–186.
34. Коломієць Ю. Ю. Функції кримінально-правової ідеології. Кримінальне право в умовах глобалізації: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., (Одеса, 25 трав. 2018). Одеса: НУ «Одеська юридична академія», кафедра кримінального права, 2018. С. 118–120.
35. Коломієць Ю. Ю. Кримінально-правова ідеологія: філософсько-правове дослідження. Арциз: ФОП Петров, 2019. 467 с.
36. Коломієць Ю. Ю. Вплив революційних ідей українського законодавця на зміст та форму кримінального права. *Правове життя сучасної України* : у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 187–190.
37. Коломієць Ю. Ю. Кримінально-правова ідеологія та правотворчість у сфері кримінального права. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 7 берез. 2019 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 71–74.

Голова комісії:

проф. Ульянова Г.О.

Члени комісії:

доц. Цитряк В.Я.

проф. Стрельцов Є.Л.

Кузнецова Л.В.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Головний отаман «Південного
оперативного козацького округу»

Солодських Володимир Миколайович

2020 р.

АКТ

впровадження результатів дисертаційної роботи **«Кримінально-правова ідеологія в юридичній доктрині та кримінальному законодавстві України»**
здобувача наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.08
– кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

Коломієць Юлії Юріївни

Цей Акт засвідчує факт упровадження матеріалів дисертаційного дослідження Коломієць Юлії Юріївни «Кримінально-правова ідеологія в юридичній доктрині та кримінальному законодавстві» у діяльність Південного оперативного козацького округу.

Висновки Коломієць Юлії Юріївни, зроблені нею під час наукового дослідження, відповідають меті та завданням діяльності Південного оперативного козацького округу. Особливої уваги заслуговують наступні:

1) пропозиція передбачити в новому Кримінальному кодексі України преамбулу такого змісту:

«Верховна Рада України, усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями, керуючись положеннями Конституції України та загально визнаними принципами та нормами міжнародного права,

спираючись на багатовікову історію створення уявлень про соціальну справедливість,

прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, дбаючи про щастя людини, яке залежить від забезпечення безпеки людини, суспільства, держави, міжнародної спільноти, людства, необхідної для гідного їх співіснування,

враховуючи життєво важливі інтереси людини і громадянина, суспільства і держави, міжнародної спільноти та людства, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам,

з метою сприяння відновленню справедливості та усуненню наслідків протиправних посягань на інтереси людини, суспільства, держави,

приймаючи до уваги, що забезпечення безпеки людини, суспільства, держави, міжнародної спільноти, людства залежить від авторитету та влади закону,

приймає Кримінальний кодекс України»;

2) пропозиція щодо формування та впровадження кримінально-правової ідеології – ідеології Екоса, яка передбачає розвиток кримінального права від просто порядку до благого порядку, заснованому на гармонійному співіснуванні людини, суспільства, держави, міжнародної спільноти та всього людства. На шляху до ідеального світу потрібно створити світ наступних вселяємих ідей: філософська ідея – ідея створення світу Богом, наукова ідея – ідея повернення до правових ідей попередніх поколінь українського народу шляхом наповнення їх новим соціальним змістом, економічна ідея – ідея економічної еквівалентності злочину та покарання, політична ідея – ідея забезпечення існування національної ідеї, правова ідея – ідея формальної визначеності, системності та нормативності кримінального права, моральна ідея – ідея відродження єдиної для всіх громадян України системи цінностей, ідея культурної поведінки – ідея відповідальності, дисциплінованості, взаємоповаги у спілкуванні людей (в тому числі представників влади з народом);

3) під час криміналізації суспільно небезпечних діянь потрібно враховувати, що кримінально-правові норми з одного боку створюють уявлення про національну ідею, з іншого боку ґрунтуються на ній, через те, що національна ідея є збуджуючим ферментом оновлення суспільства. Вона згуртовує народ в одне ціле на базі соціально-політичних, морально-етичних та психологічних основ його менталітету та буття. Це прагнення до ідеального самовлаштування нації в усіх сферах життя на основі національної свідомості, ціннісних настанов нації, це духовний стан народу;

4) суб'єктами, які приймають участь у формуванні та впровадженні кримінально-правової ідеології, є: 1) суб'єкти наділені владними повноваженнями (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, КС України, Верховний Суд України, Європейський суд з прав людини); 2) суб'єкти, від яких залежить організація спільної діяльності людей (сім'я, освіта, громадськість, церква, та інші громадські організації).

Метою діяльності Південного оперативного козацького округу є участь у розбудові суверенної держави – України на звичаєвих засадах козацтва-доброї волі, рівноправності самоврядування, законності та гласності, знання та поваги до історії України, мови і культури українського народу, терпимості.

Серед завдань Південного оперативного козацького округу є:

- виховання підростаючого покоління у національному дусі відданості своїй Батьківщині, знання та популяризації історії розвитку Українського козацтва, вивчення української мови та літератури;

- зміцнення Української державності, зростання її впливу і міжнародного авторитету, відродження козацьких звичаїв і подальшого розвитку духовних здобутків Українського народу;
- проведення роботи з військово-патріотичного виховання молоді з метою її підготовки до захисту Вітчизни;
- ініціювання та приймання участі у заходах з дослідження історії України, відновлення історичної правди, популяризації героїчного минулого козацтва при проведенні наукових конференцій, теоретичних семінарів, археологічних експедицій, спільних акцій з козацькими організаціями України та інших держав;
- відпрацювання спільної думки відносно актуальних політичних, економічних та соціальних питань.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Голова Одеської регіональної
організації «Національна спілка
журналістів України»

Роботія Юрій Анатолійович

2020 р.

АКТ

про апробацію і впровадження результатів дисертаційної роботи
**«Кримінально-правова ідеологія в юридичній доктрині та кримінальному
законодавстві України»** здобувача наукового ступеня доктора юридичних
наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право **Коломієць Юлії Юріївни**

Цей Акт засвідчує факт упровадження матеріалів дисертаційного дослідження Коломієць Юлії Юріївни «Кримінально-правова ідеологія в юридичній доктрині та кримінальному законодавстві» у діяльність Одеської регіональної організації «Національна спілка журналістів України». Її ідеї стосовно того, що журналісти приймають активну участь у формуванні та впровадженні ідеології, а тому мають бути учасниками впровадження Концепції кримінально-правового забезпечення національних інтересів України в умовах глобалізації знайшли активну підтримку серед журналістів. Від журналістів часто можна почути фразу: «Ми – четверта влада!». З одного боку, ця фраза не відповідає дійсності, у журналістів немає владних повноважень. У них є тільки обов'язок перед народом донести інформацію з дотриманням принципів її повноти, об'єктивності і всебічності. Громадянин сам повинен зробити свою оцінку отриманої інформації і сам зробити правильні висновки. З іншого боку, від діяльності журналістів залежить громадська думка, авторитет влади, культурні та ідеологічні цінності. Основним засобом маніпулювання свідомістю завжди були інформація та інтерес. Журналісти є неофіційною владою з якою потрібно рахуватися.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Протоісрей, Сергій Кударенко,
кандидат богослов'я, настоятель храму
преп. Сергія Радонезького при
Церковно-приходській школі

поп. *С. Кударенко*
«20» *февраля* 2020 р.

АКТ

про апробацію і впровадження результатів дисертаційної роботи

«Кримінально-правова ідеологія в юридичній доктрині та кримінальному законодавстві України»

здобувача наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності
12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право

Коломісць Юлії Юрївни

Цей Акт засвідчує факт упровадження матеріалів дисертаційного дослідження Коломісць Юлії Юрївни «Кримінально-правова ідеологія в юридичній доктрині та кримінальному законодавстві» у процес релігійно-моральне виховання парафіян.

Загальну підтримку знайшли наступні висновки наукового пошуку дисертанта:

1) раціональність кримінально-правової ідеології повинна виражатися в розумному балансі інтересів особистості, суспільства, держави, з урахуванням трисидного початку навколишнього світу: Божественного (Духовного)–Природного–Людського;

2) церква виконує в суспільстві наступні соціальні функції: духовну, світоглядну, компенсаторну, морально-етичну, культурну, міжнародну функції. Деякі соціальні функції церкви містять в собі загальнолюдські аспекти, які створюють основу для співпраці церковних та світських організацій, віруючих та невіруючих у боротьбі за підвищення життєвого рівня людей, морального оздоровлення суспільства в спільній боротьбі проти явищ, які спотворюють свідомість та поведінку людей. Важливою є роль церкви у ресоціалізації засуджених в місцях позбавлення волі;

Як Протоісрей, настоятель храму преп. Сергія Радонезького при Церковно-приходській школі зазначаю, що союз Церкви і Держави є благом для обох сторін, бо він дозволяє кожній стороні більш точно використовувати всі свої внутрішні резерви на забезпечення гідного життя: для держави – громадян, для церкви – пастви. Об'єднуючим початком Церкви і Держави є духовність, тому що не тільки церква, а й держава в глибинній істинній суті своїй духовно. «Держава, – писав І.А. Ільїн, – за своєю основною ідеєю є духовним союзом людей». При цьому, кінцеві цілі Держави і Церкви не збігаються: держава дбає про земне благополуччя людей, а церква – про їх вічне спасіння. Проте, їх

об'єднує духовний і моральний сенс співпраці, тобто їхнє спільне прагнення до істини, торжества добра і обмеження зла, до формування гідної особистості в житті громади.

У цьому співдіянні Церква, безсумнівно, повинна виконувати співведучу роль. По-перше, тому, що вона піклується про визначальну ознаку людини – її дух, її духовність – головним божественним знаком, який вирізняє людину від усіх живих істот. По-друге, церква своїм Святим Письмом зобов'язується поважати і молитися за державу як богоданну владу. Що стосується держави, то свої відносини з церквою вона будує не на букві священного писання, а на основі прийнятих людиною законів. Все це зовсім не означає, що держава як світська, мирська організація не має права на самостійне існування, а має бути, безумовно підпорядкована церковній владі. Церква не повинна зливатися з державою, а держава з церквою, але вони не можуть і розділятися до автономності. У цьому сенсі церква і держава неслиянні і нероздільні, вони симфонічні.

Спроби виробити таку форму були зроблені ще в Візантії, де принципи церковно-державних відносин знайшли своє вираження в канонах і державних законах імперії, відобразилися в святоотецьких писаннях. У своїй сукупності ці принципи отримали назву симфонії Церкви і держави. Суть її становить двостороння співпраця, взаємна підтримка і взаємна відповідальність, без вторгнення однієї сторони в сферу виключної компетенції іншої. Єпископ підкоряється державній владі як підданий, а не тому, що єпископська влада його походить від представника державної влади. Точно так само і представник державної влади підкоряється єпископу як член Церкви, який шукає в ній порятунку, а не тому, що влада його походить від влади єпископа. Держава при симфонічних відносинах з Церквою шукає у неї духовної підтримки, шукає молитви за себе і благословення на діяльність, спрямовану на досягнення цілей, службовців благополуччю громадян, а Церква отримує від держави допомогу в створенні умов, сприятливих для проповіді і для духовного окормлення своїх чад, є одночасно громадянами держави.

У 6-й новелі святого Юстиніана сформульований принцип, що лежить в основі симфонії Церкви і держави: «Найбільші блага, даровані людям вищою благістю Божою, суть священство і царство, з яких перше, піклується про божественні справи, а друге, керує і піклується про людські справи, а обидва, виходячи з одного і того ж джерела, становлять прикрасу людського життя. Класична візантійська формула відносин між державною і церковною владою укладена в «Епанакоті»: «Світська влада і священство відносяться між собою, як тіло і душа, необхідні для державного устрою точно так же, як тіло і душа в живій людині. У зв'язку та злагоді їх полягає згода в державі».

Однак симфонія в Візантії не існувала в абсолютно чистій формі. На практиці, вона піддавалася порушенням і спотворенням. Церква неодноразово ставала об'єктом цезаропаністських домагань з боку державної влади. Суть їх полягала в тому, що глава держави, імператор, претендував на вирішальне слово в улаштуванні церковних справ.

Спробу затвердити ідеал симфонії в нових історичних умовах, коли імперія впала, зробив Помісний Собор 1917–1918 років. У декларації, що передувала Визначення про відносини церкви і держави, вимога про відокремлення церкви

від держави порівнюється з побажанням, щоб «сонце не світило, а вогонь не зіпрівав. Церква по внутрішньому закону свого буття не може відмовитися від покликання просвітлювати, перетворювати все життя людства, пронизувати її своїми променями». Наступні Помісні Собори проходили в умовах, коли історія унеможливила повернення до дореволюційних принципам церковно-державних відносин. Проте, Церква підтверджувала свою традиційну роль в житті суспільства і висловлювала готовність працювати в громадській сфері. Так, Помісний Собор 1990 року констатував: «Протягом тисячолітньої історії Православна Церква виховувала віруючих в душі патріотизму і миролюбності. Патріотизм проявляється в дбайливому ставленні до історичної спадщини Батьківщини, в діяльній громадянськості, що включає причетність радощів і випробувань свого народу, в ревній і сумлінній праці, в піклуванні про моральний стан суспільства, в турботі про збереження держави».

На жаль, суть і характер відділення Церкви і Держави, яке практикується нині в багатьох країнах, і перш за все, європейських, ніякого відношення до «симфонії влад» не має. Під маркою надання церкви більшої свободи і незалежності, а також більш повного забезпечення прав громадян на свободу совісті, проводиться радикальне витіснення релігії з усіх провідних сфер життя сучасного суспільства. В результаті духовність і моральність, як безумовні сфери діяльності релігії, профанізуються, вихолощуються, і суспільство впадає в глибоку духовно-моральну кризу. Ця криза, викликана штучним шляхом або помилковими цілями, породжує сурогати носіїв духовності та моральності – численні окультні і тоталітарні секти, що роз'їдають як іржа основи духовного і морального життя, сформовані релігією. Це, очевидно цілком влаштовує, авторів розробленого сценарію, за яким відбуваються глобалізаційні процеси з кінцевою метою – створення суспільства не людей, а комп'ютерних роботів. Таким чином, сучасний ліберально-демократичний спосіб відділення Церкви від Держави має своєю кінцевою метою не свободу совісті та свободу самої релігії, а ґрунтовне руйнування того і іншого.

Проте, християни покликані бути законослухняними громадянами земної батьківщини. Але людська гріховність, породжує злочини – порушення кордонів, покладених законом. Разом з тим поняття гріха, встановлене православними моральними нормами, набагато ширше, ніж уявлення світського права про злочини. Профілактика злочинності можлива, насамперед, через виховання і освіту, спрямовані на утвердження в суспільстві істинних духовних і моральних цінностей. У цій справі Православна Церква покликає прагнути до активної взаємодії зі школою, засобами масової інформації, правоохоронними органами. Пильну увагу при цьому потрібно приділяти особам, що входять в так звані групи ризику або вже вчинили вперше правопорушення.

Разом з тим Церква наполягає на необхідності милосердного ставлення до підозрюваних, підслідних та громадян, викритим у намірі порушити закон. Церквою засуджуються тортури і різні форми приниження підслідних. Навіть з метою допомоги правоохоронним органам священнослужитель не може порушувати таємницю сповіді або іншу охоронювану законом таємницю (наприклад: таємницю усиновлення), але повинен докласти всіх зусиль для того, щоб злочинний умисел не здійснився. Вчинений і засуджений за законом злочин

передбачає справедливе покарання. Сене його полягає у виправленні людини, яка порушила закон, а також в огорожі суспільства від злочинця і в припиненні його протиправної діяльності. Церква, не стаючи суддею людині, яка переступила закон, покликана піклуватися про її душу. Саме тому вона розуміє покарання не як помсту, але як засіб внутрішнього очищення того, хто згрішив.

У християнстві добре ставлення до в'язнів заради їх виправлення має глибоку основу. Історія зберегла безліч прикладів допомоги святих угодників Божих людям, які перебували в ув'язненні. Православна традиція споконвіку передбачала закликати до переможених. Святитель Інокентій, архієпископ Херсонський, звернувся до ув'язнених з такими словами: «Не для викриття вас прийшли ми сюди, а щоб передати вам розраду і науки. Бачите самі, як Свята Церква з усіма Таїнствами своїми наблизилася до вас, чи не віддаляйтеся ж і ви від неї, наблизьтесь до неї вірою, покаванням і виправленням своїх звичаїв ... Спаситель і тепер простягає з хреста руки до всіх тих, хто кається; покайтеся і ви, і перейдете від смерті до життя».

В даний час духовною силою суспільства виступає Церква. Голос на захист сім'ї, моральних цінностей, національних інтересів країни звучить з боку Православ'я. Підтримка стабільності в Україні – це багато в чому, заслуга традиційних релігій. Мета держави в сфері відносин з релігійними організаціями – не тільки міцний міжрелігійний мир і злагода, не тільки збереження історично сформованої духовної самобутності, національних духовних традицій. Держава, яка замислюється про своє майбутнє, повинна проводити таку політику в сфері відносин з релігійними об'єднаннями, яка відповідала б соціальним реаліям і історичному досвіду. Виконання Церквою її рятувальної місії в цьому світі неминуче служить благу особистості та суспільства.

Майбутнє нашої країни багато в чому визначається і буде визначатися роллю і місцем в нашому житті, Церкви, яка є релігією більшості і опорою державності. Тому статус Української Православної Церкви не тільки повинен враховуватися в політичному і культурному житті країни, але і в повній мірі знайти відображення в Українському законодавстві.